

Jog

történeti szemle

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

**A MAGYAR IGAZSÁGÜGY FEJLŐDÉSE.
AZ ORSZÁGOS BÍRÓSÁGI HIVATAL BÍRÓSÁGTÖRTÉNETI
KONFERENCIÁJA A KIRÁLYI KÚRIA VOLT ÉPÜLETÉBEN**

A TARTALOMBÓL

Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében

„Törvények s törvényszékek javításának gondja”
(A felsőbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században)

A vármegyei nemesi bíráskodás szervezete 1723-ig

Az erdélyi százok bíráskodási szervezete a korai újkorig

Az egyházi bíráskodás európai modelljei a középkorban.
Összehasonlító elemzés a középkori német és magyar intézményi
struktúráról

Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi
szabályozásában és ítélezésében a középkori Magyar Királyság
felosztásáig

A modern felsőbíráskodás megszervezése Debrecenben

Az esküdtzsek fogadtatása az 1896. évi bünvádi perrendtartás
országgyűlési vitájában

120 éves az Igazságügyi Palota

Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete

A Hatásköri Bíróság Magyarországon

A szabadalmi bíráskodás szervezeti kérdései

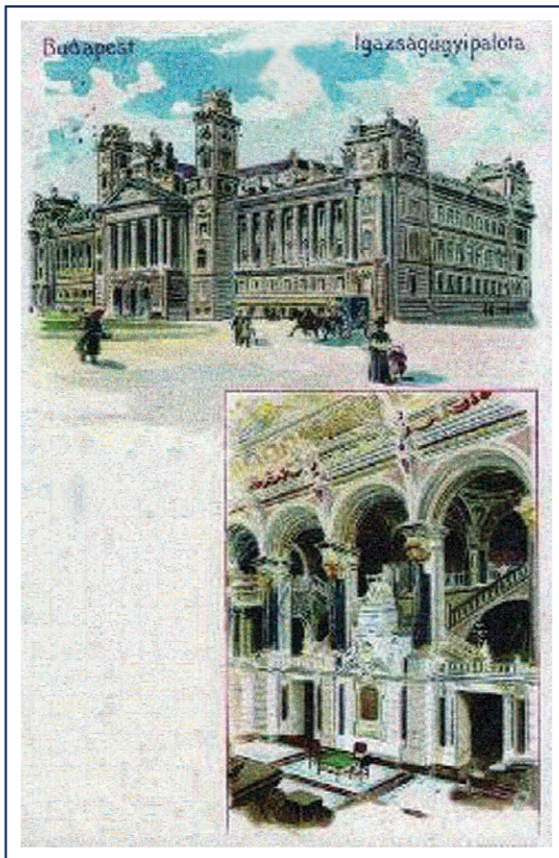
Kartellbíró (1931)

Változások a bírósági rendszerben 1945 és 1989 között

A magyar bírósági szervezet története a szovjet típusú
diktatúra idején (1945–1990)

A jelenkori bírósági rendszer történeti értékei

A hazai bíróságtörténet szakirodalmá

TARTALOM

A MAGYAR IGAZSÁGÜGY FEJLŐDÉSE.

AZ OBH BÍRÓSÁGTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJA A KIRÁLYI CURIA VOLT ÉPÜLETÉBEN

HANDÓ Tünde – Köszöntő.....	1
STIPTA István – Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében	2
MEZEY Barna – „Törvények s törvényszékek javításának gondja” (A felsőbbbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században)	10
BÉLI Gábor – A vármegyei nemesi bíráskodás szervezete 1723-ig	21
SZABÓ Béla – Az erdélyi szászok bíráskodási szervezete a korai újkorig	31
BALOGH Elemér – Az egyházi bíráskodás európai modelljei a középkorban. Összehasonlító elemzés a középkori német és magyar intézményi struktúráról	41
BARNA Attila – Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélkezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig	51
BALOGH Judit – A modern felsőbbbíráskodás megszervezése Debrecenben	57
ANTAL Tamás – Az esküdtzék fogadtatása az 1896. évi bűnvádi perrendtartás országgyűlési vitájában	64
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – 120 éves az Igazságügyi Palota	71
MEGYER-PÁLFFI Zoltán – Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete	87
KONCZ Ibolya Katalin – A Hatásköri Bíróság Magyarországon	96
PAPP László – A szabadalmi bíráskodás szervezeti kérdései	104
SZABÓ István – Kartellbírásg (1931)	111
RÉVÉSZ Béla – Változások a bírósági rendszerben 1945 és 1989 között	118
HORVÁTH Attila – A magyar bírósági szervezet története a szovjet típusú diktatúra idején (1945–1990)	128
KENGYEL Miklós – A jelenkori bírósági rendszer történeti értékei	133
NAGY Péter – A hazai bíróságtörténet szakirodalmá	141

A címlapon: Az Igazságügyi Palota

Az épület 1893 és 1896 között eklektikus stílusban épült Hauszmann Alajos tervei alapján.

A Magyar Királyi Kúria számára emelt épület 1949-ig szolgált annak székhelyül, jelenleg nagyobb részét a Néprajzi Múzeum, kisebb részét pedig a Politikatörténeti Intézet foglalja el.

A külső borítókép a Bíróságok, igazságügyi paloták régi képeslapokon (Kapolcs, 2013) című könyv alapján készült.

Jog

történelmi szemle

A kiadvány megjelenését az Országos Bírósági Hivatal támogatta.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauneder (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhmig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Losonczy Eszter

A képanyag összeállításában közreműködött Bódiné dr. Beliznai Kinga.

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felülső kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

A MAGYAR IGAZSÁGÜGY FEJLŐDÉSE

Az OBH bíróságtörténeti konferenciája a királyi Kúria volt épületében

A 21. század újszerű követelményeket és feladatokat hozott, amelyekre a bírósági szervezet igyekszik újszerű és hatékony válaszokat adni, azonban az új kihívások megválaszolása mellett nem hagyhatjuk el a bírósági hivatásrend történetének s hagyományainak ápolását sem. Angyal Pál jogtudós szavaival: *„Az emlékezés a lélek szükséglete, az egyén, társadalom és állam életető ereje. Amint ideálok nélkül nincs az életnek értelme, éppúgy emlékek hiányában elveszti az élet hangulatát, értékét és azt a folytonosságot, mely erőt kölcsönöz a küzdőnek, reményt ébreszt a csüggedőben és lendülettel tölti az élni akarót.”*

A múltunkból leszűrhető tanulságok okulásul szolgálhatnak a jelenünk és a jövőnk számára, éppen ezért rendkívül fontos, hogy ápoljuk hagyományainkat, tudatosan tegyünk azért, hogy azokat a következő generációk megismerhessék.

Az Igazságügyi Palotát, amelybe a Kúria hamarosan visszaköltözhöz, 1896. október 20-án adták át ünnepélyesen. *„Új hajlékba költözött ma délelőtt a magyar igazságszolgáltatás s ezzel az ünnepi esztendő utolsó nagy jelentőségű eseménye is lezajlott. Magyar ember tervezte, magyar ember építette és a magyar lélek főjellemvonásának, az igazságosságnak szolgál”* – írta a Budapesti Hírlap 121 évvel ezelőtt, a millenniumi ünnepségek esztendejében. Ekkor a bírói hatalmi ág, közelebről a Kúria és a Fővárosi Ítéltábla is megkapta új, szimbolikus épületét. A Hauszmann Alajos tervezte Igazságügyi Palotában egyesült az akkori optimista jelen és a történelmi múlt. Az épület megálmodóinak célja ezzel az volt, ami most a mi célunk is, jelesül, hogy bemutassuk: a modern bírósági

Handó Tünde

Köszöntő

szervezetrendszer jelentős múltra tekint vissza, és a történelmi korszakokon keresztül szervesen fejlődött.

Az Országos Bírósági Hivatal a kezdetektől nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy támogassa azokat a törekvéseket, amelyek az igazságszolgáltatásnak a társadalom történetében betöltött szerepét rendszerezve igyekeznek átadni az utókornak. Három éve újtárra indítottuk bírósági történelem és hagyományápoló támogatói pályázatunkat, amelyet 2016-ban Ráth György ítéltőláblai bíróról neveztünk el. A jogásztársadalmat és a nagyközönséget célzó ismeretterjesztő munkánkat is megkezdtük, és főként a helyi hagyományok feltárásában már jelentős eredményeket értünk el. Az ismeretterjesztő törekvések mellett azonban tudományos munkára és múltfeltáró kutatásokra is szükség van, hiszen az előbbi nem létezhet az utóbbi nélkül. A tanulmányok, miket most az olvasók elé tárunk, megismerhetővé teszik azokat a történelmi mozzanatokot, melyek a mai bírósági rendszert alakították.

Ahogy Juhász Andor megfogalmazta: *„a nemzetek történetében... nem a győzelmes csatáknak az elveszítettekhez való kedvező aránya tesz döntő tanúságot az állammá tömörült nép életrevalóságáról és történelmi hivatásáról, mint inkább kultúrképességének elvitathatatlan bizonyítékai. Az igazságszolgáltatást érintő (...) kultúremények emlékezté-*

nek fenntartása pedig ugyan nem hivatali, de talán még annál is súlyosabb, tradicionális kötelessége a bírói karnak.”

Így nagy örömmre szolgál, hogy bíróságtörténeti projektünk keretében megjelenhetett a Jogtörténeti Szemle ezen különszáma. Ha áttanulmányozzuk a kiadványt, kis büszkeséggel akár azt is mondhatnánk: van miből töltekeznünk, s biztos az az alap, mire építkezhetünk.

Stipta István

Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében

Az egykori Igazságügyi Palota timpanonján elhelyezett szobrok között a törvényhozó, a bíró, a vádló és a védő mellett helyet kapott a törvényt oktató, a műleírás szerint a „professzor” alakja is. A tudós a „Memento” feliratú kőtáblán nyugtatja bal kezét, a hallgatóságát két figyelmes puttó képviseli. Zala György szobrász és a millenniumi korszak üzenete tehát, hogy az igazságszolgáltatás alakításában komoly feladata van a tudománynak és a hozzá kapcsolódó jogi oktatásnak is. Az alábbiakban – ezt a szerepvállalást követve – a törvénykezés szervezeti részét érintő jogtörténeti szakirodalom néhány tudományos alapművét követem nyomon. Bevezetésként arra a különös ellentmondásra utalok, hogy míg az igazságszolgáltatást modern történeti időszakunk legsikeresebb hatalmi ágának tekinthetjük, annak tudományos feldolgozása messze elmaradt az állami tevékenység másik két klasszikus területétől.

Az elmúlt kétszáz év hazai tudományosságában a történeti szemlélet a jogtudomány szerves részévé vált. A jogunk 19. századi modernizációja során töretlenül érvényesült az a felfogás, hogy e tudományág nem művelhető történeti, közelebbről jogtörténeti ismeretek nélkül. A tételes jog mértékadó tudósai, Angyal Pál, Balogh Jenő, Finkey Ferenc, Szladits Károly maguk is komoly történeti munkássággal rendelkeztek, és csupán arról vitatkoztak, hogy a törvénykezés magyarországi múltjának feltárása milyen forrásbázison történjen, és szemléleti értelemben milyen irányultságú legyen. A hazai jogtudomány hatalmas jogot művelő klasszikusai között nem volt vita a jogtörténeti nézőpont szükségességéről. Annak ellenére, hogy napjainkban gyakran tapasztalunk kedvezőtlen jeleket, bízunk benne, hogy ebben egyetértenek a tételes jog jelenlegi művelői is.

A tanulmány nyomon követi az egykori szerzők tárgyválasztását, kutatási és feldolgozási módszereit. Meltatja Hajnik Imre korszakos művét, Vinkler János kiemelkedő opuszát, majd áttekinti a 20. század – tárgykörrel foglalkozó – szerzőinek legfontosabb munkáit. Ezt követően

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet a jogtörténeti tanszékeknek, hogy lelkesen és tisztelettel foglalkoznak az igazságszolgáltatás múltjával, tudásuk és áldozatos munkájuk nélkül nem jöhetett volna létre ez a kiadvány. Bízom benne, hogy értékes írásait még sok helyen viszontláthatjuk időtálló hivatkozási alapként.

összefoglalja a hazai törvénykezés történetének főbb tendenciáit és az ebből adódó jelenkori jogtörténet-tudományi feladatokat.

I. A rendes bíróságok szervezettörténeti alapművei

1. A sort kétségtelenül Hajnik Imre középkori törvénykezés történetéről írt magnum opusa¹ nyitja, amely egy teljes tudósi életmű napjainkban is megkerülhetetlen terméke. A szerzetesi buzgalommal alkotó szerző már korábbi tanulmányaiiban² számos szervezeti előkérdést tisztázott, nagy műve mégis hézagpótló, hiszen a középkori bírósági szervezetünk átfogó elemzésére a 19. század végéig nem került sor. Hajnik a hazai jogtudósok közül csupán Kovachich Márton György rész kutatásaira támaszkodhatott. A nagy előd, Kitionich János *Directio methodicája* a 17. század eleji állapotokat rögzítette, ezért nem tükrözhetette valós állapotában a középkori eljárásjogot. Werbőczy Tripartitumának törvénykezési szervezetre vonatkozó szabályai is későbbi időszakot, a Mátyás-korabeli viszonyokat rögzítették. Hajnik tehát csupán saját korábbi munkáira támaszkodhatott, a középkori perjogunkat közvetlenül a törvényekből és a korszak okiratainak nagy tömegéből kellett rekonstruálnia. Neki köszönhetjük, hogy a magyar bírósági szervezet és eljárásjog Werbőczy koráig megismerhetővé vált. „Olyan alapvető munkát nyertünk, a mely a későbbi szervezetre és eljárásra is, a mint ezek 1848-ig fennállottak, nem csekély fényt derít.”³

A mű megjelenéséig a korai magyar bírósági szervezetről és eljárásról az említett két mű, Werbőczy Tripartituma és Kitionich János *Directio methodicája* kínált ismereteket. A hiányzó történeti ívet Hajnik rajzolta fel, ezzel elvileg megalapozta és módszertanilag lehetővé tette a magyar bírósági szervezet történetének újabb kori kutatásait. A dualizmus kori kutató kortársak is kiemelték a Hajnik-mű alapozó jellegét, azt hangsúlyozva, hogy ez a munka tette lehetővé a korai magyar jogfejlődés és a rendi kor 1848-ig tartó időszakának egységben történő vizsgálatát. A szerző tudományos eredményei azért is fontosak, mert kimutatta, hogy az 1848 előtti eljárásunk „olyan formai befejezettségnek örvend, mi a vele való beható foglalkozást didaktikai és magasabb tudományos szempontból is igen kívánatos teszi”.⁴

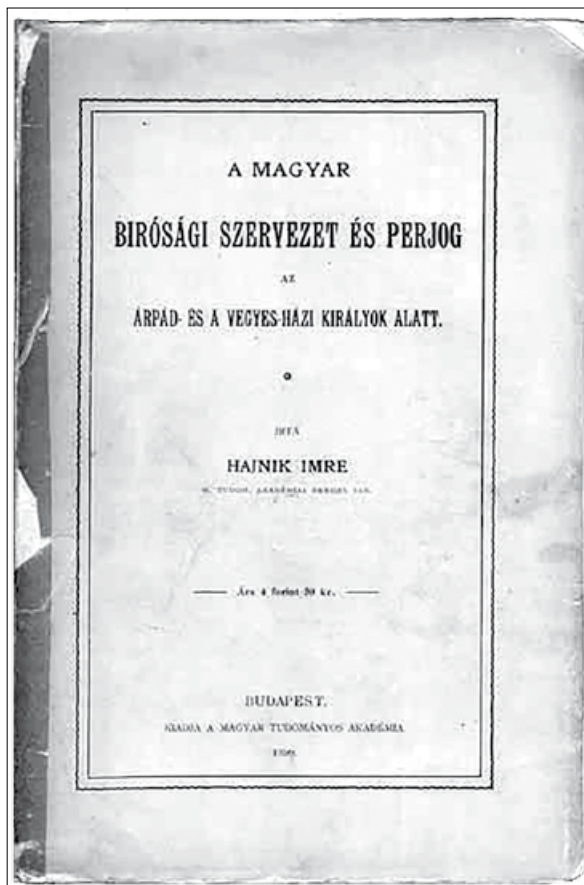
Hajnik Imre meggyőződése volt, hogy a tudomány fejlődését csak megalapozó rész kutatások és monografikus

igényű feldolgozások útján lehet előre vinni. Ezért tartotta fontosnak a jól kiválasztott és alaposan megírt előtanulmányokat. A középkori törvénykezés történetéről írt alapmunkája is szintetizáló jellegű, jelentős részben saját korábbi műveinek eredményeként született. Hajnik munkájának – napjainkban is figyelembe veendő – további pozitívuma, hogy kutatásait beágyazta az európai jogfejlődésbe, ezért pertörténeti következtetései a szűk horizontú „nemzeties” feldolgozásokhoz képest szilárdabb talajon állnak. Metódusára a pozitívista szemlélet és a tényisztelő kutatói törekvés jellemző. Tárgybeli művében a jogi szempontokon túl számos általános és művelődéstörténeti, sőt a gazdaság korabeli állapotát jellemző kutatási eredményeket, tényeket és adatokat is figyelembe vett.

Hajnik Imre könyvének tárgya a középkori magyar igazságszolgáltatás. Ezen belül főleg azokat a – perjogi szempontból releváns – viszonyokat elemezte, melyek hazánkban a mongoldulástól a mohácsi vészig a jogi életre alapvető befolyást gyakoroltak. A tárgyválasztása hézagpótló, hiszen a középkori magyar perjog anyaga saját korában rendszeres jogkönyvi összefoglalást nem látott, és tudományos feldolgozásban mind ez ideig nem részesült.⁵

A napjaink kutatási programjait is befolyásoló mű hazánk igazságszolgáltatási szervezetének és eljárási rendjének első ötszáz évét fogja át. Jelentőségükhöz mért terjedelemben foglalkozik a királyi kúria, a nemesség, a polgárság, a jobbagyság és a kiváltságos népelemek (kunok, jászok, szászok, zsidók) bíróságaiival. Ezt követően elemzi a szentszéki törvénykezés, továbbá a társországok és a vidéki bánóságok bíróságainak szervezeti sajátosságait. Az alapmű – később keletkezett terminológiával – törvénykezési tematikájú, hiszen jelentős terjedelemben foglalkozik a peres eljárás és a végrehajtás korabeli történetével is.⁶ A monográfiát a perjogi kategóriák jegyzéke egészíti ki.

Hajnik felhívta a figyelmet a magyar középkor okleveles kutatásának fontosságára, de arra is, hogy a jogbiztosító okiratok tudós kutatóinak megfelelő történeti és jogi ismeretekre van szükségük. A könyv lényegi részeit, a bíróságok szervezetét, a perbeli személyek jogállását, az idézések normáit, a határnapok, perhalasztások szabályait, a bizonyítás korabeli elveit, az ítéletek és perorvoslatok korabeli rendjét egyidejű, javarészt általa feltárt oklevelek alapján rekonstruálta.⁷ Művének forrástani újdonsága

miatt kortársai neki tulajdonították a hazai történettudomány legfontosabb segédtudománya, a sajátos magyar oklevéltan megalapítását is.⁸

A korszakos mű már megjelenésekor osztatlan elismerést váltott ki. A csekély számú bírálat a szerző írásos szövegbe vetett túlságos bizalmáról szólt, amely összefüggött azzal, hogy a szerző inkább jogásként, mint történetíróként dolgozta fel választott tárgyát. Azzal egyet lehet érteni, hogy alapos történeti ismeretei ellenére Hajnikot jobban érdekelte a tárgyalt intézmények jogi természete, mint a sokszínű valóság, történelmi magyarázata. „Ő csak annyiban volt történetíró, amennyiben a történelem birodalmába tartozik az a kor, melynek jogéletével foglalkozott.”⁹

A monográfia eddigi legszínvonalasabb tudományos értékelését Illés Józsefnek köszönhetjük. Szerinte egy egész tudósi élet érdemes munkája került a magyar történettudomány asztalára. Álláspontja szerint csak hosszú évek kutatómunkája, a szerző által követett európai szellemű közelítésmód, és a tényekre alapozott, oklevelekkel hitelesített analízis tette lehetővé a mű megszületését. Az alkotás a magyar jogtörténet tudományának fejlődésében is alapvető jelentőségű, mert – ha tételes eredményeitől eltekintünk is – a legnagyobbat azzal érte el, hogy megindokolta a magyar jogtörténet létét, tudományos pótolhatatlanságát. „Megmutatta, miként lehet azt egész középkori folyamában feldolgozni. Nem riaszthat többé már vissza az, hogy okleveleink publikációja az Anjou-korral jóformán véget ér; az sem, hogy jogtörténeti monografikus irodalmunk úgyszólván nincsen. Kovachich Márton György bámulatos adatgyűjtő munkássága nem veszett kárba; megtermette gyümölcseit egy század alatt lassan és észrevétlenül.”¹⁰ Hajnik művének előszavában maga is Kovachich emléket idézi, hangsúlyozva, hogy a 18. század nagy kutatójának munkásságát folytatja – és legalább részben – ezt a művet kívánja befejezni. Rokonítja a két munkásságot a hiteles adatok összegyűjtésére irányuló, és a középkori jogok egyik legfontosabb területének hiteles rekonstrukcióját célzó törekvés is.¹¹

A kötet a hazai törvénykezés korai történetének ma is leggyakrabban idézett műve. A szerző könyve megírásakor egyetemi tanár és az Akadémia rendes tagja volt. E két minőséget, elvárásrendszert, szemléleti különbséget műfaji nézőpontból is jól el tudta határolni. Alapműve nem tankönyvnek szánt munka, nem keverednek benne a két műfaj gyakran egymással ellentétes követelményei.

Könyvében került az érdekességeket, a különlegességeket. Ez összefügg azzal, hogy Hajnik rendkívül tisztelte a tudományt: úgy vélte, hogy a jogéletbeli extrémítások, a nagyközönség számára érdekes epizódok nem illenek abba a szűk keretbe, melyet egy „példás önmegtagadással és mindenkor zajtalanul” dolgozó komoly tudósunk mindig tiszteletben kell tartania.¹² Hajnik műve az akkori Tudományos Akadémia inspirációja nyomán született, és e testület vállalta annak kiadását is. A megjelent munkát a testület Szrokay-díjban részesítette. Az indokolás szerint e művel kezdődik hazai bírósági szervezettörténet egyéni csúcsteljesítményeinek sora. „Létrejött a hazai tudomány jelentékeny haladását jelenti, vele eredetiség, a végzett munka nagysága s az elért tudományos eredmény tekintetében a ciklus egyik munkája sem vetekedhetik.”¹³

Hajnik – Illés József szerint – az emberi teljesítőképesség határáig ment, de vállalását sikerrel teljesítette. Visszahelyezte magát a választott korszakba, és tudományos módszerrel megírta azt a jogkönyvet, melyet elődeink a maguk idejében elmulasztottak összeállítani. Megírta jobban, szabatosabban, módszeresebben és érthetőbben. Szerzőnk még nélkülözni kényszerült az Anjou-kori oklevelek gyűjteményeit. Az elmúlt harminc évben megjelent az okmánytár harminc kötete, amelynek regesztái kiváló lehetőséget kínálnak a Mohács előtti bírósági szervezet alaposabb kutatásához. Alkalom lenne tehát a mű továbbfejlesztésére, esetleg egy kritikai kiadás megjelentetésére. A mű perjogi szakkifejezéseket tartalmazó függeléké alapul szolgálhatna egy jogtörténeti kategóriagyűjtemény összeállításához.

2. Vinkler János kétkötetes műve, a hazai bírósági szervezettörténet második komoly tudományos alkotása szintén a Magyar Tudományos Akadémia pályatétele nyomán született.¹⁴ Van tartalmi összefüggés is Hajnik és Vinkler munkái között. A jogi monográfia-díjat a tudós testület 1916-ban ugyanis kifejezetten Hajnik Imre művének folytatására, a bírósági szervezettörténet Mohácstól 1848-ig terjedő korszakának feldolgozására hirdette meg. A kiírás szövege azonban félreérthető volt, azt tartalmazta, hogy „fejtessék ki a magyar igazságszolgáltatási szervezet és a polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig”. A pályázatban nem szerepelt a „történet bemutatása”, amelynek hiányát később az Akadémia bírálóbizottsága komolyan kifogásolta.¹⁵

A reménytelenül nagy feladatra Vinkler János pécsi jogakadémiai tanár vállalkozott, de pályamunkáját csupán részben kidolgozva adta be az Akadémiának. A mű második részéről csupán egy tervezetet állított össze. Magyar Géza és Illés József, a bírálóbizottság tagjai 1920. március 10-i jelentésükben az elkészült összeállításról elismeréssel nyilatkoztak és azt javasolták, hogy a szerzőt a Magyar Tudományos Akadémia a teljes munka megírásával bízva meg, és jogosítsa fel arra, hogy az eddig elkészült részeket könyv alakban is forgalomba hozhassa. A pályamunka első része ennek megfelelően 1921-ben jelent meg. Ez a kötet teljes egészében a központi igazságszolgáltatási szervezetről szól.¹⁶

Vinkler művének előszavában maga is úgy értelmezte feladatát, hogy neki Hajnik Imre klasszikus munkáját

kellett folytatnia és befejeznie. „Most, amikor befejezett munkával lépek az olvasó elé, mély tisztelettel és meghatódottsággal olvasom a Hajnik által az ő munkájához írt előszót. Csak most tudom igazán átérteni, mennyi tárgy-szeretet s a részletekben fennmaradó munkaprogram tudatának milyen óvatos beismerése csendül ki azon gondolatából, hogy munkám nem támaszkodhatott, mint a külföldi jogtörténeti irodalom, jogkönyvbe már rendszeresen összefoglalt perjogi anyagra.” Alappal hivatkozott arra, hogy az ő helyzete könnyebb volt, mert a Hajnik által is felhasznált Kovachich Márton György forrásanyaga mellett segítségül hívhatta Weböczy Tripartitumát, a Qadripartitumot, Kitionich János Directióját, a Comissio Systematica anyagát, Huszty István Jurisprudentiáját, Szegegy János Tyrociniumát, sőt Kelemen Imre, Frank Ignác és Kövy Sándor munkáit is. „Munkám rendszerének alapja mindezek dacára a jogforrásanyagból, nevezetesen törvényekből, statútumokból és az ezek alapján fejlődött gyakorlatból kicsendült életszellem volt. Elszórt anyagból első kísérlet után, a középkorra és újkorra vonatkozólag egyaránt, szeretettel és megértéssel még sok eredményt lehet elérni.”

A szerző – teljesíthetetlennek bizonyult ambícióval – Hajnik könyvének részbeni korrekcióját is tervbe vette. Első kötetének bevezető oldalán arról írt, hogy különösen az állandó bíráskodás kérdése került el a nagy előd figyelmét. Ennek az addig valóban tisztázatlan kérdésnek, nevezetesen a bíróság szabályszerű megalakításának és a határozathozatal módjának ismerete nélkül nehezen lehetett a bírósági szervezet 1526 utáni legfontosabb kérdéseiben állást foglalni. Vinkler ezenkívül programba vette a királyi tanács, különösen a kisebb királyi tanács igazságszolgáltatási szerepének feltárását is.

Az első kötet a magyar központi igazságügyi szervezet fejlődését tárgyalja Mohácstól 1848-ig. A könyv részletezi a korabeli törvények legmagasabb szintű bíróságokra vonatkozó rendelkezéseit. A királyi táblára és az akkori hétszemélyes táblára (lassan állandósuló elnevezéssel a királyi Kúriára) vonatkozó alfejezetek azonban lényegében az ítélőszékek hatásköréről és tagjainak név szerinti felsorolásából állnak, így kevés érdemi információval szolgálnak.

A kiváló jogtörténész-kortárs, Gábor Gyula is utalt arra, hogy ilyen közelítéssel nem lehetett kideríteni, hogy a korabeli felsőbíróságok függetlenek voltak-e, egyáltalán milyen volt a viszonyuk a hatalmát folytonosan kiterjeszteni kívánó királyi kancelláriával. Ez a dikasztérium a király nevében ellenőrizte a jogszolgáltató fórumokat, rendszeres beszámolót kért a királyi táblától, utasítást adott ki arról, hogy a királyi ítélőtábla házi jegyzőkönyvet vezessenek. A királyi kancellária fegyelmi hatóságot gyakorolt a királyi tábla felett, és pénzügyi szempontból is erősen befolyásolta azt. Vinkler nem vette figyelembe, hogy a rendi korszak Kúriáján a bírósági tagok kinevezésénél döntő szempont az uralkodóházhoz való hűség volt. Nem vette tekintetbe azt sem, hogy a királyi tábla az országgyűlés alsó házában integráns részeként működött, és elnöke, a bizalmi alapon kiválasztott személynök, egyszersmind fontos törvényhozási tényező, a követi tábla elnöke

volt. Az összefoglalás nem utal a bírák javadalmazására, nem tekint ki a bíróképzés gyakorlatára, továbbá mellőzi a bírói rekrutáció és a korabeli jogászképzés – igazságszolgáltatással összefüggő – áttekintését is. A mű további hiányossága, hogy nem elemezte a Kúria bíróságainak rendelkezésre álló ügyforgalmi adatait, nem foglalkozott az 1723-ban létrehozott kerületi táblák működésének – rendelkezésre álló, hiteles forrásokból követhető – eredményeivel. Nem kereste magyarázatát annak sem, hogy a jogkereső közönség miért volt elégedetlen a királyi táblák működésével, miért volt jelentős a működésükkel szembeni panaszok száma és miért került sor a pesti királyi ítélőtábla ellen már működésének ötödik évében szigorú fegyelmi vizsgálat elrendelésére.¹⁷

Számos kifogás érte a művet azért is, mert szerzője nélkülözötte azokat a kancellária útján kiadott királyi szabályrendeleteket (instrukciókat), amelyek egyrészt a Kúria bírósági ügyviteli szabályait tartalmazták, másrészt számos perjogi szabályt rögzítettek. Az első ilyen szabályrendelet (*Instructio pro tabula nostra regia*) már 1724. május 1-én, a pesti királyi ítélőtábla működésének kezdetekor megjelent, ezt később számos szabályzat követte. Az olvasóknak nélkülözniük kellett a Kúria döntvényjogát is. Ez azért volt sajnálatos, mert az elvi ítélezésnek nyomai hazánkban már a 16. században feltűntek. Elkerülte a szerzői figyelmet a *Planum Tabulare* is. Így a mű nem foglalkozott a megyei bíraskodás, valamint az alsóbb szintű igazságszolgáltatási szervek tényleges működésével sem. A helyi bíróságok tevékenységének feltárása, az igazságszolgáltatás működésének bemutatása napjaink jogtörténetészeinek restanciája maradt.

Vinkler János 1526 és 1723 közti időszakra vonatkozó fejtegetései alapvetően a törvényekben és a helyhatósági statútumokban foglalt igazságügyi rendelkezésekhez kötődtek. Ez a módszer gyakori ma is, pedig a perbeli okiratok vizsgálata nélkül nehéz meghatározni azt, hogy mely törvényhozási intézkedések szóltak a rendkívüli viszonyokról, melyek tartalmaztak ideiglenes szabályozást, és melyek a maradandó hatásúak, tehát a további fejlődés szempontjából meghatározó jelentőségűek.

Vinkler okleveles kutatásai sem voltak olyan alaposak, mint a nagy elődé, igaz, a szűkebb körben felhasznált forrásanyagot hatalmas kritikai erővel elemezte. A jogtörténetés kortársak azt is hiányolták, hogy a szerző elmulasztott párhuzamot vonni a magyar és külföldi, különösen az angol jogfejlődés között. Bírálatt tárgya volt a szervezeti működés hiányos feldolgozása is. Későbbi szerzők még Vinkler azon álláspontját is vitatták, hogy az 1723-as igazságügyi reformok lényege a hétszemélyes tábla, a királyi ítélőtábla és a kerületi táblák modern perjogi értelemben vett hatáskörének megállapítása volt. Ma már a szóban forgó reformok legnevezetesebb eredményét e bíróságok szervezetének törvényes szabályozásában és a királyi bíraskodásnak a kerületi táblákkal megvalósított decentralizálásában látjuk. A tudósi vállalás ebben az esetben meghaladta az emberi teljesítőképesség határát. A szervezet működésének vizsgálata ugyanis feltételezte volna az országos és helyi levéltárak anyagának alaposabb feltárását és részletesebb feldolgozását. Erre nem került, nem kerül-

hetett sor. Érdemben nem csökkentette e hiányt az sem, hogy Vinkler az első kötet kiadása után néhány tárgybeli tanulmányt is megjelentetett.¹⁸

A mű második kötete¹⁹ két részből áll. Az első rész a vidéki igazságügyi szervezet fejlődését vázolja, a második a Mohács utáni polgári peres eljárás múltjával foglalkozik. A vidéki igazságszolgáltatás történetét a kerületi ítélőtáblák kialakulása keretében, az ítélőmesterek bíraskodásának ismertetésével vezeti be. A kortárs jogtörténetész elismeréssel szólt arról, hogy a hazai irodalomban addig elhanyagolt ítélőmesterei bíraskodás önálló fejezetet kapott, s abban „mély jogászai tudásra és elmeélre valló fejtegetéseket produkál erről a sajtáságos bírói székről, melyet még joghistorikusaink is alig ismernek”.²⁰ Nem kétséges azonban, hogy ebben a fejezetben is szükség lett volna a történeti szempontok erőteljesebb érvényesítésére, mindezek előtt az okleveles források felhasználására. A választott források szűkösége miatt eleve nyitva maradtak az ítélőmesterei bíraskodás létrejöttének körülményei, hiszen ezekről a feldolgozott törvények nem szólnak. Az sem derül ki, hogy miképpen alakult meg az ilyen ítélőmesterei törvényszék, hiszen ehhez is az oklevelek elemzése adott volna választ. Gábor Gyula később feltárta ezt a folyamatot, és kimutatta, hogy az ítélőmester idézte meg a feleket, majd az illető vármegyeyebeli előkelő nemes urak, esküdtek és egyéb jogban jártas személyek tartottak bírósági üléseket. Az ítélőmesterei törvényszék vidéken lényegében a régi (generális kongregációk alkalmával lefolyt) nádori ítélezést mintázta, azzal a különbséggel, hogy ezeken nem a nádor, hanem a nagybírák valamelyik ítélőmestere elnökölt.²¹ Hiányzik az ítélőmesterei ítélezés utóéletének bemutatása is. Az országos levéltár táblai osztályán őrzött „*Lexicon octavale*” előszava szerint „per abusum odafejlődött a dolog, hogy az ítélőmesterek megbízás nélkül lóra ültek és magukhoz vévén az írnoikaikat, bebarangolták az országot és bíraskodtak nem csekély panaszára az ország-lakosoknak”.²²

A Mohács utáni bírósági szervezetről szóló fejezet áttekinti a megyei bíraskodást, a városi bíróságok és a különleges ítélő fórumok (a Jászkun kerület, a Hajdú kerületi, a szepesi kerületi, a tiszamelléki korona-kerület jogszolgáltató szerveinek, a zsidók, az erdélyi és horvát-szlavón bíróságok, a bányabíróságok, a delegált és választott bíróságok és a szentszéki testületek) történetét.

Gábor Gyula, az okleveles kutatás fanatikusa, el sem tudott képzelni igazi történelmi munkát, még jogtörténetit sem, okleveles illusztrációk nélkül. Ha ezt a hiányt pótolná, Vinkler „azzal a nagy tudással és jogászai ismerettel melyet mostani érdemes dolgozata elének tár, igazi adeptsüként fogjuk őt a jogtörténeti irodalom terén üdvözölni”.²³ A munkát lesújtó bírálattal illette Degré Alajos. Azt elismerte, hogy a szerző az egész Horthy-kor legnagyobb terjedelmű jogtörténeti munkáját írta. Dicsérte az ambíciót, hogy a pécsi jogtanár Hajnik művét akarta folytatni a bírósági szervezet és perjog fejlődéséről. Kifogásolta viszont, hogy – egyetlen bizottsági munka kivételével – levéltári forrásokat nem használt, csak a törvényeket idézte és „magyarázgatta”. Állította továbbá, hogy a szerző „terjengős és mesterkéltséggel magyarázatainak a tényleges gyakor-

lathoz semmi köze sincs”, ezért a vaskos könyvnek mint „jogszabály-összeállításnak sem vesszük hasznát”.²⁴

Vinkler műve ennek ellenére számos módszertani tanulsággal szolgál. A jogtörténeti (ideértve törvénykezési jogi) feldolgozások első munkafázisa a történetileg releváns tények és források feltárása. Ez az aktivitás komoly történeti-módszertani felkészültséget igényel, mindenképp előtérbe állítva a forráskritikai tapasztalatot feltételez. E kritériumnak Vinkler módszere nem felelt meg, hiszen a szerző nem vállalta az okleveles anyag felkutatását és feldolgozását. Ez egyben azt is jelentette, hogy nem tudta összehasonlítani a törvényekben és statútumokban talált rendelkezéseket a valóságos élettel, amely csupán az okleveles anyagokból bontható ki. Az első fázisban elvégzett munka után kerülhet sorra a második tevékenységi kör, a dogmatikus joghistoriai elemzés. Ezt követi a harmadik zárószakasz, a tanulságok levonása. Ezeket a kutatói, elemzői és feldolgozási fázisokat fellelhetjük Hajnik nagy művében, de nem igazolhatjuk vissza a Vinkler által írt monográfiában.

Szerző művének mindkét kötetében a jogtörténeti kutatói folyamat második része dominál. Ugyan biztos elméleti alapokkal, jogász felkészültséggel és erős történelemkritikai érzékeléssel eláruló apparátussal foglalkozott igazságügyi szerveink fejlődésével, viszont csupán a törvényi és helyhatósági jogforrásokat használta fel. Napjainkig szóló tanulság, hogy pusztán e forrásbázison a jogintézmények történetét nem lehet kellő alaposítással feltárni. A rendi korszak írott jogforrásai, a törvények és statútumok legfeljebb arról tájékoztatnak, hogy a jogképző szerveink miként képzeltek el a bírósági rendszert, hogyan kívánták meghatározni a jogszolgáltatás fő irányait. Degré Alajos is azt vetette Vinkler szemére, hogy „szemmel láthatólag el sem tudta képzelni, hogy a 16–17. században a törvényeket halálos pontossággal nem hajtották volna végre”. A nagy terjedelmű munka máig szóló további módszertani üzenete: a történeti műveknek azt kell feltárniuk, hogy a jogszolgáltatás miként működik a valóságban. A historikus jogász nem nélkülözheti az archivált forrásokat. Ebben az összehasonlításban is említünk kell a Hajnik-mű minőségi előnyeit.²⁵

A sokat bírált két kötet a Horthy-korszakban megjelent legerjedelmesebb szervezettörténeti tárgyú összefoglalás volt. Magyar Gyéza e mű szerzőjét 1928-ban az MTA levelező tagjának ajánlotta, mert úgy látta, hogy a szerző tízéves fáradtságos kutatómunkája révén az igazságszolgáltatásunk történetének fontos részleteit tette ismertté.²⁶ A monográfiát – hiányosságai ellenére – ma sem nélkülözhetjük. Irányt szabott a további kutatásoknak, és a nagyszámú normatív források számbavételével megkönnyítette a kérdés további tanulmányozását. A szerző magas szintű jogi kultúrával elemezte a szervezeti törvényeket, ezzel elősegítette a kutatók helyes fogalomértelmezését napjainkban is.

3. A Mohács utáni bírósági szervezetünk tudományos elemzésében fontos szerepe volt Bónis Györgynek is. A nagy életműből tárgykörünkhöz az 1723-as bírósági szervezeti reformról szóló kismonográfia köthető.²⁷ A mű Eck-

hart Ferenc szemináriumában, a mester inspirációja nyomán született, és eredeti célja az 1715. évi XXIV. tc. által életre hívott, a törvények és a jogszolgáltatás javítására kiküldött bizottság tevékenységének összefoglalása volt. A történeti szakirodalom korábban e testület tevékenységét céltévesztettnek és eredménytelennek tartotta. Bónis György igazolta, hogy a bizottság elaborátuma komoly befolyással volt a korszakos 1723-i bírósági szervezeti reformra.

A könyv első fejezete a 17. századi magyar bíráskodás gyakorlatát, az igazságszolgáltatás korabeli állapotát foglalja össze. A szerző szerint ez az áttekintés szükséges, de nehéz kísérlet volt, mert szakirodalmunk e század jogszolgáltatásáról „semmi érdemlegeset nem mond”. A vázlat alapjául a vizsgált bizottsági és országgyűlési tárgyalások helyzetleíró részeit használta fel, kiegészítve a törvények, egykorú tanulmányok és a táblai osztály okleveleinek adataival. Ez az időszak – megállapítása szerint – a bíróságok működése szempontjából a jogtörténetünk legszomorúbb fejezete volt. A király politikáját a „bizalmatlanság és az anyagiasság vezették, a bírakat viszont a kényelemszeretet és a lelkiismeretlenség”.²⁸ A további fejezetek a reformgondolatok felmerülését, tárgyalását és megvalósulását írják le. Az áttekintés kezdő éve 1687, amikor a jogi reformbizottság megalakításának gondolata a Négyeskönyv óta először került országgyűlési tárgyalás alá, záró időhatára 1729, amikor a bírósági reform a gyakorlatban is megvalósult, és az új Hármaskönyv elkészítésének tervét véglegesen levették a napirendről.

Bónis egy alaposan kidolgozott és érdekes fejezettel egészítette ki a Vinkler által megrajzolt képet. Új volt a tematikai közelítés is: míg Vinkler az 1724. évi átalakulást főleg a királyi Kúria szempontjából vizsgálta, addig Bónis a kerületi táblák létrejöttének történeti előzményeire fókuszált. A fiatal szerző elemezte a 17. század végén született bírósági szervezeti reformképzéseket, majd nyomon követte ezek sorsát az 1712-i országgyűlés tárgyalásain. Az addigi jogi szakirodalomban előzmény nélkülinek számított a Systematica Commissio tevékenységének, vitáinak értő módon való felszínre hozatala, és újszerűnek tekinthető az uralkodó és a rendek eltérő álláspontjának bemutatása is. Bónis – szűk terjedelemben ugyan, de – nyomon követte a reform során kialakult szervezet gyakorlatát. Ezt a kutatómunkát folytatnunk kell.²⁹

A szerző magyarázatát adta a reform szükségességének, alaposan elemezte a bíróságok szervezetének átalakítás előtti állapotát, majd történeti sorrendben ismertette a reformtervezetek hosszú sorát, végigvezetve az olvasót a reformot előkészítő bizottság munkáján és harcain. Mellőzte a törvények részletes ismertetését, amit Vinkler már elvégzett. Bónis művének jogtörténeti szempontból legérdekesebb része az első fejezet, melyben a bíróságok 17–18. századi szervezetét és azok tényleges helyzetét ismertette. E fejezet nagy értékét az adja, hogy okleveles adatokkal, a bírósági törvényeszközök ülésgjegyzékei és naplói alapján dolgozott. A gyakorlati életből vett esetekhez kiváló háttérrel szolgáltattak az egykorú jogirodalmi művek, és a megelőző korszak törvényei.

Az 1724. évi reformok jelentőségéről szóló szerzői megállapítások napjainkban is érvényesek. Ezek szerint a

királyi és hétszemélyes táblák szervezete lényegében már a 17. században kialakult. Bónis arra is rámutatott, hogy a Kúria igazságszolgáltató tevékenysége a reform után sem vált állandóvá, hiszen továbbra is gyakoriak voltak a törvénykezési szünetek, és változatlanul szabdalták az ítélkezési folyamatot az ünnepek és dekretális időszakok is. A szervezeti reform legfontosabb eleme, hogy 1724-ben törvényben rögzített hierarchia alakult ki, amelyhez a működés időhatárainak szabályozása is társult. A Mohács utáni időszakban a királyi tábla a különböző törvénykezési időszakokban az ügyek szűk körében járhatott el, addig 1724 után minden ide utalt perben állandóan ítélkezhetett. Ez, a megszabott időpontok között évről évre megújuló teljes hatáskörű kuriális működés, az 1724. évi reform egyik fontos eredménye. Az is alapvető változás volt, hogy a korábban meghatározatlan ítélkezési hatáskörrel rendelkező protonotáriusok számos kifogást kiváltó ítélkezése megszűnt, és helyettük a meghatározott hatáskörrel rendelkező királyi bíróságok, kerületi táblák létesültek. Bónis szerint a bírósági reform jelentősége csak az előzmények alapján érthető meg. Ma is úgy látjuk, hogy az új bírósági szervezet az addigi komplikált és a bizonytalan szokásra épülő berendezkedés helyett óriási haladást jelentett. Szervezeti lényegét tekintve az innováció a hétszemélyes, a királyi és a kerületi táblákra vonatkozott, a reform kulcsa a hatáskör fogalmának érvényesítése, garanciája a kerületi tábla szervezése volt. Bónis értelmezése szerint a kerületi táblák teljesen új bíróságok voltak, melyekben a felsőbíróságoknál talaját vesztett dekoncentráció érvényesül. Hangsúlyozta, hogy ez nem volt decentralizáció, hiszen a kerületi táblák a központ szervei voltak akkor is, ha vidéken működtek. Az új szervek szorosan meghatározott hatáskörrel, hivatalszerűen járnak el. Átvették az ítélőmesteri ügyeket, de azokkal minden kapcsolatuk megszakadt. Összefoglalva az újítás eredményeit, szerinte az újjászervezett bíróságok közös jellemvonásai a hatáskör és az egység, a hétszemélyes táblától eltekintve pedig az állandóság. Figyelemre méltó még, hogy a királyi bíróságok vidéki szerveinek kiépítésével a rendiség ismét vesztett egy pozíciót, és az egész berendezkedés jelentős lépés volt az „abszolutizmus, de egyben a korszerűség felé”.³⁰

A mű forrástani újdonsága, hogy – Hajnik után először – szerzője jelentős mennyiségű archivált anyagot használt föl. Az új tudományos eredményeket Bónis a nagy szorgalommal feltárt elsődleges forrásokból merítette. Az Országos Levéltár vonatkozó anyagán kívül kutatási körét a Magyar Nemzeti Múzeum (ma OSZK) és a Tudományos Akadémia kéziratáraira is kiterjesztette. Hivatkozta a bécsi levéltárak (Staatsarchiv, Staatsarchiv des Innern, Hofkammerarchiv) addig ismeretlen anyagait is. Munkája ezért 1724. évi reform és az újabb kori magyar bírósági szervezet irodalmának komoly nyeresége.³¹

Bónis műve osztatlan elismerést váltott ki. Egyedül Degré Alajos vetette fel, hogy az 1724-es reform modernizált ugyan, de szakított a magyar hagyományokkal, hiszen német hatásra bevezette a területhez kötött táblai rendszert. Szerinte a magyar jog szellemiségének jobban megfelelt volna a helyhez nem kötött ítélőmesteri bíraskodás,

mint a rögzített illetékességű kerületi táblák kialakítása.³² A 18. század eleji újítások közül valóban a kerületi táblák voltak azok, amelyeket 1868-ban meg kellett szüntetni, mert nem lehetett őket az akkori magyar jogszolgáltatás keretébe illeszteni.

4. 1961-ben jelent meg egy többszerzős kiadvány, amely 1996-ban illő nyomdai kivitelben újra napvilágot látott.³³ Az eredeti összeállítás ugyan felsőfokú tansegédletnek készült, mégis – részben a szerzők igényessége, részben a részmonográfiák hiánya miatt – jelentősen meghaladta a tananyagok szokásos nívóját. Az egyes részek feldolgozása azonban nem azonos mélységű kutatáson alapult, és a társszerzők metodikájában is markáns különbségek mutathatók ki.

Amint a szerzők az előszóban maguk is megállapították, az anyag feltárásánál, majd közlésénél célszerűségi, mindenekelőtt a felsőfokú levéltárosképzéssel összefüggő szempontokat vettek figyelembe. Ez a magyarázata annak, hogy az 1526 előtti korszakról, melynek a levéltárakban kevés okleveles emléke maradt, viszonylag rövidebb összefoglalást adtak. E rész szerzője, Bónis György a korai rendi kor bíróságainak történetét taglalta, bemutatva a központi bírósági szervezet, az úriszék, majd a vármegyei törvényszék kialakulását.

Ennél lényegesen részletesebb az 1861 utáni korszak kidolgozása, minthogy a legutóbbi száz év hatalmas iratanyagához a levéltárosoknak alaposabb ismeretekre van szükségük. Legnagyobb terjedelmet az 1526 és 1861 közötti három és fél évszázad törvénykezéstörténete kapta, amely fejezet számos helyen kiegészíti Vinkler János megállapításait. A kötet ezen, terjedelemben legnagyobb és feldolgozásban is legönállóbb része Varga Endre munkája, mely a kései rendi kor időszakát öleli fel. Nem csupán a szorosan vett Habsburg-Magyarország bíróságait és perjogát tárgyalja, hanem Erdély, Horvát-Szlavónország bírósági szervezetével, valamint a katonai határőrvidék és a török hódoltság jogszolgáltatásával is foglalkozik. A magyar fejlődés korszakhatárait a Rákóczi-szabadságharc bukása (1711), II. József halála (1790), végül a polgári forradalom és szabadságharc (1848–49) szerint állapította meg. Maga az anyag gazdag, sokoldalú, jórészt eredeti kutatások, a szerző évtizedes levéltári munkájának eredménye.

5. A polgári időszak bírósági szervezetének eddigi legalaposabb tudományos feldolgozása Máthé Gábor nevéhez köthető.³⁴ A mű témaválasztáshoz kötődő jelentősége, hogy átlép a modern korba, és a bírósági szervezetünk közelmúltját tárgyalja. Ez különösen annak fényében jelentős, hogy az 1970-es évek szaktudományi kutatásai az 1848 előtti kort fogták át, lényegében folytatták a Hajnik és Vinkler által kijelölt tematikákat.³⁵ Ez a szaktudományi munka volt az első, amely áthidalta az úrt a Vinkler János által bemutatott rendi kori bírósági szervezet és a kiegyezés utáni magyar szervezeti judikatúra között. A szerző célja a magyar polgári kori igazságszolgáltatási szervezet megteremtésének bemutatása volt. A forrásbázis zömét közvetlen források képezték, a szerző minden épen ma-

radt levéltári anyagot felkutatott és elemzett. Az 1956-os állagvesztés után a tárgykörben 14 töredékes irattári fond (171 iratfolyóméter) maradt meg.³⁶ Ez a hiány magyarázza, hogy Máthé nem végezhetett el a korabeli igazságügyi szervezet primer forrásokra alapozott hivataltörténeti feldolgozását, hanem művében a korabeli igazságügyi reformkonceptió kialakulásának és végrehajtásának folyamatát követte nyomon.

A szerző a hazai polgári kori igazságszolgáltatási szervezet létrehozatalában két periódust különített el. Az első a liberális elvek megvalósításának igényével induló igazságügyi reformkonceptió – kompromisszumokkal átszőtt – periódusa, amely az 1871-i bírósági szervezeti törvények megalkotásáig tartott. A másik a provizórium időszaka, amely az új struktúra kiépítésétől a kormány reorganizációs programjának meghirdetéséig (1875) számítható. Ebben az időszakban került sor az igazságszolgáltatási alapelvek törvény általi felfüggesztésére és a bírói epurációra. A reorganizációs program fő indoka költségvetési jellegű volt, hiszen az államháztartási egyensúly helyreállítása érdekében összesen 38 törvényt szüntettek meg. A korszak sokarcúságát mutatta, hogy ezzel egy időben történt meg a Kúria hatáskörének kiterjesztése a választásokkal összefüggő panaszok elbírálására.

A mű tudományos értékét növeli, hogy a felhasznált forráskör kibővült a korabeli miniszterelnökségi irattanyaggal, a minisztertanács jegyzőkönyveivel, valamint a törvényhozás szerveinek elnöki és általános irataival. Ma ezeket gyakran mellőzzük, pedig számos eredeti információval szolgálnak. Az ábrázolás ezért is valóságos, mert a monográfia az egyes bírósági szervezeti szintek működéséről, bírósági statisztikai adatairól is tájékoztat. A szerző az első folyamodású bíróságok létesítése körüli eseményeket és konfliktusokat a helyhatóságok irataival mutatja be. A bírósági szervezet mai kutatóinak is hasznos lenne, ha – Máthé Gáborhoz hasonlóan – vizsgálnák az igazságügyi költségvetés bírósági szervezetre vonatkozó tételeit.

A könyv fő témája a kiegyezés utáni bírósági rendszer és igazságszolgáltatási szervezet létrehozatala, a feldolgozás mégis túlmutat e szervezettörténeti kérdésen azzal, hogy bemutatja azt is, milyen komoly dilemma elé kerültek a dualista időszak magyar kormányai, amikor a modern polgári államszervezet kiépítésén fáradoztak. Már e műből is kiderül, hogy a korabeli bírósági szervezetre vonatkozó

döntéseket jelentős mértékben befolyásolták a kettős monarchia közjogi kötöttségei és a nemzetiségiektől, továbbá a kiegyezéssel ellentétes erőktől való félelem. A monográfia a fellelhető levéltári források felhasználásán túl bemutatja a korabeli törvényhozás keretében zajló vitákat is. Ma már egyszerűbb a kutatók helyzete, hiszen a jogalkotás digitalizált forrásai teljes terjedelmükben rendelkezésre állnak. A tárgybeli tudományos kutatások e monográfiával biztos alapot nyertek.

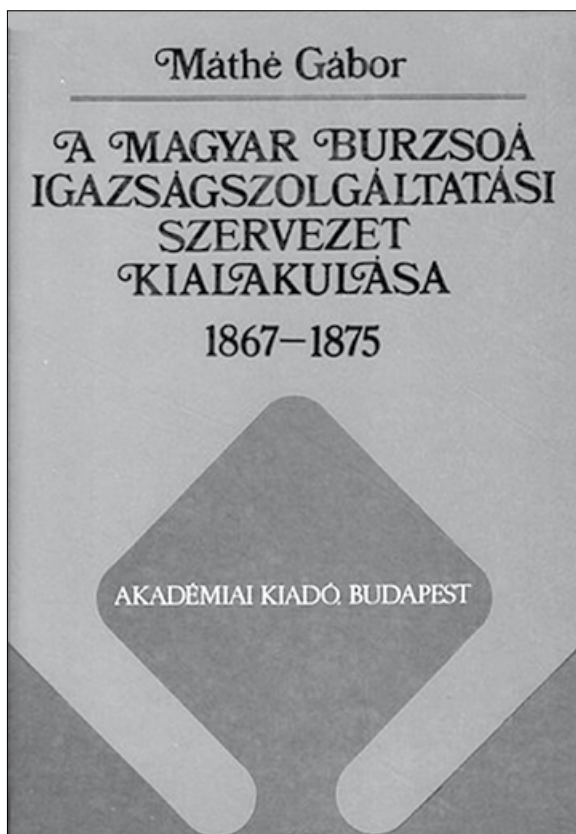
II. A különbíróságok hazai történetének feldolgozása

Jelentős eredményeket könyvelhetünk el a hazai különbíróságok jogtörténeti feltárása terén. A hazai különbíróságok történetének kutatása sajátos történettudományi közelítést igényel, hiszen ebben az esetben a judikatúra

összetett, és ennek története mellett figyelemmel kell lennünk az adott intézményt körülölelő speciális (jogon kívüli) területekre is. Ezen a téren irányadó tudományos teljesítménnyel rendelkezünk, hiszen a választási bíráskodás példaadó alaposságú monografikus feldolgozása Ruszoly József jóvoltából megtörtént.³⁷ A választási bíráskodás jól példázza a különbíróságok komplex jellegét, hiszen történetileg a jogrendszerünk több, egymást fedő részterületén helyezkedik el. Érinti a választási rendszer, a parlamenti jog és a közjogi bíráskodás területeit, ezért is szükséges az intézmény komplex vizsgálata. A monográfia alapvetően az elsődleges forrásokat, a parlamenti nyomtatványokat és az országos levéltár irattanyagát dolgozta fel. A szerző a kutatás során feltárt adatokat – sajátos értelemben vett, egyéni vo-

násokkal alkotott – jogtörténeti módszerrel dolgozta fel. A vonatkozó fejezetek lényegét összegző szabályozástörténeti szakaszban a jogintézmények létrejöttének történetét és fejlődését követhetjük nyomon. Az alkotó az egyes részintézmények történetét a mű túlnyomó többségét képező szervezeti-eljárásjogi és anyagi jogi fejezeteiben alapvetően a gyakorlati jogalkalmazási esetekből kiindulva, azokat a fennálló szabályozással összevetve tárta fel.

A különbíróságok az utóbbi idők reorganizációs folyamatai révén különös figyelmet kaptak. Befejezés előtt áll a közigazgatási bíráskodás hazai történetét összegző munka. A kartellbíráskodás történetének levéltári feltárása megkezdődött, az esküdtbíráskodás, a népbíróságok szer-

vezetésének és működésének kutatása is nagy intenzitással folyik. A szabadalmi bíróság, a konzuli bírászkodás, a katonai bíróságok és a hatásköri bíróság iratanyagai gazdára leltek, ezeken a területeken is intenzív kutatások folynak. Az egyházi bírászkodás történetének kutatása terén is jelentős eredmények születtek. Komoly jelei vannak annak, hogy a forrásfeltárások nem csupán az országos, hanem a területi és helyi bírósági szervezeteket is célozzák. Ennek igazolására e lapszám tárgybeli tanulmányaira hivatkozom.

*

A jogtörténet-tudomány növekvő kihívások előtt áll. Ezek jelentős része éppen a hazai bírósági rendszer feldolgozásával függ össze. Sürgetően aktuálissá vált a hazai bírósági szervezet történetének monografikus feldolgozása. Ennek keretében szükség lenne az eddigi tudományos művek összefoglalására, és a legszükségesebb primer források felhasználására. Ehhez kapcsolódó feladat egy tudományos módszertanra épülő bíróságtörténeti bibliográfia összeállítása. Tudományos igényt elégítene ki egy bírói hivatástörténetről szóló összeállítás is, hiszen eddig nem készült olyan feldolgozás, amely a magyar bírói hivatásrend kialakulásáról és történetéről átfogó képet adna. A kúriai munkacsoport tevékenységé-

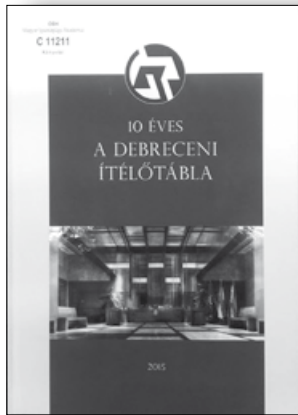
nek támogatásával bővíteni lehetne a bírói archontológiai kutatásokat. Ezek az életrajzi gyűjtések igazán akkor hasznosak, ha prozopográfiai adatokkal társulnak, azaz a jogszolgáltatásban közreműködők származására, családi viszonyaikra, tanulmányaikra és későbbi karrierjükre vonatkozó ismereteket is tartalmaznak. Történeti kutatások tárgyává tehető a bírósági igazgatás hazai története, hiszen ezen a téren sem született átfogó mű. Végül, hogy a tudomány-közvetítés terén is eleget tehesünk a 19. századi eszményeinknek, elképzelhetőnek tartanánk a bírósági szervezetről szóló történeti ismeretek intenzívebb oktatását, PhD-témák közé való felvételét, a bírói hivatással összefüggő tantárgyak oktatási programba illesztését. Jelenleg a nyolc jogász képzési helyen meghirdetett 462 doktori témakör között egy sincs, amely a bírói hivatáshoz, a bírósági igazgatáshoz vagy ezek történetéhez kapcsolódna.

Az áttekintett művek számos tudományos tapasztalatot kínálnak. Folytatnunk kellene Hajnik Imre okleveles kutatásait, követhetnénk Vinkler János merész jogdogmatikai elemzéseit, hasznosíthatnánk Bónis György európai horizontú tudományos módszereit, és tovább kellene vinnünk a Degré Alajos, Máthé Gábor és Ruzsoly József által tematikai és módszertani szempontból megalapozott bíróságtörténeti kutatásokat.

Jegyzetek

- ¹ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes házbeli királyok alatt*. Budapest, 1899, Magyar Tudományos Akadémia, 454 p.
- ² *A perdöntő eskü és az előzetes tanú-bizonyítás a középkori magyar perjogban*. Székfoglaló. Budapest, 1881. /Értekezések a társad. tud. kör. VI. 12./ *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban*. Budapest. 1886.; /Értekezések a társad. tud. kör. VIII. 5./ *A királyi bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes-házakbéli királyok korszakában*. Budapest, 1892. /Értekezések a tört. tud. köréből XV. 4./
- ³ Jelenítés a Sztrokay-jutalomról. *Akadémia Értesítő*, 1900. 269. p. (A továbbiakban: Sztrokay)
- ⁴ Sztrokay 269. p.
- ⁵ L. B.: Hajnik Imre új könyve. *Budapesti Szemle*, 1900. 139. p. (A továbbiakban: L. B.)
- ⁶ Újszerű perjogi megállapításait elemzi Magyary Géza: Magyar perjogi reformmozgalmak. *Akadémia Értesítő*, 1911. 642, 643. p.
- ⁷ Új könyvek (A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes királyok köréből). *Századok*, 1899. 560–561. p.
- ⁸ Sztrokay 269. p.; Mezey Barna, Hajnik Imre. / Budapest, 1999. 75. p. Magyar Jogtudósok (Szerk.: Hamza Gábor)
- ⁹ L. B. 139. p.
- ¹⁰ Illés József: Történeti irodalom. *Századok*, 1902. 76. p. Vö. Hajnik Imre nekrológja. *Századok*, 1902. 677–678. p.; Illés József: Hajnik Imre és a magyar jogtörténet. *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből*. III. köt. 2. sz. Budapest, 1928. Magyar Tudományos Akadémia.
- ¹¹ Kovachich Márton György és Hajnik Imre tevékenységének összekapcsolásáról Illés József: dr. Hajnik Imre (1840–1902). *Jogállam. Jog- és államtudományi szemle*. I. évf. 1902. VIII. füzet 637. p.
- ¹² L. B. 144. p.
- ¹³ Vécsey Tamás: A magyar bírósági szervezet és perjog. *Jogtudományi Közöny*, 1899. 27. sz. 201–211. p.; Sztrokay 270. p.
- ¹⁴ Vinkler János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig*. I. kötet. *A központi igazságügyi szervezet*. Pécs, 1921, Dunántúl könyvkiadó. 271 p. /A Magyar Jogászegylet Deák Ferenc Irodalmi Bizottságának Kiadványai II. évf. I–II. köt./; Vinkler János: i. m. II. kötet I. Vidéki igazságügyi szervezet. II. Polgári peres eljárás. 734 p.
- ¹⁵ Kérészy Zoltán: Egy magyar jogtörténeti mű. *Budapesti Szemle*, 1922. 83. p.
- ¹⁶ Vinkler János: i. m. I. köt.
- ¹⁷ Gábor Gyula: A régi magyar igazságszolgáltatás. *Jogtudományi Közöny*, 1927. 20. sz. 185. p. (A továbbiakban: Gábor.)
- ¹⁸ Az ítélemestéri joghatóság kialakulása. In *Klebsberg Emlékkönyv*. Budapest, 1925; A királyi ítéletábla fejlődése. Budapest, 1925. *Magyar Jogászegyleti Értekezések. Új folyam*, XV. 86.
- ¹⁹ Dr. Vinkler János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig*. II. köt. Pécs, 1927. 734 p.
- ²⁰ Gábor 186. p.
- ²¹ Gábor 186. p.
- ²² Gábor 185. p.
- ²³ Gábor 186. p.
- ²⁴ Degré Alajos: Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban. *Gazdaság- és Jogtudomány*, MTA IX. Osztályának Közleményei III (1969). 86–87. p.
- ²⁵ Gábor 185. p.
- ²⁶ MTA tagajánlások. 1928. 26. p.
- ²⁷ Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában*. *Systematica Commissio*. Budapest, 1935. 175 p. /Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5. sz./ (A továbbiakban: Bónis.)
- ²⁸ Bónis 33. p.
- ²⁹ Varga Endre: Bónis Gy. bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. *Systematica Commissio. Levéltári Közlemények*, XV. 296. p. (A továbbiakban: Varga.)
- ³⁰ Bónis 152. p.

- ³¹ Varga 296. p.
- ³² Degré Alajos: Bónis György: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. Systematica Commissio. Budapest, 1935. /Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából. 5. sz./ Századok, 1936. 228–230. p.
- ³³ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* (Kézirat gyanánt.) (Szerk.: Varga Endre, Budapest, 1961, Levéltárak Országos Központja, 203 p. /) Levéltári Szakmai Továbbképzés 13./; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* 2., bővített kiadás. (Szerk.: Molnár András) Zalaegerszeg, 1996. 300 p.
- ³⁴ Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875.* Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 240 p.
- ³⁵ Gerics József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In *Jogtörténeti Tanulmányok I.* Budapest, 1966. KJK, 285–308. p.; Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Kandidátusi értekezés. Budapest, 1971.; Uő: *Az országbírói intézmény története a XV. században.* Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 270 p.
- ³⁶ Bognár Iván: Igazságügyminisztériumi Levéltár. Repertórium LOK Budapest, 1962; Varga Endre – Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869. In Sashegyi Oszkár (szerk.): *Magyar Országos Levéltár Kiadványai I.* Levéltári Letárák 6. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó. 474 p.
- ³⁷ Ruszoly József: *A választási bíraskodás Magyarországon 1848–1948.* Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 564 p. A művet elemzi: Josef Szabó: Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht. *Neue Folge*, 33. (1981) S. 102–106.; Degré Alajos: *Századok*, 117. évf. (1983) 2. sz. 475–479. p.; Adalbert Toth: *Südbst-Forschungen.* Bd. 44. (1985) 315–316. p.

10 ÉVES A DEBRECENI ÍTÉLŐTÁBLA Szerkesztette: Szilágyiné Karsai Andrea

2015-ben ünnepelte a Debreceni Ítéltábla újraindulásának 10. évfordulóját. A Debreceni Ítéltábla történetét Balogh Judit foglalta össze. Diószegi Attila Párhuzamos „táblarajzok” avagy ítéltáblák Debrecenben című írását az ünnepelt ítélkezési fórum elnökeinek archontológiája követi. Az alakulóülésen elhangzott beszédek után az Ítéltábla területén zajlott megelőző régészeti feltárások eredményeiről Szabó László, a Déri Múzeum régésze számolt be. Ezt követően az új épület és szervezete kerül bemutatásra. A kiadvány gazdagon illusztrált képekkel, eredeti dokumentumokról készített felvételekkel.

ISBN 978 963 12 1676 9 – Debreceni Ítéltábla, 2015, 144 p.

Mezey Barna¹

„Törvények s törvényszékek javításának gondja”

(A felsőbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században)

Az évszázad minden idők legkiterjedtebb és leghosszabb Habsburg-ellenes rendi háborújával kezdődött. A Rákóczi-szabadságharcot lezáró békekötés egyszerre jelentette a török elleni küzdelmek, a felekezeti harcok és a Béccsel szembeni felkelések és szabadságharcok évszázadainak lezárultát és egy békés, reformokkal teli, nyugalmat és fejlődést hozó évszázad kezdetét. Még alig száradt meg a tinta a szatmári békeokmányon, amikor a III. Károly által egybehívott országgyűlés már

a törvénykezési reformok ügyét tárgyalta. Az uralkodó január 26-án vonult be a császárvárosba, március 30-án bocsátotta ki a megerősített szatmári punctumokat, és április 3-ára hívta tanácskozásra a rendeket az 1708. február 29-ére hirdetett országgyűlés folytatásaként.

Az 1712. május 20-án kelt proposíciók nagyobbik része a törvénykezés körében fogalmazódott meg: javaslat-tétel a törvényes és általános törvénykezésre, a gyors és pontos igazságszolgáltatásra, a bírói visszaélések és kihágások megakadályozására, a törvénykezési szervezet ezek szellemében történő átalakítására volt a rendek feladata.² Bónis György a reform sorsát elemezve mindvégig az uralkodó határozott álláspontjáról számolt be, aki már május 23-án, az ellenvetéseket előzetesen leszerelve adta tudtára a rendeknek, hogy ragaszkodik a törvénykezés reformjához. Az 1722. évi országgyűlés idejére pedig világossá vált a király mély elköteleződése a magyar ítélkezési anarchia felszámolására. III. Károly, aki akkor már tíz esztendeje foglalkozott a magyar jogszolgáltatás reformjával, jó darab ideje (*tíz esztendeje*) az állandó társas-

bíróságokban látta a magyar jogszolgáltatás tarthatatlan zűrzavarának megoldását.³

III. Károly államszervezési programjában előkelő helyet foglalt el tehát a jogszolgáltatás megújítása. Erre minden további különös indoklás nélkül alapot adott a magyar igazságszolgáltatás káosza, a védhetetlenül bonyolult, nehézkés, bizonytalan törvénykezési rendszer, s mindezekben belül a felsőbbíróságok működésének akadozása, túrhetetlen állapota. Ezért is került már az 1715. évi országgyűlés napirendjére a törvénykezés és az anyagi jog reformja is, így lett programmá a törvények felülvizsgálata.⁴ A terv kevésbé teljesebben ezen a diétán, de bizonyos sürgős intézkedések megtörténtek, más vonatkozásokban pedig megalapozta az 1723. évi törvénykezési reformokat. Az uralkodót viszonylag kevesen támogatták a megvalósításban: irodalmi tisztségviselők, aulikusok és a jutalom reményében, hűségük jeleként néhány nagyobb familia (Csákyak, Esterházyak). Az ellenpárt élharcosai az ítélmesterek voltak. Az egzisztenciális bizonytalanság kilátásba helyezése agilis szervezőkké és szónokokká változtatta őket, sikerült megnyerniük maguknak a mágnások és az alsótábla többségét. Mégis a király győzött, a többség ellenére ráerőltette akaratát az országgyűlésre, és az ő elképzelése lett törvénné.⁵

Az 1715. évi törvényeket megalapozó országgyűlési tárgyalásokon a törvénykezés rendbe hozásához szükséges azonnali intézkedéseket tették meg. A rendek feltérképezték legsürgősebben orvosolandó problémákat, s a legkritikusabb kérdésekre gyors megoldást kerestek. A legkülönfélébb törvénykezési sérelmekre, ha lehetett vagy szükséges volt, artikuláris választ adtak. Az országgyűlésen sor került a tradicionális magyar törvénykezési keretek visszaállítására, a kancelláriai rendelt bizottsági eljárások felszámolására, a neoaquisitica commissio ellenőrzött formák közé terelésére, az ítélmesterei bíraskodás hatásköri szabályainak rögzítésére, az országbíró és országbírói ítélmester kinevezésére, a királyi kegyelmi jogának stabilizálására. A rendszerszintű, a szerkezet egészét, az anyagi és a processuális jog megújítását érintő javaslatok előkészítésére bizottságokat küldtek ki s a plánumok megvitatását a következő országgyűlésre halasztották. Felállították a jogügyi bizottságot, melynek feladatává szabták a törvények és törvényszékek átvizsgálását s kijavítását, vagyis egy teljes anyagi jogi és igazságszolgáltatási reform előkészítését és tervezetének összeállítását. Varga Endre kevesellte az 1715. évi országgyűlés törvényhozói munkájának eredményeképpen született határozatokat. Ő nem annyira a tényleges törvényi szabályozást, hanem áttételesen az általuk létrehozott, s majd a következő országgyűlésben gyümölcsöző rendszeres bizottságok munkáját értékelte.⁶ Stipta István a királyi Magyarország 1526 és 1790 közötti történetének legfontosabb bírósági reformját látja abban az országgyűlési döntésében, amely kiküldte a Systematica Commissiót az igazságszolgáltatással és az anyagi jogi szabályok felülvizsgálatával kapcsolatos aktuális feladatok ellátásának céljából.⁷

Dacára az előző országgyűlés óta folyó háttérküzdelmeknek, az ítélmesterei párt politikai harcainak, a meg-

győzéseknek és vesztegetéseknek, a király 1722-re döntött. A propozíciók világosan megfogalmazták, hogy a dikaszteriális rendszer intézményesítése mellett a rendeknek csak az a feladatuk, hogy törvények világos, érthető összefoglalását elkészítsék, kidolgozzák az eljárás szabályait, és artikuláris megfogalmazást nyerjen az állandó társasbíráskodás.⁸ A királyi előterjesztés szerkesztője gondolt arra az esetre is, ha a rendek ellene mennének a királyi akaratnak, és megtartanák a korábbi bíráskodási szerkezetet és rendet. S tette ezt azzal, hogy kilátásba helyezte az eljárási költségek jelentős csökkentését, ami nyilvánvaló utalás volt az ítélmesterei bíráskodásra (vagyis a principális jutalékára, az írnokok fizetésére illetve a kíséret eltartására).⁹

Bár az 1722/23. évi diéta a bizottság által elkészített Novum Tripartitumot nem tűzte napirendre, igen lényeges törvénykezési szervezeti és perrendtartási szabályokat fogadott el. Varga a királyi kúria átszervezését, a protonotariális bíráskodás felszámolását, a kerületi táblák felállítását ítélte ezek közül a legfontosabbnak.¹⁰ Ezzel érdemben megkezdődött a magyar rendi törvénykezési szervezet átalakítása, a felvilágosult abszolútizmus modernizációs programjának megvalósítása. A 18. századi jelentősebb fejlemények közül kívánunk néhányat alább felvázolni.

1. Állandóság a működésben

A Rákóczi-szabadságharc megokolására szerkesztett, 1703-as datálású fejedelmi kiáltvány összefoglalva az ország sérelmeit, a leglényegesebbek között emlegette fel „az ország rendes ítéleteinek” eltörlését, vagyis „mind szokott idejekben, ötven esztendő alatt-is (a'mint az octavák) nem folyhattanak, melly-is bizonyos veszedelmére vala az országnak: bő magva nőtt ebből a zűrzavarnak, megrontattak a' törvények, meg-újítottak a'per folyások”.¹¹ Röviden összefoglalva: az ország nagybírái által hirdetendő ítélezési terminusok rendre elmaradtak. A török háborúk időszakában szinte természetesnek tűnt, hogy nem tartották meg a törvényszakokat, akadtak évtizedek, amikor egyet sem hirdettek. Degré Alajos is meghivatkozta Felső-Magyarország harmincesztendő ítélezési nélkülözését (1609–1649) vagy az egész országra kiterjedő ötvenéves szünetet 1650 és 1700 között.¹² Márpedig a király személyes kivonulása az ítélezésből a hozzá fellebezett ügyek tárgyalását eleve a nádorra vagy helytartóra hárította, még ha gondoskodott is a kellő létszámú bírákról: hatról a nádor mellé (ebből fejlődött ki a hétszemélyes tábla).¹³ A nádor, az országbíró, a személynök, majd kiformalódása után a hétszemélyes tábla és a királyi tábla is az oktávákon ítélezett. Az ún. nagy oktávákat a királyon kívül a nádor, illetve a királyi helytartó alkalmilag hirdethette meg, ők azonban ezt gyakran elmulasztották, melynek egyaránt oka volt a nemtörődömség és a törvénykezési szünetekre okot adó folytonos háborúskodás is. Judicia regni generaliat kellett (volna) hirdetni Felső-Magyarország számára Eperjesen Szent György napját követő nyolcadik napra, Alsó-Magyarországnak pedig Pozsonyba előbb Szent Márton, majd Szent Lukács napjának nyol-

cadán.¹⁴ Minthogy a meghirdetett törvényszak csak az ország egyik részének, a másik a másíknak volt címezve, az évi egy lehetséges alkalommal összeseregülő peres felek számára negyvennapos ítélkezési időt kellett (volna) biztosítani. Később próbálkoztak kiegészítő megoldással: a király különleges engedélyével speciális, ún. rövid oktávát (judicia brevia, breves) is hirdethetett a nádor vagy a helytartó 20 napos időtartamban, Pozsonyban vármegyéktől fellebbezett és hatalmaskodási ügyekben. Ezek azonban szűkebb hatáskörű, fellebbviteli, illetve kisebb ügyeket tárgyalhattak, így valódi megoldást nem nyújthattak, hasonlóképpen a rendkívüli oktávákhoz. Összességében a terminusokra szorított ítélkezési gyakorlat azt eredményezte, hogy az ország felsőbbírásodása gyakorlatilag nem működött.

Az 1712-ben útjára bocsátott reform egyik célja lett tehát a törvénykezési zűrzavar megszüntetése, az oktávaiális bírászkodás felszámolása s kettős értelemben is az állandóság megteremtése. Egyfelől a törvénykezési szünetek minimalizálása, az ötletszerűség kiiktatása, másfelől a törvényszakokra támaszkodó ítélkezés helyett a folyamatos bírászkodás állandósítása.

Az 1723:24. tc. a hétszemélyes tábla kinevezett bírái számára előírta, hogy „három napi időközben, 100 forint büntetés terhe alatt, a törvényszék tartásakor jelen lenni tartozzanak”. Ez alól csak a súlyos betegség, vagy valamely törvényes akadály menthette ki őket.¹⁵ Azt is előírta az országgyűlés, hogy „az említett módon megjelentek pedig, határozott órákban, a perlekedők kényelmére összeülni, s az elnökkel együtt... ítélet hozatala végett folyton jelen lenni tartozzanak”. A királyi táblára vonatkozó végzés ennél többet tartalmazott. A Karok és Rendek kinyilatkoztatták, hogy a tábla „kivéve csupán az ünnepeket s törvényszüneteket, folytonosan együtt üljön s a perlekedőknek, ellen nem állván némelyeknek törvényes távolléte (úgy mégis, hogy az elnökkel együtt legalább kilencz táblai bíró legyen jelen) jogot és igazságot szolgáltatasson”.¹⁶ A felállított kerületi táblák bíráinak eljárásáról hasonlóképpen intézkedett az országgyűlés. „S ezek ugyanott folyvást tartandók (kivéven az ünnepek és törvényszünetek idejét) és az említett bírák a folytatandó törvénykezés minden idején jelen lenni tartoznak.”¹⁷

Az országos bírászkodás alkalmával a bírákra nézve szokott személyes jelenlét kötelezettségére az országgyűlés több ízben is visszautalt. Így az Ulászló király első dekretumának 10-ik cikkelyére,¹⁸ mely szerint „a nyolczados törvényszékek tartása alkalmával Magyarország rendes

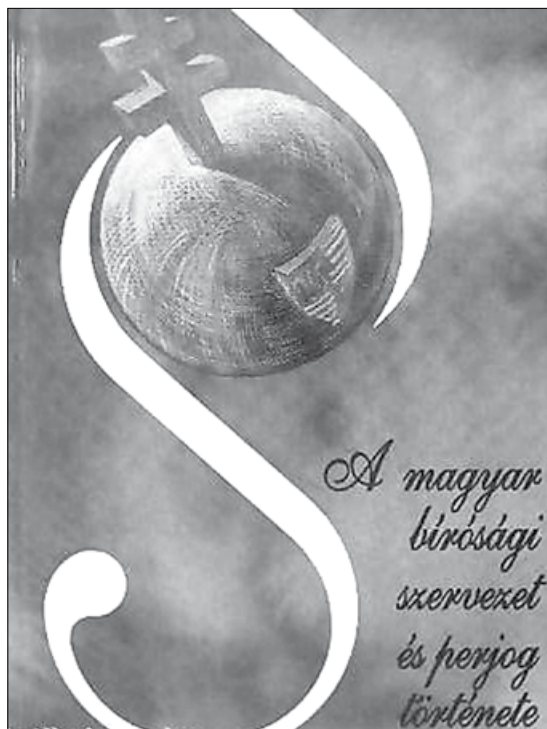
bírái személyesen legyenek jelen, kivéve, ha őket vagy valamelyiköket az ország fontos ügyei miatt valamely törvényes ok gátolná”. Hivatkozott az 1559: 38. törvénycikkre, miszerint „jövőre minden igyekezettel azon legyenek,

hogy a törvényszékeken ezután, az ország rendes bíráin kívül, folytonosan és kivétel nélkül két főpap és ugyanannyi báró, vagy legalább a főpapak közül egy és a bárók közül is egy jelen legyen”.¹⁹ Ennek tükrében úgy tűnik, a bírák jelenléte is folyamatos problémát jelentett a magyar törvénykezésben. Az 1723. évi országgyűlésnek ismételt meg kellett erősítenie a személyes jelenlét követelményét,²⁰ s el kellett rendelnie, hogy „az elnökkel együtt legalább kilenc táblai bíró legyen jelen, s jogot és igazságot szolgáltatasson”.²¹

A diéta tehát a felsőbbírások bíráira, vagyis a curia által keretbe foglalt hétszemélyes táblára és királyi táblára, valamint az újonnan életre hívott kerületi táblák bíráira nézve kötelező jelenléteket állapított meg. A hétszemélyes tábla esetében „a törvényszék tartásakor”, a királyi táblára és a kerületi táblákra vonatkozóan pedig „folyamatos” jelenléteket várt el.

Miután az állandó bírászkodás elrendelése annak értelmezését is szükségessé tette, mi nem számít a folyamatosság megtörésének, rendelkezni kellett az országgyűlésnek a törvénykezési szünetek meghatározásáról is. Az igazságügyi bizottság javaslata alapján „a bírák s perlekedők irányítása s a kellő rend megtartása végett”, miután az ország régi jó szokása így kívánja, törvénykezési szünetek határozták meg²²

- a karácsonyi szünnapokat (Szent Tamás apostol napjától [december 21.] kezdődően a vízkereszt [január 6.] utáni első vasárnapig),
- a farsang napjain át, a nagyböjt első vasárnapjáig tartó időszakot,
- a fekete vasárnaptól (húsvét előtti második vasárnaptól) húsvét utáni második vasárnapig tartó időszakot,
- a pünkösd hetét,
- az aratási törvényszünetet (Szent László ünnepétől [június 27.] Szent István napig [augusztus 20.]),
- a szüreti törvényszünetet (Szent Mihály napjától [szeptember 29.] Szent Márton püspök ünnepéig [november 11.]),
- az összes vasárnapokat;
- a keresztfő napokat (az áldozócütörtök [a húsvét utáni 40. nap] előtti hétfő, kedd és szerda)
- az általános katonai felkelés idejét.

Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története. 2., bővített kiadás.* (Szerk.: Molnár András) Zalaegerszeg, 1996.

- az országgyűlés tartamát, azt megelőző 30 harminc napot és utána a követek haza érkezéséig tartó idő,
- a római egyház részéről a legfőbb egyházi törvényszéken megtartatni szokott ünnepeket.

A törekvés nemes volt, az eredmény részleges. Részleges azért, mert csak a nevezett felsőbbíróságokra vonatkozott. A diéta a vármegyei fórumokhoz nem volt hajlandó hozzányúlani. De az érintett táblák sem akceptálták következetesen az előírást. A hétszemélyes tábla a törvényhozói feltételezésnek megfelelően nem működött folyamatosan, de legalább rendszeresen. Évente két törvényszakban, vízkereszt után és Szent István napját követő 40–40 napig. A királyi tábla négy törvényszakot tartott, köztük többhetes szünetekkel. Varga Endre szerint legjobb esetben is csak 137 napot teljesített.²³ A curia két táblája csak az ún. Novus Ordo Judiciarius hatályosulásának időszakában, II. József törvénykezés reformjainak idején működött valóban folyamatosan, szünet nélkül²⁴ (1786. január 1-től 1790. április 30-ig). Ezt követően visszatértek az 1723. évi szabályok szerint megállapított rendhez.

2. Rögzített hatáskörök

A racionális államműködés alapvető feltétele az államapparátus hierarchiáinak, illetve hatásköri és illetékességi megosztásának egyértelmű rögzítése. A zürzavaros, szétesett, (Degré Alajos szavaival élve: elzüllött) magyar igazságszolgáltatás a Mohács előtti rendi szervezési elvek és peres törekvések mentén élte tovább életét, jó néhány akadályozó tényezővel tetézetten. Ezek között találjuk a királyi udvar tartós külhonban szervezését, az uralkodó határokon kívüli tartózkodását, s a bírászkodásból történt de facto távozását. Ez lényeges kérdésekben módosította a hatásköröket és a szervezeti terhelést. A török és Habsburg-ellenes háborúk rendre megzavarták a hagyományos törvénykezési processzusokat, ráadásul nagyobb számban bonyolult, eddig többnyire ismeretlen tárgyban jelentek meg a jogkeresők. Az anarchikus állapotok, a törvényszünetek, a bizonytalan működés és az egzakt hatáskör-telepítések hiánya a feleket (különösen a befolyásosabb, gazdagabb perlekedőket) új utak keresésére ösztönözte. Az sem volt kizárt, hogy törvények által tiltott megoldásokat alkalmazzanak, például a haditanácshoz vagy a kamarához forduljanak évek, évtizedek óta húzódó ügyeik eldöntésére. Vagy a választottbíráskodás eszközével éltek, netán az ítélmesterek bölcsességére bízták magukat. A jogkeresők értelemszerűen mind magasabb rangú bírák ítéletére törekedtek, igyekeztek minél nagyobb tekintélyű döntéshozóval (vagy annak ítélmesterével) kimondatni a szentenciát, könnyebb végrehajtásra számítva az anarchikus állapotok között. A kuszaságot fokozta, hogy a kisegítő funkcióra kész fórumokat sok esetben a régi magyar jogra hivatkozással kérdőjelezték meg a felek, elsősorban a kifogást emelő alperesek.²⁵ (Így nem tudott példának okáért a brevia judicis érdemi státus szerezni magának: megrekedt a zálogkiváltási, hatalmaskodási és a megyéktől fellebbezett, utóbb ellentmondási, örökösödési és szerződésérvénytelenítési pereknél.²⁶)

A rendteremtés 1712-ben vette kezdetét. Miután a háborús időszakok lezárultával (a trónra lépő III. Károly ígéretéhez híven) a rendi fórumok és jogkörök, kiváltságok és autonómiák helyreállítására került sor, érdemibb beavatkozásra az uralkodónak – minden eltökéltsége ellenére – nem volt lehetősége.

Ennek ellenére voltak jelentősebb részeredmények, sőt az ítélmesteri kérdésében az udvari párt magának sikereket is elkönnyvelhetett.

A háborús helyzet szülte fejetlenség egyik tipikus mellékjelensége lett a törvénykezésben a hatáskörbitorlás. A központi ítélkezés gyengesége a közrend védelmének feladatát a rendi hatóságok (helyi törvényszékek) kezébe juttatta, ami a büntetőbíráskodás alsó szintű koncentrációját eredményezte.²⁷ Az elsorvadt felsőbbírászkodás gondozatlanul hagyott területeinek egy részét a rendi törvénykezés a vármegyei szinten vonta magához (olykor törvényes megerősítéssel, máskor magától értetődően).²⁸ A hagyományos gyakorlat szerint az ország lakosságának legnagyobb hányada felett a földbirtok törvényező hatósága, az úriszék ítélkezett. Béli Gábor jelezte azt, hogy az eredetileg királyi privilégium útján megszerezhető vérhatalom jogával a földbirtokosok gyakran jogosultság nélkül éltek, a „jog önkényes birtokbavételével”.²⁹ Hasonlóképpen történt ez a *kegyelmezési joggal* is. Az országgyűlés által formulázott sérelmek között szerepelt, hogy a pallosjoggal bíró hatóságok némelyike kegyelmi jogot gyakorolván, „a gonosztevőket büntetlenül és önkényesen szabadon bocsátva, a sértetteket megkárosították” s közvetve megakadályozták, hogy „a sértett fél a maga jogsérelmét s neki a szabadon bocsátott gonosztevő részéről okozott károkat az ily szabadon bocsátó ellen a megye előtt törvényesen kereshesse”.³⁰ Másoldalról ez a praxis a királyi kegyelmezési jogát is megkérdőjelezte, lényegében elvonta az uralkodó erre vonatkozó prerogatíváját. A királyi kegyelmezési jogát rögzítő törvény nyilvánvalóvá tette, hogy „a királyi felséget egyedül illető megkegyelmezési jog, annak legfelsőbb hatalma részére, mindenkorra érintetlenül maradjon”. A rendelkezés szankciója a vérhatalom jogát gyakorló bíró ítélkezési kiváltságának elvesztésével fenyegetett. Az 1712/15. évi országgyűlés ezzel a törvénnyel a király és a bírósági szervezet viszonyában félreérthetlenné tette az uralkodó pozícióját.

Szükségesnek tartották a rendek a biztonság kedvéért rögzíteni, hogy addig is, amíg elkészül a bizottsági jelentés, és annak alapján országos intézkedések történhetnek, „úgy a nagyobb, mint a kisebb *nyolczados* valamint a rendkívüli *törvényszékeket* s a *feljebbvitel*ek felülvizsgálatait... úgy a királyi, mint a hétszemélyes táblán is... e jelen szabály erejével fogva... megtartsák”.³¹ Miközben ragaszkodva a régi jó szokások és törvények fenntartásához, a hagyományos ítélkezési formákat erősítették meg, rögzítették a hétszemélyes tábla és a királyi tábla hatáskörét, mintegy megerősítve a hétszemélyes tábla fellebbezési fórum jellegét.³²

Mint már említettük, a török háborúk, majd a szabadságharcok időszakában az *ítélmesterek (felső)bíráskodása* szinte kizárólagos fórummá vált. A bíróságok környékén a 14. században felbukkanó, a 15. századra már önálló

bíráskodási feladatokkal rendelkező, s olykor már bírói széket is tartó jogtudó protonotáriusok³³ a három részre szakadt Magyarország zaklatott viszonyai között nagy jelentőségre jutottak. Az eredetileg megbízóik mandátuma alapján eljáró ítélőmesterek figyelmen kívül hagyva a megfelelő nagybírók joghatóságát, gyakorlatilag bármelyik nagybírától, avagy a kancelláriától származó mandátum alapján bármely ügyben eljárak abban az ítélkezési vákuumban, melyet a törvénykezési szünetek kreáltak. Akár megyei ügyben, akár táblai ügyekben keresték meg őket, figyelmen kívül hagyva tilalmakat, eltiltó parancsokat „mintha minden fórum minden perének rendes bírái lennének” elbíráltak bármit, amire szükséglet mutatkozott.³⁴ Az ország nagybírától nyert eseti, majd állandósított ítélkezési hatáskörük a rendes törvénykezés hiányában lehetőséget adott a pótlólagos eljárásokra. Pusztán abban, hogy nagybíráik (a nádor, az országbíró és a személynök) joghatóságát nem túllépve, azok tudtával és engedélyével a peres felek segítségére voltak, kevés lett volna a kivetni-való, jöllehet, a korabeli törvények próbáltak gátat vetni ennek a gyakorlatnak. Az azonban, hogy a protonotáriusok gátlás nélkül rombolták az amúgy is gyenge alapokra támaszkodó hatásköröket, nyílt úton vezethetett el a törvénykezési rendszer elzúllásához.

Az ítélőmesteri bíráskodás ugyanis fészke lett a visszaéléseknek és a korrupciónak. Ahogyan Eckhart Ferenc írta: „vándorbíráskodás volt ez, az ítélőmester lóra ülve, írnoikai kíséretében bejárt egy országrészt, és ahol elintézendő ügy akadt, ott törvényszéket tartott.” Alkalmi bírói tanácsuk kíséretükben utazókból, éppen kéznél levő és a bíráskodásra rávehető jogtudókból állt.³⁵ Utóbb már az is előfordult, hogy az ország másik részéből, a Tisza-vidékről magához rendelte a feleket a Felvidékre.³⁶ Maga a bíráskodás rendkívül költséges volt: a feleknek (hosszú távon értelemszerűen az elmarasztaltnak) kellett viselnie önmaga és kísérei, a protonotárius és teljes kíséretének költségeit, a kiszállás, az eltartás, a díjazás ellentételezését. (Ezért folyt is némi küzdelem a felperesi pozíciókért.) A helyzet bőven szolgáltatott alkalmat a visszaélésekre, minthogy gyakorlat szerint az ügyeket a felperesek nyerték meg, rendszeressé lett a majdani nyertesség fejében megvesztegetni és jól tartani az ítélőmestereket, hiszen a költséget a pervesztesnek kellett állnia. Bónis az Einrichtungswerket idézte, mondván: a legtöbb visszaélést elkövető ítélőmestereket a köznyelv „az igazság pestisének” nevezte.³⁷ Ez a helyzet természetesen fölkellette a királyi udvar figyelmét, s kiváltotta az ellenintézkedéseket, többek között a törvénykezési reform szorgalmazását.³⁸

A protonotáriális bíráskodással kapcsolatos panaszok és visszaélések megszüntetése is napirendre került az 1712/15. évi országgyűlésen. A pereskedők elégedetlensége részben a kétséges ítélkezés, részben a peres költségek jelentős növekedése okán állt elő. A kapcsolatokkal és nagy befolyással rendelkező ítélőmesterek komoly szervezőmunkával felállított pártja ugyan kemény ellenfele volt a központi akartnak, az uralkodó – mint arról már szóltunk – a reform kérdésében hajthatatlan volt.

Ám ekkor még nem lehetett szó az ítélőmesteri bíráskodás teljes kiiktatásáról, de a protonotáriusok törvény-

kező tevékenységének jelentősebb korlátozásáról igen. Az országgyűlés az ítélőmesterek illetékessége kapcsán a protonotáriális bíráskodás alá tartozó „keresetbeli ügyeket” vizsgálva több tárgyra vonatkozóan megállapította az ítélőmesterek joghatóságának hiányát, hivatkozva a megyék kizárólagos illetőségére.³⁹ A jövőben különféle büntetőeljárásokban, hatalmaskodási, becstelentési s rágalalmazási ügyekben, egyazon megyében fekvő javak osztályára s öröklésére vonatkozó, kártérítési, határjárási, oklevelekkel kapcsolatos, zálogos jogok s dézsmák iránt indított perekben szökevény jobbágyok és szolgák visszaskövetelésére irányuló, szolgák és jobbágyok részéről való törvénylátásra vonatkozó jogvitákban a vármegyei hatáskör kizárólagossága érvényesült. Fentebb már szóba került a jog szerint a hétszemélyes táblához és királyi táblához tartozó táblai ügyek megerősítése, ezt most kiegészítette a diéta és megállapította a protonotáriusok joghatóságának hiányát a magszakadásból eredő ügyekben, „mint a melyek oklevelek felmutatását teszik szükségessé és így táblai illetőség alá tartoznak”. Ezekben az ügyekben az eljárás és ítélet semmiségének terhe alatt tiltotta el bíráskodástól a protonotáriusokat.⁴⁰

Miután azonban az ítélőmesteri bíráskodás intézménye fennmaradt, bizonyos ügykörökben törvénynél fogva vált lehetővé a további törvénykezés. Kifejezetten engedélyezték olyan hatalmaskodási ügyekben, melyekben az adományos tiszta beiktatását jogtalan ellenszegüléssel akadályozzák meg a birtokban lévők, a tiszta adóssági ügyekben, amikor is a kötelezvényekben bírót nem jelöltek meg, s a tőkeösszeg meghaladja az ezer forintot, ingó és ingatlan javakban való osztály- és örökösödési ügyekben, feltéve hogy a javak különféle megyékben fekszenek, a szerződési teljesítéssel kapcsolatos jogvitákban, feltéve hogy bíróság kijelölve nincsen.⁴¹ Háborítatlanul megmaradt az ítélőmesteri hatáskör továbbá mindazon ügyekben, melyekben a jogorvoslatok szerződés vagy törvény szerint ki vannak zárva; ítélőmesteri pereskedés nélkül bármi módon végrehajtás alá került fekvőjóságok visszafoglalása iránti estekben, ha a javak különféle megyék területére esnek; az ítélőmesteri bírói végrehajtások háborgatói s meg nem engedői ellen indított eljárásokban; az ítélőmesterek részéről végrehajtás alá vett javak visszafoglalói ellen indított és indítandó jogvitákban; különféle megyékben létező javak gyámjaitól s gondnokaitól adandó s veendő számadások iránti ügyekben.⁴² Ugyancsak megerősítették e bírói fórum kompetenciáját az 1647. évi 126. törvénycikkben felsorolt ügyekben, az ingóságok, hagyományok, hitbérek és jegyajándékok szerzését illető ügyekben,⁴³ továbbá a letéti ügyekben, örökösök nélkül elhunyo, tiszta beiktatásnak ellentmondási ügyében, valamint a törvények által kifejezetten az ítélőmesteri illetőség és bíráskodás alá utalt peres eljárásokban.⁴⁴ A hatáskör pozitív leírása is nagy előrelépésnek tekinthető, mert az ügykatalóguson nem terjeszkedhettek túl az eljáró ítélőmesterek

A megjelölt hatáskörökből kirajzolódik a szándék: részben visszaterelni a protonotáriális törvénykezést a 17. századi kezdetekhez, részben a hatásköri és illetékességi problémák feloldása ott, ahol a javak különféle megyék területére esnek, vagy ahol bíróság kijelölve nincsen.

Sokat mond az ítélőmesteri bíraskodásról az a hivatkozás, mellyel az országgyűlés – igaz, általánosságban szólva a törvénykezésről (ennek okán megidézve a királyi tábla és a hétszemélyes tábla bíráit is) – megújította Ulászló 3. dekrétumának 4. artikulusát, így írva elő az igazságszolgáltatásban a főpapokkal és bárókkal együtt eljáró törvénytudók kötelező esküjét.⁴⁵ Nevezett törvénycikk azért, nehogy „ajándékokkal megvesztegesék”, kemény büntetés terhe alatt szigorú esküre kötelezte a protonotáriusokat, „hogymindenki részére igazságos, törvényes és istenes ítéletet fognak mondani”.⁴⁶ Feltehetően nem pusztán feltételezés volt a részrehajlás, ha lehetőséget biztosítottak a feleknek arra, hogy bizonyítsák, ha „valamelyik ítélőmester az ilyen ajándékok miatt valaki részére hamis és igaztalan ítéletet mondott”, akkor az ilyenek elkövető ítélőmester fejével és javainak elvesztésével bünhődjék”.⁴⁷

Az ítélőmesterek bíraskodási tevékenységének ezek a 28. artikulusban megvont határai hamarosan érdektelenné váltak. Az 1722/23. évi országgyűlés igazságszolgáltatási reformja ugyanis létrehozta a kerületi táblákat (tabulae districtuales).⁴⁸

A kerületi táblák megalakításáról rendelkező törvénycikk utalt ugyan arra, hogy a táblákat az ítélőmesteri bíraskodás helybe állították, hivatkozásában ugyanakkor nem a protonotariális törvénykezés problémáit nevesítette, hanem az oktáviális bíraskodás rendszerét rögzítő Ferdinánd-korabeli országgyűlési végzést idézte meg. Ez a törvény⁴⁹ (melyet nem sokkal később követett egy megerősítő aktus)⁵⁰ az ország rendes bíráinak jelenlétét követelte meg a nagy oktavákon, hangsúlyozva, hogy ott teljes létszámban legyenek jelen ők és ítélőmesterei, valamint helyettesei is. A 1723. évi törvény bevezetője némi naivitással azzal indokolta az ítélőmesterek visszavonását önálló törvénykezésükből, hogy ti. a királyi tábla az igazságszolgáltatás kényszerűsége miatt folytonosan ülésezik majd, ahol is az ítélőmesterek jelenléte (melyet a hivatkozott törvények kötelezően előírnak) nem mellőzhető. Így az országgyűlés arra kényszerül, hogy helyükbe más bírói hatóságot, kerületi táblákat állítson. Ennek köszönhető, hogy a vidéken részükről eddig gyakorolt eljárás helyébe nehogy a perlekedő felek az „eddig az ítélőmesteri bírói hatósághoz tartozó ügyekben az igazságszolgáltatás jótéteményétől megfosztva legyenek” az ország négy kerületében „alattas” ítélőtáblák kerüljenek.⁵¹ Mindezzel egyetemben kirajzolódik a reformszándékokból, hogy a táblák (melyeknek gondolata az udvarban több előkészítő anyagban már évtizedekkel előbb felbukkant) nem az ítélőmesterek helyébe léptek, csupán átvették azok feladatait. Valójában, mint Johann Georg Mannagetta fogalmazta, „valódi hatáskörrel bíró instanciák, alsófokú királyi táblák” voltak.⁵²

A kerületi táblák szorosan körülírt hatáskörrel rendelkező, állandóan működő bírói fórumokként jelentek meg a magyar igazságszolgáltatási rendszerben.⁵³ Ez a hatáskör egy, a gyakorlatban képződött igazságszolgáltatási feladatmegoldás leképeződéseként fogalmazódott meg, s egy „tisztán” jogszolgáltatási hatáskör körvonalazásáról. Minthogy a kerületi táblák az ítélőmesteri bíraskodást

váltották, azok a perek, melyeket eddig az ítélőmesterek láttak el, immáron a kerületi táblák ítélete alá kerültek.⁵⁴ Határozott eligazításnak tekinthető az illetékesség vonatkozásában az utalás, mely a királyi táblákról szólva egyenlő bíraskodási hatáskörrel felruházott szervekről rendelkezett.⁵⁵ A kerületi táblák a kijelölt s hozzájuk tartozó vármegyék területére eső fekvőjóságokra vonatkozó ügyekben jogosultak ítélni. Amennyiben az osztály vagy kereset alá vont fekvőjóságok különféle kerületekben fekdüdtek volna, a fekvőjóságok feje volt a meghatározó. Ha ilyen nem lett volna, úgy az irányadó a jóságok többségének fekvése.⁵⁶ A táblák persze számolhattak hatáskörük jövőbeni bővülésével, most azonban úgy rendelkezett a diéta, hogy a törvények további „kijavításáig” a perek fellebbezhetőségét vagy „feljebb nem vihetőségét” a károk és rendek részéről odaterelt egyéb jogorvoslatokat s a megyék és szabad királyi városok bíraskodását s bírói hatóságát... mostani állapotokban s az eddig szokásos gyakorlatban hagyják”.⁵⁷

Bónis György értékelése szerint a kerületi táblákról született döntés igazi jelentősége abban rejlik, hogy „felszínre hozta az új, vagy eddig nem bolygatott kérdések egész seregét, így a hétszemélyes, a királyi és a kerületi táblák helyét, összeállítását, ülésezési rendjét és módját”.⁵⁸

A reform, mint a magyar felsőbbíraskodás átfogó szabályozása, csak egységben kezelhette a királyi curia két tábláját és a kerületi táblákat. Hatásköri szempontból a hétszemélyes tábla csupán megerősítést igényelt: kizárólag (a királyi táblától és a tárnoki széktől) fellebbezett perekben járt el, ily módon a legfelsőbb ítélkező fórum fellebbviteli bírósága lett. A fellebbezett ügyek igazi fókuszává a királyi tábla vált, mely vegyes fokú törvénytársakként igazodott a felsőbbírói rendszerbe. A hétszemélyes tábla és a királyi tábla közötti hatásköri megosztást tisztázva a törvény világossá tette, hogy hol kell megindítani a szokásosan a felsőbbírói elöltti „országgyűlésileg kijelölt” perket (melyek a nádorispán vagy az országbíró bíraskodása alá tartoznának). Ugyancsak az egyéb, hagyományosan táblai peres ügyeket (a királyi kincstár perei, a hűtlenségi és fellebbezési perek, az ősiséggel kapcsolatos és tulajdonjog jogalapját érintő, hitbizományi és birtokperek; oklevelek hitelességi és értelmezési vonatkozásait érintő perek, nagyobb hatalmaskodási esetek) a királyi ítélőtáblán ítélniük meg s határozzanak el.⁵⁹ Ez a rendelkezés a királyi táblát, ezeket az ügyeket illetően, világosan elsőfokú hatóságként definiálta. A rendkívül tág megfogalmazás sejtette, hogy előbb-utóbb az ügyek korlátozására is sor kerül. Már a következő országgyűlés törvényt alkotott a királyi táblához nem fellebbezhető ügyek köréről.⁶⁰ Ilyenek voltak a nyilvános és közönséges gonosztevők bűnvádi ügyei, a királyi curiától az elsőbíróiáigokhoz végrehajtás végett visszaküldött ügyek, a királyi curiát már megjárta, perújítással újra tárgyalta, s első fokon ismét elveszített perek, a tanúskodni nem akarók büntetésének behajtásával kapcsolatos ügyek, választott bírói eljárásokban, ha a megállapodásban a fellebbviteli bíróságként nem egyértelmű a megjelölés

A királyi tábla elsőfokú hatásköréhez képest egzakttá módon rögzítette a törvény, hogy a táblai első fok mellett

„fennmaradván a vesztés félnek a hét személyes táblához feljebb vitele”, a jogorvoslati út nyitva áll.⁶¹

A kerületi táblák felállításáról szóló törvény világossá tette, hogy a tábláktól (akár az oda fellebbezett) ügyeket feljebbvitel útján, a királyi ítélő táblához, innét pedig a fellebbezéseket a hétszemélyeshez kell küldeni.⁶² A Dalmát-, Horvát- és Szlavónország báni táblájától, melyhez az ország valamennyi vármegyéjének ügyeit illetően a fellebbvitel útja⁶³ „az eddig is törvényesen követett módon” a királyi táblára vezetett, s onnan „egy folytában, régi szokás szerint”, a hétszemélyes táblára kerültek.⁶⁴ Ez a lehetőség önmagában egy háromfokú fellebbvitelt tartalmazott, nem is szólva a vármegyékben vagy az úriszékeken tárgyalt ügyek sorsáról.

3. Állandó szervezet

A királyi curia a középkorban az uralkodó által gyakorolt hatóság színhelye, a király tartózkodási helye, a kormányzati, jogalkotó, igazságszolgáltatással kapcsolatos tevékenység fókuszpontja, általában az udvari élet kerete volt. A királyi hatalom gyakorlásának a bírói tevékenység csak egyik ága, amit az uralkodó természetesen a királyi curiában gyakorolt. A törvénykezésből visszahúzódó király szimbolikus jelenléte okán a bírói hatalma alapján eljáró bíróságok is a curiában szerveződtek.⁶⁵ Az ország központjának kihonba kerülése a királyi udvar, a király tartózkodási helye és a királyi bíraskodás térbeli szétválását is eredményezte. Ezzel függ össze, hogy a 17. században, amikor állandóan a nádori bíraskodásból kifejlődő hétszemélyes tábla és a személynök elnökölte királyi tábla,⁶⁶ a felsőbíraskodásban a curia *megnevezés* többnyire ezek együttesét jelenti. Így kezeli ezt az 1723. évi törvényekben megfogalmazott jogszolgáltatási reform is, jöllehet a kifejezés törvényességben nem fordul elő. Első ízben az 1729. évi 30. törvény-cikk⁶⁷ nevezte így a két tábla szervezeti egységét, ahonnan kezdve a törvényalkotás is ezt az egyértelmű megjelölést használta.⁶⁸ A megnevezés állandósulása egyben a szervezet állandósulását is szimbolizálta.

Közismert, hogy a 16–17. század ítélkezési fórumai alkalmi *összetételűek* voltak. Hosszú időn keresztül azt sem rögzítették (vagy csak néhány résztvevőre vonatkozóan), hogy személyesen kik a bírák. Az eljáró fórum összetétele ad hoc módon alakult. Függett részben az oktáva, a brevia vagy a iudicia extraordinaria meghirdetésétől, függett a célzott földrajzi térségtől, az ítélkezés helyétől, a rendelkezésre álló alkalmas személyektől, az érdeklődő társbíráktól. A nagybírák és a nagyobb bírák részt vehettek a táblai tárgyalásokon, de például a tárnokmester és a horvát bán a királyi táblán magában az ítélkezésben már nem. Az országbíró sokszor a nádor helyetteseként kezelték, a felső részek számára hirdetett törvénykezés ülnökeként még arra is kötelezték, hogy a térségben lakják. A hétszemélyes táblán (mely akkor veszi föl ezt a nevet, midőn már 15 tagúvá növelte az országgyűlés) rendre sokkal többen vesznek részt a megkövetelt hétnél. A septemvirin és az ország rendes tanácsain kívül egyedi felhatalmazás alapján találjuk ott a tárnokmestert és az országbíró is. Bónis

kifejezetten úgy fogalmaz, hogy legalább két hétszemélyes tábla van egyszerre, melynek csak az elnöke azonos, az előírt három főpap, három főúr személy eltérő külön az alsó és külön a felső részek számára.⁶⁹ Nem alakult ez másként a királyi tábla esetében sem. Hivatalosan tagjai a személynök mellett egy főpap és egy főnemes, az alnádor, az alországbíró, négy ítélőmester, négy esküdt nemes ülnök, az esztergomi érsek két ülnöke és a királyi jogügyigazgató. A praxis itt is kitermelte a területi megosztást és a törvényszak székhelye szerinti változást a személyekben. Az oktávákra a nádor mellé, illetve a királyi táblához kinevezendő bírák névsorát tartalmazó törvények is azt dokumentálják, hogy Magyarország két részében ugyanaz a bíróság más összetételben jár el, más ülnököket rendelnek hozzájuk.⁷⁰ Éppen ezért az ítélőmesterek részvétele láthatóan igen fontos: a perfelvételtől az ítélet formulázásáig számos cselekményt feladatuknak tekintettek és elláttak, nélkülük nem folytathatták a processzus.

1723 előtt a királyi curiának nem volt állandó székhelye, már csak azért sem, mert törvénykezési időszakait, az oktávákat külön hirdették Alsó- és külön Felső-Magyarország számára. Így az ítélkezés Pozsonyban, Nagyszombatban vagy Eperjesen történt.

Ezt a folyamatosan változó, zaklatott állapotot váltotta fel az 1722/23. évi országgyűlés egy állandó szervezetű, állandó összetételű, székhellyel és hivatallal rendelkező képlettel.

A változtatások eredményeképpen a curia az ország legfelsőbb bíróságává válva, kéttagozatú törvénykezési fórummá lett. A *hétszemélyes tábla* megnevezésére a hivatalos iratokban ugyan már 1694-től felbukkant a iudicium septemvirale, 1700-tól a tabula septemviralis elnevezés,⁷¹ a törvénysszövegekben csak 1715-ben.⁷² Stipta István szerint feltehetőleg azért, mert visszatekintve az 1536:16. törvénycikkre, az a helytartó mellé rendelt tanács létszámát hétben minimalizálta.⁷³ A hétszemélyes tábla létszámát a reform során 15 főre emelték. Még később ide „az ország nádorának s egyszersmind királyi helytartónak elnöksége alatt”, további nyolc bírót rendeltek (két főpapot, két mágánást, négy köznemest „az ország minden részeiből”. Az ily módon kinevezett bírák a korábbi hét bíró jogállását bírák; „hasonló szavazattal és fizetéssel” rendeltetnek ki, s az igazságszolgáltatásra egyenlő esküvel legyenek kötelezve.⁷⁴ „A törvény értelmében a hétszemélyes tábla bírái közül távolmaradók helyettesítése teljes jogúan történik a nevezettek közül, akiket a királyi felség... valóságos bírákká erősít.”⁷⁵ Ez a döntés lehetővé tette a folyamatos bíraskodást, hiszen így a 15 bíróból az ítélkezéshez feltétlenül szükséges létszám (11 fő) mindig jelen lehetett. Magát a nádort a szokásos módon helyettesítette az országbíró.⁷⁶ Mint fentebb már említettük, a hétszemélyes tábla ugyan nem vált a szó szoros értelmében állandó bírósággá, de szervezete rögzült, összetételét törvénybe foglalták, saját fellebbezési hatáskört gyakorolt. A tradicionális felülvizsgálati szerepét megerősítve fellebbviteli bíróság lett, ahol a nádor elnökletével a királyi táblától továbbvitt ügyeket tárgyalták.⁷⁷ Ezzel (ahogyan Eckhart fogalmaz) a legfelsőbb bíróság fellebbezési fóruma lett (az általa eldöntött ügyek egyben végső fokot jelentettek: a királyhoz sem

lehetett fellebbezni).⁷⁸ Azzal, hogy hatáskörét rögzítették, összetételét törvényben határozták meg, és székhelyet nyert, jóllehet a fórum továbbra sem folyamatosan működött, de bizonyos állandóság tapasztalható már tevékenységében. Tagjai 1741-től⁷⁹ öt főpap, hat főúr, kilenc nemesi úlnök és utóbb⁸⁰ két váltóügyi előadó.

A curia másik tagozatát, a királyi táblát (akkor még *personalis praesentia regia*) kisebb kihagyásokkal⁸¹ a 15. század óta a személynök elnökölte. A későbbi szabályok világossá tették, az uralkodó „királyi személyes jelenléte törvénykezési helyettesének hivatalát... az ország régi és jóváhagyott szokásával is megegyezőleg, a nemesek vitézlő rendjéből származó férfiaknak adományozza”.⁸² Miként történt galánthai Fekete György esetében is, akinek az uralkodó „királyi jelenlétének a törvényszékeken való helyettesének tisztjét, az ősi és jóváhagyott szokást követve”, adományozta. Az országgyűlés nem mulasztotta el köszönetét kifejezni, hogy a tiszt olyasvalakinek jutott, aki „különböző alkalmakkor a király és ország körül jeles érdemeket szerzett”.⁸³

A *tabula regia* szervezeti stabilizálására 1723-ban került sor, amikor is az „igazságnak folytonos kiszolgáltatása végett: Ő legszentségesebb felsége a maga erejében és épességében megtartandó királyi ítélő táblát (a hazai törvények rendelkezése szerint a bíraskodás teljes hatalmával)”⁸⁴ megerősítette. Stipta hangsúlyozza, hogy a királyi ítélőtábla összetétele a korábbiakhoz képest jelentősen megváltozott.⁸⁵ Immáron két főpap, két főnemes, hat nemes assessor, négy ítélőmester, négy királyi, két primási és 9 számfeletti úlnök, a bányauügyi előadó és a már említett alnádor és alországbíró, királyi jogügyigazgató alkotta a testületet. A királyi tábla az 1723. évi reformtörvények értelmében állandó és folyamatosan működő törvényszékké vált, melynek hatáskörét törvény rögzítette, s mely országosan egységes hatáskörű szervként működött, megszüntetve azt a korábbi gyakorlatot, hogy külön személyi összetételben működjön Alsó- és Felső-Magyarországra vonatkozóan.

Mint láttuk: a királyi tábla vegyes fokú bíróságként tagozódott be a felsőbbírói rendszerbe. Ellátta az ítélkezés feladatát az első fokon ide utalt jogvitákban, de egyúttal fellebbezési fórum is volt. A megyei és városi törvényszékektől, a kiváltságos kerületi törvényszékektől és a kerületi tábláktól hozzá fellebbezett ügyekben hozott döntéseket.

Az 1723. évi reformtörvények állandó székhellyel számoltak, mely végül is Pest városa lett (a kormányzat és a rendek között hosszabb vita folyt egy esetleges pozsonyi elhelyezésről, minthogy a bírák egy részének kormányzati feladatai ezt indokolták volna). Értelemszerűen mind a hét-személyes tábla, mind a királyi tábla itt folytatta tevékenységét. Itt hozták létre a két tábla adminisztratív egységét dokumentáló közös segédhivatalokat és a levéltárat is.⁸⁶

4. Különválás a közigazgatástól

A 18. század Európájának felvilágosult abszolutizmusa is elfogadta a szisztematikus államberendezkedés egyik feltételeként az igazságszolgáltatás és a közigazgatás el-

választásának tézisét. A bécsi udvar tette ezt különös elhatározottsággal azért is, mert a rendi alkotmányosság alapjaként tekintett vármegye egyik fő alappillére volt az egységesen gyakorolt hatalom. Tartalmilag és szervezetiileg egyaránt. Az alattvalók fölött egyszerre gyakorolt törvénykező és igazgató hatalom a „bíró” kezében egyesült, akiről közismert, hogy nem jogtudó, hanem „hatalommal rendelkező személy”. Az ország nagybírái egyben a köz-igazgatás és a törvényhozás meghatározó méltóságai voltak, így a rendi hatalommegosztás, mely a rendi és a királyi szervek között vonta meg a határt, szintén valamiféle biztosítéka volt a rendi pozíciók megerősítésének.

A lipóti abszolutizmus, mely minden eszközt felhasznált a központ hatalmának erősítésére, kevésbé volt érzékeny a megújító államszervezeti reformokra. III. Károly uralkodásának viszont afféle alapelvevé lett az igazságszolgáltatás megújítása, minek egyik feltétele volt az állami apparátus hatásköreinek tisztázása is. Eckhart fogalmazása is erre utal: szerinte a reform az ítélkezési tevékenységet (a királyi curiát) elválasztotta az udvartól, s azt két állandó bírósággá alakította.⁸⁷ Vagyis az ő megközelítésében magának a hétszemélyes táblának és a királyi táblának definiálása is része volt a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás szétválasztásának. Az 1712/15. évi országgyűlésnek számos intézkedése érintette a kormányzati és közigazgatási szervek megtisztítását az igazságszolgáltatási funkcióktól. Az abszolutizmus magától értetődő expanziója a hatalomgyakorlás minden területén akut problémává tette a birodalmi kormányzati szervek beavatkozását a magyar törvénykezésbe. Nem véletlen, hogy az *udvari kancellária által kiküldötti deputációk* eljárásának törvénytelen igazságszolgáltatási tevékenységét elsők között tartották számon az orvosolandó sérelmek között. A múlt időkben – szólt a ténymegállapítás – az igazságszolgáltatás lassúsága vagy a törvényes bíraskodás hiánya miatt, számos (amúgy törvény által szabott jogi processzus keretei közé tartozó) ügy kezelését bizottsági eljárás útján vizsgálták és ítélték meg. Ezek a rendelt bizottsági eljárások törvénytelenek voltak, állapította meg a diéta. Az országgyűlésen a rendek megállapodtak az uralkodóval, hogy a jogsértő bizottsági eljárásokban született döntések, melyeket végrehajtás alá még nem vettek „megszüntettnek s megsemmisítettnek tekintésük, a pert a törvény rendes és szokott útjára” utasítsák.⁸⁸

A török kiűzése utáni birtokjogi helyzet rendezésére 1688-ban létrehozott osztrák császári tanácsadó szervezet az *újszerzeményi bizottság*, melynek ráadásul felállításakor magyar tagja nem is volt,⁸⁹ mélyen igazságszolgáltatási kérdésekbe avatkozva határozta meg, mely uradalmak és birtokok tekintendők új szerzeménynek. Tehát mely birtokosoknak kell okmányokkal igazolniuk jogosultságukat, s fizetniük a fegyverjog alapján megváltási díjat.⁹⁰

A Noaquistica Commissio törvénytelen működésének felváltására születtek meg az újból visszaszerzett birtokjogok kimutatására felállított bizottságok, melyeket minden kétség nélkül a gyorsabb igazságszolgáltatás érdekében hozták létre, s igazságszolgáltatási orgánumként működtek.⁹¹ Ahogyan a törvény szövege szólt: „minden joguk és teljes hatalmuk legyen, csupán csak az idetartozó ügyek

egész elbírálására, végleges eldöntésére s tetteles végrehajtására is.⁹² Törvénykezési szerv mivoltukat igazolja vissza összetételük is. A korábbi eljárások miatt kialakult bizalmatlanság visszaszorításának eszköze volt, hogy az országgyűlés világosan leszögezte: a commissiók tagjai csak magyarok („kizáróan bennszülöttek”) lehetnek. A Dunán innen és a Dunántúli vármegyék Pozsonyban székelő bizottságának elnöke a nádor (összeférhetetlenség esetén az országbíró), tagjai a nyitrai püspök, a királyi személynök s tanácsos; egy báró; a nádori ítélőmester, két alispán, egy kamarai tanácsos s a királyi tábla királyi ügyésze.⁹³ A Felsőmagyarország számára, kassai központtal működő bizottság elnöke a királyi tárnokmester, tagjai egy királyi tanácsos és kamarás, Zemplén megye főispánja, a leleszi prépost, az alsóországbíró, az országbírói ítélőmester, két alispán, a királyi ügyek igazgatója⁹⁴ Horvát- és Szlavónország részére Zágrábban elnökként a horvát-szlavón bán, a zágrábi prépost, egy báró, ország ítélőmestere, két alispán, s a kamara részéről a varasdi harmincad számvevője.⁹⁵

Az 1723:19. tc.⁹⁶ ezen ügyeket a királyi ítélőtábla hatáskörébe utalta, „melyeket a királyi ítélő tábla teljes joggal és hatalommal, ugyanazon cikkely módozata szerint, egészben megvizsgálhasson, véglegesen eldönthessen s valóságos végrehajtás alá vethessen s ezt tenni tartozzék”. Ezzel egyértelműen és véglegesen lezárta az újszerzeményi ügyek kormányzati beavatkozásának kérdését. Legálábbis hihetnénk, mert végül is az 1741:21. tc. végezte az ügyeket, mondván: az ország karai és rendjei közbenjárását tekintetbe véve az uralkodó „a királyi kincstár nevében, az 1715. évi 10. és az 1723. évi 19. cikkelyek alapján támasztott és még függőben levő összes és mindenféle perekre vonatkozóan akként rendelkezett, hogy „úgy saját királyi ügyészenek, mint a magán pörlekedőknek, az új-szerzeményi részekben fekvő javakra nézve is, ezentúl csupán a törvény rendes útja engedtetik meg.”⁹⁷

Az 1722/23. évi országgyűlés az igazságszolgáltatásnak a közigazgatásról történő leválasztása körébe vágó legfontosabb lépése a kerületi táblák létrehozása volt. Ezen a regionális szinten ugyanis nem szerveződött végrehajtó hatalom, ennek megfelelően nem is érvényesülhetett a klasszikus feudális-rendi bírói modell. Lényegében ezen a szinten sikerült megszakítani azt a rendi metódust, hogy a „hatalommal rendelkező személy” értelmében a területi illetékességet gyakorló közigazgatási vezető legyen egyzersmind a lokalizálható lakosság bírója, a törvényszék vezetője is. Vagyis megtörtént a közigazgatás és igazságszolgáltatás elválasztása. A bírónak kinevezettek nem igazodhattak semmiféle közigazgatási egységhez, hiszen a négy kerület (négy régió) történetileg ugyan igazolható, közigazgatásilag nem rögzített területeket jelentett.

A négy kerületi tábla az ország négy részre osztásából eredt: Dunán inneni és Dunántúli vármegyékről szóltak, miképpen Tiszán inneni és Tiszántúliakról. Ennek megfelelően jelölték ki a székhelyeket is. A Dunán inneni tábla helyéül Nagyszombat szabad királyi várost jelölték,⁹⁸ a Dunántúliaknak Kőszeg szabad királyi várost.⁹⁹ A Tiszán inneni kerület táblájának székhelye Eperjes szabad királyi város lett,¹⁰⁰ a tiszántúli megyéké Nagyvárad.¹⁰¹ A Dunán inneni kerülethez tartozó vármegyék Pozsony, Nyitra, Trencsén,

Bars, Nógrád, Hont, Pest, Esztergom, Zólyom, Turóc, Liptó és Árva megyék,¹⁰² A dunántúliak Sopron, Vas, Zala, Komárom, Somogy, Győr, Fehér, Veszprém, Moson, Tolna, Baranya megyék.¹⁰³ A Tiszán inneni kerülethez sorolták Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Heves és Külső Szolnok, Borsod és Torna vármegyéket.¹⁰⁴ Végül a tiszántúli megyék: Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Bihar, Csanád, Csongrád, Bács és Bodrog.¹⁰⁵

A törvény a kerületi táblák bíráiról szólva mindegyikükkel szemben a magyar születést, a birtokos (nemes) mivoltot és a hazai jognak szabatos ismeretét követelte meg. Értelemszerűen (de ez valamennyi bíróval szembeni elvárás volt) bírói esküvel magát az igazságos és részrehajlásmentes ítélkezés mellett elkötelezett személyekből választhatták ki őket.¹⁰⁶ (Az esküt a kancellár előtt tették le az elnökök, a többiektől ők vették ki.) A kerületi táblák elnökét s ülnökeit, valamint jegyzőjét is az uralkodó nevezte ki. „A kiadót s a többi alattasokat pedig az elnök a tanácssal, szavazattöbbség szerint fogja meghatározni.”¹⁰⁷ Akadályoztatása esetén a tábla elnökét az első ülnök helyettesíthette.¹⁰⁸ Az összeférhetetlenség kapcsán visszautaltak Ulászló negyedik decretumára¹⁰⁹ megerősítvén, hogy „a bírák a maguk saját és főnökeiknek a királyi táblán forgó ügyeiben, nemkülönben más bármi módon érdekeltek... jelen ne lehessenek, s az előttük tárgyalt ügyek előadása után azoknak megvitatása alatt ezen túl távol lenni tartozzanak”.¹¹⁰ A bírói állomány öt főből állott (elnök + négy ülnök), mellettük négy esküdt jegyző és négy jurátus, valamint a szegények ügyvédje kapott megbízást.

A kerületi táblák az igazságszolgáltatás rendezésének keretében nem csupán hatáskörhöz, de az eljárásuk indításához speciális kereseti kötöttség rögzítéséhez jutottak. Az „igazságszolgáltatást s annak gyorsabb folyamatáért, mindennemű, eddig is leginkább a különféle meghagyó bírói parancsokkal okozott akadályok elhárítására, e kerületi táblák, egyedül az elbük terjesztendő olyan keresetek alapján járjanak el”. A kereseteket a kerületi táblánál kellett benyújtani, s az előírásoknak megfelelően alakított tartalommal elkészíteni. Eszerint világosan rögzíteni kellett a peres felek személyét (ki és kitől követel), a követelés tárgyát, illetve a jogalapot.¹¹¹

*

A 18. századi reformok sorát II. József novus ordo judiciarius¹¹² tetőzte be. Kísérlete, mely átfogó jogi reformjának legdinamikusabb részét képezte, végül is az ismert körülmények között rövid idő múltán véget ért. 1784-ben, a bányabíráskodás legfelső fokának leválasztása a kamarai szervezetről az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztásának folyamatát zárta le. 1785 szeptemberében kibocsátott rendelete a hagyományos rendi törvénykezés működésének felfüggesztéséről szólt. A december 12-én kibocsátott és 1786. január 1-től hatályba lépő Novus Ordo Judiciarius megjelenése fordulópontot jelentett a rendi bíráskodás történetében.¹¹³ Felszámolta a tárnoki széket, a személynöki széket, a nádori bíróságot, a báni táblát, az alispáni és a szolgabírói ítélőszéket. Megvonta a pallosjogot az úriszékektől, ami alapvetően változtatta meg a földesúri

ítélkező hatalom terjedelmét,¹¹⁴ lehetővé tette a háromfokú fellebbezési eljárást. Ezzel pedig lényegében a nemesség jobbágyság fölé, a városi magisztrátusoknak polgárai fölé személyes hatalmát tette semmivé.¹¹⁵

A kerületi táblák alapításának gondolatát követve 1786. november 30-i rendelkezése, a rendi ítélkező hatóságok helyébe 38 új elsőfokú királyi bíróság szervezését rögzítette. Az ún. iudicium subalternumok átvették a vármegyék igazságszolgáltatási funkcióját, amelyek így tisztán közigazgatási szervvé váltak. Az új királyi törvényszékek így a büntetőügyeket tekintve általános elsőfokú fórumok

lettek, tekintet nélkül az eljük kerülő felek származására. Nemes, jobbágy és polgár fölött egyaránt gyakoroltak joghatóságot.¹¹⁶

Aligha értékelhető túl ez az intézkedéscsomag. De a rendi erők még bírtak elegendő erővel az új törvénykezési rend visszavonására. Varga Endre értékelése szerint ez azt jelentette, hogy „a középkori formákat őrző magyar jogszolgáltatás és perrend valóban az 1848/49. évi átalakulásig alapvető módosulás nélkül fennmaradt”, igaz, akkor elemei erejű változást hozott a polgári átalakulás, mely a feudális jogrendszert az ösiségi joggal együtt egészében elsöpörték.¹¹⁷

Jegyzetek

- ¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452
- ² Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. Systematica Commissio*. Budapest, 1935. 56. p. /Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5. sz./
- ³ Bónis 1935. 111–113. p.
- ⁴ Varga Endre: A késői és hanyatló feudalizmus korszaka. In Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. 2., bővített kiadás. A kiegészítő jegyzeteket írta: Béli Gábor. Zalaegerszeg, 1996, Kiadja a Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet, 90. p.
- ⁵ Bónis 1935. 111–113. p.
- ⁶ Varga 1996. 90. p.
- ⁷ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen 1997, Multiplex Média – Debrecen University Press, 64. p.
- ⁸ Bónis 1935. 113. p.
- ⁹ Bónis 1935. 113. p.
- ¹⁰ Varga 1996. 90. p.
- ¹¹ „A keresztény világ minden fejedelmeinek és respublikáinak”. In *Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljairól*. (1703) Budapest, 1976, Magyar Helikon, 10–11. p.
- ¹² Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Pécs 2009, ID Research Kft. – Publikon Kiadó/Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 261. p.
- ¹³ 1609. évi 70. törvénycikk. Az ország törvényszékeinek, mind a rövideknek, mind a nyolczadosoknak, a régi alapon újból életbe léptetése és berendezési módja.
- ¹⁴ 1545. évi 34. törvénycikk a bíraskodás évenként két határidőben történjék.
- ¹⁵ 1723. évi 24. törvénycikk: a feljebb vitt ügyek felülvizsgálatára a nádorispán úr, mint egyszersmind királyi helytartó mellé, bírákat neveznek 2. §.
- ¹⁶ 1723. évi 25. tc. 3. §.
- ¹⁷ 1723. évi 31. törvénycikk a kerületi táblák helyéről s a törvényszékek tartásáról.
- ¹⁸ 1492. évi 10. törvénycikk. Hogy a bírák a törvényszékek tartása alkalmával személyesen legyenek jelen és a törvényszékek tartásának módjáról.
- ¹⁹ 1559. évi 38. törvénycikk a rendes bírákon kívül a törvényszékeken, a főpapok és bárók közül hányan és kik legyenek jelen? 2. §.
- ²⁰ 1559. évi 38. tc. 1. §. „hogy tehát a jövő időben ürügyül azt senki föl ne hozhassa, hogy a törvényszék a főpapok és bárók távolléte miatt nem volt teljes és egész, és hogy e cím alatt a végleg meghozott ítéleteket meg ne erőltethesse”.
- ²¹ 1723. évi 25. törvénycikk a királyi ítélő tábláról s annak állandóságáról 3. §.
- ²² 1723. évi 39. törvénycikk az ünnepekről s az általános törvénykezési szünetek határnapjairól.
- ²³ Varga Endre: *Kúriai levéltár*. In Varga Endre – Veres Miklós: *Bírósági levéltárak 1526–1869*. szerk. Sashegyi Oszkár. Budapest 1989. Akadémiai Kiadó, 24. p. /Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 6./
- ²⁴ Varga Endre: Polgári peres eljárás a Királyi Curián 1724–1848/49. In *Levéltári Közlemények*, 1968 (39.sz.) 285. p.
- ²⁵ Degré 2009. 261. p.
- ²⁶ Varga 1989. 24. p.
- ²⁷ Varga 1996. 82. p.
- ²⁸ Varga 1989. 24. p.
- ²⁹ Béli Gábor kiegészítő jegyzete. In Varga 1996, 98–99. p.
- ³⁰ 1715. évi 48. törvénycikk a gonosztevőket szabadon bocsátóknak büntetéséről, s hogy csak a királyi felség adhasson halálra ítéltnek kegyelmet. 1. §.
- ³¹ 1715. évi 24. törvénycikk a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról. 4. §.
- ³² Stipta 1997, 68. p.
- ³³ Bertényi Iván: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. In *Levéltári közlemények*, 1964. (35. évf.) 2. sz., 189. p.
- ³⁴ Bónis 1935. 25, 34. p.
- ³⁵ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Szerkesztette Mezey Barna. Budapest 2000, Osiris Kiadó, 259. p. /Millenniumi magyar történelem. Historikusok./
- ³⁶ Bónis 1935. 25, 34. p.
- ³⁷ Bónis 1935. 25, 35. p.
- ³⁸ Eckhart 2000. 260. p.
- ³⁹ 1715. évi 28. törvénycikk: ama ügyek felszámllása, melyek az ítélőmesterek bíraskodása alá s illetőségéhez tartoznak s nem tartoznak.
- ⁴⁰ 1715. évi 28. tc. 1. §.
- ⁴¹ 1715. évi 28. tc. 2–5. §.
- ⁴² 1715. évi 28. tc. 6–9. §.
- ⁴³ 1715. évi 28. tc. 10. §.
- ⁴⁴ 1715. évi 28. tc. 11–13. §.
- ⁴⁵ 1715. évi 24. tc. 4. §.
- ⁴⁶ 1498. évi 4. törvénycikk az ítélőmesterekről és a táblabírákról, meg azok esküjéről.
- ⁴⁷ 1498. évi 4. tc. 1. §.
- ⁴⁸ 1723. évi 30. törvénycikk a kerületi táblák felállításáról, és az azoknál alkalmazandó személyekről.
- ⁴⁹ 1545. évi 34. törvénycikk: a bíraskodás évenként két határidőben történjék. 2. §.
- ⁵⁰ 1559. évi 38. törvénycikk: a rendes bírákon kívül a törvényszékeken, a főpapok és bárók közül hányan és kik legyenek jelen?
- ⁵¹ 1723. évi 30. tc. 1–2. §.
- ⁵² Idézi Bónis 1935. 151. p.
- ⁵³ Stipta 1997. 65. p.
- ⁵⁴ 1723. évi 34. törvénycikk tisztán a kerületi táblákhoz tartozó perek sorozata.
- ⁵⁵ 1723. évi 30. tc. 3. §.
- ⁵⁶ 1723. évi 31. tc. 6–7. §.
- ⁵⁷ 1723. évi 34. tc. 1. §.
- ⁵⁸ Bónis 1935. 143. o.

- ⁵⁹ 1723. évi 26. törvénycikk a királyi ítélőtáblához tartozó ügyekről, a törvénykezési perorvoslatokról s az idézés határidejéről.
- ⁶⁰ 1729. évi 30. törvénycikk a feljebb nem viheto ügyekről.
- ⁶¹ 1723. évi 26. tc. 1. §.
- ⁶² 1723. évi 30. tc. 4. §.
- ⁶³ 1723. évi 27. törvénycikk a báni tábláról.
- ⁶⁴ 1723. évi 27. tc. 1. §.
- ⁶⁵ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes házi királyok alatt*. Budapest, 1899, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 31–32. p.
- ⁶⁶ Degré 2009. 261.
- ⁶⁷ 1729. évi 30. tc.
- ⁶⁸ Stipta 1997. 67. p.
- ⁶⁹ Bónis 1935. 14. p.
- ⁷⁰ 1609. évi 70. törvénycikk. Az ország törvényszékeinek, mind a rövideknek, mind a nyolcadosoknak, a régi alapon újból életbe lép-
tetése és berendezési módja.
- ⁷¹ Bónis 1935. 13. p.
- ⁷² 1715. évi 24. tc.
- ⁷³ Stipta 1997. 67. p.
- ⁷⁴ 1723. évi 24. törvénycikk a feljebb vitt ügyek felülvizsgálatára a nádorispán úr, mint egyszersmind királyi helytartó mellé, bírákat neveznek.
- ⁷⁵ 1723. évi 24. tc. 1. §.
- ⁷⁶ 1723. évi 24. tc. 4. §.
- ⁷⁷ Stipta 1997. 65., 68. p.
- ⁷⁸ Eckhart 2000. 260. p.
- ⁷⁹ 1741. évi 24. törvénycikk a királyi hétszemélyes bíróságnak négy
ülönkkel való szaporításáról.
- ⁸⁰ 1840. évi 15. törvénycikk. A váltó-törvénykönyv behozatik. Váltó-törvénykönyv II. Rész. Váltó törvénykezés 13. §.
- ⁸¹ Vö. az 1608. évi (k. e.) 3. törvénycikk a nádor és személynök vá-
lasztásáról.
- ⁸² 1764/65. évi 5. törvénycikk a királyi személyes jelenlét helyettese
tisztének adományozásáról.
- ⁸³ 1751. évi 6. törvénycikk a királyi személyes jelenlét helyetteséről.
- ⁸⁴ 1723. évi 24. tc. 2. §.
- ⁸⁵ Stipta 1997. 67. p.
- ⁸⁶ Varga 1989. 25. p.
- ⁸⁷ Eckhart 2000. 260. p.
- ⁸⁸ 1715. évi 17. törvénycikk a kancellária hatóságáról s a bizottságok
beszűntetéséről. 2. §.
- ⁸⁹ Mihályi Péter: *Fejezetek a korai magyar privatizációk és államosítá-
sok történetéből, 17–18. század*. Budapest, 2015, MTA Közgaz-
daság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tu-
dományi Intézet, 19. p. /Műhelytanulmányok. Discussion Papers
PAPERS MT-DP – 2015/56./
- ⁹⁰ Vö. Soós István: Esterházy Pál nádor és a Neoacquistica Commis-
sio. *Századok*, 143. évf. 4. sz. 802. p.
- ⁹¹ 1715. évi 10. törvénycikk az újból visszaszerzett birtokjogok ki-
mutatására felállítandó bizottságról.
- ⁹² 1715. évi 1. tc. 5. §.
- ⁹³ 1715. évi 10. tc. 3. §.
- ⁹⁴ 1715. évi 10. tc. 4. §.
- ⁹⁵ 1715. évi 10. tc. 5. §.
- ⁹⁶ 1723. évi 19. törvénycikk hogy az 1715-ik évi 10-ik cikkelyben
körülrirt, bárkinek kezén levő javakra nézve a folyamodó ország-
lakóknak a királyi tábla előtt igazságot szolgáltatassanak és az ily ja-
vakat a perbeli döntésig el ne idegenítsék.
- ⁹⁷ 1741. évi 21. törvénycikk az új-szerzeményi bizottság eltörléséről
1. §.
- ⁹⁸ 1723. évi 31. törvénycikk a kerületi táblák helyéről s a törvényszé-
kek tartásáról 1. §.
- ⁹⁹ 1723. évi 31. tc. 2. §.
- ¹⁰⁰ 1723. évi 31. tc. 3. §.
- ¹⁰¹ 1723. évi 31. tc. 4. §.
- ¹⁰² 1723. évi 31. törvénycikk a kerületi táblák helyéről s a törvényszé-
kek tartásáról 1. §.
- ¹⁰³ 1723. évi 31. tc. 2. §.
- ¹⁰⁴ 1723. évi 31. tc. 3. §.
- ¹⁰⁵ 1723. évi 31. tc. 4. §.
- ¹⁰⁶ 1723. évi 30. tc. 3. §.
- ¹⁰⁷ 1723. évi 31. tc. 14. §
- ¹⁰⁸ 1723. évi 31. tc. 9. §.
- ¹⁰⁹ 1500. évi 8. törvénycikk a bírának saját ügyeik vitatása idején hoz-
zártartozóikkal a törvényszékből ki kell menniük; és az ítélmeste-
rek írődeákjairól.
- ¹¹⁰ 1723. évi 28. törvénycikk a feljebbvitt ügyek felülvizsgálata idején
az eljáró bírák s más érdekeltek, a vármegyék törvényszékeinek sem
lehessenek jelen 1. §
- ¹¹¹ 1723. évi 30. tc. 6. §.
- ¹¹² *Novus ordo iudiciarius / Ujj törvényes rend tartás* Vienna Austriae,
1786.
- ¹¹³ Varga 1968. 738. p.
- ¹¹⁴ Varga 1996. 99. p.
- ¹¹⁵ Varga Endre: A Novus Ordo II. József jogszolgáltatási rendszere. In
Levéltári Híradó 1954 (IV.) 3–4. sz. 52. p.
- ¹¹⁶ Varga 1968. 742. p.
- ¹¹⁷ Varga Endre: Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724–
1848/49. In *Levéltári Közlemények*, 39. (1968) 2. 309. p.

MÚLTIDÉZŐ. A NAGYATÁDI JÁRÁSBÍRÓSÁG 100 ÉVES ÉPÜLETÉNEK TÖRTÉNETE

A kötetben megtudhatja az olvasó, hogy Nagyatádon már a kiegyezés után működött bíróság, majd később járásbírósi székhely lett. A jelenlegi épületet 1913-ban K. Császár Ferenc műépítész tervezte. A kétszintes, sarokrizalitos, mives ornamentikájú épület a város jellegzetessége. Homlokzatán és belső kiképzésén fellelhetők a szecesszió népies motívumai. Általános felújítása 1980-ban volt. A Múltidéző Füzetek sorozatában most nyomtatásban is napvilágot látott az épület története.

Kaposvári Törvényszék, 2015, 36 p.

A megyei nemesek részvételével működő társasbíróóságok szervezetét III. András 1290–91. évi dekrétumának 3. (régebbi felosztás szerint 5.) cikkulusa rögzítette, meghagyva minden megyésispánnak, hogy „[...] ne merészljen ítéletet hozni vagy bírászkodni négy kijelölt nemes nélkül”. Ezzel egyezően a 7. (régebbi felosztás szerint 11–13.) cikkulus úgy rendelkezett, hogy pénzváltásnál a megyésispán négy megyebeli becsületes férfival együtt működjön közre, a 8. (régebbi felosztás szerint 14.) cikkely pedig arról határozott, hogy a nádor megyében hirdetett közgyűlésén csak a megyében széket tartókkal együtt bírászkodjon: „[...] ha a nádor országunkban ítélezni megy, minden megyében a megyésispánnal együtt négy küldött bíró tartozzék elmenni és bírászkodni. [...] Ha pedig a nádor helytelenül próbálna eljárni, ugyanez a négy ember ispánjukkal egyetemben akadályozza meg, és jelentsék nekünk.”¹ Az 1298. évi 3. (régebbi felosztás szerint 13–14.) cikkulusa hatalmaskodási ügyekben a király evégre küldött embere mellett ugyancsak négy megyei nemes eljárását és jelentéstételét írta elő, „akiket az elmúlt és jövőendő fosztogatások kinyomozására és megtakolására rendeltek”.²

Ezek a rendelkezésekben megjelölt megyei nemesek, a hivatkozások sorrendjében: *quatuor nobiles nominati, quatuor boni homines, quatuor iudices deputati, quatuor nobiles* nem voltak mások, mint akik a megyésispánnal együtt a megye törvényszékét, tágabb értelemben a megye hatóságát alkották, és peres, valamint minden más, királyi, valamint nádori utasítás, illetve megyebeli nemesek megkeresése alapján ellátandó ügyekben jártak el. A magyar köznyelvi szóhasználatban ezeket szolgabíróknak nevezték.

1. A nemes bírótársakkal működő vidéki bíróságok megjelenése

A III. András dekrétumaiban megörökített, négy nemes bírótárral működő *tribunal* IV. Béla és fiai 1267. évi dekrétumáig vezethető vissza. Ebben a bárók hozzájárulásával a király és fiai azokat az Esztergomban gyűlésező királyi szolgák, illetve nemesek által megfogalmazott kérelmeket rögzítették, amikkel egyebek mellett a korábbi belviszályok idején megesett károkozások rendezését, illetve a királyi bírászkodásba történő bevonásukat kívánták elérni a kérelmezők.⁴ Közelebbről, a dekrétum 5. cikkelye a királyi és királynéi szabad falvak lakói, valamint udvarnokok és várnépek részéről nemesek sérelmére megvaló-

Béli Gábor

A vármegyei nemesi bírászkodás szervezete 1723-ig

sult foglalások ügyében két báró kiküldéséről határozott, a 8. pedig arról, hogy az évenkénti fehérvári gyűlésen a király megyei nemeseket vegyen maga mellé bírótársakul: „[...] minden évben a szent király ünnepén egy közülünk tartozzék Fehérvárra menni, és minden megyéből két vagy három nemes tartozzék összegyűlni, hogy azok jelenlétében minden kár és jogtalanság felől, bárkik okozták és követték el azokat, minden panaszosnak elégtételt adjon.”⁵

Röviddel a dekrétum kiadása után, 1268-ban Kemény fia Lőrinc nádor, somogyi ispán saját megyéjében, a Somogy megyei nemesek által választott öt nemes bírótárral ítélezett olyan nemesek sérelmére elkövetett jogellenes birtokfoglalások iránt indult ügyekben, akik előbb a király, majd a nádor-megyésispán előtt bírói esküt tettek. A király a dekrétumában rögzítetteknek voltaképpen úgy tett eleget, hogy a panaszok orvoslásába nem a fehérvári gyülekezet alkalmazásával vont be nemes bírótársakat, hanem kiküldött bíróját, a nádor mellé rendelt megyei

nemeseket, akik maguk is király által delegált bírák voltak, hiszen *jurisdicti*ójukat az esküjüket kivevő királytól nyerték.⁶ 1268-ban, saját megyéjében, Zalaiban Hahót nembeli Csák bán Kemény fia Lőrinchez hasonlóan tartott törvényszékeket egyik alkalommal hat, másik alkalommal négy bírótárral, megjegyezve, hogy utóbbi esetben egyikük akadályoztatása miatt végül ténylegesen csak három nemesrel ítélezett.⁷ Míg Csák zalai ispán mellett a négy bírótárs feltűnése egyelőre még esetleges, Pécs nembeli Gergely bán, somogyi ispán és négy Somogy megyei nemes, másrészt István zalai ispán és négy Zala megyei nemes bírótárs 1276-ban vagy 1277-ben a két megye határán fekvő Moróchelyen királyi parancsból tartott különös törvényszéke már azt a szervezetet mutatja mindkét megyei *tribunal* esetében, mint amit III. András 1290–91. évi dekrétuma állapított meg.⁸ Ezzel együtt az sem érdektelen, hogy a somogyi ispán bírótársai közül hárman tagjai voltak 1268-ban Kemény fia Lőrinc törvényszékének is.⁹

Nemes bírótársakról újabb beszédes adatok 1280-ból maradtak fenn. Borsod megyében „*Egydius curialis comes*

Hahót nembeli Csák zalai ispán pecsétje (1268).³
Körirata: SIGILLVM CHAC MAGISTRI

et quatuor iudices de Borsod” adtak levelet arról, hogy az előttük utolsó feleletadásra meg nem jelent feleket távolmaradásuk miatt büntetésben marasztalták. A háji káptalan bizonyoságlevele szerint pedig „*Budy curialis comes, Stephanus et Iwan comites iudices nobilium de Budrug*” tanúsították a Bodrog megyei tordai solymászok ispánjának adásvételét. Ezek mellett III. András első dekrétumát megelőzően 1284-ből és 1285-ből Szabolcs, 1284-ből Bihar, 1289-ből Gömör megyék nemes bírónak működése ismert.¹⁰ Ebbe a sorozatba tartozik IV. Lászlónak az a csak napi keltezéssel (szeptember 23.) adott levele is, amivel az esztergomi káptalant bizonyosága küldésére szólította fel, hogy ennek jelenlétében a királyi ember, illetve a Hont és Nógrád megyei nemesek négy bírónak embere birtokba iktatást teljesíthessen, Pécs Gergely országbíró említésére figyelemmel 1288-ban íródott.¹¹

A források alapján – ahogy egy helyütt már a jeles pécsi jogtörténész, Holub József is megállapította – a 13. század hetvenes éveiben rögzült szervezetében az a bíróság, aminek elnöke *de jure* a megyésispán volt, bírótársai pedig négy megyebeli nemes.¹² A szervezetre és különösképpen a szék tartó megyésispánra tekintettel ez a *tribunal* nem hozható kapcsolatba azzal a szervezettel, amely szerint nem identifikálható, pusztán csak valahány számú Zala megyei királyi szolgából rekrutálódott bírói fórummal, aminek működéséről maguk a Kehidán összegyűltek és eljártak küldtek levelet II. Andrásnak.¹³

A királyi serviensek és nemesek jogállásának azonosítása általános érvennyel és egyetemes jelleggel az 1267. évi dekrétummal történt meg. Ekként a II. András 1222. évi aranybullájával szabadságaikban megerősített serviensek státusza nem egyezett még a korabeli, a tradicionális, a Szent Lászlóhoz fűződő dekrétumokban először feltűnő nemesek jogállásával.¹⁴ Annak következtében azonban, hogy a státuszok azonosulása után is megmaradt a 14. század végéig a *serviens regis* vagy *regalis*, illetve a *nobilis* kettősség elsősorban a nemesítő levelekben, hasonlóképpen az 1222. évi aranybulla 1351. évi megerősítésnek köszönhetően, a királyi szolgák és nemesek alatt II. András nevezetes dekrétumáig, sőt egészen Szent Istvánig visszamenően egyazon jogállást értettek már az Anjouk óta. A Négyeskönyv szerkesztői, akik az I. rész I. címébe átírták II. András 1222. évi aranybulláját, annak I. Lajos 1351. évi dekrétumával módosított 4. cikkulusa kapcsán e tényként tekintett hagyomány alapján utaltak a két státusz egyezésére: „*e végzéseik egyik cikkelyét, tudniillik a nemes emberekről rendelkezőt, akiket akkor servienseknek neveztek, [...] Lajos király úr [...] nem erősítette meg*”, amit az eredetiek mellett a Quadripartitum 1573-ból származó interpolált változata is megőrzött.¹⁵ Ezzel együtt az a megállapítás, amit már Bencsik Mihály is rögzített 1722-ben, önmagában helytálló, hogy tudniillik „*jure nostro antiquo nobiles appellantur: servientes [...] qui exinde e medio sui in comitatibus electos iudices, latine quidem iudices nobilium. Patrio autem sermone szolga bíró, hoc est szolgák bírója, servientium id est nobilium iudex in hodiernum vocitari consueverunt*” (régí jogunkban a nemeseket servienseknek neveztek, akik attól fogva kebelükből bírót választottak a megyékben, latinul pedig nemesek bírót).

Honi nyelven pedig szolgabírónak, azaz szolgák, serviensek bírójának, azaz a nemesek bírójának szokták manapság nevezni őket).¹⁶ Ezekből ered az a felfogás, hogy magyar nevük alapján a szolgabírók működése arra az időre vezet vissza, amikor a királyi serviensek bíraskodásának első emléke, a kehidai levél keletkezett.¹⁷ Az előzőekben citált, a megyében eljáró bírót azonosító első okleveles említésektől kezdve a megyésispán nemes bírótársai *quatuor iudices nobilium*, illetve számuk megadása nélkül *iudices nobilium* szerepel mindig a megyei kiadványokban, egyetlen egy kivételtől eltekintve, amikor 1332. november 30-án Zemplén megye hatóságának idézéslevelében a négy nemes levéladó jogállásának megjelölése *serviens* névvel történt: „*nos God vice Johannis palatini comes de Zemlen et quatuor iudices servientium*”.¹⁸ Miután annak a bíróságnak a szervezési elvét, illetve szervezeti megoldását, ami a 13. század utolsó harmadától már rögzült formában működött a megyékben, IV. Béla intézkedése, reformja alapozta meg, a megyében működő *tribunalo*k nemes bírótársait, ebbéli minőségüket nyilvánvalóvá téve eredendően és utóbb is a *judex nobilium* név azonosította.¹⁹ Ezért pusztán abból a tényből, hogy 1232-ben adott levélükből ismertén Kehidán serviensek bíraskodtak, bíróságuk nem hozható semmilyen kapcsolatba a megyésispán és négy bírótársának székével. Magyar nevük átörökítésének egy később szerveződő bíróság bírótársaira nincs kézzelfogható bizonyítéka, megjegyezve, hogy magukat nem is nevezték a kehidaiak szolgabírónak, hanem csak arról szóltak, hogy Bertalan veszprémi püspök „*videns nos esse iudices*”, vagyis „*mivel látta, hogy bírók vagyunk*”, vitte eléjük perét.²⁰ A megyei törvényszékek bírótársai magyar nevének, a szolgabírónak a megjelenése ennek okán nem a folytatás nélküli kehidai bíraskodási alkalomra vezet vissza, hanem azokra az időkre, amikor már állandósult a négy nemes bírótárs működése a megyékben, vagyis legkorábban IV. László uralkodásának idejére, a zempléni adat alapján pedig, okkal feltehető, hogy inkább a 14. század elejére.

2. A megyében nemes bírótársakkal gyűlésben működő bíróságok

Pécs nembeli Dénes nádor 1273-ban a Zala megyei nemesek, várjobbágyok, egyházi jobbágyok és mások számára királyi parancsára, az „*egész ország*” bárónak tanácsából gonosztevők megbüntetése végett tartott *congregatio*ja az első ismert nádori közgyűlés vagy másképpen köztörvényszék.²¹ A nádor által hirdetett *congregatio generalis* szervezetéről a 13. század utolsó éveig nincsenek használható okleveles adatok.²² Rátót (II.) Lóránd 1298. október 6-i Gáván, Szabolcs megye számára tartott közgyűlése alkalmából adott levele tesz említést először „*quatuor iurati*”, azaz négy esküdt közreműködéséről, akik létszámukra, és III. András 1290–91. évi dekrétumának rendjére figyelemmel, szolgabírók voltak, mint ahogy az Aba nembeli Amádé nádor 1299. december 7-i, Göncön, Zemplén megye számára összehívott közgyűlésén adott levelében megjegyzett, birtokok becsűjét végző „*quatuor iudices*”.²³

A nádori közgyűlések Debreceni Dózsa működésétől váltak rendszeressé, aki, mint a „király személye helyett küldött különös” bíró tartott először 1317. június 18-án Debrecenben öt (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Szolnok), illetve augusztus 1-én szintén öt (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna) megye számára *congregatiót*, majd ezt követően továbbiakat is, módosult titulussal, mint „király által küldött különös bíró öt megyében”, 1322-ben pedig már nádorként, egyet Szatmár, Szabolcs, Szolnok és Kraszna, egy másikat Bihar, Szatmár és Szabolcs megyék számára. Utóda, Druget Fülöp első közgyűlését Gáván, Szabolcs megyének hirdette.²⁴

A nádor közgyűlésén az érintett megye, illetve megyék ispánjainak vicéi és szolgabírái mellett esküdtek a 14. század harmadik évtizede óta adatolhatók. Druget Fülöp nádor Szabolcs megye számára Kálló falunál tartott közgyűlése alkalmával 1324. május 23-án adott levelében tudatta, hogy „*duodecim jurati et quatuor iudices nobilium*” és minden más megjelentek megerősítették Pozduni Domonkosnak Kerecseni Péterrel szembeni vádját, miszerint Péter őt, birtokára törve, 20 márkát érő vagyonától fosztotta meg.²⁵ Ezzel állandósult a 14. századtól a már kizárólag *ex mandato regis* hirdetett nádori közgyűlések szervezete, hozzátevé, hogy előfordult 12-nél több esküdt működése is, mint 1408. július 9-i levele szerint Garai Miklós nádor Zala megye számára Mánhida mellett tartott közgyűlésén, ahol 14 esküdt vett részt a közös gonosztevők kitudásában.²⁶ A gyűlésre rendelt megye esküdt ülnökeit (*jurati assessores*) a megye választotta, akik a saját megyét érintő ügyekben jártak el a megye alispánjával és szolgabíráival együtt akkor is, ha a nádor két vagy több megyének hirdette *congregatióját*. Ugyanakkor, ha az ügy megkívánta, mivel az együttesen gyűlésre rendelt megyék mindig szomszédosak voltak, közös bizonyágtételre is sor kerülhetett.²⁷ A közgyűlésen részt vevő megyei hatóság tagjai és a megyei esküdtek feladata elsősorban a *requisitio*, azaz a fél, illetve a felek bizonyítékul figyelembe veendő állításának igazolására szolgáló közös testületi tanúságtétel, formáját tekintve a bíró ez irányú kérdésére adott közösen kialakított álláspontot közlő válaszlásadás volt.²⁸

A nádor mellett alnádora is tartott *congregatio generalist*. Mandátumot urától, a nádorától kapott, aki a neki szóló királyi parancs alapján delegálta vicéjét. A nádor mellett, bíráskodás végett, *ex mandato regis*, az országbíró is összehívott közgyűlést, például 1368-ban Bebek István Csekén, Szatmár, Szepesi Jakab 1376-ban Abaúj, majd 1410. május 26-a és június 2-a között Csepregen adott 11 levele szerint Rozgonyi Simon Sopron, Pálóci Mátyus 1429. szeptember 21-i levele szerint Szentpéteren Borsod, azután október 6-i levele alapján Gömör falu mellett, Gömör és Torna megyék számára.²⁹ Az is előfordult, hogy a királyi tárnokmester tartott közgyűlést, mint 1327-ben Nekcsei Demeter, Szatmár, Bihar és Szabolcs megyék számára.³⁰

A nádori közgyűlések, amiket mindig gonosztevők üldözése végett hirdettek, de számos más jogvita intézésére is alkalmat adtak, I. Lajos uralkodását követően meggyérültek a királyi kúriai bíróságok hatáskörének kiteljesedé-

se következtében. Néhány intenzívebb periódust követően a 15. század elejétől a köztörvényszékek mindinkább esetlegessé váltak, részint annak is betudhatóan, hogy a 15. század második évtizedében, átvéve a megyei közgyűlések szerepét, szokásossá váltak az ún. kikiáltott gyűlések (*proclamatae congregationes*), amiknek hatalmaskodási, elsősorban birtokfoglalási ügyekben a megye lakosságának összehívásával az volt a céljuk, hogy kivizsgálják, helyesebben megállapítsák a jogellenes magatartás tényét az eljáró kúriai bíróság előtt folyó perben.³¹ A 15. század második felétől a megyék már megváltással törekedtek szabadulni a nádori közgyűléstől, amit végül I. Mátyás 1486. évi dekrétuma számolt fel.³²

Miként a nádor, a megyésispán is hirdetett és tartott gonosztevők kiirtása végett közgyűlést. Az első ismert az az alkalmi törvényszék, amin Péc Gergely somogyi és István zalai ispán ítélt meggyék 4-4 nemes bírótársával közösen 1276-ban vagy 1277-ben. A megyésispán királyi parancsra, illetve *suo jure*, vagyis saját hatalmánál fogva hirdette közgyűlését. Ezen III. András I. dekrétuma rendelkezésének megfelelően a megyésispán a négy nemes bírótársal együtt járt el, és hozott ítéletet. Az ispán által királyi parancsra tartott *congregatio generalis* a nádori közgyűlés mintájára megyei esküdtek választását is megkövetelte. A megyei gyűlési esküdtek ugyanazt a szerepet töltötték be a megyei közgyűlésen, mint amit a nádorén. 1346-ban Kont Miklós pohárnokmester, Bars megye ispánja április 6-án kelt levelében arról számolt be, hogy az elé vitt hatalmaskodási ügyben „*a megye összes nemesét és tizenkét esküdtjét*” kérdezte ki.³³ A királyi parancsra hirdetett gyűlést a megyésispán vicéje is megtarthatta a megye szolgabíróival. 1358. március 13-án Szabolcs megye alispánja, Kántor Bereck és bírótársai arról tudósítottak, hogy „*in congregatione nostra generali, quam habuimus ob regium preceptum et mandatum*” (közgyűlésükön, amit királyi rendeletre és parancsra) a megye nemeseivel tolvajok, rablók és más gonosztevők kiirtása végett tartottak, Kállai István fia István három, a filepi erdőből fát szállító jobbágyának kifosztásával panaszkodó két lugasi embert. Egyébként a gyűlés alkalmával adott levelek közül az első még március 12-én, az összes többi, szám szerint 8, köztük az imént kiemelt, másnap, március 13-án kelt.³⁴ A megyésispán *suo jure* tartott, bíráskodás végett összehívott közgyűlésein szabály szerint nem választottak esküdteket. Ezek a köztörvényszékek úgy működtek, mint a megye „rendes” törvényszéke, azzal az eltéréssel, hogy a megyei nemesek számára kötelező volt a megjelenés.³⁵

Az első honi jogkönyv, az Uzsa János egri olvasókanonoknak tulajdonított, 1351-ben befejezett Ars Notaria a megye hatóságának levélmintái sorában a megye ispánja és a szolgabírók által adott, gyűlésbe hívó levélváltozatokat is bemutatott. Ezek a nemes bírság fizetése mellett megjelenésre kötelező levelek olyan gyűlések tartásáról is tudósítanak, amikbe nemcsak bíráskodás okán, hanem közügyek, egyebek mellett királyi adók behajtása végett tanácskozássra szólítják a megye nemességét.³⁶ Ezek alapján, jóllehet efféle gyűlésekről beszámoló okleveles emlékek nem állnak rendelkezésre, a 14. század derekától a megyésispán vagy vicéje alkalmanként, a szokások

módján, bíraskodáson kívül más célból is hirdettek gyűlést, amin a levélvariációkra tekintettel a szolgabírók szintén *ex officio* vettek részt, mint minden más, a megyében tartott ítélkező fórumon.

3. A megye törvényszéke a 16. század elejéig

A megyésispán (*comes*) tisztét a király belátása szerint viselte gyakran báróság, ezzel együtt más megye ispánsága mellett. Egy megyének több ispánja is lehetett. A megye ispánját olykor már a 14. században főispánnak (*supremus comes*) is nevezték. Arról csak az 1498: XLIV. tc. rendelkezett, hogy egy megyének, saját, azaz egy, mégpedig megyebeli előkelőbb nemes legyen az ispánja, Pest és Pilis megyéket kivéve.

A megyésispán, ha nem maga tartotta székét, eleinte a várispánként őt a királyi várban (várszervezetben) helyettesítő udvarbíró (*comes curialis*), utóbb familiáris lekötelezettjét rendelte ki helyettesének, albirójának (*vices gerens, vicejudex, vicejudex comitis*). A familiáris lekötelezett helyettesek között az ispán várnagya, valamint birtokait kezelő tisztjei tűnnek fel. Az alispán tisztét egyszerre 2-3, sőt 3-4 familiáris is betölthette.³⁹ Az alispán (*vicecomes*) vagy alispánok uruk tetszése szerinti ideig látták el megbízatásukat. Ha új ispánt nevezett ki a király a megye élére, a vice vagy vicék törvényszerűen cserélődtek. A familiáris lekötelezés sajátosságából következett, hogy nagyúri és nemesi családok között tartós kapcsolatok létesültek. Ez abban is megmutatkozott, hogy az alispáni tiszt a vice elhunytával, megmaradt a lekötelezett családnál, rokonságnál. 1362. december 22-én

kelt a leleszi konventnek az a levele, amivel a levéladó Palágyi Pál fia Domonkos nyilatkozatát rögzítették, hogy tudniillik emberölésért elszenvedett fogsága miatt nem indít pert Ung megye ispánja, Pál és alispánja, György ellen. Lack fia Pál ungi ispánról és alispánjáról, Nagymihályi Lőrinc fia Györgyről ez az első ismert adat. A következő évben György, mint Lack fiai, Miklós és Pál ungi ispánok *vicecomese* adott levelet a megye négy szolgabírójával. Lack fiai, Miklós és Pál Zemplén megye ispánjainak alispánja, Tamás és a megye szolgabíróinak 1364. december 17-i, királynak jelentő levele szerint Ung megye alispánja továbbra is György volt, akít 1366. április 11-e után bekövetkezett halálával, fia, János váltott a tisztségében. Nagymihályi György fia Jánost, Lack fia Pál, Ung megye ispánjának alispánjaként a megye hatóságának 1378. március

13-én kelt, I. Lajosnak jelentő levele azonosította utoljára.⁴⁰ 1391-ben Nagymihályi György fia János már Ung megye ispánjaként szerepel alispánja, Valkóci Bense fia Mihály és a megye szolgabíróinak július 20-án kiállított, Zsigmond királynak szóló jelentésében. Ugyanezek 1396. január 6-án kelt levele az utolsó, ami Nagymihályi Jánost Ung megye ispánjának említette, aki még ebben az évben, Nikápolynál esett el.⁴¹ Korábban, Lack fiaihoz hasonlóan hosszú időn át viselte hivatalát Hahót nembeli Alsólendvai Miklós is, aki 1324 és 1343 között volt Zala megye ispánja. Alispánjai az előzőtől eltérően, meglehetősen sűrűn váltották egymást. Hét azonosítható alispánja között volt olyan, aki négy alkalommal viselte tisztét.⁴²

A megyésispán bírótársai kapcsán azt a köztudomásúnak tekintett tény, hogy már a kezdetektől a megye nemesi választották, nem bizonyítható.⁴³ Ahogy Gábor Gyula már a múlt század elején megállapította, olyan okleveles emlékek ugyanis, amik a nemes bírótársak, a szolgabírók választásáról közelebbi tájékoztatást adnának, nem állnak rendelkezésre, csak olyanok, amik latin nevüket „használják”. A *judex nobilium* megfelelő alapján – vagyis, hogy e bírák a nemesekéi – Gábor szerint „kétségtelen,

hogy a szolgabírák a közösség választott bírái”, és egy Sopron megyéből származó, 1361-ben adott levél *intitulatio*jának „*vicecomes et iudices nobilium tunc temporis constituti*” szóhasználatából arra jutott, hogy „ebből a hivatal ideiglenes minőségére tudunk következtetni”.⁴⁴ Ezt valóban látványosan igazolják Bodrog megye hatóságának 1381 és 1408 között keletkezett kiadványai. A mondott időszakból 24 szolgabíró neve maradt fenn. Közülük Besenyői Földes Benedek 1392-ben, 1393-ban, 1396-ban és 1402-ben, Pakai András 1400-ban, 1401-ben és 1402-ben, Csepcsi Pál 1400-ban, 1401-ben és 1405-ben viselte a szolgabírói tisztet, míg

másik hat egymás után két évben. További két szolgabíró legalább két alkalommal egy évig, a fennmaradó 13 pedig egy évig volt hivatalban.⁴⁵

A 14. század első két évtizedében keletkezett Pozsony megyei források azt igazolják, hogy a megyében a *curialis comes*szel székelt tartó bírótársak király által delegált bírók voltak. Megkülönböztetésük a pozsonyi káptalan 1309. május 11-i, hasonlóképpen Detrik pozsonyi udvarispán és a négy bíró 1311. január 22-i levelének *intitulatio*ójában: „*quatuor iudices a domino rege deputati*” (a király úr által küldött négy bíró).⁴⁶ Az említettekkel egykorú, az az 1312. december 15-én kelt levél, amit „*Nicolaus curialis comes de Borsod, et quatuor iudices per nobiles pro tempore constituti*” (Miklós borsodi udvarbíró és a nemesek által ez idő szerint állított bírók) adtak.⁴⁷ Ezek után az a

Nagymihályi János Ung megyei alispán pecsétje (1370).³⁷
Körirata: S JOHAN[n]IS FILII [G]EORGI[i]

kiadvány, amit „*Andreas filius Nicolai vicecomes Budrugensis et iudices nobilium de eodem deputati*” (Miklós fia András bodrogi alispán és a küldött szolgabírók ugyanonnan) állítottak ki 1339. április 18-án, ez előbbiekre figyelemmel arról győz meg, hogy a szolgabírókat a megye nemesei küldték, „választották”, mivel ez a delegálót nem identifikáló delegálás, rajtuk kívül más küldő feltételezését kizárja. Ha ugyanis királyi delegáltak lettek volna, azt biztosan feltüntetik, tekintettel arra, hogy „küldött” minőségüket fontosnak tartották megjegyezni.⁴⁸ Mindezek alapján okkal feltehető, hogy a 14. század első harmadától már valóban mindenütt választott nemes bírótársak működtek a megyei törvényszékeken. A dekrétumok közül szolgabírók választásáról először Zsigmond 1435. március 8-i végzésének 2. artikulusa tett említést:

„*Szolgabírókat pedig minden megyében a megye tehetős és jómódú nemesei közül válasszon és állítson közösen a megye minden nemes, akiket egyetértéssel szemeltek ki, és érdemesnek tartanak.*” A megválasztott a tisztséget nem utasíthatta vissza 25 márka büntetés terhe mellett, és hivatalát egy éven át kellett viselnie. Az újabb hivatalviselést viszont elutasíthatta, és a leköszönést követő öt évig nem volt kényszeríthető a tisztségviselésre. A választás ekkorra már nyilvánvalóan bevett volt. A szabály éppen ezért csak annyiban érintette a választást, hogy abból nem maradhatott ki megyei nemes. Az elsődleges cél, jól láthatóan, az alkalmasság feltételeinek és a hivatalviselés elveinek általános érvényű megállapítása volt. A hivatal viselésének rendje mellett a dekrétum 2. artikulusa kitért a szolgabírók jól megkülönböztethető pecsétjének használatára is, hogy „*az ispán és alispán pecsétjeivel együtt hiteles leveleket adhassanak*”, valamint arra, hogy a törvényszékre befolyt bírság felerészben a megyésispánt, felerészben a szolgabírókat illesse.⁴⁹ Mindenesetre figyelemre méltó, hogy 1444. január 13-án kelt levelükben Laki Túz Péter, Berekefalvi Zopa Péter, Perneszi Pál és Fajszi Miklós szolgabírók magukat „*iudices electi ac iudices nobilium comitatus Simigiensis*” (Somogy megye választott bírái és szolgabírói) megnevezéssel azonosították.⁵⁰

III. András első dekrétumának szervezetre vonatkozó szigorú parancsa a szolgabírókra éppúgy vonatkozott, mint a megye ispánjára és a képeben eljáró vicére. Ezzel szemben, a szokásosak mellett, a 14. században feltűnnek olyan székek is, amiken a széktartó bíró mellett csak két nemes bírótárs járt el.

A 14. század első felében a nagy területű megyékben már széktartó központok állandósultak. Ilyen volt Zala megyében Kapornak, Tapolca, majd Rennek és a 15. század végén Szentgrót, valamivel később Szántó.⁵¹ Ezek

szervezete kezdetben a törvény szerinti, mint azt Miklós zalai ispán 1325. szeptember 5-i, Kapornakon adott levele igazolja. Aztán 1354. november 6-án, a kapornaki szé-

ken Kávási Miklós alispán és két szolgabíró, Sebicskei István fia István deák, illetve Peleskemelléki Péter fia Mihály adtak levelet. Ehhez hasonlóan az újabb, már a 15. század elejéről származó levelek is ezt a gyakorlatot mutatják.⁵² Ugyanez jellemzi a renneki széket, amin 1424. május 5-én két szolgabíró, 1450. augusztus 21-én pedig alispán és szintén két szolgabíró adott levelet, „*unacum nobilibus huius comitatus de districtu sedis Rednek [...] in sede nostra judiciaria sedentibus*”, vagyis miután e megye Rennek járásbeli széke nemesseivel együtt törvényszékükön ültek.⁵³

Sopron megyében a Rábaköz különült el széktartó központtal, ami először Bogyoszló lehetett, 1401 után, mindenesetre 1405-től

viszont már Németi volt.⁵⁴ A rábaközi járás törvényszékén, amit Asszonyfalvi Osl fia László ispán, valamint alispánja és szolgabírók 1436. február 13-i levele nevezett ekként: „*dictictus Rabakwz*”, ugyancsak két szolgabíró működött Lóránd mester országbírói bírságszedő 1351. augusztus 16-i levele szerint, aki a pásztói nemeseket mentesítette András és Ampod „*iudices nobilium de Rabakuz*” által kirótt bírság alól. Ezt igazolja továbbá az az 1407. január 24-én kelt levél is, amit a rábaközi alispánok adtak két szolgabíróval.⁵⁵ A Rábaköztől nyugatra formálódó járásban Szakony, az 1360-as évek végétől Csepreg, majd Újkér vált széktartó központtá 1410 után, és csak rövid időre, a 15. század közepétől, nagyjából egy évtizedre helyeződött át a szék Kálba. A törvényszék legkésőbb 1463-ban ismét Újkérré költözött.⁵⁶ A szervezeti képlet az eddig látottakkal egyezett: Újkéren 1437. március 4-én két alispánnal együtt két szolgabíró, 1460-ban Kálban alispán ugyancsak két szolgabíróval közösen adott levelet.⁵⁷

A Fejér megyei solti szék már valamikor 1348 előtt állandósulhatott, amin ugyancsak két szolgabíró működött Márton alispán, Vadasi Gergely és Baldun fia Miklós „*iudices nobilium eiusdem comitatus in Solt judicantes*” (e megye nemesseinek Solton ítélkező bírói) 1348. január 14-én, Solton kelt kiadványa alapján. Solt szék 1435. április 18-i, 1444. július 6-i és 1448. október 13-i kiadványai szintén két szolgabírót azonosítanak.⁵⁸

Egészen egyedülálló a magyarországi megyék sorában Bodrog törvényszékének szervezete, amihez első Árpád-kori említését követően használható adatok nagyobb számban 1350-től állnak rendelkezésre. A szóban forgó 1350. július 24-i levelet a megye alispánja adta két szolgabíróval. Jóllehet a helyet nem határozták meg, az bizonyára Szentlőrincen (Hájszentlőrinc) volt, figyelem-

A Nagymihályiak Zsigmond király által adományozott címere (1418)⁵⁸

mel arra, hogy 1351. február 11-én itt írtak I. Lajosnak levelet a megye nemesei. Kont Miklós nádor Bodrog megye számára 1364-ben, Bodrogban tartotta közgyűlését, amin a 12 nemes esküdt mellett a megye két szolgabírója vett részt.⁶⁰ 1368-ban Opuliai László nádornak ugyancsak Bodrogban volt közgyűlése. 1373-tól 1383-ig Bodrogban tartotta széket a bodrogi alispán is mindig két nemes bírótársal.⁶¹ A szék 1389-ben Szentlőrincen, 1390-ben Varjadon, 1391-ben, Bodrogban, majd 1392-től 1402 végéig Hájszentlőrincen működött.⁶²

A törvényszéki székhely, az első erre vonatkozó biztos adat alapján 1405. január 21-től egészen 1440. március 8-ig Bodrogban állapodott meg. Az 1440. június 6-i széket már Hájszentlőrincen tartotta az alispán és a két szolgabíró, mégpedig ugyanazok hárman, akiknek előző törvényszéke még Bodrogban volt.⁶³ A következő évtizedekben, 1485. október 10-ig minden törvényszéki kiadvány Hájszentlőrincen kelt, egy kivétellel, amit Karmoson, 1451. július 26-án adtak.⁶⁴ Bodrog megyének tehát egy törvényszéke volt, aminek csak a székhelye váltakozott, és mindig két szolgabíróval működött, minden bizonnyal, már a két megnevezett „*comites iudices nobilium de Budrug*” első, 1280-ból megismert említése óta. Ezt erősíti a törvényszéki kiadványok mellett Kont Miklós nádor, valamint a megye ispánjának, Losonci István macsói bánnak 1391. április 30-án királyi parancsra Bodrog falu mellett gonosztevők ítéletére hirdetett közgyűlése 8. napján adott levele is, amiben ugyancsak két szolgabíró neve szerepelt.⁶⁵

A szolgabírák ispánjuk vagy annak vicéje nélkül is eljárak, peren kívüli és olyan peres ügyekben, amikben a megye ispánja, ispánjai, illetve az alispán vagy alispánok félként, illetve tisztüknél fogva, vagy hivatali eljárásuk okán érintettek voltak.⁶⁶ Erre Zala megye kapornaki székeinek kiadványai között több példa is akad. 1412. január 14-én Verői Pál és Becsvölgyi Antal szolgabírók arról adtak levelet, hogy Gersei Pető János, Zala megye ispánja és fivére jobbágyuk megölése miatt törvény szerinti vizsgálat folytatására kérték őket. 1416. február 20-án Becsvölgyi Antal és Bebősi György előtt, „*in sede nostra iudiciaria*” megýesispánjuk és fiainak ügyvédje intette, azaz eltiltotta Apáti Kopasz Péter fia Miklóst egy, a Zala folyón lévő malom, valamint a Pölöske vízén túl fekvő szántóföldek elzálogosításától, és ezek hasznainak szedésétől. 1424. május 5-én Keresztúri János és Henyei Köntös Péter szolgabírók azt igazolták, hogy ispánjukat Szentersébeti Vörös Dénes megakadályozta Szentersébet falu megítélt zálogba vételében.⁶⁷

A megyei törvényszék különös változatát őrizte meg két Vas megyei oklevél a 15. század második feléből. 1454. január 21-én Vas megye egyeteme és négy szolgabírója: „*universitas ac quatuor iudices nobilium comitatus Castriferrei*” arról adtak levelet, hogy törvényszékükön: „*in sede nostra iudiciaria*” a megye gabonafelügyezőit

azzal vádolták, hogy Flojt György újvári várnagy sérelmére hat lovat, két gabonával megrakott szekeret és Lévai Cseh László jobbágyaitól kenyeret koboztak el. A panaszlottak ezt nem tagadták, mondván, hogy a megye meghagyása szerint jártak el, ugyanis a gabonát és kenyeret szállítók nem voltak hajlandók megesküdni arra, hogy nem Németországba, eladás végett szállítják ezeket. A törvényes vizsgálat lefolytatása után az eljáró bírák és nemesek megállapították, hogy embereik jogszerűen jártak el, és megtiltották a panaszos uraknak, hogy emiatt akadályozzák vagy károsítsák őket. A másik, az iméntivel teljesen egyező módon intult, 1469. október 2-án adott

Kont Miklós nádor pecsétje (1359).⁵⁹

Körirata: S NICOLAI KONT PALAT[ni] IVDICI COMANOR[um]

levelük a megye egyetemének jobbágyok jogosulatlan adóztatása felől szóló határozatát őrizte meg. A törvényszék előtt számosan, köztük Ollári Mátyás vasvári kanonok, Nádasdi Darabos László, valamint Polyáni Tamás újvári és belmurai várnagy azt panaszolták, hogy Gersei Pető Miklós és János továbbra is adóztatja azokat a jobbágyokat, akik hozzájuk ezek vasvári telkeikről költöztek. Miután a jelenlévők az ország törvényére hivatkozva megállapították, hogy a más telkére jogszerűen költöző jobbágytól a korábbi telek után nem lehet semmi adót vagy terhet szedni, a következőképpen határoztak: „[...] amikor és valahányszor a már mondott Gersei Pető fiak, vagy mondott vasvári tisztjeik az említett káptalan vagy Darabos László, vagy Polyáni Tamás, vagy bárki mások ilyen, e vármegyében lévő jobbágyait, mint előrebocsátottuk, akik a mondott Vasváron maguktól fundusokat vagy telkeket idegenítettek el, károsítanak vagy adót szednének utánuk emiatt, akkor a mindenkor állított megyei alispánjaink az efféle károkozások és kivetett adók után három márka bírsággal a mondott Gersei Pető fiak e vármegyében lévő javaiból vegyenek elégtételt emez levelünk közbejövő rendje és bizonyosága szerint.”⁶⁸ Ez nem más, mint Vas megye egyik korai statútuma. Jóllehet a végzetmény hipotézise individuális elemeket tartalmaz, normatív szerkezete kifogástalan. Ezzel együtt a rendszabás a Hármaskönyv III. rész 2. címében említett feltételeknek is teljességgel megfelel. E két Vas megyei kiadvány azért érdemel különös figyelmet, mert a gabonafelügyelőket is, akiket a törvényszéken igazoltak, a megye közönsége és

a kebelbeli választott megyei tisztek választották, vagyis azok, akik utóbb együtt szabályt is alkottak. Ahogy a megye ispánja, egyelőre, annak alispánja, alispánjai sem tartoztak lekötelezettségen alapuló hivataluknál fogva az *universitashoz*, még ha megyei nemesek voltak is, mert az alispáni tisztt, amíg nem vetették le, *extra universitatem* helyzetűvé tette őket.

Vas megye egyeteme határozatát a négy szolgabíró és választott esküdtek döntése alapján hozta. Arról az 1444: X. tc. rendelkezett, hogy az ispánnal és a szolgabírokkal együtt választott esküdtek, pontosabban megyénként „*a megye nemesei közül négy kipróbált férfi*” szolgáltatásának igazságot.⁶⁹ Röviddel a törvénycikk kibocsátása után Zemplén megye 1444. július 8-i törvényszékének kiadványát már alispán, „*iurati nec non iudices nobilium comitatus*” adták. Később az is egyre nagyobb hangsúlyt kapott az esküdtek azonosításánál, hogy őket a megye egyeteme választotta (*jurati electi*), mint egyebek mellett ezt Sopron és Zala megye törvényszékeinek 1488-ban és 1489-ben adott kiadványai is mutatják.⁷⁰ A megyei esküdtek működését az 1492: LIII. tc. megszüntette (*hatályon kívül helyezte*), de az 1528: IV. tc. már megint 6-12 esküdt választásáról rendelkezett.

A megyék kiadványait a megyékben működő nótárius szerkesztette. Működését a 13. század óta lehet nyomon követni. Jegyzőt eleinte a megyésispán vitt magával megyéjébe. A 14. század első felében megyésispánok jegyzői Zala megyéből voltak ismertek. 1351-ben Szatmár megye alispánjának jegyzőjéről emlékezett meg a váradi káptalan. Ung megye alispánjának és szolgabíráinak jegyzőjét Zemplén megye hatóságának 1364-ben kelt kiadványa, Szabolcs megye nótáriusát pedig I. Lajos leleszi konventnek szóló, 1368-ban adott parancsa említette.⁷¹ Leveleiket a megye hatóságának tagjai a követett szokás szerint saját pecsétjeikkel hitelesítették. Abaúj megye egyetemének dokumentumait csak a szolgabírók pecsétje alatt adták ki 1523. szeptember 16-án és 1524. június 8-án a Vas megyei levelek kapcsán kifejtetteknek megfelelően, amit első levelükben régi szokásnak neveztek: „*quas iuxta antiquam consuetudinem sedis nostrae sigillis iudicum nobilium nostrorum communiri fecimus*” (ezt – tudniillik

a levelet – régi szokás szerint törvényszékünk szolgabíróinak pecsétje alatt tetették közzé).⁷²

Saját pecsétet elsőként Somogy megye kapott 1490-ben. Ennek mintájára az 1550: LXI. tc. rendelte el, hogy a megyék „egy”, vagyis a megye pecsétje alatt adjanak levelet, és ezzel együtt azt is, hogy a megyei jegyzők is írják alá a törvényszék alkalmával kiadott és megpecsételt leveleket. Ezzel a megye jegyzője a megyei hatóság tagjává lépett elő.

4. Megyei törvényszék és megyei bírák a 16. századtól

Magyarország megmaradt, illetve az erdélyi részek vármegyéinek státútumai alapján fontos változások a megyei bíraskodás terén a törvényszék (*sedes judiciaria*) és a közgyűlés (*congregatio generalis*) viszonyának alakulásában, másrészt az újabb, megyékre vonatkozó törvénycikkek rendelkezéseinek hatására is az alispáni tisztt betöltésében következtek be. Jóllehet nem bíraskodási céllal összehívott megyei gyűlések már az Anjouk óta ismertek, ezek a Jagellók alatt, a nemesség országos politikát alakító szerepének velejárójaként váltak szokásossá. Szervezetükről csak a 16. század derekáról állnak rendelkezésre használható információk. A megyei közgyűlések nem különböztek voltaképpen azoktól a 15. század végi, 16. század eleji törvényszékektől, amin a megye egész egyeteme is megjelent.⁷⁵ A közgyűlés és a törvényszék működésének következetes, szervezetszerű elkülönítéséről, ezzel együtt hatásköreinek szétválasztásáról a 17. századtól egyre több megye rendelkezett, mint ahogy mások mellett Trencsén, az 1615. évi rendszabásának 3. pontjában: „*Nem méltó, hogy mind congregatio és törvényszék is egyszersmind legyen, hanem az mikor congregatiónak kell lenni, akkor legyen csak congregatio, és mikor ismét törvényszéknek kell szolgáltatni, akkor legyen csak törvényszék. Mert ez ideig gyakorta megtörtént, hogy az törvényszéknek szolgáltatásig jelen voltak az nemes uraim, aztán csak egy néhányon maradván az congregatio, csak imígy amígy*

Zala megye pecsétje (1550).⁷³
Körirata: SIGILLVM COMITATUS ZALA 1550

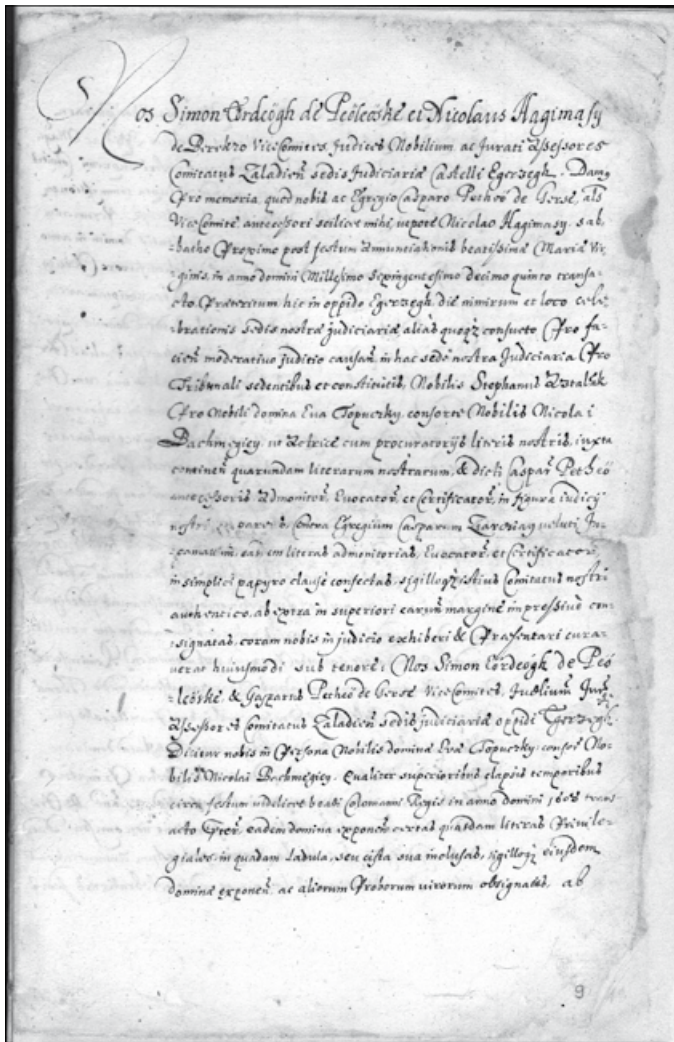
Sopron megye pecsétje (1553).⁷⁴
Körirata: SIGILLVM COMITATUS SOPRONIEN[is],
belül: ANNO D[omi]NI 1553

egynéhányan végeztenek akármely nagy dolgok felett is.”⁷⁶ Mivel praktikusán egyazon alkalmakra hirdették a közgyűlést és a törvényszéket, a két testületi szerv működése hivatalyszerűen eleve összekapcsolódott, ekként számos megyében hatásköreik részint szétválaszthatlanok maradtak a 17. század végén is (Abaúj 1571 I., Liptó 1580, Sáros 1617 II., Borsod 1630, Máramaros 1650, I.).⁷⁷

A törvényszéken rendszeren az alispán elnökölt. A megyei nemesség az alispáni tiszt betöltésében az 1492. LXXX. tc. révén érte el, hogy a főispánok tehetősebb nemeseket tegyenek alispánokká. A megye ispánjának szuverenitását a helyettesállításban az 1504. II. tc. számolta fel azzal, hogy a kinevezés érvényességét a megyei nemesség hozzájárulásához kötötte. Ezt az 1548. LXX. tc. erősítette meg akként, hogy ne egyedül az ispán nevezze ki, hanem az egész vármegye egyetértésével válasszák az alispánokat. Miután ennek mikéntjéről nem rendelkezett a törvénycikk, az alispáni hivatal betöltésében eltérő megoldások gyökeresedtek meg. Kettőt kiemelve, 1619. évi statútumában Torna megye a választás „régí szokását” rögzítette: „mivel az alispánválasztás mostanáig teljesen a nemességnél volt, a főispánnak csak a megerősítése járulván hozzá, most és ezután is ezt a szokást fogja követni tekintetes és nagyságos urasága. Mégis az alispán választásában egyező szava legyen.” Turóc vármegye 1560-ban adott, további 18 alkalommal megállapított rendszabásait egy testbe foglaló, 1639. március 3-i és 4-i közgyűlésén megújított, két részbe rendezett, összesen 53. artikulust tartalmazó megyei konstitúciója pedig úgy rendelkezett, hogy „[...] ha személyesen meg tud jelen lenni, a főispán úr (egyéb-ként az ő személyében a gyűlés elnökségével megbízott teljhatalmú küldötte) a számára erre nézve az ország törvényeivel és a vármegye régi alkotmányával egyezően adott útmutatás szerint jelöljön négy, ugyanerre a hivatalra alkalmas és megfelelő, a bírásokban és a törvények ismeretében járatos és a lélek más kiválóságaival kellően képesített nemes személyt, mégpedig kettőt a tehetősebb

és tekintélyes birtokosok, kettőt pedig az egy udvarházas nemesek közül. Az ekként jelöltek közül, azok jelölésében a közösséggel megegyezvén, ha egyet tud érteni, a főispán úr a közösséggel együtt egyező szavazattal és megállapodással egyszerre, ha nem, először az egyes nagyurak, végre az egyes birtokosok, azután pedig az egy udvarházas nemesek nyilvánosan összeszámlálni szokott szavazatai alapján azt a személyt válasszák meg alispánnak, akire a többség szavazatai esnek és jutnak, akiket a főispán hivatalánál fogva az ország és a vármegye szabadsága szerint külön szavazattal szokott megerősíteni [...]”⁷⁹

A megyékben többnyire két alispán működött: a törvényszék feje, a rendes (*ordinarius vicomes*) és a másodalispán (*substitutus vicecomes*). Akadtak megyék, mint például 1609. évi rendelete alapján Győr, illetve 1612. évi végzésének rendje szerint Borsod, ahol közgyűlési felhatalmazás nélkül szolgabíró állíthatott maga helyett az alispán, hozzáteve, hogy Győr megye 1637-ben aztán úgy határozott, hogy az alispán ellen indított perekben az eljáró helyettes a másik alispán, Szombat András legyen.⁸⁰ A másodalispán feladata tehát az alispáni teendők ellátása volt, olyan ügyekben, illetve azokra az esetekre, ha az alispán érintett vagy egyébként akadályozott volt. Turóc 1560–1639. évi statútuma egy korábbi, 1562. évi végzésé-

Eördög Simon és Hagymási Miklós Zala megyei alispánok, szolgabírók, esküdtek 1615. március 28-án, Egerszegen tartott törvényszékén felvett jegyzőkönyvének első oldala⁷⁸

re alapozva, úgy rendelkezett, hogy ha az alispán peres ügyben érdekelt, „az ilyen [...] tárgyalására elnökül és másodalispánul az egyetem akár rendes, akár rendkívüli törvényszéki bírót is kinevezzen és válasszon a jövőben, vagy két szolgabíróval az alispán helyébe helyettesítsen”. Hont megye 1648-ban teljes alispáni joghatósággal ruházta fel a másodalispánt. Abaúj 1691. évi III. végzése a *substitutus vicecomes* hatáskörébe tartozó ügyeket is megemlítette: „Alispán távol lévén, másodalispán járhatson el, mint az alispán úr kisebb hatalmaskodási ügyekben és más ügyekben.”⁸¹ Ahol a közgyűlés választott helyettest, azaz másodalispánt, amiben a főispánnak nem volt szava, az alispán hatáskörébe tartozó ügyekben az

ordinarius érintettségén és akadályoztatásán kívül egyébként annak delegáltjaként is eljár.

A törvényszéken kötelesek voltak megjelenni a szolgabírák, a jegyző és az esküdtek, mégpedig szokás szerint teljes számban, illetve az esküdtek többsége, legalább hatan, vagyis fele számban, de azokban a megyékben, ahol régtől fogva több törvényszéki központ is volt, megelégedtek akár egy szolgabíró jelenlétével (Bars 1577, III., Sáros 1626, I., Szabolcs 1572, Turóc 1560–1639, Zala 1555).⁸²

A teljes létszámú törvényszék a 20 főt is meghaladhatta. Szatmár 1637. évi statútuma a két alispán, a hites jegyző, a négy szolgabíró, a 12 esküdt ülnök, a szolgabírók „segítőinek”, azaz „saját” esküdtjeinek megjelenését is megkövetelte. Ekként a *tribunal* összesen 23 tagból állt.⁸³ Az 1613: XXIV. tc. írta elő a rendkívüli esküdtek (*assessores extraordinarii*), avagy fellebbezési bírák (*judices appellationum*) választását. Efféle ülnökök választásával már jóval korábban is lehet találkozni, miképp Sopron megye 1579. évi III. statútuma is igazolja, amivel a 12 esküdt mellé másik 12 választását szabta meg, „*akik állandóan és a mindenkor tartandó törvényszék idején legyenek [...] büntetés terhe mellett*”.⁸⁴

A 16. század második felében az ítélelhozatal végleti tanácskozás idejére már korlátozták a törvényszéki jelenlétet. Szepes megye 1567. évi II. statútuma előírta, hogy „*mindazok, akik nem esküdtek a megyében a pereskedőkkel együtt menjenek el, és a bírónak és esküdteken kívül a törvényszék házában akkor mások ne maradjanak, csak ama nemesek más megyéből, akik [...] a büntetésekben érdekeltek [...]*”. Vas megye hasonlóképpen határozott 1657. évi VI. statútumában: „*Az a csendesség ugy lehet jobb móddal, hogy a ki a törvényhez nem köteles, ott benn az bírakat ne impendiálja (akadályozza) más haszontalan beszéddel, hanem kimenjen és várja ott causája seriesét (ügye sorát) [...]*”. Korábban Trencsén megye 1615-ben még az alispán belátására hagyta a részvétel engedélyezését: „*[...] kívántatik, hogy az esküdt és választott bírák jelen legyenek.*

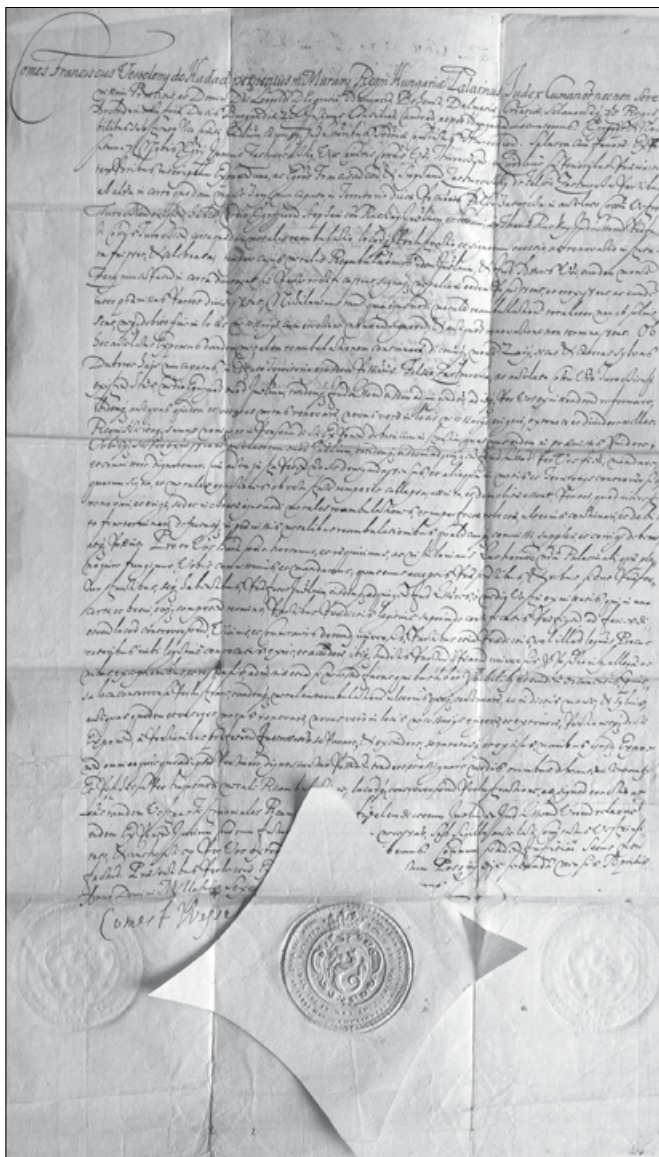
Sőt egyéb törvénytudó értelmes embereket is, az kik jelen lesznek, ha valamelyet vicispán uram benn akarna marasztani, az mind szabad véle és ő kegyelme nem vétkezik.”⁸⁶

A büntető ügyeket már a 16. század végén más perekől többnyire elválasztva tárgyalták. A törvényszéken belül a büntettek miatt indult perek tárgyalásra elkülönült büntető *tribunalo*k a 17. század második felétől működtek. Turóc 1680. évi XI. végzése ennek a székek a szervezetét a kö-

vetkezőképpen állapította meg: „*[...] mostantól ezután alispán úr, amikor a vármegyének közönséges tömlöceiben foglyai vannak, tudniillik akik vizsgálatának elvégzésével kell foglalkozni, ennek fogantatására különös gyűlést hirdettessen, amin főispán és alispán urak hat fellebbezési bíróval, két szolgabíróval és ugyanennyi esküdttel valamennyi letartóztatottnak ügyeit, bármilyen nációjuaik és állapotúaik legyenek, gondosan vizsgálják ki és döntések el, és érdemük szerint ítélve őket gondoskodjanak büntetésükről*”.⁸⁷

Miután az 1588: LX. tc. az ítélezést és végrehajtást tiszta adóssági ügyekben 20 forintig a szolgabírók hatáskörébe utalta, hamarosan megjelentek a megyék egyetemének a szolgabírói székre vonatkozó rendszabásai is. Turóc 1560–1639. évi statútuma a nyilvánvaló adóssági ügyekben a törvénycikk alapján a szolgabíró mellett egy esküdt eljárását rögzítve, a 20 forint értékű zálogpereket is a szolgabírói szék hatáskörébe utalta, és ezzel együtt megállapította az alispán székének jogható-

ságát is, ahol az alispán 100 forint értékig járhatott el egy szolgabíróval és egy esküdttel.⁸⁸ A megyék a szolgabírói és az alispáni szék perérték szerint megállapított hatáskörét az idők során többször is módosították. Nyitra megye a szolgabíró széket illetően ezt 1640-ben 120, majd 1649-ben 300, Bars megye 1645-ben ugyancsak 300 forintra emelte, majd néhány évtizeddel később, 1696-ban a borsod alispáni széken a perérték (a zálogügyeket nevesítve) 6000, szolgabírói széken 100, Kishonthban pedig 3000, illetve 300 forintra változott.⁸⁹

Wesselényi Ferenc gróf nádor, helytartó Pozsonyban, 1658. április 2-án kelt, Turóc megye másodalispánjának és a törvényszék többi tagjának határjárás fogantatását rendelő levele⁸⁵

- ¹ M. Bak, János; Bónis, György; Sweeney, James Ross (eds.), Csizmadia, Andor (prev.): *The laws of the medieval Kingdom of Hungary I, Decreta regni mediaevalis Hungariae I 1000–1301*. Idyllwild, California, 1999, Charles Schlacks Jr Pub 42–43. p. / *The Laws of Hungary Series/* (A továbbiakban: DRMH.)
- ² DRMH 48. p.
- ³ ZO II. címloldal.
- ⁴ Engel Pál: *Szent István birodalma. A Középkori Magyarország története*. (Budapest, 2001, MTA TTI, 104. p. / *História Könyvtár monográfiák 17./*, Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 179–183. p. / *Millenniumi magyar történelem, Historikusok/*, Béli Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Budapest, Pécs, 2008, Dialóg Campus Kiadó, 42–43. p.
- ⁵ DRMH 41. p.
- ⁶ Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár I–XII*. (Pest, Budapest, 1860–1874, III. 184, 186, 188, 192. p., VIII. 206. p.; a továbbiakban: ÁÚO), Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, ... Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár* (Győr, 1865–1873, Budapest, 1876–1891, VIII. 115. p.; a továbbiakban: HO).
- ⁷ ÁÚO VIII. 208., 210. p.
- ⁸ HO II. 22. p. Az oklevélnek, amit III. András 1292. július 23-a előtt kelt levele őrzött meg, csak napi kelte ismert: július 28. Keletkezésének éveire nézve, Béli: *A nemesek...* i. m. 51. p., Borsa Iván (szerk. Szentpétery Imre kéziratának felh.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. 2–3. füzet, 1272–1290, 4. füzet 1290–1301* (Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 3886. II/4. 103. p., a továbbiakban: ÁKOKJ)
- ⁹ Béli: *A nemesek...* i. m. 45, 50, 58. p.
- ¹⁰ HO V. 65. p., ÁÚO XII. 313. p., HO VII. 184, 188, 194. p., ÁÚO IX. 383, 400. p., HO VII. 208. p.
- ¹¹ ÁÚO IX. 553. A keltezésre és a levéladás helyére nézve, ÁKOKJ 3506. II/2–3. 399. p.
- ¹² Holub József: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929, Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 151. p.)
- ¹³ Gerics József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 271. p.), Béli: *A nemesek...* i. m. 84–85. p.
- ¹⁴ Helyes keletkezési sorrendben, Szent László ún. III. (első fele) 12., Szent László ún. II. 11., Szent László ún. I. 41., DRMH 19, 14, 59. p.
- ¹⁵ Illés József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. (, Budapest, 1931, Magyar Tudományos Akadémia, 42. p.) / *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, IV. köt. 2. szám/*, Béli Gábor: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In Máthé Gábor (szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK IV. 1573*, Budapest, 2015, Nemzeti Közszerkesztési Intézet, 370. p.
- ¹⁶ Bencsik, Michaelis: *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque, et ordinum incliti regni Hungariae, partiumque eidem annexarum, sive propositiones academicae lege nobilitates Tyrnaviae, 1722*, Typis Academicis Soc. Jesu per Fridericum Gall, 12. p.
- ¹⁷ Osváth Gyula: *A magyar vármegyei szervezet 1608-ig*. Budapest, 1914, Franklin Társulat, 24. p., Holub: *Zala...* i. m. 150. p., Belitzky János: *Sopron vármegye története*. Budapest, 1938, Stephaneum Nyomda, 511. p., Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. (Kolozsvár, é. n., Nagyenyedi Bethlen-nyomda, 165. p., Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 106–107. p. / Szerk. Mezey Barna, Millenniumi magyar történelem, Historikusok/, Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. Béli Gábor. Pécs, 2010, Publikon Kiadó, PTE ÁJK, 96. p., Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Átd., Horváth Pál – Stipta István, Budapest, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, 114. p.), Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, Zala Megyei Bíróság, MJE Zala Megyei Szervezete, 17. p.)
- ¹⁸ Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár I–VII./II*. Budapest, 1878–1920, MTA, 629. p. (A továbbiakban: AO.
- ¹⁹ Szűcs 2002, i. m. 190–193. p.
- ²⁰ ZO II. 643. p.
- ²¹ ÁÚO IX. 38. p.
- ²² Béli: *A nemesek...* i. m. 95–97. p.
- ²³ Nagy Imre – Nagy Iván – (...) Véghely Dezső (szerk.): *A zichi és vászonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII*. Pest, 1871–1874, Budapest, 1878–1931, Magyar Tört. Társulat, I. 89. p. (A továbbiakban: ZICHY.) HO VIII. 399. p.
- ²⁴ Béli: *A nemesek...* i. m. 153–155. p.
- ²⁵ Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Budapest, 1909, Magyar Történelmi Társulat, 196. p. (A továbbiakban: HOKL.)
- ²⁶ ZO II. 335. p.
- ²⁷ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899, MTA, 70. p., Holub: *Zala...* i. m. 178. p., Istványi Géza: *A generalis congregatio I–II. Levéltári Közlemények, 17. évf., 18–19. évf., 1939, 1940–1941, I. 69. p., Bónis–Degré–Varga: i. m. 20. p., Béli: A nemesek... i. m. 156–158. p.*
- ²⁸ Istványi: *A generalis...* i. m. I. 80–81. p.
- ²⁹ Géresi Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–VI*. (Budapest, 1882–1897, Franklin, 291. p.; a továbbiakban: Károlyi), HOKL 303. p., Nagy Imre (szerk.): *Sopron megye története. Oklevéltár I–II*. Sopron, 1889., 1891, I. 615, 617, 619, 620, 621, 622, 626, 628, 629, 630, 631. p.; a továbbiakban: SO, Kellemesi Melczér István (szerk.): *Okmányok a Kellemesi Melczér család levéltárából*. Budapest, 1890, 57, 59. p.
- ³⁰ AO II. 329. p., Nagy Gyula (szerk.): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II*. Budapest, 1887, I. 57. p. (A továbbiakban: Sztáray.)
- ³¹ Hajnik: i. m. 304–305. p., Holub: *Zala...* i. m. 253–255., Istványi: *A generalis...* i. m. II. 181, 183–184. p.
- ³² Holub: *Zala...* i. m. 190–191. p.
- ³³ Zichy II. 195. p.
- ³⁴ AO VII. 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88. p.
- ³⁵ Holub: *Zala...* i. m. 203. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 164–166. p.
- ³⁶ Kovachich, Martinus Georgius: *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usati. I. Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungariae conscripta*. Pest, 1799, 6–7. p. Magyar fordítása: Béli: *A nemesek...* i. m. 166–167. p.
- ³⁷ Sztáray I. címloldal.
- ³⁸ Sztáray II. 191.
- ³⁹ Holub József: *A főispán és alispán viszonyának jogi természete*. (In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik... évfordulója ünnepére*. Budapest, 1917, Franklin, 193–195, 197. p. Holub: *Zala...* i. m. 137–139. p.
- ⁴⁰ Sztáray I. 323, 326, 342, 348. p. [Guoth Kálmán, Czobor Alfréd, Papp László, Borsa Iván, Bottló Béla (szerk.): *A Nagykállói Kállay-család levéltára I–II*. Budapest, 1943, II. 1751., 178. p. / *A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai 1–2./*
- ⁴¹ Sztáray I. 504, 538. p., II. 6., 11. p.
- ⁴² Holub: *Zala...* i. m. 456–457. p.
- ⁴³ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, 1902, Politzer, 189. p. Osváth Gyula: i. m. 25. p., Erdélyi László: *Az Aranybulla társadalma*. In *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik... évfordulója ünnepére*. Budapest, 1917, Franklin, 98–99 p.), Holub: *Zala...* i. m. 150. p., Belitzky János: i. m. 510. p., 18. p., Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*.

- Pécs, 1944, 101. p. Bónis–Degré–Varga: i. m. 18. p., Eckhart: i. m. 107. p., Degré: *Magyar alkotmány...* i. m. 96. p.
- ⁴⁴ Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Budapest, 1908, Grill Károly Könyvkiadóvállalta, 85. p.)
- ⁴⁵ ZICHY IV. 194, 232, 389, 415, 416, 436, 446, 501, 529, 641. p., V. 19, 25, 171, 190, 238, 239, 248, 253, 269, 279, 327, 384, 385, 387, 388, 426, 449, 466, 481, 492, 505, 527, 541, 550, 555, 564. p., Kammerer Ernő (szerk.): *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241–1526*. Budapest, 1906, 254. p.
- ⁴⁶ Knaus, Ferdinandus – Dedek, Ludovicus Crescens (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–III*. Strigonii, 1874–1924, II. 598, 599. p., AO I. 220. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 107–111. p.
- ⁴⁷ Fejér, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Buda, 1829–1844, VIII/1. 480. p.)
- ⁴⁸ Zichy I. 562. p., SO II. 551. p. ZO II. 628., 629. p.
- ⁴⁹ Bónis, Georgius – Bácskai, Vera (ed.), Döry Francisci (manuscr.): *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 262. p. (A továbbiakban: DRH I.)
- ⁵⁰ Károlyi II. 235. p.
- ⁵¹ Holub: *Zala...* i. m. 213–219. p.
- ⁵² ZO I. 256, 554. p., II. 273, 401. p.
- ⁵³ ZO I. 438, 548. p.
- ⁵⁴ SO I. 540, 553. p.
- ⁵⁵ SO II. 246. p., I. 579. p.
- ⁵⁶ SO I. 338, 354, 269, 379, 380, 390, 391, 404, 425, 448, 450, 523, 526, 612. p., II. 5. p.
- ⁵⁷ SO II., 257. p., Sümeghy Dezső (szerk.): *Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: középkori oklevelek 1236–1526*. Sopron, 1928, Sopron Vármegye Törvényhatósága, 119. p.), SO II. 424. p.
- ⁵⁸ Zichy II. 291. p., VIII. 553. p., IX. 76, 203. p.
- ⁵⁹ AO VII. címloldal
- ⁶⁰ Zichy II. 440, 446. p., III. 244, 246. p.
- ⁶¹ Zichy III. 359, 363, 585, 492, 563, 569, 570, 573, 582. p., IV. 194, 232, 641. p.
- ⁶² Zichy IV. 398, 415, 416, 436, 444, 501. p., V. 327. p.
- ⁶³ Zichy V. 384, IX. 5, 11. p.
- ⁶⁴ Zichy IX. 5, 11, 293. p., XI. 405, 406. p.
- ⁶⁵ Zichy IV. 467. p.
- ⁶⁶ Gábor: i. m. 155. p., Béli: *A nemesek...* i. m. 172. p.
- ⁶⁷ ZO II. 373, 401, 438. p.
- ⁶⁸ Házi Jenő: Vas megyei középkori oklevelek. *Vasi Szemle* 1976/2. 124, 300. p., 1978/4. 149, 618. p.
- ⁶⁹ DRH I. 329. p.
- ⁷⁰ Zichy IX. 76. p.
- ⁷¹ Istványi Géza: A megyei írásbeliség első korszaka. *Századok*, 1937, 552, 533, 547–548. p. Holub: *Zala...* i. m. 156–157. p., Gábor: i. m. 89. p., Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946, „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 536. p.
- ⁷² Szabó Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, 1909, MTA Történelmi Bizottsága, Függelék, I. Oklevelek 194, 196. p.)
- ⁷³ ZO I. címloldal.
- ⁷⁴ SO I. címloldal.
- ⁷⁵ Ember: i. m. 538. p., Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában. In *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971, KJK, 39–40. p.
- ⁷⁶ Degré Alajos: *Megyei közgyűlések...* i. m. 45. p., Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen (szerk.): *Corpus statutorum Hungariae municipia-lium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye II–V*. Budapest, 1890–1902, MTA Történelmi Bizottság, IV/1. 139. p. (A továbbiakban: CS.)
- ⁷⁷ CS II/1. 28. p., IV/1. 20. p., II/1. 111, 147. p., III. 115. p.
- ⁷⁸ Zala Megyei Levéltár IV. 14. a Fasc. 2. No. 4.
- ⁷⁹ CS II/1. 119. p., IV/1. 216. p.
- ⁸⁰ CS V/1. 120. p., II. 1. 83. p.
- ⁸¹ CS IV/1. 237, 263. p., II/1., 319. p.
- ⁸² CS IV/1. 13. p., II/1. 135. p., III. 7. p., IV/1. 226. p., V/1. 1. p.,
- ⁸³ CS III. 82. p.
- ⁸⁴ CS V/1. 25. p.
- ⁸⁵ Jelzet: M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Magyar Történeti Intézet 734.
- ⁸⁶ CS II/1. 19. p., V/1. 156. p.
- ⁸⁷ CS IV/1. 458–459. p.
- ⁸⁸ CS IV/1. 206–207. p.
- ⁸⁹ CS IV/1. 245, 271. p., 256. p., II/1. 327, 334. p.

Bevezető gondolatok

Az erdélyi szászok jogtörténete mindig is sajátos színfoltként jelent meg a jogtörténeti kutatásokban, lett legyen szó közjog-, magánjog-, tudomány- vagy szervezettörténeti megközelítésekről. Az Erdély történetében mintegy hetedfél évszázadon keresztül kiemelkedően fontos szerepet játszó népcsoport autonómiájának fejlődéstörténete jogtörténeti szempontból rendkívül sok érdekességgel és tapasztalattal szolgálhat.

Amikor – konferenciánk tematikájához igazodón – azt az egyszerűnek látszó feladatot vállaltam, hogy áttekin-tem a szász igazságszolgáltatás szervezettörténetét, még nem látszottak ennek nehézségei. Idestova kétszáz éve – igaz, nem túl intenzíven – kutatott „kis” téma, a „Forschungsstand” bemutatása nem okozhat problémát. Elmélyedve azonban a jórészt német szakirodalomban,¹ rá kellett jönnöm mennyire nem így van, mennyire nehéz valóban rendet tenni a különböző (akár a történész nemzeti

Szabó Béla

Az erdélyi szászok bíráskodási szervezete a korai újkorig

hovatarozása által indukált) forrásértelmezések között, s jelenleg szinte lehetetlen egy jól áttekinthető vázlatát felrajzolni a szászok bírósági szervezete középkori és korai újkori történetének.²

A nehézségek egyrészt abból adódnak, hogy az eddigi kutatás kimerült néhány, a bíráskodás intézményrendszerének hosszú történeti korszakokon átívelő, sokszor statikus és sematikus bemutatásában, s csak csekély figyelmet fordított a jogszolgáltatás belső igazgatásában lezajlott

történeti változásokra, a fejlődés különböző korszakaira,³ vagy a vizsgálódások oly mértékben részletezőek voltak, melyekből nem állhatott össze egy könnyen áttekinthető összkép. Másrészt a kutatások túlságosan a Királyföldre, a központi szász területek szervezettörténetére koncentráltak, s nem számoltak azzal a – különböző illetékességi privilégiumok és megállapodások miatti – nagyon vegyes (a szász közösségeket és területeket legalább négy nagyobb csoportra felbontó)⁴ képpel, amely csak a 16. században tisztázódott valamelyest, de akkor sem, és utána sem tekinthető uniformizáltnak.

Ez utóbbi hibát a terjedelmi korlátok kényszerítő erejénél fogva én is elkövettem, s az elkövetkezőkben csak egy (társadalom-, politika- és gazdaságtörténeti vonatkozásoktól megfosztott) lecsupaszított, vázlatos képet nyújthatok a szászok központi területének rendes bíraskodásáról, amely a történeti és tematikai⁵ változatosságot jelentős mértékben leegyszerűsíti, illetve nem adhat képet a szász jogszolgáltatási rendszer sokszínű fejlődéséről, így a különbözőbíraskodás fokozatosan kialakuló lehetőségeiről⁶ sem. Bemutatásom ilyen tekintetben tradicionális, de a kikülöníthető fejlődési korszakok felvillantásával mégiscsak bizonyos értelemben újat kíván adni, és törekszik rámutatni a kutatás *lacunáira*, fehér foltjaira.

Természetesen nem szabad, hogy a modern kor letisztult, hierarchikus felépítésű igazságszolgáltatási rendszeréhez szokott szemmel közelítsünk a középkor és kora újkor világához, de egy bizonyos logika iránti vágy mindenképpen hajthatja a kutatót, hogy áttekinthető képet nyerjen a szászok bíraskodásának szervezeti kereteiről. Ezt kívánnák segíteni a látszólag egyszerű és egyértelmű ábrák, amelyek azonban a források alapján a szakirodalomban fellelhető információk csalókasága miatt bizony csak keserves egyensúlyozás révén kerülhettek felvázolásra, abban az öt korszakban, melyeket önkényesen – de nem alap nélkül – elkülönítettem a szászok bíraskodási szervezetének a 12. századi betelepüléstől a *Diploma Leopoldinumig* (1690/91-ig) ívelő fejlődéstörténetében.

Az Andreanum (1224) előtt

Az Erdélybe a 12. század közepén betelepülő német ajkú *hospesek* első természetes igénye volt, hogy régi jogaikban megmaradhassanak, és ez kimondásra, biztosításra is kerüljön. A 12. század második felében, amikor a királyi hatalom még erős volt, az egyes falvak privilégiumokkal való ellátása volt a jellemző.⁷ A falvak megtarthatták szokásaikat, a „*minden nép saját törvényei szerint él*” elv alapján.

A megtelepülő németség a különböző erdélyi ispánságok területén szétszétva, azok szervezetébe, a királyi vármegyékbe betagolva élt.⁸ Az ún. „*Altland*”-ra beköltöző *hospeseket* a király emberei valószínűleg biztosították arról, hogy saját belügyeiket maguk intézhetik. Ez történhetett nagyobb egységekben és egyedi közösségeként.

A különböző „öshazákból” érkező telepések⁹ különböző jogokkal rendelkeztek, melyek, ha fő elveikben nem is, de – a germán szokásjogok hatalmas hatókörének

más-más területéről származván – részletszabályaikban eltérhettek egymástól. A korai, egyes településeknek adott *hospites*-oklevelekben – hasonló formulákat alkalmazva – az elsők között biztosította a magyar király, hogy a telepések bírákat maguk választhassák, természetesen olyan személyek közül, akik a közösség tradícióival, erkölcsi szabályaival tisztában voltak.¹⁰

Hogy kik lehettek a privilegizált közösségek első bírái, arról jórészt csak feltételezéseink vannak. A legelfogadottabb elmélet szerint az egyes falvak vagy falucsoportok, valamint a központi, illetve megyei hatalom közötti elengedhetetlen összekötő kapcsot a valószínűleg a telepésekkel együtt érkező német (kis)nemesek, a gerébek (*Gräven*, *Gräfen*) vagy *locatorok* képezték, akik jelentős szerepet játszottak a telepések számára kedvező jogi és életfeltételek kiharcolásában, s akik igazgatási funkcióik mellett jogszolgáltatási feladatokkal is bírtak.¹¹

A szászok tehát vitás ügyeiket, pereiket a kezdetektől maguk közül kikerülő és jórészt maguk választotta bírák előtt intézték, s a király emberei, a megyei ispánok vagy tisztjeik (*officiales*) csak akkor avatkoztak be egy-egy ügybe, ha súlyosabb esetről vagy esetleg két faluközösség vitájáról volt szó.¹² Az ispánokat bíraskodási feladatokban segítő tisztek kezdetben a magyar *nobilisek* közül kerültek ki, de valószínűleg nem magukban végezték az igazságszolgáltatást, hanem – szükség esetére – minden „kerület” választott melléjük egy-egy bírót saját körükből, aki védelmezhetette társai érdekeit.

A bírói hatáskörök egyes szintek közötti megosztásáról csak nagyon bizonytalan adatokkal rendelkezünk ebből a korból.

Az Andreanum után

A későbbi századokban kiteljesedő szász autonómia alapként ismert, s 1224-ben II. András által kiadott szabadságlevél, az *Andreanum*¹³ bennünket érintő rendelkezései jelentős mértékű változást idéztek elő a szászok addig tulajdonképpen kétszintű igazságszolgáltatási rendszerében is.

Az *Andreanum* a korábbi széttagolt, kisebb ispánságokat és az azok területén található szász falvakat egy egységes igazgatási egységbe (*comitatus Chybiensis – libertas Cibiniensis*)¹⁴ fogta össze, és érzélt az érintett területen élő szászokat egyetlen közösséggé változtatta azzal, hogy kivette őket a különböző régi ispánok és tisztjeik joghatóságából,¹⁵ és a nagyszebeni királyi ispán (*comes Chybiensis*, szász ispán = szász gróf), illetve tisztjei (*officiales*) joghatósága alá rendelte.¹⁶ A szászok felett ettől kezdve csak a király és az – általában a magyar nemesek sorából kikerülő – szebeni gróf ítélkezhetett, de csakis

akkor, ha saját jogszolgáltatásuk előtt a vitát nem tudták eldönteni. A király elé közvetlenül szintén csak ebben az esetben mehettek, vagyis a jogviták során egyetlen létező bírósági szint sem volt kihagyható.¹⁷

Az *Andreanum* ugyanakkor biztosította a szászoknak jogszokásaik (*iudicium consuetudinarium*) megtartását.¹⁸ Míg korábban a királyi engedélyek az egyes falvaknak biztosították a szülőföldjükről hozott jogok megtartását, az *Andreanumban* az egész „Királyföldre”¹⁹ megkapta ezt a lehetőséget, ami az elkövetkező nemzedékek alatt – az egységesülő kezdő jogszolgáltatásnak köszönhetően – a különböző jogok egységesüléséhez vezetett,²⁰ vagyis a szász fejlődés a régi személyiségi elven alapuló, egyes kisebb közösségi jogok biztosításának igényétől elmozdult egy területileg meghatározott jogközösség felé.

De mit is jelenthetett ekkoriban a saját jogszolgáltatás? Az *Andreanum* után, az addig jórészt gerébek által uralt helyi bírászkodás jelentős részben a helyi önkormányzati szervek kezébe került azzal, hogy sok helyen a geréb-familiák tagjai ugyan megőrizték a falusi öngazgatásban a vezető szerepüket, azonban az alsó bírászkodás tekintetében egyre fontosabb szerepet kaptak a közösség tekintélyes tagjai közül kikerülő esküdtek (*iurati*). Egyes falvakban – a jórészt öröklődő bírói tisztség helyett – a választott Hann (*villicus*) vezette a helyi bíróságot.

A szebeni ispánság területén lassan kialakuló városias közösségekben választott bírák (*iudices*) ítélkeztek a szintén választott tanács tagjaival. Ezek a városbírák (*Stadtrichter*) közepes jelentőségű ügyekben bíró székük elé idézhettek és ítélkezhettek.

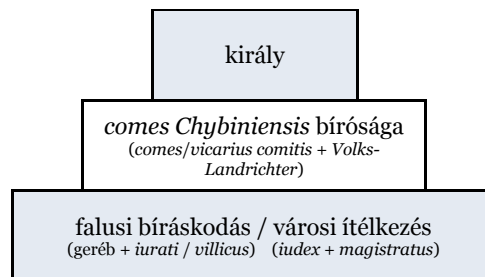
Bár szabályos jogorvoslati rendszerről ekkoriban még talán nem beszélhetünk, a források tanúsága szerint egyes ügyekben felsőbb szinten az ún. grófi bíróság, mint királyi bíróság²¹ rendelkezett kompetenciával. Ezen grófi bíróság jellegével kapcsolatban megint csak meglehetősen eltérő véleményekkel találkozhatunk a kapcsolódó irodalomban.

Mint említettük, az *Andreanum* szerint azon ügyek, melyeket a szászok saját körükben nem tudtak eldönteni, a szász gróf ítélete alá kerülhettek. Egyértelműnek látszik a forrásokból, hogy egyes jelentősebb büntetőügyek és különösen a közösségek közötti határviták voltak ilyenek.²² Mivel a magyar nemesek sorából kikerülő gróf gyakran távol volt Nagyszebentől, ezen bíróság élén általában egy *vicarius*, vagyis egy helyettes ispán állt.²³ Egyes vélemények szerint a grófi bíróság évente egy ülésszakban (*echte Dinge*) „kihelyezett” üléseket tartott a Királyföldre vidéki centrumaiban, ahol a gróf vagy életszerűbben *vicarius* ítélkezett – az *Andreanum* előírásai szerint – a szászok sorából választott ülnökök bevonásával.²⁴ Ezen „kihelyezett” üléseket kerületenként tartották. Ezen kerületek a Királyföldön azonban nagyjában-egészében egybeestek azon régi ispánságok területével, melyek az *Andreanum* előtt is már igazgatási egységként léteztek. (Ezek később a kialakuló székek területi alapjául szolgáltak.)

Mint láhattuk, a grófi bíróságok, illetve a kerületek bírósági ülésnapjain szerepet kellett kapjanak a nép által választott – és az adott területen lakó – ülnökök,²⁵ valamint a falvak és vásáros helyek tisztségviselői, később a

kialakuló városok *magistratusai* is, akik egyébként saját ítélkezési gyakorlatot folytattak közösségükön belül.

Ugyanakkor a 13. század második felétől az is megfigyelhető, hogy az egyes kerületek vezető városainak ítélkező szervei fokozatosan bizonyos bírászkodási hatáskört kezdtek elvonni a szebeni gróf ítélkezési szintjétől, vagyis beékelődtek a helyi és grófi szint közé. Ez a folyamat mintegy előkészítette a következő korszakban lezajlott változásokat.²⁶

Fontos megjegyezni, hogy a szebeni provincián kívüli másik három szász terület (a medgyes-selyki Kétszék, a brassói és a besztercei kerület) egy ideig továbbra is a magyar főnemesek közül kinevezett ispánok vezetése alatt maradt, akik rendszeresen egyúttal székely ispánok is voltak, s magyar familiáris tisztviselőikkel kormányoztak, és ha kellett, ítélkeztek.²⁷

Károly Róbert reformjai után

A 13–14. században a királyföldi szász területeket székekre tagolták.²⁸ Ebben elsősorban Károly Róbertnek volt nagy szerepe, aki új közigazgatási szervezetet adott a szászoknak.²⁹ A négy szász territórium (*provincia, comitatus*) átszervezését a szebeni *provincia* átalakításával kezdte meg, az ún. Hétszék létrehozásával.³⁰ (A többi szász terület helyzete ekkor még változatlan maradt, hiszen rájuk az *Andreanum* sem terjedt ki.³¹)

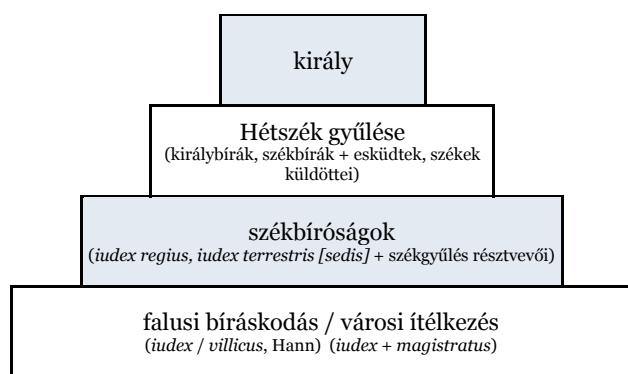
Az Anjou király 1325–1329 között megszüntette a szebeni ispán eddigi területi hatáskörét, a szebeni *provinciát* bírói illetékességi körzetekre, „szék”-ekre (*sedes*)³² osztotta, s ezek élére maga jelölte ki az állandó és általában életfogytig hivatalban maradó tisztviselőt, a királybíró (*iudex regius*),³³ szabály szerint a hozzá közel álló szász geréb-, illetve később a városi vezető családok tagjai közül.³⁴ A székgyűlésen, székbíróságon a királybíró fontosabb ügyekben együtt döntött a mellérendelt ún. területi-bírákkal/székbírákkal (*iudex terrestris – Landrichter; iudex sedis – Stuhlrichter*), esetenként később a székek vezető városainak városbírájával (*iudex civitatis – Stadtrichter*) és esküdtekkel.³⁵ Ugyan – idő múltával – abban a székben, ahol városi rangú volt a főhely (Nagyszeben-, Segesvár-, Szászváros-, Szászsebes-székek), ott általában az adott város választott városbírája (illetve polgármestere) töltötte be a székbírói tisztséget. Ott, ahol pusztán vásáros hely (mezőváros)³⁶ állt a szék élén (Nagysink-, Kőhalom-, Újgyház-, Szerdahely-székek), a székbírárt eleinte a gerébek, később a polgárok soraiból választották.

Az évente négyszer összetülő székgyűlésen az adott szék olyan tisztviselői és tekintélyes férfjai (*seniores*) vettek részt, akiknek részvételi jogát a többiek elismerték.³⁷ A székgyűlés egyúttal tehát szék bíróságként ítélt, és a döntések meghozatalában, a jogtalálásban valamennyi jelenlévő kivette a részét. A szék bíróságok kompetenciái nem voltak világosan meghatározva.

A szék bíróság döntésétől magától értetődően fellebbezni lehetett a Hétszék ezen korszakban testet öltő gyűléséhez,³⁸ amely félévente egyszer gyűlt össze, s feladata kezdetben szintén egyértelműen a bíraskodás volt.³⁹ A vidéki jellegű székekből a községi bírók, míg a városokból a polgári vezetők vettek részt ezeken a gyűléseken.⁴⁰ A két nagygyűlés között a nagyszzebeni tanács vitte a Hétszék ügyeit.⁴¹

A Hétszék döntéseivel elégedetlen fél a királyhoz („*in personali praesentia*”) fordulhatott jogorvoslatért,⁴² s többször megerősítésre került, hogy az erdélyi vajda nem avatkozhat bele a szászok igazságszolgáltatásába.⁴³

Az alsófokú bíraskodás tekintetében a korszak legfontosabb újdonsága a kiemelkedő városok ítélezési jogkörének kibővülése volt. A városon belüli ügyekben folytatott alsóbírói ítélezés mellett egyes hétszéki városok tanácsa ugyanis a környék falvaiból eléjük fellebbezett perekben is döntött, s volt, midőn más városok ítéleteit bírálhatták felül.⁴⁴ Nem világos, hogy ezen ítélezésbe mennyire kellett az adott szék királybíróját is bevonniuk⁴⁵ (súlyosabb büntetőügyekben ez mindenképpen megvalósult), s mennyiben kezdte idővel a városi tanács átvenni – egyes székekben – a szék bíróság feladatait, illetve mennyiben konkurált azzal. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy egyes vezető városok egyre kiterjedtebb ellenőrzést valósítottak meg a székhez tartozó közösségek ítélezése felett,⁴⁶ akár azáltal is, hogy a polgármesteri és a királybírói tisztség egy kézben egyesült.⁴⁷

Ebben a korszakban zajlott le a sokáig mind igazgatási, mind jogszolgáltatási szempontból külön utat járó – egy királybíróval dolgozó⁴⁸ – Kétszék (Medgyes és Selyk székek) közelítése a Hétszék bírósági szervezetéhez. Az itt élő szászok 1318-ban,⁴⁹ illetve 1369-ben⁵⁰ kiadott oklevelekben kapták meg a lehetőséget, hogy a Hétszéknek biztosított privilégiumokat élvezhessék, illetve az ott használatban lévő joggal élhessenek. Egyes forrásinterpretációk szerint a Kétszékben már a 14. század közepétől fellebbeztek a Hétszék bíróságához.⁵¹

A szász autonómia kiteljesedésének kora (a Szász Egyetem létrejötte)

A 14–15. század fordulójától kezdve – egyes hétszéki szász városok szerepének növekedésével és a székek irányításában való túlsúlyra jutásukkal – a Hétszék bírósági szervezete is átalakult. A fontosabb szék-vezető városok bírósága és a szék bíróság fokozatosan összeolvadt, a szék bíróság szerepét egyre több helyen a város tanácsa töltötte be a bíró (Nagyszzebenben a polgármester) vezetésével.⁵² A régi székgyűlés/szék bíróság csak ott maradhatott meg, ahol a szék területén nagyobb város nem jött létre.

Ennek fényében a hétszéki közösségek igazságszolgáltatási rendszeréről készíthető vázlatban a legalsó szintű ítélezés letéteményeseként – ahogy korábban is – a falusi és városi tisztviselőket kell megjelölnünk,⁵³ akik ebben a korszakban már bizonyosan választás útján kerültek hivatalukba. A következő szinten – mint az imént említettük – egyrészt a vezető város nélküli székekben a régi szék bíróság királybíró által vezetett testülete ítélt, másrészt – ahol lett ilyen – a szék-vezető város tanácsa, élén a választott városvezetővel döntött (valószínűleg a mindenkori királybíró is bevonva az ítélezésbe) a hozzá alsóbb szintről került ügyekben, illetve önálló testületként első fokon.

A 15. század második felében – ezt az ítélezési szintet érintően – I. Mátyás alatt olyan jelentős szervezeti változások következtek be, amelyek a királyföldi szászok igazgatási és igazságszolgáltatási autonómiáját jelentősen kibővítették. Előbb 1464-ben megengedte a király a nagyszzebenieknek, hogy királybírájukat – aki a hagyomány szerint, mint a szebeni „anyaszék” királybírája, a szász közösség közigazgatási és jogi vezetője volt, s akinek személye ekkortól általában egyezett a nagyszzebeni polgármester személyével – választhassák.⁵⁴ Röviddel ezután, 1469-ben Mátyás megszüntette a királybírák tisztségének öröklődését, és a Hét- és Kétszékben valamennyi széknek megengedte a királybíró választását.⁵⁵ (Mátyás után esetenként előfordult még azonban, hogy adott uralkodó adományozott királybírói tisztséget.⁵⁶) A magyar történelemben egyedülálló igazgatási és bíraskodási autonómia kialakulására a Szász Egyetem, az *Universitas Saxonum*⁵⁷ létrejötte tette fel a koronát, melyet egyes történészek az 1486. február 6-i dátumhoz⁵⁸ kötnek.⁵⁹ Mátyás ekkor adta át a szászoknak azt az oklevelet,⁶⁰ amely az *Andreanum*ot a brassói, a beszercei kerületek és a Kétszék számára is megerősítette.⁶¹

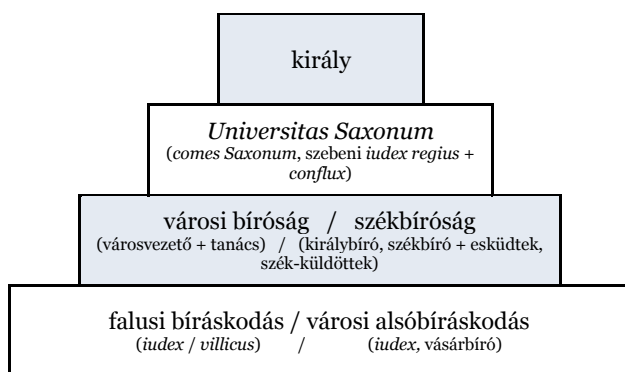
Ez az esemény igazságszolgáltatási szempontból lezárta azt a folyamatot, amely a 15. század elejétől fogva az ítélezésben a szász vidékek egységesülését jelentette,⁶² s melynek keretében a Kétszék bizonyosan véglegesen 1402-ben,⁶³ Brassó 1422-ben,⁶⁴ Beszerce véglegesen 1478-ban⁶⁵ kivívta a szebeni székhez, vagyis a Szász Közgyűléshez való fellebbezés jogát. Ezek után az egész szász föld legfőbb végrehajtó és ítélező testülete a Szász Egyetem, illetve annak közgyűlése lett.

I. Mátyás reformjai tehát az igazságszolgáltatás közbiz- és felső szintjén hoztak jelentős változást. Utóbbi

tekintetében fontos kiemelni, hogy a Hétszék gyűlésének funkcióját a valamennyi szász terület képviselőivel összehívott közgyűlés (*Conflux*)⁶⁶ vette át az igazságszolgáltatásban is.⁶⁷ A *Conflux* – amelyen a szász városok, székek és kerületek küldöttjei vettek részt⁶⁸ – évente egyszer vagy kétszer ült össze,⁶⁹ s tevékenysége révén az *Universitas* a szász igazságszolgáltatásnak is a legfőbb szerve lett. Saját szokásjogot alkalmazott. A *Conflux* elé terjesztett ügyeket a nagyszzebeni tanács kancelláriájában regisztrálták, és az ottani hivatalnokok készítettek elő a tárgyalásra, s itt fogalmazták meg, és állították ki az ítéletleveleket is.⁷⁰ Amikor a közgyűlés nem ülésezett, feladatait – így a bírászkodást is – az ún. delegált egyetem, vagyis a nagyszzebeni *magistratus* láthatta el már a 16. században is.⁷¹

Az Egyetem közgyűlésétől az uralkodóhoz lehetett fellebbezni,⁷² s azt, hogy az idáig jutó ügyek száma a 16. századra nem lehetett elenyésző, mutatja egy 1544-ből származó egyetemi döntés, amely szerint a királyi (királynői) udvarban a szászoktól fellebbezett ügyek „gondozása” érdekében egy ágenst kell tartani, állandó fizetéssel.⁷³

Egyes adatok szerint a királyi *Curia* egyébként megkísérelte korlátozni az Egyetem ítélkezési felségjogát azzal, hogy az Egyetem kikapcsolásával magához kívánt vonni egyes fellebbezett ügyeket, illetve az Egyetem és az uralkodó között egy közbülső fokként kívánt beavatkozni az ügyekbe. A kialakuló fejedelemség korában is lehettek ilyen törekvések, változó eredménnyel, azonban főszabály szerint a szászoktól fellebbezett ügyek a fejedelmi tábla kikerülésével a fejedelem (a fejedelmi tanács) döntése elé kerültek.⁷⁴

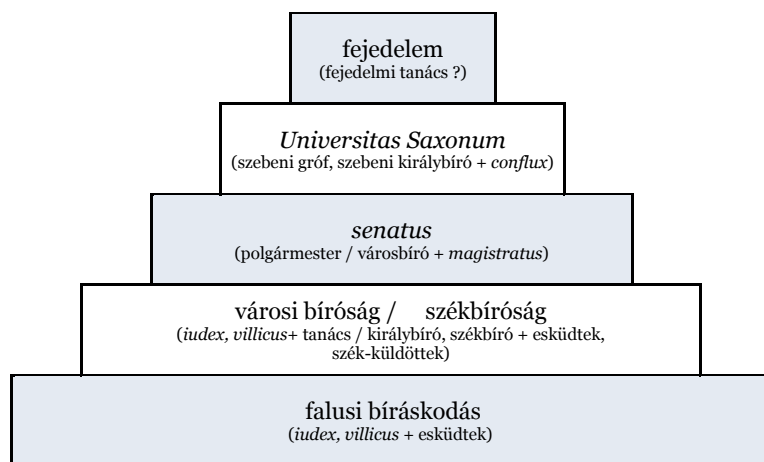

A fejedelemség korában – a Statuta elfogadása (1583) után

A szász bírósági szintek által alkalmazott jog egységesülésében és végeredményben a bírósági rendszer közeledésében rendkívül nagy szerepe volt a szászok 1583-ban elfogadott jogkönyvének, a nevezetes szász Statutumoknak.⁷⁵ A németül *Eigenlandrecht*nek⁷⁶ nevezett – latin verziójában megerősített – jogkönyv sok tekintetben átláthatóbbá és többé-kevésbé egységessé tette a szászok bírósági rendszerét, azzal, hogy ha nem is teljesen konzekvensen, de – hosszabb távra – szabályozta a legfontosabb kompetenciakérdéseket és a fellebbviteli lehetőségek rendszerét.

A *Statuta* alapján a fejedelmi korra az évszázados fejlődés után kialakult rendes bírósági szervezet a következő képet mutatta:

1. A szász falvakban tovább élt a falusi bírászkodás, melyben esküdtök vettek részt, de csak csekély jelentőségű ügyekben döntöttek itt.
2. A székbíróság (néhol városi bíróság) – a *Statuta* szóhasználata szerint „rendes bíróság” (*iudices ordinarii* – SS. 1.1.3.)⁷⁷ – azon ügyekben ítélkezett első fokon, melyeket más rendkívüli bíróság elé nem utalhattak, illetve ingók tekintetében azon ügyekben, amelyek a tízforintos perértéket nem haladták meg. Ítélezett büntetőügyekben is,⁷⁸ de halálos ítéletet a székvezető város Szenátusának tudta- és jóváhagyása nélkül nem hozhatott (SS. 1.1.4.).⁷⁹ A székbíróság elnöke a székbíró volt, aki ülnökökkel (esküdtökekkel) látta el feladatát (SS. 1.1.4.).⁸⁰ A rendes bíróságok tagjait, ülnökeit a szász községek maguk választhatták meg.
3. A következő fok a székvezető városának Szenátusa volt, amelynek illetékessége a szék területén lakókra terjedt ki.⁸¹ Hatáskörébe a hozzá fellebbezett ügyek, valamint az olyan ingókkal kapcsolatos ügyek tartoztak, amelyeknek értéke a tíz forintot meghaladta, továbbá az ingatlanokkal, városi és telki szolgálomakkal és bizonytalan pertárgyértékű vitákkal kapcsolatos eljárások. A Szenátus mint bíróság elnöke az adott székvezető város polgármestere, míg Brassóban és Besztercén a város és a vidék főbírája volt. Tagokként a városi tanácsosok, az ún. *magistratus* tagjai vettek részt a bíróság munkájában.⁸²
4. A Szenátustól a Szász Egyetemhez lehetett fellebbezni, ingókkal kapcsolatos pereknél akkor, ha a pertárgy értéke meghaladta a tíz forintot (SS. 1.11.6.).⁸³ Az ingatlanok, a fel nem értékelhető pertárgyak, hagyatékok, szolgálomak,⁸⁴ tetteges személyesérvések esetén kifejezetten meg volt engedve a fellebbezés. A szóbeli személyesérvések esetében viszont – mint azt egy 1578-as *statutum* kimondta – nem lehetett az Egyetemhez fellebbezni.⁸⁵
5. Az Egyetemtől a régi privilégiumok alapján lehetőség volt a fejedelemhez fellebbezni az ingatlanokkal kapcsolatos ügyekben (kivéve a határvitákat – SS. 1.11.8.), míg ingók esetében akkor, ha a pertárgy értéke a 40 forintot meghaladta (SS. 1.11.6.).⁸⁶ Ezen ügyekben – az irodalom uralkodó álláspontja szerint – rendszerint a fejedelmi tanács mondta ki a végső szót.⁸⁷ Ebben a tekintetben mind ez ideig nem tisztázott ellentmondás látszik tükröződni a *Statuta* szövege és a történeti irodalom felfogása között: a *Statuta* latin és német változata a fejedelmi táblában látja a fejedelem személyének megtestesülését (*curia principis – Fürsten Taffel*). Ugyanakkor a kérdéssel foglalkozók egy része – azon forrásokra hivatkozva, melyek azt tükrözik, hogy a szászok ragaszkodtak a fejedelem személyes bírászkodásához – a fejedelmi tanácsot helyezi előtérbe fellebbezési fórumként.⁸⁸ Más vélemények inkább a fejedelmi tábla szerepét hangsúlyozzák végső ítélkezési szintként, már a 16. században is.⁸⁹

* * *

Összegzésként megállapítható, hogy még a központi szász területek ítélkezési szervezetének történetében is vannak sötét foltok, melyek egy része talán már nem is tisztázható, mivel a meglévő források köre talán jelentősen már nem bővíthet. A középkorral kapcsolatban így már nem számíthatunk mérvadó új források fel-

bukkanására, bár a meglévő oklevelek ezreinek⁹⁰ mind teljesebb áttekintésével és az egymással szöges ellentétben álló értelmezések közelítésével talán juthatunk eddigi ismereteinket pontosító felismerésekhez. Jóval nagyobb reményeket fűzhetünk az utóbbi években napvilágot látott új forráskiadványok⁹¹ (és természetesen a levéltárak peres anyagának)⁹² feldolgozásához, melyek révén talán elsősorban a kora újkorral kapcsolatban remélhetünk olyan újabb eredményeket, amelyek nemcsak a központi szász területek igazságszolgáltatási szervezetének, hanem a többi vidékek bíraskodásának történetével kapcsolatban is érdekesek lehetnek.⁹³

A vonatkozó irodalom és forráskiadványok egy részének áttekintésével mindenesetre nyilvánvalóvá vált, hogy a 19. és 20. század szász és magyar historikusainak, valamint jogtörténészeinek ez irányú munkássága némileg felülvizsgálandó. Újra elő kell vennünk a forrásokat, s azokat a modern forráskritika eszközeivel újra kell értelmeznünk, vagy be kell vonnunk a kutatószobákba.

Jegyzetek

¹ Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte III*. Hermannstadt, 1868, 156–188. p.; Hans Connert, *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts: Ein Vergleich* = Beilage zum Programm des ev. Gymnasiums AB und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben. Hermannstadt, 1906, 121–169. p.; Georg Müller, *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen: Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung, 1224–1876, Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der ältesten organisierten Minderheit der Gegenwart* (Beiträge zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien 2.) [Sonderabdruck aus Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 64 (1928/2–3), 227–424. p.], Hermannstadt, 1928.; Georg Eduard Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilung der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*, Hermannstadt, Krafft & Dortleff, 1941.

² A magyar összefoglalások közül kiemelhetők: Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899, MTA, 127–130. pp.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre, *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zalaegerszeg, 1998, Zalai Megyei Bíróság – MJE Zala Megyei Szervezete, 32–33., 126–128. pp.

³ Hasonlóan Derzsi Júlia: *Városi és körzeti fellebbviteli bíraskodás Brassóban és a Barcaságban*. Szeged, 2010, Szegedi Középkorász Műhely, 13. p. / Középkortörténeti tanulmányok 6. (A VI. Medievalisztikai PhD-konferencia [Szeged, 2009. június 4–5.] előadásai) /

⁴ Friedrich Schuler von Libloy: i. m. 157. p.

⁵ Módszertanilag mindenképpen vitathatóan – terjedelmi okokból – nem teszünk különbséget a magánjogi és büntetőjogi perek fórumai között. Büntető igazságszolgáltatási szempontból áttekintést ad az alábbi doktori disszertáció, melyet azonban nem volt módomban tanulmányozni és felhasználni: Derzsi Júlia: *Delict și pedeapsă. Funcționarea jurisdicției penale în orașele din Transilvania în secolul al XVI-lea*, Univeristatea „Lucian Blaga” din Sibiu, 2012 (kézirat).

⁶ Mindmáig figyelembe veendő Friedrich Schuler von Libloy: i. m. 164–168. p.

⁷ A betelepülés szakaszaira vö. *Erdély története, Első kötet: A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. Makkai László – Mócsy András, Budapest, 1988³, Akadémiai Kiadó, 296–298. p.; általában a királyok XIII. századi hospites-politikájáról vö. Herbert Helbig: *Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen*. In *Die deutsche Ostssiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Hrsg. Walter Schlesinger, Sigmaringen, 1975, Jan Thorbecke, 509–526. p., különösen 522–524. p.

⁸ Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok*, 73, 1939, 386. p.; Endes Miklós.: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935, 30. és 84. p.

⁹ A továbbiakban – a hagyományoknak megfelelően – a „szász” megjelölést fogom használni.

¹⁰ Összefoglalóan vö. Harald Zimmermann: *Hospites Theutonici: Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung. Gedenkschrift für H. Steinacker*, München, Oldenbourg, 1966, 67–84. pp. /Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 16./; másik közlése uő.: *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici: Vorträge und Forschungen zur Südostdeutschen Geschichte*. Hrsg. Konrad Gündisch, Köln–Weimar–Wien, 1996, Böhlau, 48–68. p. / (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 20.)

¹¹ *Erdély története*, i. m. 300. p.; Vö. még Konrad Gündisch: *Gräfen (Gräven) In Die Siebenbürger Sachsen: Lexikon. Geschichte, Kultur, Zivilisation, Wissenschaften, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen (Transilvanien)*. Hrsg. Walter Myss, Würzburg, 1993, Kraft, 157. p. és az ott megjelölt irodalmat.

¹² Mályusz Elemér: i. m. 388. p.

¹³ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I*. Hrsg. Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller, Hermannstadt, 1892, Franz Michaelis, 33–35. p. nr. 43.

¹⁴ Connert úgy látja, hogy az *Andreamum* újítása pusztán az volt, hogy az addigi – közvetlenül a király hatalma alatt álló – ispánságok („megyécskék”) fölé egy egyedüli vezetőt állított, de nem szüntette meg azokat. Ugyanis, ha megszüntette volna, akkor a *comitatus Chybiensis* és a faluközösségek között nem marad meg egy közbülső

- igazgatási szint, ami nehezebbé teszi a feladatok megoldását. E területi egységek *Andreanum* utáni továbbélését azáltal is igazolni látja, hogy a 13. században ezen területi egységek (a későbbi székek) határai még mozgásban voltak, és az akkori területi átsorolások bizonyosan nem a nagy Szeben-megye, hanem kisebb területi egységek kezdeményezésére történtek. Connert szerint ezek a „megszüntetve megőrzött” területek éltek fel aztán később a székek formájában. Vö. Hans Connert, *Die Stuhlverfassung...*, i. m. 11–12. és 34. p.
- ¹⁵ *Andreanum* (1) „*Ita tamen quod universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur, omnibus comitatibus praeter Chybinensem cessantibus radicitus.*” Vö. Erdély története, i. m. 298. p.; Az erre vonatkozó bőséges szász irodalomból vö. Ernst Wagner: Boralt und terra Daraus: Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes In *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. Wien, 1971, Böhlau, 70–87. p. /Siebenbürgisches Archiv 8./; Karl Kurt Klein: *Terra Syculorum terrae Sebus. Ein Beitrag zur Interpretation des „Goldenen Freibriefs” der Deutschen in Siebenbürgen* = Uő: *Saxonica Septemcastrensia*, Marburg, 1971, N.G. Elwert Verlag, 141–160. p.; Otto Mittelstrass: *Terra syculorum terrae Sebus und der sächsische Unterwald* In *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, Wien, 1971, Böhlau, 88–110. pp. /Siebenbürgisches Archiv 8./; Dirk Moldt: *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln-Weimar-Wien, 2009, Böhlau, 42–53. p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: i. m. 32. p.
- ¹⁶ Mályusz Elemér: i. m. 387. p.
- ¹⁷ *Andreanum* (6) „*Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybinensis, quem nos eis loco et tempore constituemus.*” és „*...nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice non possit terminari.*” Utóbbi rendelkezés többször visszatért a következő századok alatt. Vö. pl. Utószülött László király 1435-ös rendelkezését: „*...si ipsi quidquam actionis vel questionis contra dictos querulantes habent id contra eosdem iuxta iura et libertates praescriptarum septem sedium coram praedictis eorum iudicibus legitime prosequantur. De quorum iudicio si non extiterint contenti, deducant eorum causam in personale praesentiam nostrae maiestati ...*” *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen V.*, hrsg. von Gustav Gündisch, Bukarest, 2009, Editura Academiei, 1975, 383. p. nr. 2828.
- ¹⁸ *Andreanum* (6) „*Si vero coram quocumque iudice remanserint, tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur...*”
- ¹⁹ Az elnevezés arra utal, hogy a szászok földjének tulajdonjogát a király elvileg fenntartotta magának. A szász történetírás természetesen tagadja ezt. Schuler von Libloy például „*ausschießliches Eigentumsrecht*”-ről beszél a szászok javára. Vö. Friedrich Schuler von Libloy: i. m. 426. p.
- ²⁰ Herbert Helbig: i. m. 513. p.
- ²¹ „*...ad vicinorem sedem praesentetur pro dicta violentia nostro regali iudicio reservandus.*” Vö. *Urkundenbuch I.*, i. m. 358. p. nr. 388.
- ²² Oklevelekből elsősorban a határvitákban való döntések maradtak fenn, melyek írásba foglalása sokkal fontosabb volt a korban, mint a büntetőügyeké, illetve a nem ingatlanhoz kapcsolatos magánjogi vitákban hozott ítéleteké. Hans Connert: *Die Stuhlverfassung...*, i. m. 32.
- ²³ Hans Connert: *Die Stuhlverfassung...*, i. m. 30. p.
- ²⁴ Georg Müller: *Stühle...*, i. m. 6. és 11–12. p.
- ²⁵ *Andreanum* (2) „*Comes vero quicumque fuerit Chybinensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens, et ipsum populi eligant, qui nielius videbitur expedire...*” Georg Müller: *Stühle...*, i. m. 6. p.;
- ²⁶ Georg Müller: *Stühle...*, i. m. 7. p.; Részletesen uő, Entstehung des Stuhlrichteramtes in den Stühlen der Hermannstädter Provinz, *Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde*, 1906, 56–57. p.
- ²⁷ A székely ispánra, a szász területek feletti hatalmára vö. Kordé Zoltán, *A székely ispáni méltóság története a kezdetektől 1467-ig*. PhD-értekezés, Debrecen, 2003, 69–78. p.
- ²⁸ Valamennyi kérdéskörre mérvadó munka: Georg Müller: *Stühle...*, i. m. A székely és szász székek fejlődését hasonlítja össze Hans Connert: *Die Stuhlverfassung...*
- ²⁹ Konrad G. Gündisch: Zur Entstehung der Sächsischen Nationsuniversität In *Gruppenautonomie in Siebenbürgen: 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Hrsg. Wolfgang Kessler, Köln-Wien, 1990, Böhlau, 85–86. p.
- ³⁰ Connert – mint láttuk – a székek korábbi létét és jelentőségét hangsúlyozza, és szervezettebb fejlődést vázol. Szerinte pusztán annyi történt a 14. század első felében, hogy a korábban is létező bírói kerületek kaptak ekkortól igazgatási feladatokat is. A „szék” elnevezésre és azok pecséthasználata a Károly Róbert előtti időből is hoz példát. Vagyis nem lát éles törésvonalat Károly Róbert uralkodásának említett időszakában. Szerinte a székek kialakulása nem vezethető vissza egyetlen vagy több egymással összefüggő uralkodói aktusra. Ugyanakkor elismeri, hogy az egyes székek ilyen névvel való illetése a 14. század folyamán vált igazán általánossá. Vö. Hans Connert, *Die Stuhlverfassung...* i. m. 9. Connert mellett azonban vannak mások is, akik a székekben már a betelepülés idején létező ősi szerveződéseknek látnak, melyek különböző okokból nem estek egybe az egyházi káptalan-beosztással. Vö. Georg Daniel Teutsch – Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, Hermannstadt, W. Krafft, 1925⁴ [újra nyomva: (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 9.), Köln, 1984, Böhlau.], 79. p. A szék elnevezés okleveles megjelenése valóban csak a 14. századtól figyelhető meg. Vö. Wilhelm Andreas Baumgärtner: *Eine Welt im Aufbruch: Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*, Sibiu/Hermannstadt, 2008, Schiller-Verlag, 106. p.
- ³¹ Mályusz Elemér: i. m. 427. p.
- ³² A székek és kerületek legfontosabb jellegzetességét Georg Müller abban látja, hogy „*ezek olyan közigazgatási egyesülések voltak, melyet egy-egy város vagy vásárhely (mezőváros) ... a környékéhez tartozó-több kevesebb szabad faluközösséggel hozott létre.*” Vö. Georg Müller: *Stühle...*, i. m. 179. p.
- ³³ Connert előbb elismeri, hogy ez a tisztség bizonyosan csak 1329 után jelent meg az oklevelekben, de később relativizálja álláspontját, és kevésbé meggyőzően bizonyítani próbálja a tisztség korábbi létét. Vö. Hans Connert: *Die Stuhlverfassung...* i. m. 20. és 26. pp. A kérdéses oklevél: *Urkundenbuch I.*, i. m. 431. p. nr. 472.
- ³⁴ *Erdély története*, i. m. 335. p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre, i. m. 32. p.; Hajnik Imre, i. m. 128. p.; A magyar nemesség tagjai közül csak a 15. század második felében és 16. században töltöttek be egyesek királybírói tiszteket. Georg Müller: *Stühle...*, i. m. 12. p.; Szabály szerint a későbbi századok folyamán a királybírákat városokban a patríciusok közül, a székekben a gerébek közül választották. Konrad Gündisch: *Königsrichter* In *Die Siebenbürger Sachsen. Lexikon*, i. m. 274. p.
- ³⁵ „*Nos igitur iudices iuratique seniores sedis Schenk...*” (1389): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, II.*, hrsg. Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller, Hermannstadt, 1897, Franz Michaelis, 637. p. nr. 1239.; „*...comes ac universi seniores sedis Segeswar...*” (1393): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, III.*, hrsg. Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller, Hermannstadt, 1902, Franz Michaelis, 47. p. nr. 1298.; Hajnik Imre: i. m. 128. p.
- ³⁶ Vö. újabban Lakatos Bálint: Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban. *Századok*, 148, 2014/2, 495–530. p.
- ³⁷ Hajnik Imre, i. m. 129. p.
- ³⁸ A testület egy 1349-es oklevélben alábbiak szerint nevezte meg magát: „*...nos praemissi universi provinciales omnium Septem sedium praenominatos honestos viros...*” *Urkundenbuch, III.*, i. m. 309. p. nr. 1502a, míg egy 1371-es oklevélben így olvassuk: „*...nos universi seniores, provinciales omnium septem sedium partis Transsilvaniae...*” *Urkundenbuch, II.*, i. m. 369. p. nr. 970. Vö. Hans Connert,

Die Stuhlverfassung... i. m. 46–47. p.; 1440-ben a nagyszebeni polgármester elnöklete alatt „...iudices, villici et iurati seniores septem sedium Saxonicalium Transsiluanarum...”, mint *congregatio generalis* hoznak ítéletet két helység határvitájában. Vö. *Urkundenbuch, V*, i. m. 54. p. nr. 2378. Gyűlésük előbbi megnevezésére az itt elsőként megjelölt oklevél a legkorábbi bizonyíték: „... in Cybino in congregatione nostra generali...” Vö. még Hajnik Imre: i. m. 129. p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre, i. m. 32. p.

³⁹ Tontsch a rendes gyűléseket egyértelműen a Hétszék igazságszolgáltatási feladataiból látja kinőni, és ugyanazt figyeli meg a majdani Egyetem rendes gyűléseivel kapcsolatban is. Günther H. Tontsch, *Statutargesetzgebung und Gerichtsbarkeit als Kernbefugnis der sächsischen Nationsuniversität = Gruppenautonomie...*, i. m. 35–36. pp.

⁴⁰ Georg Müller: *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes: Mit besonderer Berücksichtigung der Dorfgemeinderichtsbarkeit: Gerichtsverfassung der Deutschen in Siebenbürgen, I*, = Festschrift für Friedrich Teutsch, Hermannstadt, 1931, Honterusbuchdruckerei, 103–178. p. (Általán használva a különnyomat: Hermannstadt, 1931, 1–76. pp.), 30 és 44. pp.

⁴¹ Konrad G. Gündisch: *Zur Entstehung...*, i. m. 86. p.

⁴² Ezt kimondja a király 1455-ben („...in personali praesentia nostrae maiestatis legitime prosequantur...”). Vö. *Urkundenbuch, V*, i. m. 280. p. nr. 2954.; Hans Connert, *Die Stuhlverfassung...*, i. m. 46–47. pp.; Hajnik Imre, i. m. 130. p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre, i. m. 32. p. Egy 1367-ben kelt oklevélben I. Lajos a tárnokmestert jelöli meg a szászok ügyeiben legfelsőbb fórumul: „...ex tunc non ipsi hospites nostri contra quos agitur, sed idem officialis noster pro tempore constitutus in nostram vel magistri tavarnicorum nostrorum praesentiam per querulantes legitime evocentur, ex parte cuius nos vel idem magister tavarnicorum nostrorum sufficienti iustitiae complementum exhibebimus vel exhibebit iustitia suadente quibuslibet querulantibus de eisdem.” Vö. *Urkundenbuch, II*, i. m. 299. p. nr. 900.

⁴³ Például Zsigmond 1435-ben. Vö. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, IV*, hrsg. Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller, Hermannstadt, Franz Michaelis, 1937, 555–557. pp. nr. 2217. Mátyás 1459-ben a szász kereskedőknek biztosította a vajdai igazságszolgáltatás alóli mentességet és ügyeiket a Hét- és Kétszék bírái („...iudicio et iudicatiui ac tutelae et protectioni iudicum et iustitiariorum septem et duarum sedium Saxonicalium...”) elé utalta. Vö. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VI*, hrsg. von Gustav Gündisch – Herta Gündisch – Konrad G. Gündisch – Gernot Nussbächer, Bukarest, Editura Academiei, 1981, 43. p. nr. 3164. Létezik néhány forrás, melyek szerint egyes esetekben a 14. és 15. században az erdélyi vajda a király személyében eljárva belefolyt szász jogvitákba is. Vö. Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940, 21–22. p.

⁴⁴ Beszterce tanácsa volt Kolozsvár (bizonyosan már 1397-ben) és Szászrégen (bizonyítottan már 1460-ban) felsőbbbíró-sága. Besztercéről valószínűleg már 1366 óta lehetett a nagyszebeni tanácshoz fellebbezni. Vö. sorban *Urkundenbuch, III*, i. m. 191–192. p. nr. 1403.; *Urkundenbuch, VI*, i. m. 69–70. p. 3201.; *Urkundenbuch, II*, i. m. 249–250. p.

⁴⁵ Hajnik Imre, i. m. 129. p.

⁴⁶ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: i. m. 126. p.

⁴⁷ Hajnik Imre, i. m. 129. p.

⁴⁸ Hajnik Imre, i. m. 128–129. pp. Elnevezésük sokáig nem *Königsrichter*, hanem *Oberrichter* volt. Vö. Georg Müller, *Stühle...* i. m. 12. és 227–228. pp.

⁴⁹ „Volumus etiam, ut in iudiciis faciendis et causis examinandis, eandem consuetudinem habeant et libertate utantur, qua universitas Saxonum de Scybinyo habere dignoscuntur.” Vö. *Urkundenbuch I*, i. m. 332. p. nr. 354.

⁵⁰ „Primo videlicet, quod iidem fideles Saxones nostri de dictis sedibus et ad easdem pertinentibus in iudiciis faciendis, exhibendis et exercendis ea libertate in aevum perfruantur temporibus successivis,

qua alii fideles Saxones nostri de sede Cibinyensi et ad eandem pertinentibus sedibus gratulantur atque gaudent.” Vö. *Urkundenbuch, II*, i. m. 327. p. nr. 929.

⁵¹ Georg Müller, *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 406., Mások ezt csak 1402 utánra teszik. Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre, i. m. 33. p.; Hajnik, i. m. 190. p. Lásd alább.

⁵² Egy 1528-as nagyszebeni jegyzőkönyv bejegyzés így vázolja az első három bíraskodási szintet: „...sepdictam causam primo [1] coram iudicibus, [2] deinde coram senatu civitatis Cibiniensi, [3] postremo autem dominos Septemsedium iudicialiter esse revisam...” Vö. „zu urkundt in das Stadtbuch lassen einschreiben”. *Die älteste Protokolle von Hermannstadt und der Sächsischen Nationsuniversität (1522–1565)*, hrsg. Mária Pakucs-Willcocks, Hermannstadt, Bonn, 2016, Schiller Verlag, 58. p. nr. 53. A székvezető város tanácsát nevezték *iudicium consistorialis*nak is. Vö. *uo.* 141. p. nr. 188.

⁵³ A legalsóbb szintű bíraskodás ilyen lehetőségei már egészen korán léteztek a szász közösségekben. Vö. Georg Müller, *Stühle...*, i. m. 9–10. p.

⁵⁴ „... ut ipsa civitas nostra Cibiniensis numero populorum et fidelitate augeatur, eisdem de benignitate nostra regia et gratia speciali id annuendum duximus et concedendum, ut ipsi hac vice dumtaxat iudicem seu comitem regium in medio ipsorum eligendi et constituendi liberam facultatem et potestatem habeant.” Vö. *Urkundenbuch...*, *VI*, i. m. 171. p. nr. 3358.

⁵⁵ „...tum etiam considerantes servitia eorumdem Saxonum, quae nobis et coronae nostrae in nonnullis temporibus tam praedecessorum nostrorum quam etiam nostris exhibuissent, id eisdem annuissere-mus, ut ipsi in electione iudicum regalium in ipsorum antiquis libertatibus persisterent, iudicesque huiusmodi dum necesse fieret, prout iudices ipsos antiquis temporibus eligere soliti fuissent, de eorum medio et de ipsorum idiomate possint.” Vö. *Urkundenbuch, VI*, i. m. 422–423. pp. nr. 3747.; Vö. *Erdély története*, i. m. 335. p.; Mályusz Elemér: i. m. 428.; Walter Dausch: *Die Nationsuniversität der Siebenbürger Sachsen im 16. und 17. Jahrhundert = Gruppenautonomie...*, i. m. 185. p.; 1477-ben Hétszékre ezt újra kimondták a tisztség öröklődése lehetőségének kizárását is említve: „...ut ipsi in electione iudicum regalium in antiquis eorum libertatibus et praerogativis manueant talimodo. Quod honor huiusmodi iudicatus obeuntibus ipsi iudicibus ad heredes et successores eorum, qui huiusmodi iudicatus officio functi fuissent, iure paterno non descendat, sed post obitum eorum hii qui ad illud iudicatus officium magis digni magisque idonei et sufficientes visi fuerint ac pro communi bono utiles, cum nostro tamen semper beneplacito ad honorem sive officium huiusmodi iudicatus eligantur.” *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VII*, hrsg. von Gustav Gündisch – Herta Gündisch – Konrad G. Gündisch – Gernot Nussbächer, Bukarest, 1991, 129–130. pp. nr. 4171.; Hajnik Imre: i. m. 128. p.

⁵⁶ Vö. Mályusz Elemér: i. m. 429. p.; Hajnik Imre: i. m. 128. p.

⁵⁷ Ezzel a névvel először 1484-ben (Mályusz szerint 1497-ben, Vö. Mályusz Elemér: i. m. 429, p. 1. lj.) illették a szász-ságot. Vö. Konrad G. Gündisch: *Zur Entstehung...*, i. m. 88. p.; A szász egyetemmel kapcsolatos legfontosabb irodalomra lásd Georg Müller: *Die sächsische Nationaluniversität...*, i. m. 227–424. pp; Friedrich Müller-Langenthal: *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nationsuniversität” in Siebenbürgen und ihres Vermögens*, *Südostdeutsche Forschungen* 3 1938, 1–28. p.; Karl Kurt Klein: *Die Sächsische Nationsuniversität = Uö, Saxonica Septemcastrensia*, i. m. 1971, 33–35. p.

⁵⁸ Az ezen a napon kelt oklevél megerősíti II. András, Károly Róbert, I. Lajos és Zsigmond királyok privilégiumait e szavakkal: „...praesentibusque literis nostris similiter privilegialibus de verbo ad verbum sine diminitione et augmento aliquali insertas quoad omnes earum continentias, clausulas, articulos et puncta eatenus quatenus eaedem rite et legitime existunt emanatae viribusque earum veritas suffragatur ratificamus, approbamus easque et omnia in eis contenta pro praefatis universis Saxonibus nostris innovantes perpetuo valituras confirmamus...” Vö. *Urkundenbuch...*, *VII*, i. m. 413. p. nr. 4623.

- ⁵⁹ Vitatott a szász történetírásban, hogy melyik évtől is lehet számítani a Szász Egyetem létrejöttét. Müller szerint az 1473-as első tanácskozásból lehet kiindulni, amely egybe esett a brassói és beszercei grófi irányítás (*Grafschaftsverfassung*) felszámolásával. Vö. Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 237–240. pp.; Az alábbiakban Teutsch uralkodó álláspontját fogadjuk el, aki az *Andreanum* kiterjesztésének dátumát tartja fontosnak. Vö. Georg Daniel Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das Sächsische Volk, I: Von den ältesten Zeiten bis 1699*, Hermannstadt, 1899³, Krafft, 165. p.; Günther H. Tontsch: *Statutargesetzgebung*, i. m. 32. p.
- ⁶⁰ „... *pro praefatis universis Saxonibus nostris.*” Vö. Konrad G. Gündisch, *Zur Entstehung...*, i. m. 89. p.
- ⁶¹ A négy jogilag egységesített terület hivatalos megjelölésére 1525-től az „*universitas saxonum septem et duarum sedium necnon civitatum Bistriciensis, Brassouiensis et terrae Barcza*” megjelölést alkalmazták. Vö. Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 14. p.; Wolfgang Kessler: *Universitas Saxonum In Gruppenautonomie...*, i. m. 11. p.
- ⁶² Hajnik Imre, i. m. 130. p.
- ⁶³ „... *eosdem Saxones nostros ac totam communitatem dictarum sedium de Megyes et Selk a iudicio, regimine et iurisdictione comitum Sicularum videlicet constitutorum et constituendorum eximendos duximus et excipiendos, immo eximimus et excipimus praesentium per vigorem, decernentes et efficaciter volentes, ut ipsi deinceps in antea inter se seu in ipsorum medio comitem seu iudicem eligere et statuere valeant atque possint, qui in ipsorum medio omnes et singulas causas decidat et adiudicet ac omnia et singula exequatur et faciat more, consuetudine et iure septem sedium Saxonicalium partium Transsilvanarum praedictarum...*” Vö. *Urkundenbuch...*, III, i. m. 289–290. p. nr. 1483.
- ⁶⁴ „... *quod ipsi iudex, iurati et universitas civitatis nostrae Brassouiensis legibus, consuetudinibus et iuribus praefatorum Saxonum nostrorum septem sedium partium nostrarum Traussilvanarum uti accepimus frui cupiunt et gaudere, nostrum regium benivolum consensum praebemus pariter et assensum...*” Vö. *Urkundenbuch, IV*, i. m. 164–165. pp. nr. 1912.; Brassó és a Barcaság igazságszolgáltatási szervezetére vö. többek mellett Gernot Nussbächer, Brassó és a Barcaság közigazgatása a koraújkor küszöbén. In *Aetas*, 2011/2., 170–177. p.; Derzsi Júlia: *Városi és körzeti...*
- ⁶⁵ „*Casu vero, quo aliqua partium litigantium iudicio eorundem iudicum et iuratorum civium non contenteretur, talis causam vel causas suas per viam interrogationis, in praesentiam magistri civium ac iudicis et iuratorum civium civitatis nostrae Cibiniensis deducere, de eorum quoque praesentia tandem si opus sit, ad nos immediate vel loco nostri ad magistrum thavernicorum nostrorum et nullus alterius iudicis et iustitiarü regni nostri secularis praesentiam provocare et appellare valeat atque possit...*” Vö. *Urkundenbuch...*, VII, i. m. 191. p. nr. 4272.; Az irodalomban hivatkoznak egy 1366-os királyi oklevélre is: „... *causam suam adiudicatam secure et libere transferre possit ad examen seu interrogationem iudicis nostrae civitatis Cybiniensis. Et insuper volumus, ut praedicti cives hospites et populi nobis fideles eisdem iuribus et consuetudinibus pacifice fruuntur, quibus eadem civitas nostra Cybiniensis legitime usa fuit ab antiquo, permaneat etiam semper pacifice et quiete circa praerogativam primaevae seu antiquae suae libertatis.*” Vö. *Urkundenbuch...*, II, i. m. 250. p. nr. 858. Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: i. m. 33.; Hajnik Imre: i. m. 130. p.; Dirk Moldt: *Deutsche Stadtrechte*, i. m. 301. p.
- ⁶⁶ Már 1473-ban összeült ez a gyűlés, de okiratban 1485-ben jelenik meg először az elnevezés. Vö. Walter Dausch: *Die Nationsuniversität...*, i. m. 186. p.
- ⁶⁷ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: i. m. 126–127. pp. A közgyűlésen váltakozva elnökölt a szebeni gróf és a nagyszzebeni polgármester. Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 66. p.
- ⁶⁸ A bíróság önmegjelölésére példa 1549-ből: „... *in generali domino Saxonum congregatione ... Nos magister civium, iudices et iurati seniores Septem Sedium Saxonicalium parcium Transsilvanarum...*”, majd néhány évvel későbből: „... *domini tocius Universitatis Saxonum in congregatione eorundem generali in Cibinii celebrata...*” Vö. „*zu urkundt ...*”, i. m. 120. p. nr. 164., illetve 144. p. nr. 194.
- ⁶⁹ Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 245–248. p.; Balás Gábor: *Erdély jókora jogtörténete az 1541–1848. közötti korra*. Budapest, 1977, 76. p.
- ⁷⁰ Rüszt-Fogarasi Enikő: Nagyszében, a szászok „fő” városa? In *Urbs. Magyar város történeti évkönyv* 8. 2013, 50. p.
- ⁷¹ Egy 1549-ből származó határozat ezt kifejezetten kimondja. Vö. *Hermannstadt und Siebenbürgen. Die Protokolle des Hermannstädter Rates und der Sächsischen Nationsuniversität 1301–1705*. Hrsg. Käthe Hientz – Bernhard Heigl – Thomas Šindilariu. Hermannstadt/Sibiu-Heidelberg, 2007, Honterus Verlag. /Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde/ DVD-melléklet: *Protokolle*, 4. 26. p.; Georg Müller, *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 29–30. p.
- ⁷² II. Ulászló egyik szabadalomlevele (1511) szerint akkor sem a vajdához fellebbeztek, ha a szász egy magyar nemessel vagy székellyel perlekedett. Egyedül a Királyföldén kívüli szász földek ügyei juthattak a vajda elé. Diódváraljai [Miksa] Gy[örgy]. *Az erdélyi szászok köz és magánjoga*, [Kolozsvár], 1876, 19. p.; Hajnik Imre: i. m. 130. p.
- ⁷³ „*Item conclusum est unus procurator universitatis Saxonum teneatur in curia Reginalis Majestatis, pro dirigendis causis Saxonum, annuatim pro fl. 50.*” Vö. *Corpus Statutorum Hungariae municipalium, I. Az erdélyi törvényhatóságok szabályai*. Szerk., Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen, Budapest, 1885, MTA, 515. p.
- ⁷⁴ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre, i. m. 127. p. A kérdés további tisztázásra szorul, különös tekintettel arra, hogy egy 1546-os egyetemi határozatban a „*Tabula*” kifejezést használták: „*Et Appellans ab universitate Saxonum coram Tabula, deponit propter Appellationem fl. duodecim.*” *Corpus Statutorum...*, I., i. m. 516. p.; *Protokolle*, i. m. 4. 7. p.
- ⁷⁵ *Statva Ivrym Mvncipalivm Saxonvm in Transsylvania: Opera MATTHIAE FRONI reuisa, locupletata et edita*. Impressum in Inclyta Transylvaniae Corona. Cum gratia, et priuilegio decennali. 1583; Friedrich Schuler von Libloy: *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania. Das Eigen Landrecht der Sachsen, bearbeitet nach seiner legalen Ausbildung als Grundriss für akademische Vorlesungen*, Hermannstadt, 1853, Josef Drottlef.
- ⁷⁶ Újabb német nyelvű kiadásai: *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen*: Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583, München, 1973, Verlag Hans Meschendörfer., Felix Sutschek: *Das deutsch-römische Recht der Siebenbürger Sachsen (Eigen-Landrecht)*, Stuttgart, 2000, 205–356. p.
- ⁷⁷ „*Universae autem controversiae civium primo debent coram iudicibus ordinariis agitari, a quibus deinde ad Senatam provocare pro causae cuiuslibet qualitate et civitatis consuetudine licet.*”
- ⁷⁸ A büntető jellegű ügyekkel kapcsolatos fellebbezési folyamatot szabályozta már egy 1563-as egyetemi rendelet, mely szerint a *Richter – Ersamer weiser Radt – herrn der Deutschen Landschaft* volt a fellebbezés útja. Vö. *Corpus Statutorum...*, I., i. m. 535–536. pp.; *Protokolle*, i. m. 4. 121–122. p.
- ⁷⁹ „... *atque a iudicibus liberum est cuilibet ad Senatam provocare in omnibus tam parvis causis, quam magnis, exceptis solis criminalibus. In casu autem criminali Iudices extra scitum et cognitionem Senatam, sententiam capitalem nec ferre soli nec exequi debent.*”
- ⁸⁰ „*Judices cum suis assessoribus debent omnes causas, quae iure sunt decidendae, iusta et plena cognitione rerum discutere...*”
- ⁸¹ A fellebbezés menetét a *Statuta* a következő képpen írja le: „*Quocirca is, qui appellare voluerit, a Iudice id faciat statim ipso pro tribunali adhuc sedente, atque inde gradatim ad senatum, a senatu, dum adhuc congregatus consedere manet, ad universitatem Saxonum, inde ad principis curiam appellandi liberam habet potestatis facultatem.*” SS. I.11.1.
- ⁸² Diódváraljai [M.] Gy.: i. m. 20. p.; Felix Sutschek: i. m. 48. p.
- ⁸³ „*Nulli, qui iurisdictioni Saxonicae subjectus est, a Senatu ad universitatem Saxonum prohibitum est appellare in quacunque causa*

mobilitium rerum decem florenorum quantitatem superantium.” Az *Universitas* elsőfokú bíraskodási hatáskörére vö. Friedrich Schuler von Libloy: i. m. 166. p.; Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 117. p.

⁸⁴ „*In causis vero rerum immobilium, injuriarum, servitutum urbanarum et rusticorum praediorum et similium, quae certam sui aestimationem non admittunt, appellatio non est deneganda.*” SS. 1.11.6.

⁸⁵ *Protokolle*. Ii. m. 6., 23. p.; Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 116.

⁸⁶ „*Porro ab universitate Saxonom ad curiam principis appellatio admittitur in omnibus causis bonorum mobilitium quantitatem quadraginta florenorum excedentium...*” Egy szász nemzeti határozat 1626-ban újra kimondta, hogy csekély jelentőségű ügyben nem lehet a fejedelemhez fellebbezni: „...niemand contra Jus et Decretum nostrum alsz bald vmb eine geringe Sache zu Ihr Fürst: durch: soll appelliren und Lauffen sub praedicta quoque grauiissima prouinciali poena.” *Corpus Statutorum...*, I., i. m. 557. p.; *Protokolle*, i. m. 8. 27. p.

⁸⁷ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre. Ii. m. 127. p.; Diódváraljai [M.] Gy.: i. m. 20. p.; A fejedelemség korai szakaszának bírósági szervezetét vázolja Dáné Veronika, „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”: Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése, *Korunk*, 2013/3. 52–53. p.; Részletesebben Bogdándi Zsolt: Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571), *Jogtörténeti Szemle*, 2015/2. 8–15. p.

⁸⁸ Müller kifejezetten arra utal, hogy a tábla megkísérelt ítélkezési szintként az *Universitas* és a fejedelmi udvar („*Hof*” – a *curia* ilyen értelemezése) közé ékelődni. Így különösen a 17. században a fejedelmi tábla megpróbált egyes, az Egyetem által már eldöntött és a fejedelemhez fellebbezett öröklési- és birtokvitákat magához vonni, s azokat idegen jog alapján megítélni. 1613-ban a fejedelem – az Egyetem kérésére – kizárta ennek lehetőségét. Vö. Georg Müller: *Die sächsische Nationsuniversität...*, i. m. 117–119. p.; Ezzel párhuzamosan a fejedelmi tábla arra is törekedett, hogy egyes ügycsoportokban kizárja az *Universitast* mint fellebbezési fórumot. Ilyen hatáskörtülpelési törekvések már a 16. században is megjelentek (határviták tekintetében – SS. 1.11.8.) a fejedelmi tábla részéről, de a későbbiekben is adódtak, s egyes esetekben a szászok ellenállása

ezekkel szemben hiábavaló volt. Hogy egyes kérdéskörökben ezek a törekvések sikerrel jártak, mutatják pl. a *Compilaták* (III. 3. 13. 1.) uo., 118.; S ezt bizonyítja pl., hogy 1655-ben egy brassói céhek közötti vita megjárta a fejedelmi táblát, majd a fejedelmi tanácsot is. Az előbbi munka mellett vö. Barabás Domokos: Oklevelek Erdély történetéhez. Udvarhelymegye levéltárából, *Magyar Történelmi Társ.* 1889, 367–369. p.

⁸⁹ Példaként említi erre Dáné a 1557. évi tordai országgyűlés egyik határozatát. Vö. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II.*, szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, MTA, 80. p. Vö. Dáné Veronika: i. m. 53. p.; Trócsányi Zsolt és Dáné Veronika szerint a 16. század derekán egy szász és valamelyik másik *natio* tagjai közötti polgári perek is a fejedelmi tábla elé kerülhettek fellebbezés útján. Vö. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1510–1690*, Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 376. p.; Dáné Veronika: i. m. 53. p. A 16. század közepére egyébként is megfigyelhető egy tendencia, mely szerint a fejedelmi táblán törekedtek a Hármaskönyvet az ítélkezés alapjává tenni. Vö. Dáné Veronika: i. m. 54. p.

⁹⁰ Az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen online* ma könnyen kutathatóvá teszi az 1892 és 1991 között megjelent hét kötet anyagát – közel 6000 oklevelet –, és bizonyos javításokat valamint kiegészítéseket (egy virtuális VIII. és IX. kötetet) is tartalmaz. A szász igazságszolgáltatási szervezet kutatásánál ez az adatbázis új lehetőségeket is nyithat. A keresőoldal címe: <http://urts81.uni-trier.de:8083/> (2017. február 26.)

⁹¹ A *Corpus Statutorum* többször idézett I. kötetének anyagát is jórészt tartalmazó elektronikus kiadásban hozzáférhető újabban a nagyzebeni városi tanács és a Szász Egyetem jegyzőkönyvei. Vö. *Protokolle*. I. m. [DVD-melléklet]; Ezek egy részének (1522–1565) modern átírata nyomtatásban is hozzáférhető Pakucs-Willcoks Mária munkája révén. Vö. „*zu urkundt...*”

⁹² A brassói magisztrátus 1558–1580 közötti bírósági aktáira (*Gerichtliches Rathsprötokoll*) hívta fel a figyelmet Derzsi Júlia: *Városi és körzeti...*

⁹³ A fennmaradt peres anyag feldolgozását sürgeti többek között Dáné Veronika is, igaz, elsősorban a fejedelmi tábla illetékessége és működése vonatkozásában. Vö. Dáné Veronika: i. m. 51. és 55. p.

JEGYZŐKÖNYVÖN KÍVÜL

Szerkesztette: Csorba Zsolt Ödön, Némédi István

Padláslesöprések, ítélet Párbajkódexből, zűrös helyzetek, fogalmazói fillérek, a papagájtenyésztő apasága, 1956 arnyai, az öreg ávós százados kirúgása, a GH lavórja, szerelem a bíróságon, anabázis, pletyka – néhány történet azok közül, amelyeket az olvasó a könyvből megismerhet.

A kötetben szereplő nyugalmazott bírák és igazságügyi alkalmazottak mindannyian élő hordozói olyan letűnt koroknak és eseményeknek, amelyekről sokunknak emlékei egyáltalán nem, olvasmányélményei pedig csak korlátozottan lehetnek. A könyv az 1950-es évektől – a padláslesöprésektől – napjainkig mutat be bírói, igazságügyi alkalmazotti, ugyanakkor nagyon is emberi sorsokat. Az életutak mögött sokszor akarva-akaratlanul felsejlik az adott korszellem, a történeti háttér, amely – ha tetszik, ha nem – mindig hatással volt (és van is) a bírósági munkára. Nyugalmazott munkatársak személyesen mesélt vagy leírt beszámolóit tartalmazza a kötet, szemléltetve némiképp a tézist, miszerint: „a bíró, illetve a bírósági dolgozó is ember”.

ISBN 978 963 12 3792 4 – Tatabányai Törvényszék, 2015, 190 p.

A középkori egyházi bíraskodás ugyanolyan színes volt, mint maga a jog világa. Egységes jogi normarendszer, homogén jogi kultúra még országokként, tartományokként sem alakult ki, ellenben a társadalom rendi struktúrája szépen kirajzolódott az egykorú térképeken. A középkori európai kultúra egyik legjellemzőbb sajátossága éppen az volt, hogy az egyes főbb társadalmi csoportok jogilag karakterizált csoportokba, alrendszerekbe szerveződtek, s ezeket nevezzük rendeknek. Az egyházi rend volt mind közül a legkorábban kifejlődött: mondhatni, hogy amikor a világi tényezők még csak a hűbéri formák kiépítésén fáradoztak, az egyház már rendként definiálta önmagát. Sok századnyi előnyét egyebek mellett szinte monopóliumként birtokolt intellektuális potenciáljának is köszönhette, minek talaján hamar kialakult az a *iurisdictio*, amely antik hagyományokat újjáélesztve, követve és fejlesztve a bíraskodásban öltött a társadalom számára is látványos testet.

A bíraskodás a középkor századainak hosszú folyamán, de az 1215. évi IV. lateráni zsinat konstitúciói nyomán gyorsuló ütemben, kétféle modellbe szerveződött. A latin Európa Alpoktól északra elterülő térségében az officialisi, a déliben pedig a helynöki bíraskodás terjedt el. A struktúra lényegi elemei meghatározóan egységesek voltak, a jellegadó különbség azonban mégis igen markánsnak nevezhető: az általános hatáskörű, s e kompetencia jegyében elsőfokú fórum élén északon egy választott bíró (*officialis*), a déli országokban pedig a püspök első helyettese (*vicarius genarilis in spiritualibus*) állott. Közös vonásuk, hogy mindketten szakképzett és a gyakorlatban jártas jogászok voltak, de lényegi eltérés, hogy a helynök – a dolog természeténél fogva – klerikus kellett, hogy legyen, míg ez a kritérium az *officialis* esetén nem állott fenn. Magyarország a középkorban a déli modellhez tartozott.

A németországi egyházi törvénykezés a maga korában – a magyarországgal összevetve – hasonlíthatatlanul nagyobb forrásanyagot állított elő. Ehhez társul még, hogy a jogtörténelmi kutatások is lényegesen nagyobb apparátussal folynak a német tudományos központokban, így a címben ígért összehasonlító kép némileg féloldalas: míg a németországi szentszéki struktúrát szinte minden elemében jól ismerjük, a magyar egyházi bíróság rendszerének csak a kontúrjai rajzolhatók fel. A részletek kidolgozása még rengeteg erőfeszítést kíván a kutatóktól.

I. A szentszékek szervezete az Alpoktól északra

A püspöki bíraskodás

A németországi püspöki bíraskodásnak a lateráni zsinat nyomán – történelmi léptékkal mérve – gyors ütemű megerősödése nem előzmények nélküli: gyökerei a frank korba nyúlnak vissza. A frank birodalom területén kialakult egyházmegyék püspökei rendszeresen járták tartományukat, mert a kevés számú főpásztorhoz óriási területek tartoztak.¹ Az évenként rendszeresen megtartott vizitációk kettős célt szolgáltak: részint ellenőrizték a püspökök

Balogh Elemér

Az egyházi bíraskodás európai modelljei a középkorban

Összehasonlító elemzés a középkori német és magyar intézményi struktúráról

az alsópapság tevékenységét (ez volt a szoros értelemben vett *visitatio*), másrészt – felelősséget érezve a közrend fenntartás terén – a környék világi gonosztevői ellen is felléptek, egyházi büntetések kiszabásával. A püspök nem egyedül, hanem legfontosabb segítői (főesperes, *archipresbiter*) társaságában utazta be egyházmegyéjét, s ebből a vándorbíraskodásból fejlődött ki a csak a német jogfejlődést jellemző *Sendgericht* intézménye. A *Sendgericht* munkájába korán bevonták előbb tanúként, majd bírótársként a vidék megbecsült, tekintélyes lakóit (*Sendzeugen*, *Sendschöffen*). Ez a laikusokkal szemben fellépő püspöki bíraskodás tartalmát tekintve kifejezetten büntetőjogi jellegű volt, s mivel jól kiegészítette a világi törvénykezést, a frank uralkodók melegen támogatták. A németországi tartományi és birodalmi államszervezetben fokozódó mértékben vállalt feladataik miatt azonban a püspökök egyre kevésbé tudtak eleget tenni a vidéki bíraskodásnak, ezért az nagymértékben átcúszott a főesperesek kezébe.

Az egyház szervezetében a legmagasabb lelki hatalommal rendelkező, az apostolok utódainak számító püspökök súlya a gregoriánus korban jelentősen tovább nőtt. Természetesnek tekinthető, hogy mind az egyházi törvényhozásban, mind a törvénykezésben kiemelkedő szerepet játszottak. A püspöki szék volt a szentszéki bíraskodás letéteményese, az alacsonyabb fórumok innen nyerték eljárási joghatóságukat. Magasabb, fellebbezési lehetőséget kínáló fórum lényegében csak a római *Curia*, a *Rota* volt, amelynek okát a katolikus egyház hierarchikus rendszerét ismerve nem szükséges bővebben magyarázni.

1. A püspöki szék (*officialatus*) kialakulása

A püspöki bíraskodásról szólva annak kezdetekor a püspök személyesen bíraskodott, majd csak a 10. századtól vette át ezt a feladatát a főesperes mint *vicarius episcopi*. Az általa gyakorolt tevékenységet a *Sendgerichtsbarkeit* kifejezéssel jelöli a német szaknyelv. E szék tevékenysége, eredetileg helyettesítő funkcióját kinőve önállósodott (*iurisdictio propria et ordinaria*). A 12. században gyorsan erősödő egyházi bíraskodás megteremtette az igényt arra, hogy a püspök kifejezetten tanult, arra alkalmas személyt kizárólag a bíraskodásra nevezzen ki (*Offizial*). Ezek a személyek azon klerikusokból kerültek ki, akik kezdetben nem kizárólag a bíraskodásban, hanem a püspöki igazga-

tásban játszottak fontos szerepet, innen az elnevezés: *officialis*. Ez a gyorsan nagy karriert befutó egyházi tisztségviselő a 12. században mindazonáltal még nem számított a püspök másik 'énjének' (*alter ego*). Efféle, jogban jártas embereket nemcsak a püspök, hanem a nagyobb kolostorok és más egyházi intézmények (*Siftskirchen*) is előszeretettel alkalmaztak. A világi fejedelmek és hatóságok is jól ismerték őket. Az *officialis* kifejezés gyűjtőfogalomként vált mindazok számára, akik az egyház nevében hivatalosan, szakmai képviselőként felléptek. Szó sem volt kezdetben bíraskodásra való korlátozottságról.

Általános felfogás szerint az első állandó egyházi bírák a 12. század utolsó évtizedeiben kezdték meg működésüket – Reimsben. Voltaképpen a pápai küldött bírák (*iudices delegati*) intézményének továbbfejlesztése volt ez; Reims érseke ugyanis pápai legátus, így egyszersmind pápai *iudex delegatus* volt. A 12. század második felétől érzékelhetően megerősödött a delegált bírák tevékenysége, akik egyre gyakrabban a jogtudók² (*iurisperiti*) közül kerültek ki. A küldött bírák hivatala a 13. századra intézményesült, viszont általában egyesbírákat jelentett. A *iudices* kifejezés ezután lényegében magát a hivatalt, a bíróság intézményét jelölte. Nagyobb püspökségekben megfigyelhető, hogy a küldött bírák intézménye az állandósult szentszékek kialakulása után sem szorult háttérbe, hanem bizonyos, részint területi, részint ügykörü feladatmegosztásra került sor a kétféle egyházi bíróság között.

A német püspöki bíraskodás szervezetének bemutatása előtt érdemes körülpillantani a korabeli Európában, mert bár a középkori Európa éppen egyházi vonatkozásban mutatott fel imponálóan egységes jegyeket, a különbözőségeik annál tanulságosabbak. Már Reims fenti említése is sejteti, hogy a fejlődés éllovasa Franciaország volt. A 13. század kezdetétől egy sor francia püspökségben említik már az *officialist*, legkorábban: Párizs (1205), Arras (1210), Cambrai (1212), Poitiers (1246), Arles (1251), Cavaillon (1255), Marseille (1260), Orange (1269), Toulon (1277). Azt viszont nehéz eldönteni, hogy ezekben az esetekben az *officialis* már hivatal vagy pedig csak *iudex delegatus*.³

A helyzet Angliában teljesen homályos, mert alig vannak ez irányú kutatások. Fölöttébb valószínű, hogy a professzionális püspöki bíraskodás hamarabb, mint Franciaországban, aligha jelent meg. Az *officialis* kifejezés mindenesetre III. Sándor (1179) és III. Lucius pápa (1182) bulláiban már szerepelt, és püspöki bírókra vonatkozott. Valószínűleg azonban küldött bírákról volt szó. Szabályos kánoni eljárásokról a 13. század első évtizedeitől vannak csak adatok, amelyek püspöki zsinatok voltak. Ez már tanult egyházjogászok létét feltételezi. A Canterbury egyházmegyében működő bíró tevékenységéről 1278 után vannak adatok. Vélhetően Angliában is fontos szerepet játszott az állandó püspöki bíraskodás kialakulásában IV. Ince pápa *Romana Ecclesia* című bullája.

A hivatalszerű püspöki bíraskodás kezdetei Németország keleti peremén is hasonló időre tehetőek. Olmützben 1267-ben említik először az *officialis* hivatalát. Prágában 1265-ből van adatunk egy perre, amelyet két bíró vezetett, akiket már nem küldött bírónak nevez az oklevél.

Egy évvel később már a neve is előtűnik az intézménynek: *officialis Pragensis*. Lengyelországban az *officialis* első említését Jakab pápai legátus (a későbbi IV. Orbán pápa) statútumaiban olvassuk, amelyeket a Breslauban tartott tartományi zsinaton bocsátott ki (1248). A 10. kánon szerint (amely félreismerhetetlenül IV. Ince pápa fentebb említett, *Romana Ecclesia* című konstitúciója jegyében fogant) minden püspök köteles székhelyén egy *virum utique literatum, providum et discretum* az *officialis* feladatainak végzésére kinevezni, aki a püspöknek fönntartott ügyeket leszámítva a bíraskodást végzi, és kiszabja a szükséges büntetéseket. Megillete az önálló pecséthasználat joga. A fellebbviteli fórumok megjelölése is mindenben követi a pápai bulla intencióit. Ennek a rendelkezésnek azonban nem volt sok foganatja, mert később (1267) egy másik pápai legátusnak, Guido kardinálisnak az ismét Breslauban tartott zsinaton újból föl kellett szólítania a gnyeznöi érseket, hogy gondoskodjon az egyházmegyékben az *officialatus* betöltéséről. Krakóban 1285-től működött igazolhatóan szentszék, és 1267 után fokozatosan a többi egyházmegyében is megkezdtek a munkát a hivatásos egyházi bírák. Európa más, északi országaiban is hasonló fejlődés bontakozott ki.

Az *officialatus* intézményének kialakulásáról különféle nézetek alakultak ki. Az egyik leginkább elterjedt felfogás Thomassin magyarázatát⁴ fogadta el, aki szerint a püspökök a velük rivalizáló főesperesek miatt azok fölé emelték a helynököket vagy *officialisokat*, saját tekintélyüket stabilizálандó. Ezt a felfogást tette magáévá többek mellett a jeles francia medievista, Paul Fournier⁵ is, amely azonban a legújabb kutatások tükrében már nem tartható tovább. Az tény, hogy a főesperesek hatalma a 11–12. században úgy megnőtt, hogy sok egyházmegyében a püspök a közvetlen irányításból és igazgatásból egyszerűen kiesett. Az is gyakran előfordult, hogy a pereskedők a főesperesi székhez, hanem a metropolitához vagy egyenesen a pápához fordultak. Ha el is fogadta azonban az egyházjog a főespereseket, mint *iudices ordinarii*, az éppen az idő tájt hatalmas fejlődésnek induló kanonisztika és a pápai törvényhozás itt éles határvonalat húzott azáltal, hogy egyértelműen hangsúlyozta a püspök bírói joghatóságát egyházmegyéjében. A püspöknek tehát igazi riválisává sohasem vált az *archidiaconus*, akinek jogait a pápa amúgy védelmébe vette.⁶ Azt is tudnivaló, hogy az egy időben önállósodó főesperesek legtöbb helyen a helynökök közül kerültek ki, a püspököknek tehát már csak ezért is új és szakszerű segítség után kellett nézniük.⁷

A fejlődés fő mozgatórugója mindenképpen a szakszerű bíraskodás igényeinek való megfelelni törekvés volt. Az erőteljesen római jogi befolyás alatt álló és rohamosan erősödő pápai intenciók nem tették tovább lehetővé, hogy a mind bonyolultabb jogvitákat, ügyeket pusztán *ex aequo et bono* oldják meg. Tanult jogászok kellett a bírói székbe. Ahogy a Rómában folyó eljárásokban tevékenykedő *auditores* kötvé voltak az eljárás rendjéhez, ugyanezt követelték meg a pápai küldött bíráktól is. Nem bújhattak ki ez alól tartósan a püspökök sem. II. Cölesztin pápa egy, Párizs püspökéhez írt levelében (1195) kifejezetten inti a

francia főpapot, hogy klerikusok pereiben a kánoni eljárásjoghhoz tartsa magát.⁹

Az egyházi bíraskodás kompetenciája a 12. században még a magánjogi ügyek mellett a büntetőbíráskodásra is kiterjedt. Ez leginkább a széltében érvényesülő *privilegium fori* intézményére vezethető vissza, amely szerint a klerikusok büntetőügyei is püspökeik elé tartoztak, s ezt még kiegészítette az egyházi bíróságok anyagi jogi értelemben vett hatásköre. A püspök bírói tevékenységét tovább növelték a pápai megbízások, a küldött bíróként való eljárás. III. Sándor pápa kifejezetten szankciókkal fenyegette meg azokat a püspököket, akik a pápai parancs alapján ellátandó bírói feladatokat delegálják (ez csak a saját *iurisdictio* körén belül volt megengedett).¹⁰ A kifejlődő

Egyházi bíróság a középkorban⁸

professzionális püspöki bíraskodás alapvető dokumentuma, IV. Ince pápa nevezetes bullája (*Romana Ecclesia*, VI 2.15.3), amelyet a párizsi egyetemnek is megküldött, majd *decretum*-gyűjteményébe is fölvetett, az állandó püspöki bírónak a pápai küldött bírakkal egyenértékű (*iudex ordinarius*) státuszt adott (1246). A pápai instrukció szerint tehát a püspök és állandó bírója egy és ugyanazon bírói széket alkottak: *unum et idem consistorium sive auditorium*.

2. A bíraskodás szervezete és hivatalnokai

Mihelyst a delegált bírakat felváltották a hivatásos és rendszeres tevékenységet kifejtő bírák, a nagyobb egyházmegyékben szinte azzal egy időben megkezdődött magának a hivatalnak is a kiépülése. A 13. század közepétől érhető tetten ez a fejlődés, de hangsúlyozni kell, hogy a kisebb püspökségekben nagyon sokáig csak *ad hoc* álltak rendelkezésre bírósági 'segédek'.

a) A bíró (*officialis*)

A püspöki szentszék első embere a bíró (németül: *Offizial*), akit a középkori latin nyelvű oklevelek ekként jelölnek: *officialis generalis seu principalis*. Ez a személy, főleg kezdetben, lehetett maga a püspök is személyesen, de csak ha maga is jogászként dolgozott, vagy egyházmegyéje volt kicsiny. Sohasem szorult azonban háttérbe az a

felfogás, hogy a püspöknek igenis szüksége van efféle ki-nevezett, hivatalszerűen tevékenykedő kíséretre.¹¹ Az *officialis* kinevezési joga egyedül a püspököt illette meg, de a kései középkorban gyakori volt, hogy választási feltételként vagy akár szerződéses kötelelem nyomán kellett a püspöknek valakit erre a hivatalra ki-neveznie.

A 13. század közepétől Európa-szerte az a szabály alakult ki, hogy egyházmegyénként egy bírót neveznek ki. Nevezetes kivétel a már említett Reims, ahol hosszú időn át két *officialis* bíraskodott. Ennek az volt az oka, hogy az egyik személy a püspöki, a másik (fellebbviteli fórumként) az érseki joghatóságot gyakorolta. Ez a fajta feladatmegosztás nem volt egészen kivételes, nagyobb német egyházmegyékben is előfordult.

Hamar kialakult az a kritériumrendszer is, amelynek a bírói hivatalra kizemelt személynek meg kellett felelnie. Az *officialis* teljesen cselekvőképes, 25. életévét betöltött, kizáró ok¹² alá nem eső klerikus (nem feltétlenül pap) lehetett csak. Általános elvárás volt továbbá vele szemben, hogy nőtlen, büntetlen és feddhetetlen életű legyen. Természetesen nagyon fontos volt jogi jártassága, tudása (*Rechtsgelehrsamkeit*). A németországi egyházi bíróságok bírái tudományukat leggyakrabban az északolasz egyetemeken, a legkorábbi időkben elsősorban Bolognában szerezték.¹³ Egy francia zsinat (Tours, 1236) azt a kívánalmat is fölállította, hogy a jelöltnek legalább ötévi jogtudományi stúdiumot kell maga mögött tudnia, de ez a feltétel hosszú időn át a gyakorlatban kivihetetlen lett volna. Megelégedtek azzal, ha az egyházi bíró megfelelő gyakorlattal és kánonjogi tudással rendelkezett.¹⁴ Mivel a bírónak képzett és gyakorlott jogászoknak kellett lenniük, elvben ritkán, a gyakorlatban azonban elég sűrűn kellett jogtudók (*iurisperiti*) segítségét és tanácsát igénybe venniük. Az egyházi bírók mind gyakrabban kerültek ki tudományos fokozattal rendelkezők közül. Sokan a gyakorlatból érkeztek és korábban jegyzőként dolgoztak.

A hivatali idő ritkán nyúlt hosszúra; a megelégedésre dolgozó bírót hamarosan beválasztották a püspöki káptalanba, ha ugyan nem volt már annak eleve tagja. Az *officialis* munkájáért komoly díjazást kapott. Néha egy *beneficium* jövedelmét bírta, de leggyakrabban az illetékekből kapott részesedést. A püspök bármikor visszahívhatta *officialis*-át, aki le is mondhatott, s a hivatal természetesen an-

Egyházi öltözékek a középkorban¹⁷

nak halálakor is megüresedett. A *vacantia* idejére a káptalan megkérhette megint az egyébként felmentett *officialis*t a teendők ellátására, de újat is állíthatott a helyére.

Az *officialis* gyakorolta a püspök helyett annak rendes bírói joghatóságát: „*consistorium episcopi et officialis unum et idem censentur.*”¹⁵ Fellebbezni tehát innen a püspökhöz már nem lehetett, hanem csak az érsekhez. Az

officialis joghatósága alapvetően a bíróság elé vitt, döntően magánjogi tartalmú ügyek (*streitige Gerichtsbarkeit*) eldöntésére szorítkozott, a szélteben érvényesülő németországi felfogás szerint büntetőjogi hatalma nem volt. Járulékos deliktumokat azonban minden további nélkül megítélhetett, mint mulasztás, engedetlenség, bíróság félrevezetése stb. Egyházi javadalmat vagy hivatalt nem

vonhatott meg, és az egyházmegye kormányzásába sem szólhatott bele, hacsak egészen konkrét püspöki megbízást nem kapott erre vonatkozóan. Tényleges hatásköre mindig a kinevezési okmányban kapott részletező megállapítást.

Nagyon sok püspökségben az *officialis* a püspök teljes joghatóságát (*iurisdictio*) átvette, ekkor *in causis spiritualibus, civilibus ac criminalibus* ítélt. Feladata volt továbbá az is, hogy gondoskodjon az ítéletek végrehajtásáról. A jogrend öre is volt, ezért a hivatalból való eljárás joga is megillette nyilvánvalóan jogsértő cselekményeket tapasztalva. Hiteles pecsétje volt (*sigillum authenticum*), amely a vele megpecsételt okleveleknek teljes bizonyítóerőt kölcsönzött. Saját kezű aláírása is közhitelű személyként (*publica et authentica persona*) láttatta. Felügyelete alatt vezették a regisztert és a bírósági könyveket (*Gerichtsbücher*), amelyek eredetileg az adósságokat és szerződéseket rögzítették. Ha az *officialis* egy szerződést *in iure* vagy *in forma iudicarii* megerősített, a később jogsérelmet állító fél számíthatott a szentszék jogvédelmére. Nem véletlen, hogy az *officialatus* sok helyen határozottan visszaszorította egyéb városi oklevélkiállító helyek tevékenységét.

Számos egyházmegyében az *officialis* speciális megbízás erejénél fogva igazgatási tevékenységet is ellátott, amelynek semmi köze nem volt a bírászkodáshoz. Főleg az egyházi javadalmakkal kapcsolatos ügyintézés adott sok feladatot, de végzett vizitációt, hívott össze egyházmegyei zsinatot, letett klerikusokat, megvont hivatalokat. Ez a tevékenysége azonban csak szoros kivételként érvényesült, hiszen az *officialis* hivatala olyannyira bírói természetű volt, hogy bátran tekinthető a hatalmi ágak szétválasztására irányuló újkori törekvések markáns középkori példájának.¹⁶

A kései középkorban mind gyakrabban kinevezett általános helynökkel együtt végezte az igazgatási teendőket. A *vicarius generalis* átvett tőle néhány olyan hatáskört, amely csak különös megbízás alapján illette meg, így különösen a büntetőbíráskodás és a *causae spirituales extraiudiciales* eldöntése. Arra is volt azonban nemegyszer példa, hogy az *officialis* és az általános helynök egy és ugyanazon személy volt.

b) A bírótársak

Az *officialis* a bírói hatalmat egyedül birtokolta, de ez nem jelenti azt, hogy mindig egyesbíróként járt volna el. Különösen nehéz esetekben – az általános európai gyakorlattal egyezően – a bíró köteles volt jogtudók tanácsát kikérni. Ezek a 'szakértők' (*iurisperiti, assessores* vagy *consilarii*) magán a tárgyaláson is részt vehettek, de olykor csak a bírósági jegyzőkönyveket kapták kézhez. Néha csak egyszerű szakvéleményt kértek külső, tekintélyes jogászoktól. Ilyen bírótársakat maguk a felek is ajánlhattak: gyakori volt, hogy egy korábbi *officialist*, jogban jártas kanonokot vagy helybéli ügyvédet hívtak meg, akik persze nem lehettek érdekeltek a szóban forgó ügyben. Ha csak szóbeli tanáccsal szolgáltak, ami igen gyakori volt, nevüket nem őrizte meg a jegyzőkönyv, csupán utalás történt

az ítélethozatal során kifejtett tevékenységükre, formula-szerűen: *de iurisperitorum consilio*. Az *assessores* tehát önálló bírói joghatósággal nem rendelkeztek, és véleményük a bírót nem kötötte. A peres feleknek jogában állt, hogy az elfogult, gyanús vagy e hivatalra bármilyen okból alkalmatlan személyt elutasítsák, vagy kérjék az eljárásból való kizárásukat.

c) Bírósági főtisztviselők

A bíróságon tevékenykedők között viszonylag jól elkülöníthető csoportot alkotnak azok, akikre az jellemző, hogy önálló döntési jogkörrel általában nem rendelkeznek, de kiemelkedően fontos eljárási cselekményeket végeznek önállóan, ezáltal élesen elhatárolhatók a szentszéki segéd-személyzettől. Ők az egyházmegyei bíróság főtisztviselői.

A pecsétnök (*Siegler*) volt a bíró után a szentszék legfontosabb személye. Nemritkán jogi végzettséggel is rendelkezett. Egyes esetekben helyettesítette magát az *officialist* is. Hivatalának fontosságát bizonyítja, hogy például Konstanzban egy időben kinevezéséhez a káptalan beleegyezése is szükséges volt. Ahogy az elnevezés is mutatja, a pecsétnök legfőbb dolga az *officialatus* pecsétjének őrzése és szabályszerű használata, valamint az ügyintézés során fizetendő illetékek beszédése volt. Némely püspökségben az ő feladata volt a szentszék pénzügyeinek ellenőrzése, ekkor a püspökkel szemben szabályos elszámolási kötelezettséggel tartozott. Főszabály szerint felügyelte a jegyzőket, akiktől az esküt is ő vette ki. Kölnben a pecsétnök gyakorolta a fegyelmi jogkört a bírósági személyzet fölött. Neki is rendes járandósága volt, emellett a választott bírósági eljárások díjaiból is részesült. A püspök ún. asztaltársaságához tartozott, ami nem meglepő, hiszen egyébként is az ő eltartottja volt.

Az ügyhallgató (*auditor*) az eljárás gyakorlati részének volt kiemelkedően fontos szereplője. Így hívták azt a bírósági személyt, akit a rendes bíró meghatározott eljárási cselekmény elvégzésével, így főként a tanúk kihallgatásával megbízott.¹⁸ Az *auditor* megjelölés a kései középkorban mind ritkább, holott az általa ellátott feladat nem szűnt meg.

A nagyobb püspöki bíróságokon találjuk csak az *audientarius* hivatalát, amelynek feladata a bírósági idézések, intések és ítéletek kiküldése és az iratok regisztrálása volt. Az utrechti gyakorlat szerint az *officialis* után neki is alá kellett írnia a kiközösítő határozatokat, és azokról nyilvántartást kellett vezetnie. A kölni rendtartás szerint az e hivatal betöltő személynek *homo intelligens et maturus* kellett lennie.

Némely egyházi bíróságon külön e célra kinevezett személy, a *registrator* dolga volt az, hogy nyilvántartást vezessen azokról, akik nem jelentek meg az idézésekre, vagy nem voltak hajlandók nyilatkozni a felperesi követelésre, vagy felelni az ellenük felhozott vádra. Ugyanennek a hivatalnoknak volt a dolga, hogy 'könyvelje' a kiközösítéseket és az egyéb egyházi szankciókat. Ő értesítette az érintett helyi papságot is a kiközösítések tényéről és körül-

ményeiről. Mindenekelőtt azonban neki kellett az ítéletet regisztrálni. Az a hálátlan feladat is osztályrésze volt, hogy felügyelje a pénzbírságok behajtását.

A nagyobb ügyforgalommal rendelkező bíróságokon általában szükségessé vált egy olyan személy kinevezése, akinek feladata az oklevelek kezelése és őrzése volt. Ez a tisztségviselő (*receptor actorum*) saját hivatalt vitt, ahol az oklevelek eredeti példányaikat őrizték. Itt lehetett másolatokat készíttetni, és itt állították ki az ítéletek végleges példányaikat is. A másolatok készítőit és az ítéletek megszüvegezőit olykor önálló névvel is illették: *copistae* és *sententiarii*. Az utóbbi feladata volt Lüttichben és Kölnben az illetékek megállapítása és a különböző díjak beszédése.

d) Ügyvédek

Az ügyvédektől (*advocati*) sok tekintetben hasonló előfeltételek teljesülését várták el, mint a bíraktól. Ügyvéd szolgai állapotú (*unfrei*), eretnek, zsidó, pogány vagy nő nem lehetett. A legtöbb helyen a büntetlen előéletet és a jó hírnevet is megkövetelték. Szerzetesek és az egyházi hierarchia rendes klerikusai csak akkor léphettek föl ebben a szerepben, ha kolostoruk vagy egyházuk védelme ezt indokolta, és előjárójuktól megkapták az engedélyt. Elfogadott volt azonban, hogy szegények és elesettek (*personae miserabiles*) érdekében bármikor perbe szállhattak. Alapos jogi képzettséget, legalább háromévi kánonjogi és római jogi tanulmányt, valamint alapos bírósági gyakorlati jártasságot kívántak meg tőlük. A canterburyi zsinat (1295) négy-öt évi tanulmányt és egy esztendei gyakorlatot kívánt meg az ügyvédektől. Würzburgban a bírósági státútum (1422) szerint egy külön testület (tagjai: a prépost, az *officialis* és három főesperes) joga és feladata volt az ügyvédi tevékenység engedélyezése. Senki sem kaphatta meg az engedélyt, *nisi fuerit sufficiens et idoneus in scientia causarum experientia repertus*.

Ha a gyakorlatban nem is érvényesültek mindig maradéktalanul az említett magas elvárások, az okleveles emlékek azt mutatják, hogy az ügyvédek nemritkán még tudományos fokozattal is rendelkeztek. Összeférhetetlenség állt fenn az ügyvédek, ügyészek és gyakran a jegyzők között.¹⁹ Az ügyvéd, működési engedélyét megkapva köteles volt a püspök vagy az *officialis*, olykor az engedélyező grémium előtt is hivatali esküt tenni. Franciaországban szokás volt ennek az eskünek az évenkénti megújítása. Aki vétett esküje ellen, azt elítélték, és az ügyfeleknek okozott kár kétszeresében (*duplum*) marasztalták. Emellett az a veszély is fenyegette, hogy megvonják tőle működési engedélyét. Az említett eskü rendszerint tartalmazta titoktartási kötelezettségét, valamint az ügyészekkel és a közjegyzőkkel való, az ügyfélre nézve sérelmes egyezkedés tilalmát.

Az ügyvéd legfontosabb perbeli szerepe az volt, hogy megfogalmazza a különböző beadványokat, mint kereset (*actio libelli*), kifogások (*exceptiones*), feleletek (*repliae*). Folyamatosan ellenőrizték a jegyzőkönyvek helyességét, és szükség esetén természetesen személyesen is felléptek ügyfelük érdekében. A bírósági rendtartások újra és

újra intették az ügyvédeket, hogy nyereségvágyból ne adjanak rossz tanácsot ügyfeleiknek, perbeli cselekményeiket pedig legjobb tudásuk szerint, lelkiismeretesen végezzék. A bíróságon talárban kellett megjelenniük, és a bíró mellett (!) foglalhattak helyet. Nem volt ritka, hogy – felkérésre – bírótársként (*assessor*) is részt vettek a szentszék munkájában. Ha a perben állók egyike *persona miserabilis* volt, a bíró köteles volt számára ügyvédet kirendelni.

e) Ügyészek

Az ügyésznek (*procurator fiscalis* vagy *promotor*) az volt a feladata, hogy felderítse a szentszéki kompetencia alá tartozó deliktumokat, és az elkövetők ellen képviselje a vádat. Feladatköre azonban idővel jelentékenyen kiszélesedett. Magánjogi perekben gyakran képviseltették a felek magukat általa, mint *procurator causarum*.²⁰ Ez a kánonjogi eljárás bonyolultsága miatt olykor elkerülhetetlen volt. Az ügyészi kinevezés feltételei: betöltött 25. életév, szabad állapot (katona sem lehetett) és büntetlen előélet. Kezdetben rendszerint csak egyháziakat neveztek ki erre a hivatalra, akik később csak *personae miserabiles* érdekében vagy feletteseik külön engedélyével léphettek föl. Az ügyészt írásban vagy a bíró jelenlétében lehetett felkérni. A *litis contestatio* előtt indokolás nélkül, azután csak nyomós ok megjelölésével lehetett visszahívni.

Bár az ügyésztől kifejezetten nem várták el, hogy jogi stúdiumokat végezzen, a szentszékeknek gondot kellett rá fordítaniuk, hogy ezt a hivatalt jogban jártas személyek töltsék be. A bírósági státútumokban gyakran találni olyan kikötéseket, amelyek a kinevezéssel kapcsolatban ez irányú szűkítéseket, valamint példás életvitelt megkívánó passzusokat tartalmaznak. Általában rögzítették az ügyészek számát is. E hivatal várományosainak olykor vizsgát is kellett tenniük. Az eljárásjogban és a latin nyelvben járatlan személyek (*illiterati*) szóba sem jöhettek mint ügyészek. Pontosan szabályozták a bírósághoz, megbízóikhoz, az ügyvédekhez és a közjegyzőkhöz való viszonyukat, valamint honoráriumuk maximumát. Kinevezése után az ügyésznek is hivatali esküt kellett tennie.

f) Közjegyzők

A közjegyző a kánoni eljárásjognak az egyházi bíraskodásban való meghonosodásával jelent meg, elsősorban az Alpoktól északra fekvő országokban. A vonatkozó latin kifejezés (*notarius*) persze már sokkal korábban felbukkant, a magasabb rangú írnok értelmében. Gyakran illeték a püspök titkárárt is ezzel a kifejezéssel. Mindenesetre tény, hogy korábban e hivatalhoz nem tapadt nyilvános karakter. Csak a 13. századtól, az Itáliától északra fekvő szentszékeken tűnik fel a (köz)jegyző mint *persona publica*, akire jegyzőkönyvvezetői minőségében használták a *tabellio* kifejezést is.²¹ A hivatal további fejlődését erősen meghatározta a nevezetes 1215. évi IV. lateráni zsinat 38. kánonja, amely előírta, hogy a szabályos kánoni eljárásban részt kell, hogy vegyen legalább egy *persona publica*

vagy két megfelelő tanú – az egyes eljárási cselekményeket és a bírói ítéletet rögzítendő.²²

Az időrendben következő tartományi zsinatok újra és újra megismételték ezt az előírást. A közjegyzők feladata lett több helyen az esetek vizsgálati anyagának előkészítése, vagy a tanúkihallgatások foganatosítása és jegyzőkönyvezése. Amikor a szentszékek mintegy választott bíróságként jártak el (*freiwillige Gerichtsbarkeit*), a közjegyzők dolga lett

a bizonyításfelvétel szerződéses jogügyleteknél, hiteles másolatok kiállítása. Olykor végrehajtással is megbízták a közjegyzőket. Nagyobb bíróságokon több közjegyző is működött, akik egymás közt meghatározott munkamegosztásra szakosodtak.

Bár a közjegyzők pápai vagy császári autoritás birtokában végezték munkájukat (ez a két személyi kör egyenrangúnak számított az *officialatus* előtt), az erre rendelt birodalmi grófok (*Hofpfalzgrafen*) ellenőrizetlen és korlátlan kinevezési gyakorlata miatt szükségessé vált bizonyos kontroll alkalmazása. Ezt a kívánalmat a legtöbb bírósági rendtartásban rögzítették, akként, hogy *illiterati* e hivatalra nem nevezhetők ki. A közjegyzőknek is esküt kellett tenniük, amelyben korrekt ügyvitelre és titoktartásra tettek ígéretet. Némely bírósági statútum azt a feltételt is tartalmazta, hogy az *officialis* vagy a pecsétnök engedélye nélkül bíróságon kívüli hivatalos tevékenységet nem fejthet ki. Az általa felszámítható díjak mértékét is többnyire szabályozták. A közjegyzők honoráriumköveteléseit a szentszéki bírák ellenőrizték. Fő szabály szerint a közjegyző ügyészi feladatot nem vállalhatott, különösen nem egyazon perben.

A közjegyzők iránt megmutatkozó igény oka a kánoni pernek az írásbeliséggel mutatott szoros kapcsolata volt. Az írásbeliség, azon belül az egyházi írásbeliség egyik legfontosabb centrumává vált az *officialatus*. A straszburgi püspök udvarbíróháza (*curia episcopi*) 1330. táján jóformán az egész egyházmegye egyetlen oklevél kiállító helye volt.

g) Bírósági segédszemélyzet

Idetartoztak az egyszerű bírósági írnokok (*notarii simplices, banales, minores*), akik a bírósági intéseket, idézéseket stb. állították ki. Ezek a hivatalnokok többnyire

Tűzesvaspróba (*Rituale Romanum, XII. század*)²³

valamely konkrét előjáró (leginkább a *procurator litterarum* vagy a *notarius publicus*) személyes irányítása alatt álltak. Bíróságoként eltérő, de mindig pontosan megállapított számban dolgoztak még egyéb beosztottak, mint a *pedellus, cursor, nuntius*. Feladatuk a bírósági okiratok összeállítása és bemutatása volt. Ők kísérték a bírót a bíróságra, s felügyeltek a rendre. Kisegítőként gyakran részt vettek a végrehajtás hálátlan és gyakran

nem egészen vesélytelen feladatában is. Hivatali jelvényük általában a bot volt. A bírósági segédszemélyzetnek is pontosan megszövegezett hivatali esküt kellett tennie. Díjazásukat a bírósági rendtartás tartalmazta.

II. A helynöki bíraskodás

Míg Európa északi országaiban az *officialatus* rendszere terjedt el, délen gyökeresen eltérő a kép. Itáliában, talán az egyházmegyek csekély nagysága miatt, egyáltalán nem alakult ki az *officialatus* intézménye. Ott a püspökök mellett az általános helynökök végezték a bíraskodást.²⁴ Pontosan ezzel megegyező a kép a középkori Magyarország vonatkozásában, ahol a francia–német mintájú *officialatus* sohasem jött létre, hanem a püspökök és érsekek általános helynökei (*vicarius generalis*) látták el rendszerint a bíraskodás feladatát.²⁵ Az eltérés okainak és körülményeinek részletes feltárása még várat magára, de annyi valószínű, hogy a fejlődés ilyen irányában fő szerepet kapott a magyar egyház hagyományos Róma iránti hűsége; innen érthető az itáliai minták követése, valamint ezzel párhuzamosan a hatalmas nyugati szomszédtól, Németországtól való tudatos távolságtartás igénye.

Magyarország a középkorban a dél-európai jogtörténeti kultúrkörhöz tartozott, köszönhetően a markáns római orientációnak. Ez a különben a köztudatban sem eléggé hangsúlyos körülmény a magyar egyházszerkezet és főleg az egyházi bíraskodás rendszerében adatolható meggyőzően. A középkori magyar szentszéki bíraskodás struktúrája és számos tartalmi eleme az itáliai mintákat követte, persze sok-sok hazai specialitással. Legfeltűnőbb attribútuma ennek a bíraskodási modellnek tehát az volt, hogy az egyházmegyei törvényszék élén rendre klerikus, az ordinárius első, lelki ügyekben illetékes általános helyettese, a helynök állott.

1. A kezdetek

Az 1215. évi lateráni zsinatnak a törvénykezés fejlődésére gyakorolt hatása lassan, de biztosan begyűrűzött Magyarországra is.²⁶ A 13. században még alig van nyoma a bíraskodás professzionalizálását célzó törekvéseknek, de a 14. század már kezdetétől jelentős eredményeket mutatott. Ennek mintegy nyitányaként tekinthető a század elején *Gentilis* pápai legátus bíraskodási tevékenysége. Az általa generált eljárások során a bírói székben már a kánonjogban tanult személyek ültek, mint *Philippus de Sardinia* és *Vannes de Aretio* ügyhallgatók (*auditores*), vagy a ravennai kanonok és kamarás *Gentilis*, *Boninsegna de Perusio*, mindannyian a kánonjog doktorai (*doctores decretorum*). Az a jelenség, hogy magyarországi érintettségű ügyekben nem magyar, hanem jellemzően itáliai származású bírák ítélnék, nem jelentett Európában sem különlegességet, sem feltűnést. A középkori európai univerzalizmusban csak a Rómához való hűség és esetünkben a kánonjogi kötődés számított, nemzeti szempontok nem vagy alig játszottak szerepet. A kommunikációs probléma is viszonylagos volt: a per és az eljárás nyelve Európában egységesen a latin volt.

A bírák mellett a kánoni per nélkülözhetetlen résztvevői voltak a közjegyzők (*notarii publici*), akik pápai vagy császári autoritás birtokában végezték munkájukat. Eredeti hivatásuk szerint vezették a jegyzőkönyveket, hiszen az egyházi perek *per definitionem* írásbeliek voltak. Az oklevélszerkesztés során szerzett jogi jártasságuk okán gyakran láttak el perbeli képviselőt is. A közjegyzői tevékenység azonban már a 14. században jellemzően az oklevéladásban manifesztálódott. Így például egy 1357. október 30-án kelt közjegyzői oklevélben *Domokos* erdélyi püspök előtt *György* selyki dékán és két plébános a dékánátus összes papja nevében, *Miklós* egerhegyi *comes* és három társa jelenlétében, az erdélyi püspök és a gyulafehérvári főesperes ellen a Szentszékhöz benyújtott fellebbezésüket önként visszavonták.²⁷

Nem mellékes tevékenység volt a különféle bírósági aktusokról való értesítése az ügyfeleknek. Az egyes perbeli cselekmények, főleg az idézések kézbesítését a 14. század elején főként a *cursores* végezték.

A felek perbeli képviselőiben is gyakran bukkantak fel itáliai ügyvédek. A kuriális eljárások során ez szinte magától értetődő volt, s ennek is lehetett folyománya, hogy a kuriális formák mindinkább elterjedtek, kivált azokban az esetekben, amikor az ügyvédvallás külföldi delegált bíró előtt,²⁸ vagy egyenesen a pápai udvarban lefolytatandó perre vonatkozott. Egyebekben, a hazai perekben inkább az egyszerűbb formulák terjedtek el, ami azonban semmit nem változtatott azon az alapvető tényen, hogy a kánoni per főbb intézményei és fázisai (*actio libelli*, *responsio*, *litis contestatio*, *sententia interlocutoria*, *sententia definitiva* stb.) Magyarországon is meghonosodtak.

A magyarországi szentszéki bíraskodás súlyának és szerepének megerősödése leginkább az állandó szervezet kiépülésében nyilvánult meg. A kisebb jelentőségű ügyektől eltekintve (ezeket a lateráni zsinat után is sokáig a fő-

esperesi székek intézték) a 14. századtól egyre nyilvánvalóbban az egyházmegyei bírói fórum élén a püspököt találjuk. Ez felelt meg a lateráni zsinat történelmi jelentőségű konstitúcióinak, amelyek világosan állást foglaltak a helyi egyházszervezetben a püspöki joghatóság primátusa mellett. Az ítélező püspökök, érsekek zsinati, káptalani bírótársakkal és 'jogtudók' bevonásával végezték törvénykező munkájukat. A püspökök azonban – talán bizonyos pápai analógiákat is megfontolván – a bíraskodás fáradtságos munkáját nagyon gyakran, mindjárt a 13. századtól, delegálták. Az egri püspök bírói funkcióját a *viceiudex et cancellarius*, később *iudex et cancellarius*, olykor egy főesperes vagy prépost látta el. A megüresedett szepesi káptalant egy *yconomus* joghatósága alá helyezték. Egy hosszadalmas *paraphernum*-per a pécsi püspök elé került, amely azután a *vicesgerens*, majd újra a püspök, a *vicarius*, végül az esztergomi érseki *yconomus* előtt folyt le, s a legvégén a távol lévő püspök helyett Pécsen egy ottani *yconomus* hozott ítéletet.²⁹

2. A kiépült szentszéki bíraskodás

A kiteljesedett középkori magyarországi egyházi bíraskodás legmarkánsabb bírói szereplője kétségkívül a helynök. Az *officialis* elnevezés Magyarországon is ismert volt, de általában a világi birtokok jószágigazgatóját értették rajta (ennyiben hasonlított az *officialis* németföldi, eredeti funkcióelnevezésére), mint szentszéki bíróra leginkább csak a pápai oklevelek alkalmazták, formulaszerűen.³⁰ Magyarországon a 14. század elejétől figyelhető meg, hogy a püspöki bíróságot az általános helynök vezeti. Általában véve kiemelkedő jogi tudással kellett rendelkezniük, és találunk közöttük tudományos fokozattal (*professor iuris canonici*) rendelkezőt is, mint amilyen *Johannes de Castro Budensi* volt, a kalocsa-bácsi érsek helynöke.³¹ A püspökök belátásuk szerint nevezték ki helynökeiket; Esztergomban rendszerint a kanonokok közül kerültek ki, a püspökök pedig gyakran egyik főesperesüket bízták joghatóságuk gyakorlásával. Az utóbbi eset azért is figyelemre méltó, mert azt mutatja, hogy Magyarországon valószínűleg nyoma sem volt annak a Nyugaton erős félelemnek, amely a püspöki és a főesperesi szék közötti konkurenciát állította. „Magyarországon sohasem lehetett hallani arról, hogy a főesperesi és a püspöki szék rivalizált volna egymással” – állítja *Bónis György*.³² Ezzel szemben több adat mutatja, hogy az egyházmegye szentszékén több funkció is egyesült egy személyben: egy időben a csanádi püspök főesperese helynökként egyben a *procurator* teendőit is ellátta.³³

A helynöki bíraskodás személyi vetülete eléggé színes képet mutat. Az érsek vagy püspök bírói hivatalát néha egy-egy prépost vagy kanonok látta el. Az esztergomi érsek a földrajzilag távolinak számító északkeleti vármegyékbe rendkívüli helynököt nevezett ki.³⁴ Tartós bírói egzisztenciát sikerült kiépítenie magának az erdélyi püspök egyik helynökének (*vicarius de extra Mezes*), aki elé az Alföldnek az erdélyi püspökséghez tartozó területeiről érkező jogviták tartoztak. Ezt a hivatalt rendszerint

a szatmárnémeti vagy a tasnádi plébános látta el. Egy 1321-ből való oklevélben a helynök átruházza hivatalát a szatmári *scolasticus* javára, aki azt már hivatalos bírói joghatóságnak (*officium iudiciale*) tekinti.³⁵ Alkalmassint a helynökök is delegálták hivatalukat egy-egy megbízottra, akiket a források mint viceiudex, vicesgerens említettek.

Figyelemre méltó a helynököknek urához, a püspökhöz való viszonya. Nehezebb ügyekben maga a *vicarius* kérte előljárójának segítségét, és eléggé általánosnak mondható, hogy az ügyfeleknek módjukban állott fellebbezniük a helynöktől annak saját püspökéhez (*ad specialem presentiam episcopi*). Arra is számos példa van, hogy a helynök és a püspök valamiképpen közös joghatóság talaján ítéleztek, miként azt az egri helynök tette: „*in nostro, ymo verius [...] domini nostri episcopi consistorio*”. Az általános magyarországi helyzet mindenesetre az volt, hogy a pereskedések túlnyomórészt a püspöki/érseki helynök előtt folytak, és minden egyházmegyében kialakult és folyamatosan működött a helynöki szék. Ennek legfényesebb bizonyítékaként említhető, hogy az egyházi bíróságok a 14. századtól fokozódó mértékben *sub sigillo nostri vicariatus* adták ki okleveleiket.³⁶

A világi bíróságokhoz némiképp hasonlóan a magyar szentszék (*consistorium*) sem csupán szakbírákból álló testület volt. A püspökök és helynökeik jogban jártas és talán személyes ambíciókkal is rendelkező egyházfikkal, *cum fratribus nostris de capitulo* ültek törvényt. A tasnádi főesperesek és helynökök rendre a szomszédos plébánosokat hívták meg bírótársnak. Ennél is fontosabb azonban az a jelenség, ami jórészt a magyarországi egyházi bírászkodás sajátossága volt. Nálunk ugyanis a szentszékek hatalmas tömegben tárgyaltak olyan ügyeket, amelyek tárgya nem kizárólagos egyházi hatáskörbe tartozott, hanem éppenséggel a nemesi birtokot érintő jogvitákat jelentették. Ilyen esetben természetesnek volt tekinthető az ún. vegyes bírói szék felállítása és működtetése. Ezeknek a vegyes bírói fórumoknak köszönhetően Magyarországon a helynöki székek joggyakorlatában a hazai jog is alkalmazást nyert. Nem is lehetett ez másként, hiszen a jogkereső magyar nemesek, ha szentszék elé vitték is vitáikat, igényt formáltak arra, hogy a magyar rendi jog szabályai érvényesüljenek – az érdekes az, hogy ezt az igényt a magyar helynöki székek teljesítették is. A 14. század második felében feltűnő a magyar világi, kúriai oklevelek és a helynöki székek okleveleinek szóhasználati hasonlósága. Mi több: az egri helynök az egyik felet vértagadás (*proditio fraternis*) miatt vérdíjban (*in emenda homagii*) marasztalta. Megalapozottan állítható Bónis György: „A kánoni és a hazai jognak mind az eljárási formák, mind az anyagi jog területén tapasztalható keveredése igen fontos faktor volt az egyházi bíróságoknak úgy a nemesesség és a polgárság mindennapi életébe való beépülésében, mint a római-kánonjogi normák elterjedésében és átalakulásában.”³⁷

A 15. században kiteljesedett a magyarországi helynöki bírászkodás. A kánonjogban jártas személyek sora szerepel a bírói stallumokban. Az ország egyházi központjában, az esztergomi általános helynöki székben

már az 1380-as évektől majdnem kivétel nélkül kánonjogi doktorok (*doctores decretorum*) ülnek. Gyakran találunk közöttük olaszokat, mint Leonardus de Pensauro, Antonius de Ponto, piacenzai Mattheus de Vicedominis (egy negyedszázadon át) Zsigmond király uralkodása alatt; Simon di Treviso, Ludovicus Borsi (Aquila püspöke), montefiorei Antonius Cheregoni és Andreas Chesius Mátyás király és a Jagellók alatt. Nem hallgatható el mindazonáltal, hogy a külhoni, magyarul nem értő bírák jelentős száma és intenzív tevékenysége jelentős feszültséget is generált. Országos törvények, mint az 1495:32. tc. minden külföldit kitiltott a helynöki hivatalból, ítéleteiket pedig semmisnek nyilvánította. Az 1500:XXXV. tc. még azt is megfogalmazta, hogy az idegen helynökök a feleknek indokolatlan fordítási költségeket okoztak, s gyakran okai a pervesztésnek.

A magyar helynöki székek mellett is ott találjuk a közjegyzőket. Az egyetlen középkori törvényünk, amely e tisztról szolt, az 1405:III. tc. megtiltotta nekik a világi bíróságokon ügyvédként való eljárást – az egyházi bíróságokon azonban fenntartás nélkül működhettek. A magyar helynöki székek mellett működő császári és pápai közjegyzők a bírósági okleveleket rendszeresen ellenjegyzik. A 15. század végén a periratokat a közjegyző őrzi. Némileg meglepő, de nagyon markáns jellegzetesség, hogy a középkori magyarországi világi bíróságok nem fogadták el hitelesnek az általuk kiállított okleveleket, tevékenységük így hazánkban lényegileg a szentszékekre korlátozódott.³⁸ Ennek a fordítottja is megfigyelhető volt: a világi hatóságok és a hiteles helyek által adott oklevelek bizonyító ereje a szentszékek előtt nem volt magától értetődő.³⁹

Ügyészeket is találunk természetesen a magyar szentszékeken, akik főleg az egyház érdekeit védelmezték. Bár egy *instigator officii* már nagyon korán fellépett, ez az intézmény hazánkban csak a 16. században épült ki. Az ügyészek emeltek vádat az egyházi javak és kiváltságok megsértői ellen. Jelentősek lehettek a visszaélések, mert az 1500:34. tc. az intézmény felszámolását követelte. Természetesen ügyvédek is gyakran léptek fel a szentszékeken: az 1500:35. tc. tilalma ellenére nemcsak a felek képviselőtét látták el, hanem az ítélet meghozatalában is tevékenyen közreműködtek.

A magyar helynöki székek hangsúlyozni való vonása volt, hogy folyamatosan eljárak *parapherum*-perekben, amelyek rendre a nemesi birtokjogokat is érintették. Itt tovább élt a középkor végéig a vegyes törvénykezés, hiszen a női különjogok tárgyában folyt perekben továbbra is bevonták az ítélethozatalba a világi nemeseket és jogtudókat, így, *utriusque status, ecclesiastici videlicet [et] secularis, de lege et consuetudine regni expertis* döntve el az ügyeket. Amikor azonban a világi jogi tartalmat hordozó ügyeket a kuriális fórumok áterelő parancsaikkal (*mandatum transmissionale*) mindinkább magukhoz vonták, a helynökök tanácsadói pedig jobbára az egyházi jogtudók közül kerültek ki, az ősrégi szokás lassan kikopott a gyakorlatból. A vegyes törvénykezés legtovább vidéki helynökök (Szepes, Tasnád) és alacsonyabb bírói fórumok mellett maradt meg.

- ¹ A késő római birodalom településszerkezetének egyenlőtlenségei érhetőek itt tetten. Míg a vandál hódítás idején például Észak-Afrikában mintegy ötszáz és Itáliában is hasonló számú püspök tevékenykedett, addig a mai Franciaország területén (Elszász nélkül) Kr. u. 400. körül száz, a frank birodalom keleti területen pedig a kelta-angolszász misszionáriusok fellépése előtt legfeljebb nyolc püspökről tudunk. Vö. Werminghoff, Albert: *Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter*. Leipzig – Berlin, 1913, 9. p.; Kim, Paul: *Der mittelalterliche Staat und das geistliche Gericht*. (In ZRG Kan. Abt. 15, 1926, 167. p.)
- ² Ezt a nagyon találó magyar szakkifejezést Bónis György használta előszeretettel és terjesztette el. Magyar vonatkozásban ugyanis a *iurisperitus* nem feltétlenül egyetemet járt, tanult kanonistát jelentett, hanem leggyakrabban olyan személyt, aki főként a magyar jog (ez pedig elsősorban a szokásjogot jelentette) ismeretében volt jártas.
- ³ Vö. Fournier, Paul: *Les officialités au moyen âge*. Paris, 1880, 309. p. (A továbbiakban: Fournier, Les officialités.)
- ⁴ Thomassin, Ludovicus: *Vetus et nova ecclesiae disciplina*. H.n., 1678, Pars I, L. II, cap. 8. p.
- ⁵ Fournier, Les officialités, i. m., 8. p.
- ⁶ IV. Orbán pápa a Lengyelországban főállítandó *officialatus* ügyében nyomatékosan említette, hogy az új bírói hivatal nem működhet másként, mint „*salvo iure archidiaconorum, qui in suis archidiaconatibus censuram ecclesiasticam exercere*”. Trusen, Winfried: Die gelehrte Gerichtsbarkeit der Kirche. (A továbbiakban: Trusen, Gerichtsbarkeit.); In Helmut Coing (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte I*, München, 1973, 471. p.
- ⁷ Mások mellett Heinrich Straub is amellett tör lándzsát, hogy az *officialatus* kialakulása döntően nem a föesperesekkel való rivalizálásból vezethető le, hanem a püspök hivatali ügyeinek ugrásszerű megnövekedéséből, a római-kánoni eljárás(jog) bevezetéséből és az egyházszervezet általános intézményesüléséből eredeztethető. Vö. Straub, Heinrich: Die geistliche Gerichtsbarkeit des Domdekans im alten Bistum Bamberg von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, München, 1957, 96–98. p. /Münchener Theologische Studien III/9./; Tobin, Thomas Josephus: *Die officiali curiae dioecessanae*, Rom, 1936, 95. p.
- ⁸ http://www.enluminures.culture.fr/Wave/savimage/enlumine/irht3/IRHT_062639-p.jpg
- ⁹ Ezt a *decretalist* a *Compilatio secunda* (C.5) és a *Liber Extra* (X 2.2.9) is fölvette.
- ¹⁰ Goffredus de Trano, kúriai *auditor* azt írja, hogy Rómában gyakran nem tudják eldönteni, hogy a püspöki *officiales* „*ordinarii vel delegati*”. Szerinte inkább delegáltak, mert biztosan nem választottak és nem is meghatározott időre kaptak kinevezést, hanem a püspök által jónak látott tetszőleges időre maradtak hivatalukban. Tőlük még lehetett a püspökhöz fellebbezni. In Summa in tit. decretal., Venetius 1570, f. 40 v.
- ¹¹ Abbas Panormitanus a 15. század első felében is azt vallotta, hogy a püspök köteles egy *vicarium officialem* kinevezni. Vö. Comm. II p. In L.I. Decr., de off. iud. ord., cap. quoniam, u.3.
- ¹² A 13. századból való *Ordo Iudiciarius Spirensis* szerint: „*Tria sunt, que impediunt aliquem esse iudicem: natura, lex et mores. Natura prohibet surdum, mutum et furiosum esse iudicem. Lex prohibet excommunicatum, irregularem, hereticum, paganum esse iudicem. Mores prohibent mulierem esse iudicem*” (§ 4).
- ¹³ „An den bischöflichen Höfen Deutschlands werden *Offiziale* bestellt, in deutschen Landen die ersten Berufsrichter – es sind dies Juristen, die vielfach an den italienischen Universitäten ausgebildet worden waren, etwa an der Rechtsschule von *Bologna*, der »nutrix legum« des Mittelalters.” Elsener, Ferdinand: Die Exkommunikation als prozessuales Vollstreckungsmittel. Zur Geschichte des Kirchenbanns im Spätmittelalter. In *Tübinger Festschrift für Eduard Kern*. Tübingen, 1968, 71. p.
- ¹⁴ „[...] *vel per causarum exercitium iudicandi officio sint merito approbati*.” Harduin, tom. VII, col. 263 E. A würzburgi bíróság rendtartás (1422) is azt kívánta meg a szentszéki bírótól, hogy „*in iure peritus et expertus, noticiam causarum habens*” legyen.
- ¹⁵ Hostiensis: *Summa* I.I. de off. vic. n. 2.
- ¹⁶ Ez a felismerés a német szakirodalomban is felbukkant: „Die Offiziale bedeuten aber gegenüber den Pseudobeamteten des Feudalismus nicht nur deshalb einen Fortschritt, weil sie wirkliche Beamte, wirkliche Angestellte eines Vorgesetzten sind, sondern auch deshalb, weil sie als rechtsgelehrte Berufsrichter, was sie wenigstens grundsätzlich sein sollen, ihre Tätigkeit hauptsächlich auf die Gerichtsverwaltung zu beschränken haben und gerade in dieser ihrer Beschränkung der zukunftsreichen Trennung von Justiz und Verwaltung, die auf weltlichem Gebiete später einsetzt als auf kirchlichem, vorarbeiten.” Hashagen, Justus: *Zur Charakteristik der geistlichen Gerichtsbarkeit, vornehmlich im späteren Mittelalter*. In ZRG Kan. Abt. 6, 1916, 222. p.
- ¹⁷ <http://data.abuledu.org/>
- ¹⁸ A speyeri bírósági rendtartás szerint az *auditor* dolga: „[...] *certus articulus causae audiendus vel examinandus*.” Riedner, Speyrer Ordo, cap. I. § 10.
- ¹⁹ Megjegyzendő, hogy a modern értelemben vett ügyvédi feladatkört nagyon sok német egyházmegyében (a bajorországiakban is) elsősorban nem az ügyvédek (*advocati*), hanem az ügyészek (*procuratores*) látták el, a kétféle megnevezés mögött álló eljárásjogi tartalom pedig igen gyakran összemósódott. „Die wenigen urkundlichen Zeugnisse deuten darauf hin, daß in den ostsächsischen Landen das Amt der Advokaten schon bald in dem der Prokuratoren aufgegangen sein muß, da sich klare Grenzen ohnehin nicht ziehen ließen. Eine solche Schlußfolgerung entspricht durchaus der Rechtslage in anderen Bistümern, in denen sich Advokatur und Prokuratur ebenfalls vermischten.” Müller-Volbehr, Jörg: *Die geistlichen Gerichte in Braunschweig-Wolfenbüttelschen Landen*. Göttingen, 1973, 154. p.; /Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte 3./ (A továbbiakban: Müller-Volbehr: Die geistlichen Gerichte.)
- ²⁰ A bajorországi egyházi bíráskodással számos hasonlóságot mutató kelet-szászországi gyakorlatról lásd Müller-Volbehr: *Die geistlichen Gerichte*, 148–153. p.
- ²¹ A Gerhard bécsi plébános és az ottani skót kolostor közti perben (1265) a felektől a pápai küldött bírák jegyzők nevezését kérték, akik rögzítik a pert; meg is állapodtak két személyben, akik közül az egyik magyar ember lehetett: „[...] *petivimus a partibus, ut nobis assessores assignarent et tabelliones [...] et hec omnia fecimus conscribi per Henricum de Tulbing et Nicolaum Hungarum apud acta pro tabellionibus iuratos de utriusque partis consensu, licet ab initio magister Ger[ardus] in eos tanquam in tabelliones nequam voluit consentire*.” Fontes Rerum Austriacarum II 18 51 és 53 Nr. 41. Egy későbbi perben (1284) az eljáró bíró, a regensburgi dómprépost maga nevezett ki jegyzőkönyvvezetőt: „*Post hec primo Albertum vicarium chori nostri et tabellionem iudicii nostri sub districtione iuramenti, quod nobis ordinarie prestitit, ad huius cause acta deputavimus fideliter conscribenda*.” Fontes Rerum Austriacarum II 31 409 Nr. 384.
- ²² „[...] *statuimus, ut tam in ordinario iudicio quam extraordinario iudex semper adhibeat aut publicam, si potest habere, personam, aut duos viros idoneos, qui fideliter universa iudicii acta conscribant*.” X 2,19,11.
- ²³ <https://upload.wikimedia.org/>
- ²⁴ Nagyon meglepő, de a témát összefoglalóan tárgyaló Coing-féle kézikönyvben a szerző rezignáltan kénytelen Olaszországot illetően megállapítani: „Hier wie auch in anderen Gebieten fehlen uns ausreichende Einzeluntersuchungen, um die Entwicklung zusammenfassend kennzeichnen zu können.” Trusen, Gerichtsbarkeit, 471.
- ²⁵ Bónis György munkásságának köszönhetően ma már nemcsak nagyon sokat tudunk a középkori magyar egyházi bíráskodásról, ha-

nem az ő élete szorgalmát dicséri az a tematikus forráspublikáció is, amelyhez hasonló még a német medievisztika sem készített ez idáig: Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírások történetéhez a középkori Magyarországon*. Szeged, 1997.

- ²⁶ A középkori magyarországi egyházi bírások máig megkerülhetetlen összefoglalását írta meg és publikálta Bónis György a *Savigny Zeitschrift* hasábjain: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. (In: ZRG 80 Kan. Abt. 49, 1963, 174–235. p.) Magyar fordítása annak a kötetnek a végén található, amely az egész életén át gyűjtött, a szentszéki bírások középkori magyarországi történetének monografikus megírásához készített iratkivonatait, lényegében jegyzeteit tartalmazza: Bónis 1997, i. m., 621–658. p.
- ²⁷ Bónis 1997, i. m. 135. p. (1234. sz. iratkivonat, a továbbiakban: ikv.)
- ²⁸ Lásd azt az 1341. október 11-én kelt ügyvédvallást, amely a pápai küldött bírónaként eljáró Henrik bécsi skót apát előtt történt; Mihály pozsonyi prépost és Zalai Miklós kanonok adtak ügyvédi megbízást Bertold bécsi plébánosnak. Knauz–Dedek (disp.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1079–1349*. Esztergom, 1874–1924, III, 424. (A továbbiakban: Mon. Strig.)
- ²⁹ Nagy Imre – Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori okmánytár*. Budapest, 1878–1920, Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis, 481, 518. p.

- ³⁰ Így például 1358: Theiner II, 36. p.; 1389–1390; *Monumenta Vaticana* I/3, 37, 62, 63. p.
- ³¹ Vö. 1311: Mon. Strig. II, 635–636. p.
- ³² Bónis, 1997, i. m., 638. p.
- ³³ Vö. 1344: Theiner I, 673. p.
- ³⁴ Vö. 1320: Mon. Strig. II, 777. p.
- ³⁵ DI 29998. A kérdésről részletesebben Karácsonyi János: Az erdélyi püspökség Erdélyen kívül eső főesperességei. In *Batthyaneum* I. 1911, 38–46. p.)
- ³⁶ Egy idézés 1390-ből: „*sub sigillo nostro pro audientia causarum deputato*”, in Szabó Károly – Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár*, VIII, 37. *Egy helynöki pecsét Vácról* (1399), Zsigmondkori oklevéltár, I, 5785. Ugyanaz Egerből (1400), DI 8575.
- ³⁷ Bónis, 1997, i. m., 639. p.
- ³⁸ A középkorban Magyarországon tevékenykedő közjegyzők okleveleinek hitelességére nézve lásd Rokolya Gábor: *A polgári közjegyzőség emlékezete. 1875–1949*. Budapest, 2009, 13. p.
- ³⁹ Vö. Bónis 1997, 135. jz., 639–640. Továbbá Eckhart Ferenc: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter, in *MIÖG Ergbd.* IX. (1914) 423–427. p.

A hűtlenség tényállása és a bírói döntésre hivatott fórumok: egy rendkívüli és átpolitizált ügycsoporthoz, amelynek a tétje, magának a rezsimnek és az államnak, beleértve egyik alrendszerének a bíróságnak, végső soron akár a bírónak a védelme. A felségsértés és a hűtlenség mindig olyan kiemelt bűnnek számított, amelyet rendhagyó eljárással és gyakran különleges bírói fórumok ítéltek meg.

Megvizsgálódó, hogy beszélhetünk-e rendszerszintű rendes és szokásos bíróságokról, és az adott korszak általános szabályainak megfelelő eljárásokról ott, ahol a szabályozatlanság, a hatalomgyakorlás ösztönössége és a rendkívüliség mondható az általános tendenciának? Továbbhaladva feltehető még a kérdés, hogy eljárási hibát, szabálytalanságot, törvénysértést vagy idegen példa hazai jelenlétét regisztrálhatjuk-e akkor, amikor a fő- és jószágvesztéssel járó ítéletek meghozatalánál nem a normarendszer betűje szerinti eljárásokkal találkozunk?

A király személyes ítélkezése és felségjogai a törvénykezésben, a Mohács előtti királyságban

Előhangként két mondatot, egy szépirodalmi és egy tudósi gondolatot sorolok egymás mellé: ahogyan az országban „*csak a király hatalma maradandó, s az ő homlokáról esik fény, akire esik*”¹, úgy igaz ez az ítélkezésre is, „*A királyi bírások fénye sugárzik azokra a tisztviselőkre is, akik a bírói hatalomnak részesei lesznek*”². Az Árpádok országában a bírások az uralkodó kezében összpontosult feladatkör, kifejezetten az ő személyéhez köthető egyházi és világi jogosultság. Ennek bázisát és gondolati hátterét megjelöljük a keresztény-hűbériség eszmeiségében, hiszen

Barna Attila

Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélkezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig

minden hűbérúr ítélkezik vazallusai felett, akár a láncolat legalsó fokáig is hatalommal bír.³ Más oldalról, a tényleges hatalmi viszonyokból, valamint az államot ért sérelem közvetlen jellegéből is ez következik. Kifejezetten hangsúlyozandó, hogy az állam elleni deliktumok esetében mindig az uralom praktikumára és közvetlen érdekére is tekintettel kell lennünk.

A király a bírói hatalom eredője⁴: nevében, képében és a felhatalmazása alapján, de ekkor még a közvetlen szereplésével, vagy legalább valamilyen eljárási közreműködésével (idézés kibocsátása, bírák kinevezése és utasítása, intézkedéseik felülvizsgálata és kegyelmezés jogának fenntartása mellett, stb.) folyik az ítélkezés.⁵

A hűség kötelező hódolata, a hivatalok, valamint fekvő jószágok uralkodó általi adományozása és elvétele a király, az ország elleni támadás (továbbá „*mások törvényes igazságon kívüli háborgatása*”, vagyis a hatalmaskodás)⁶ eseteiben, olyan tripuszon álló egységet alkot, amelyből

egyenesen következik és kötelező – az egyébként ilyen módon felelősségre nem vonható⁷ – felség eljárása.

A korai Árpád-kor oklevelei mindenekelőtt a személyességet hangsúlyozzák:⁸ akár a kapcsolatrendszer, akár a királyt ért sérelmet, annak jellegét jellemzik. Magára a bíróságra (*in praesentia regia*) és az eljárásra alig találunk utalást, annál inkább jelzők sokasága volt hivatott mutatni, hogy az úr és az ország ellen összekülvő tettével kizárta magát az uralkodó és hűséges követőinek köréből, és ennek jelét (*nota*) is adta.⁹ A legfontosabb forrásként szolgáló adománylevelek részletesen elmesélték az adományos érdemeit, másfelől pedig a hűtlenné vált korábbi birtokos alattvaló bűneit is elsorolták, jellemezték, kiszínezték. Az elbeszélések ilyen kettőssége azonban inkább arra volt hivatott, hogy bizonyítsa: mind a birtok elvétele, mind újbóli eladományozása megalapozottan történt,¹⁰ nem pedig magát az ítélethozatalt kívánta leírni.

Sok példánk van arra az államalapítást követő első évszázadokból, hogy a király ítélezésében meghallgatta főurainak véleményét, velük tanácsában törvénykezett (amit az oklevelek gyakran kiemelnek), sőt részt vehettek az udvarban működő többi bíróság munkájában is.¹¹ Az Intelmekben ennek követelménye, sőt az ilyen ügyektől való távolmaradás és helyettesek útján való eljárás távolságot tartó jó tanácsa is megfogalmazódik.¹² Mégis a hatalmi harcok eldöntésekor, a hűtlenek megbüntetésekor a királyt többnyire egyedüli és *legfőbb-legszemélyesebb*¹³ döntéshozóként, saját személyében intézkedőként jelenítik meg középkori krónikáink. Egybecseng ezzel, hogy legfontosabb helyettesének, a nádor általános és minden ország-lakos feletti illetékességének ügyében az Aranybulla úgy nyilatkozik, hogy ez korlátozást szenved, azon nemesek főbenjáró pereiben,¹⁴ akik fejüket vagy birtokukat veszthetik az eljárással. Ezekben az ügyekben a király részvételével, a „*király hírével*” kell a döntésnek megszületnie.¹⁵ Általánosan elfogadott és megszokott volt, hogy a király magához vonhatott bármely (nagyobb jelentőségű) pert. Különösen, amikor hűtlenségi vagy lovagi becsületbíráskodási ügyekben járt el, akár az adott testületnek (tanács, gyűlés stb.) így a *király jelenlétében* kitéllettel meghozott döntését eredményező eljárásban.¹⁶

Egyedi megoldásnak, különleges fórumnak és eljárásnak számít az 1298-as év során III. Endre és bárói által megkötött, egyedi szerződések sorával¹⁷ életre hívott ítélőtanács, amely politikai szövetségkötésüket volt hivatva biztosítani. A király és hatalmasai között létesült rituális esküvel fogadott paktum, amely megerősítette, helyesebben részletességében felül is írta az uralkodónak elvileg a koronázási eskü alapján amúgy is kijáró kötelezettségeket. A szerződést eláruló, eskü- és hitszegő,akit az esztergomi és a kalocsai érsek kiközösítési ítélete¹⁸ is sújtott, amely ha a királyt ítélte meg, feloldozást jelentett az alárendeltek számára a köteles hűség alól.¹⁹ A bárók esetében a felségárulás szokásos következményeivel is számolniuk kellett, tehát a minden javaiktól és méltóságuktól megfosztással.²⁰ A „*familiáris bárók csoportja*” – együtt a királlyal – így bírói fórumot is alkotott, mely ellenőrzi, hogy kinél merül fel a hűtlenség gyanúja, és az ilyen ügyekben döntést hoz.²¹

Az 1298-as év más szempontból is rendhagyónak számít: az országgyűlés felhatalmazta az uralkodót, hogy bírósági eljárás mellőzésével büntesse meg a hűtleneket és a hatalmaskodókat²², szólván ezekben a végzéseiben további két különböző, de ekkortájt még sokszor egymásba mosódó deliktumról. Ugyanakkor intézkedésre kötelezte, sőt meg is fenyegette – szintén exkommunikációval – az ugyanitt „*lanyhának*” szidalmazott királyt.²³ Ítéltethet tehát az eljárási formások elhagyásával, minden megyében négy megválasztott nemes segítségével, akik hivatottak voltak megvizsgálni a hatalmaskodásokat, és arról jelentést tettek a felségnek.²⁴

Az egyházi átok és kiközösítés ítélete folyamatosan fel-tűnik a „*hatalmaskodók-hűtlenek*” megbüntetését célzó III. András-korabeli törvényekben (1298). Gyakorlatilag konkurál a világi büntetések rendszerével, ami az egyházi hatalom sajátos bírói döntésének és szankciójának – a korábbiakban már Szent István törvénye óta ismert²⁵ és alkalmazott²⁶ –, ezen mértékében szokatlan túlsúlyát jelentette. Miközben a végrehajtást, vagyis az anarchikus közállapotok során okozott sérelmek orvoslását, az éppen ezzel küzdő királyra hárította volna.²⁷

A király helyettesítése és őfelsége ítélete

A 13. századtól regisztrálható az a folyamat, amelynek során a király (esetenként a királyné) bíraskodásának helyettesítő képvisellete további intézményes formákat és megoldásokat öltött. S történt ez a nádor, majd az udvarispán-országbíró szerepkörében,²⁸ később a királyi jelenlét bíróságának tevékenységében.²⁹ Ugyanakkor egy másik jelentős változást is észlelhetünk forrásainkban: az uralkodó személyéhez fűződő viszonyrendszer kötelező fel-emlegetése mellett, rendszeressé válik okleveleinkben a Szent Koronához való hűség, illetve a korona ellen fordulás kiemelése.

A legfőbb bíró személyében megtestesített és megkövetelt, a karizmájához tartozó értékek közül több is az igazság kereséséhez, a méltányos döntéshozatalhoz, a könyörületességhez és kegyelmességhez fűződött.³⁰ Uralmi felségjogai közül kiemelkedő fontossággal bírt – az akár szimbolikus tartalmú, a megkoronázásakor első aktusként gyakorolt³¹ – törvénykezés, mégis megállapíthatjuk, hogy a 15–16. századra az uralkodó már egyre ritkábban ítélkezett személyesen.³²

Miközben a királyt állandóan helyettesítő fórumokról és méltóságokról komoly ismeretekkel rendelkezünk,³³ arra mégis nehezen lehet egyértelmű választ adni, hogy a királyi felhatalmazás alapján, de gyakorlatilag annak személyes közreműködése nélkül (sokszor távollétében³⁴) és egyre növekvő ügyszámban³⁵ ítélő bíróságok (*leegyszerűsítve a királyi bíróságok: nádori kúria; országbíró; a személyes jelenlét bíróságai; kancellária*) vajon eljártak-e önállóan a politikailag kiemelt hűtlenségi ügyekben is?

Anélkül, hogy a „*királyi jelenlét*”-re utaló elnevezéssel működő (királyi-jelenlét; speciális-különös; személyes),

különböző 13–15. századi fórumok történetébe belebonnyolódna, leszögezhetjük, hogy ezek eredeti életreható funkciója az volt, hogy a királynak (időről időre kicsit másként, újra meg újra) legyen „*saját bírósága*”³⁶.

A királyi különös jelenlét bíróságának (*specialis praesentia regia*) 14. század második felétől jól leírható átalakulását követően, a valóban a *király személye elé vitt ügyekben*, már az előtérbe kerülő és rangsorban is felül-emelkedő³⁷ királyi személyes jelenlét bíróságát (*personalis praesentia regia*) találjuk³⁸ mint megkülönböztető fórumot és elnevezést. Hajnik szerint Nagy Lajos uralkodásától, majd Zsigmond trónra kerülését követően ez a – kezdetben még – kivételes fórum az, ahol az uralkodó kiemelt ügyekben, tanácsában ítélt, és ott, ahol éppen tartózkodott. „*Csupán a felségsértési s hűtlenségi perek azok, melyekben már régi szokás szerint a király személyesen, nagyobb számú főpapok és országnagyokkal, tehát a nagyobb királyi tanácsban ítélt.*”³⁹ Bár a kutatók megállapításai nem teljesen egyértelműek,⁴⁰ azt joggal feltételezhetjük, hogy ez utóbbi fórumon többnyire az uralkodó személyes megjelenése, de legalább felügyelete mellett folytak a perek.⁴¹ Leginkább azok az eljárások⁴², amelyekhez a fejedelem személyes érdeke és eljárása fűződött, ezek legfontosabbikái a 14–15. századtól azok a hűtlenségi és hatalmaskodási ügyek,⁴³ amelyek elbírálására különleges szabályok alakultak ki.⁴⁴ Rendelkezések sora biztosította, hogy ezek a fejvesztéssel fenyegetett ügyek a kúriához, valamilyen a királyi megbízotthoz és közvetlen ítéltetésére hivatkozó fórumhoz kötelezően és egyre nagyobb számban eljussanak. A király a megbízható és szövetséges bírói segítségével, nemcsak a közállapotok felett, hanem a vagyonekbe és birtokadományozások kérdéseiben gyakorolt így aktív felügyeletet. Központi ítélőszékei pedig, fellebbviteli-felülvizsgálati és vitás hatásköri kérdésekben is döntő fórumként jártak el.⁴⁵

Ne feledjük: ez az az időszak, amikor az egyre romló hazai közállapotok közepette a fenti két tényállás jelentősen átalakul és kibővíti, kilép hagyományos medréből. Gyakorlatilag a korszakban arányosnak tartott büntetések okán egybefűzött tényállás csoporttá válik,⁴⁶ amely így természetesen egyre nagyobb számban szerepel a bírói fórumok előtt.⁴⁷ Eljárásjogi főszabályként az ugyanazzal az „*ítélletel-szankcióval*” fenyegetett tényállásokat sorolták egy csoportba (hűtlenségi; főbenjáró; egyszerű; nagyobb és kisebb; stb.), amelynek eredményeképpen nagyon különböző elkövetési módok és sértett jogági területek kerültek az azonosan kezelt bűnök kategóriájába.

Bár rendelkezünk forrással arról, hogy fő- és jószágvesztési ügyben hozott ítéletet az országbíró⁴⁸ – aki Bertényi szerint a királyi család és a király személyes ügyeiben elsődlegesen eljár –, mégis inkább a hatalmaskodás (azon belül is a nagyobb hatalmaskodás) névvel összefogott ügycsoportban látjuk nagyobb számban a király kiemelt helyetteseinek eljárását.

A későbbiekben, törvények sora deklarálja, hogy a király a főpapok és bárók, illetve a tanácsosok meghallgatása nélkül senkit ne marasztaljon el hűtlenség vétkében (1464:3. tc.; 1478:10. tc.; 1492:13. tc.).

II. Ulászló idején ez a kötöttség átalakul és tovább szigorodik, 1495-től már az országgyűlés válik hazánkban a hűtlenség vétkének elbírálására hivatott fórumává,⁴⁹ jelentősen lekorlátozva a király eddig csak szokásjog határait tiszteletben tartó, de kétségbe nem vont felségjogát. Kimondhatjuk, hogy megkezdődött az a jogalkotási és hatalmi küzdelem a király és a magyar rendek, később a Habsburgok és a magyar politikai nemzet képviselői között, amely a deliktumcsoporttal kapcsolatos kodifikációs folyamat legfőbb sarokkövévé vált a három részre szakadt királyságban.

A kegyelem megadása vagy megtagadása mint az uralkodói felségjog gyakorlásának egyik módozata rendkívül sokféle lehetett. Ha a jelentősebb ügyekben való eljárást és döntést a felség részben akár át is engedte elbírálásra, a kegyelmezés jogát többnyire – akár kifejezetten utasításba is adva, mint például Zsigmond idején⁵⁰ – megtartotta magának. A politikai indíték és bosszú kellő indítékot szolgáltatott a hatalom számára, hogy a főbenjáró-eljáráshoz kapcsolódóan szimbolikusan is kinyilvánítsa nemtetszését, éreztesse erejét azon területen, amely kívül esett a jogszabályok szabályozási területén. Gyakran fordult elő, hogy a királyi megkegyelmezést csak a kivégzést megelőző utolsó pillanatban közölték az ítélettel. A fejedelem könyörülete jelenthetett száműzetést, bebörtönzést,⁵¹ de valamilyen veszélyes vállalkozásban való részvétellel való megbízatást is.⁵² A hűtlenség deliktumának további sajátossága, hogy a „*különös királyi kegyelem – gratia principis*” mennyiben vonatkozott az elmarasztalt életére és mennyiben az elkobzott vagyonára? Hiszen ezek sorsa gyakran elvált egymástól. Werbőczy pedig – talán nem minden érdek nélkül (lásd a nádor előtti perekben a bírónak kijáró két részre vonatkozó előírások) – egy sor speciális szabályt állított fel, amelyek értelmében a kegyelemben részesített vagyonát nem vagy csak kisebb részében kaphatta meg, válthatta vissza, főbenjáró ügyekben pedig egyezkedhetett felperes „ellenfelével”.⁵³

Zárszó – Rendi küzdelmek és jogrendezés a Habsburgok Magyarországaiban

A szétesett és túlélésért küzdő Magyar Királyság zürzaváros belpolitikai helyzete nem tette lehetővé a korábbiakban is egyre szerteágazóbbá váló eljárási és anyagi normák rendszerének jogszabályi-országgyűlési átfogó rendezését. A külön úton járó országrészek közül az Erdélyi Fejedelemség vitte hagyományosan tovább a középkori királyi udvar és ország jogi kultúráját, ám a folyamatos hatalmi harcok itt is tovább erodáltak az amúgy nehezen működő és fejedelmi önkényre jócskán módot adó ügycsoport szokásjogát.

A tartósan a közép-európai Habsburgok kezére kerülő és a császári trón érdekeihez kötődő országrész új irányítási, közigazgatási és jogi intézményekkel kellett, hogy megismerkedjen, helyenként szembekerüljön. Ezek az abszolutizmussal szembeni harcok diétai-rendi küzdelmek

és a sérelmi-jogvédelem ellenére, egyre eredményesebben szivárogtak be a mindennapok ügyintézésébe. A mohácsi csatát követő széthullás nemcsak a közjogi rendszer átalakulásában, de a jogélet területén is fokozatosan korszakváltást hozott. A 16–17. századra a felségjogok és a hatalom megosztásának uralkodói és magyar rendi koncepciója és eszmei háttere, „*kibékíthetetlenül állt egymással szemben. Hogy melyik érvényesül, csak az erő döntötte el.*”⁵⁴

A hatalmi és fegyveres harcok diktálta szigorításba beillesztett a hűtlenség kínálta súlyos követelmények felállítására és a királyi felségjogként értelmezett eljárásjogi szabályok kiterjesztő meghatározása és alkalmazása. A kivételes bűnhöz hozzárendelt, rendszeren kívüli, ítélszékek és azok büntetései kezelhetetlen helyzetet eredményeztek. A 15–16. századi európai büntető-dogmatikába beépülő – és a hazai gyakorlatra az idegen bíróságok gyakorlata által közvetve ható – római és kánonjogi intézmények és elemek hatására tovább folytatódott a *felsősértés–felségárulás–hűtlenség* kerettényállás alkalmazásának fellazulása. Mind a védett tárgy, mind a személyi és területi hatály kérdésében módosultak az uralkodók és az államok felségét védő tényállások, nagy számban olvadtak be a korábbiaktól eltérő magatartások, tágra értelmezve a fejedelem és a felség (isteni, uralkodói, államterületi) fogalmát és sérelmét. Ez az elkövetési magatartások eredeti jelentése oldaláról közelítve büntető-dogmatikailag áttekinthetetlen és a hatalmi elnyomás eszközévé degradálta az állam védelmének eszméjét.

A király személyes ítélkezése és részvétele a törvénykezésben a Habsburgok időszakában megszűnt, helyét részben a királyi helytartó személye vette át.⁵⁵ Ugyanakkor megszokottá vált, hogy a felségárulási perek nem az ország rendes bíróságai vagy maga az országgyűlés, hanem ki-rendelt bíróságok útján nyertek elintézését. Gyakran maga az országgyűlés, a császár parancsára „*delegált bíróságot*” (*iudicium delegatum*), vagyis választott, eseti tagokból felkért különleges fórumot rendelt ki az eljárás lefolytatására. Így magyar ügyekben elfoglalt, a bécsi udvarból központilag irányított, a hazai jogban járatlan vagy azt szándékosan figyelmen kívül hagyó bírákra, esetleg összeülő bírói székekre maradt a rendelkezések értelmezése, döntvények általi szokásjogának megteremtése. Ennek egyik első jelentős és a hazai gyakorlatban félelmetes precedenst jelentő ügye Illésházy István hűtlenségi pere volt, ahol rendkívüli törvényszék (*extraordinarium iudicium*) került delegált bírákkal felállításra.⁵⁶ Később ilyen bíróság ítélte a Wesselényi-összeszküvés résztvevőit, II. Rákóczi Ferenc és a kúruc mozgalom számos résztvevője felett.

A szatmári békekötést követően 1712-ben, a III. Károly megkoronázásával együtt meginduló országgyűlési munkálatok egyik legfontosabb feladata volt a szabadságharc törvényekkel történő lezárása. Az 1715-ös rendezés (1715:7. tc. a *felsősértés eseteiről*)⁵⁷ a felségárulási ügyek elbírálását – komoly megszorításokkal ugyan⁵⁸ – a király kizárólagos intézési-döntési jogkörébe utalta, továbbra is uralkodói felségjogként kezelte. A hűtlenségi ügyekben eljáró illetékes bírói fórumok és az ítélkezés tekintetében kimondta: a felségértési ügy elbírálása és vizsgálata egyedül a király személyére tartozik. Az uralkodó dönthet arról, hogy a büntetett együttesen magyar tanácsosaival, a magyar törvények szerint, Magyarországon (esetleg azon kívül) ítéli meg, ám határozhat akként is, hogy az elbírálásban személyesen részt nem véve, magyar bírakat rendel ki, akik a magyar törvények alapján, Magyarországon fognak eljárni. A törvény szövegéből kiolvasható az ország rendjeinek azon követelése, hogy az eljárás a hazai jog és a magyar bírák részvételével, lehetőleg az ország területén folyjon le.⁵⁹

1723-ban az átfogó bírósági reform keretében felállították a királyi ítélőtáblákat, valamint ezek fellebbviteli fórumát, a Hétszemélyes Táblát⁶⁰, és ettől kezdve ide utalnak minden olyan peres ügyet, amely a királyi fiscust, felperesi vagy alperesi minőségben érinti.⁶¹ A vagyoneklobzás mint a felségértési perek „mellékbüntetése” felperesi minőségben a királyi kincstár, a fiscus bevonását, illetve a királyi jogügyek igazgatójának első számú vádlói szerepben való megjelenését eredményezte a perekben. Az eljáró bíróságokról rendelkező (1715. és 1723-as) törvényeket az 1790/91-dik évi országgyűlés pontosította: a felségértés és a hűtlenség bűne – kéri a karok és a rendek, az ezzel ellentétes gyakorlatra utalva – az ország rendes bíróságaitól ne vonassék el, hanem a királyi tábla által, a törvényes föllebbezés érintetlenül hagyásával ítéltessék, nem érintve ezzel a kéréssel az uralkodó kegyelmezési jogkörét.⁶²

A fegyveres függetlenségi küzdelmek lezárásával a 18. század Magyarországon a viszonylagos béke évtizedei következtek. A kormányzati módszerek felvilágosult abszolutizmus néven ismert modellváltása hosszú idő után alkalmat nyújtott arra, hogy a magyar rendi (már erőteljesen polgárosuló) törekvések az országgyűlés és annak állandóan működő bizottságainak keretei között folytatódjanak. A nemzet létének és a hazai politizáló elit védelmének szempontjából a hűtlenség tényállása, a felségjogok terjedelmének és az eljáró hatóságoknak megnyugtató és pontos rendezése továbbra is a hazai büntető-kodifikáció legfontosabb kérdése maradt.

Jegyzetek

- 1 Makkai Sándor: *Táltoskirály*. Budapest, 2013, Helikon Kiadó, 88. p.
- 2 Bónis György: A személyes királyság kora. In *Emlékkönyv Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Szerk. Eckhart Ferenc és Degré Alajos Budapest, 1942, Stephaneum Nyomda, 98. p.)
- 3 „A királyt bírónak választják ingatlan és hűbérbirtok, valamint minden egyes ember élete fölött. A császár azonban nem tud minden tartományban egyszerre jelen lenni, és valamennyi bűncselekmény

felett mindenkor ítélkezni; ezért a fejedelmeknek grófi és a grófoknak soltési hivatalt adományoz.” – Szászütökör III. Könyv 52. p., „A fejedelmek élete és testi épsége fölött senki más nem lehet bíró, csakis a király.” – Szászütökör III. Könyv 55. p., Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Közreadja: Blazovich László és Schmidt József. Szeged, 2005, Pólay Elemér Alapítvány – Csongrád megyei Levéltár, 230., 232. p.)

- 4 III. Alkotmányos Monarchiában az igazság kiszolgáltatásra nézve a Fejedelem jogáról (Jus Majestaticum) – *Vélemény az erdélyi polgári törvénykezés tárgyában, Horváth Istvántól 1845*, MNL OL F135 – Erdélyi Országos Kormányhatósági levéltárak. Gubernium Transylvanicum Levéltára – Cista Diplomatica Diaetalia (1505–1692–1866), 24–25. p.
- 5 Degré Alajos: Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához. In *Válogatott jogtörténelmi tanulmányok*. [Szerk.: Mezey Barna. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 88. p.
- 6 Hármaskönyv I. Rész 13. cím *A királyi adományokról és nemeikről általában*, Werbőczy István Hármaskönyve (szerk. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen). Budapest, 1897, Franklin-Társulat, 75–76. p.
- 7 Hármaskönyv II. Rész 39. cím *Hogy fejedelmünk sem főbenjáró ítélet alá nem eshetik, sem saját személyében más ellenében esküdni, sőt jogait előadni sem tartozik*, 301. p.
- 8 Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899, MTA, 9. p.
- 9 Hegedüs Géza: Anyagi büntetőjog az árpád-házi királyok korában. *Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténelmi szemináriumából 4. sz.*, Budapest, 1935, 14. p.; Bélinél a hűtlenség bélyege. – Béli Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999, Dialóg Campus Kiadó, 179. p.)
- 10 Zsoldos Attila: Kárászi Sándor bán és utódai – Észrevételek a narratíók eredetéről és szerepéről. *Századok*, 135., 2001/2., 404. p.
- 11 Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 41–42. p.)
- 12 Szent István király intelmei Imre herceghez – *V. Az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról*. Budapest, Serdián Kiadó, 2014.
- 13 Hajnik 1899, i. m. 42. p.
- 14 „Ezen korban a király vala a legfőbb ítélőbíra [...] a kinek helyettesei valának a Nádor, és orgbíro [...] a kik főben járó dolgokban a Király helyben hagyása nélkül vég ítéletet nem mondhattak.” – *Vélemény az erdélyi polgári törvénykezés tárgyában, Horváth Istvántól 1845*. – II. *Historiai Rész: Az igazság kiszolgáltatása a két Magyarhonban kifejődéséről*. – MNL OL F135, 46–48. p.
- 15 „A nádorispán minden ember dolgában, ki országunkbeli, különbség nélkül ítéljen. I. § *De nemesek perét, ha fejük vesztébe vagy birtokuk veszedelmébe jár, a király hire nélkül el ne végezhesse.*” – Aranybulla 1222. VIII. – Corpus Juris Hungarici, KJK Kerszöv, Budapest 1999. (a továbbiakban: CJH).
Árnyalja ezt a szabályt Nyers Lajos azon megállapítása, hogy „A nádort a bírák, valamint a fej- és jószágvesztés esetén az elítélt birtokának kétharmadrésze illette.” – Nyers Lajos: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. (Hungária Nyomda, Kecskemét, 1934, 17. p.)
- 16 Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998, Debrecen University Press, 20–21. p.
- 17 Öt-hat ilyen jellegű szerződés megkötéséről tudunk. – Szücs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 468. p.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1893, 5 MTA Könyvkiadó, 93. p.; Bertényi „valóságos hűbéri szerződés”-nek nevezi ezeket a pactiókat. – Bertényi 1976, 55. p.
- 18 Az egyházi interdiktum és kiközösítés ítélete az 1298-as cikkekben: II. törvény 5., 9., 12., 14., 15., 18., 20., 21., In Bolla Ilona – Rottler Ferenc: *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I*. Budapest, 1993, ELTE BTK, Nemzeti Tankönyvkiadó..
- 19 Degré Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*. (In: Válogatott jogtörténelmi tanulmányok, Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 62. p.)
- 20 Szücs, 467–468. p.
- 21 „Ha ezek közül [...] egyiknek vagy másíknak barátsága, hűsége ellen gyanú támad, akkor azok, a kik hívek maradtak – ha csak egy is marad! – mondjanak ítéletet a gyanú, a vád felett” – Pauler, 593. p.
- 22 Ladányi Gedeon: *A magyar királyság alkotmánya az Árpádok alatt*. *Budapesti Szemle*, 1869/15., 168. p.
- 23 „7. A király kápolnájának egyházi tilalom alá helyezéséről, ha a hatalmaskodók ellen nem lép fel
- És ha király urunk az ilyenféle vétkezőket nem üldözteti, és megengedi, hogy a fent említett büntetéseket hanyagul alkalmazzák; lemond minden előjogáról, amit esetleg a tekintetben bír, hogy őt kiközösíteni nem lehet, a kalocsai érsek úr által, az összes főpapok tanácsának figyelembevételével, ahogy erre a király úr magát külön levélben kötelezte, kápolnáját a római szék helyezze tilalom alá.
18. A király ezeket a kiközösített személyeket a bíróságok hozzájárulása nélkül is büntetheti
- A király úr pedig ezeket a kiközösített személyeket ha róluk igaz jelentést kapott, a bíróságok hozzájárulása nélkül is sújtsa a megérdemelt büntetéssel, ha egyébként elégtételt nem adnak, s nem igyekeznek vétkeiket haladék nélkül jóvátenni és megszüntetni.
20. A király büntetéséről, ha az egyházak vagy nemesek elfoglalt birtokait vagy jogait nem adná vissza
- Elhatároztuk azt is, hogy miként az országlakókat illetőleg megparancsoltuk az elfoglalt dolgok visszaadását, úgy a király úr is tartozék mindazokat az elfoglalt dolgokat, melyek köztudomás szerint az egyházak vagy nemesek tulajdonát képezik, visszaadni; ha ezt nem tenné meg, a kiközösítés ítélete alá essék, melyet az érsek úr a főpapok hozzájárulásával mondjon ki.” – In Bolla–Rottler, uo.
- 24 Pauler, 585–586. p.
- 25 A büntettet elköveti, aki a király élete vagy méltósága ellen összeküvést sző, vagy megkísérli azt, sőt aki a tettessel tudva egyetért. A büntetés a fentiekben leírt vagyonefélkőzbáson túl, a templomi oltalom megtagadása és a hívek közösségéből való kizárás. Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve – 51. *Fejezet a király és ország ellen való pártütésről*.
Ha valaki pártot üt a király vagy ország ellen, annak oltalmat ne adjon a templom.
1. § És ha valaki akármilyen módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérli azt, avagy a kísértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és foszszák meg a hívekkel való minden közösségtől. – CJH.
- 26 Néhány jellemző példa: Bánffy esztergomi érsek II. László „trónbitorlóra” 1162-ben egyházi átkot mondott. – Réthy László: *A Béla- és István-féle rézpénzekről*. *Archaeologiai Értesítő*, 1895/2., 163. p.; III. István „az esztergomi érsek által egyházi átokkal sújtatta” a Szent Jobbot őrző (*Berekis, ma: Szentjobb, Románia*) apátságot megtámadó hatalmaskodókat. – Fraknoi Vilmos: *A Szent jobb. Századok*, 1901, 884.; Gentilis bíboros (pápai követ) egyházi átokkal sújtja Csák Mátét (1311.) – Reiszig Ede: *Róbert Károly és a János lovag-rend*. *Századok*, 1903, 526. p., ugyanez az esemény Thuróczy János, – Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Budapest 1980, Európa Könyvkiadó 212. p.
Lásd még Ferdinandy Géza: *A felelősség elve a magyar alkotmányban I*, Athenaeum 1895/4., 22., 26. p.
- 27 Szücs Jenő az 1298-as – sok tekintetben rendhagyó – országos gyűlésben megfogalmazottakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy azok segítettek részleteiben meghatározni a hatalmaskodás tényállását: „magát a jelenséget a törvényhozás középpontjába emeli”. Ugyanakkor az ellenvélemények szerint „az egyházi interdiktum eluralkodása a szankciók között valami politikától idegen jelleget kölcsönöz a határozatoknak”. – Szücs, 464–465. p.
- 28 *Vélemény az erdélyi polgári törvénykezés tárgyában, Horváth Istvántól 1845*. – MNL OL F135. 46–48. p.
- 29 Gerics József: Nápolyi – szicíliai hatás jelentkezése a IV. Béla kori bíráskodásban és jogéletben. In *Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára*. Budapest, 1997, ELTE TFK 39. p.
- 30 „Isten félelme lebegett a szeme előtt mindig, minden ítéletében, de legfőként azokban a bűnügyekben, amelyekben véres megtorlást ir elő a törvény. Valami isteni sugallattól megvilágosítva, tudatában volt annak, hogy nem annyira az uralkodó uralkodik, inkább őfölte uralkodnak. Ezért minden ítéletében enyhítette a törvények szigorát, mindig az irgalmas szelidséget alkalmazta.” – Első Szent Lászlónak, Géza testvérének és Első Béla király fiának megkoronázása és hadjáratai, 157. p.

- ³¹ Hajnik Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában* Budapest, 1892, MTA, 3. p. /Értekezések a történettudományok köréből 15./
- ³² Pálosfalvi Tamás: Igazságos volt-e Mátyás király? *Korunk*, 2012/3., 22. p.
- ³³ Lásd még Bónis György: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországán*, Budapest 1971, Akadémiai Kiadó; Gerics József: A magyar királyi kúria bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez, In *Jogtörténeti tanulmányok I.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1966, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 285–306. p.; Kumorovitz L. Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése – A királyi kancellária fejlődése a XIV. és a XV. század fordulóján, In *Regnum egyháztörténeti évkönyv 1942–1943.* Budapest, 1943., 455–497. p.
- ³⁴ Kondor Márta: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. *Századok*, 2008/2. 404. p.
- ³⁵ Bertényi Iván: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 1964/2., 189. p.
- ³⁶ C. Tóth Norbert: Hiteleshely és királyi különös jelenlét. Adatok a leleszi konvent hiteleshelyi működéséhez a 15. század elején. *Századok*, 2001/2., 413–414. p.
- ³⁷ 1464-ben Mátyás a fő és a titkos kancellária egyesítésével a királyi különös jelenlét bíróságát, a királyi személyes jelenlét bíróságába beolvastotta. – Hajnik 1892, 17. p.
- ³⁸ Bónis György: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények*, 1963/2., 236. p.
- ³⁹ Hajnik 1892, 11–12. p., További példák a hűtlenségi ügyek királyi tanácsban való intézésére: Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323), *Századok*, 1988/1–2., 99. p.; IX. *Durazzo Károly bűnhődése* – Pór Antal: Nagy Lajos 1326–1382, In *Magyar történeti életrajzok*. Budapest, 1892, Magyar Történelmi Társulat.
- ⁴⁰ Bónis szerint „1430 táján már körülírással kellett kifejezni, ha az uralkodó valóban maga akart a tanácsával együtt ítéletet mondani”. – Bónis 1963, 237. p.; „Amikor a király az országban tartózkodott, semmi akadály nem volt annak, hogy ő vezesse a személyes jelenléti bíraskodást.” – Bónis 1971, 144. p.; Hajnik 1899, 37–38. p.; Kondor 409. p.
- ⁴¹ C. Tóth Norbert mutat rá, hogy mivel Zsigmond az 1410-es évektől egyre többet tartózkodott az országon kívül, így a királyi személyes jelenlét bírósága is gyorsan átalakult. Megállapítja, hogy az 1420-as évektől, már csak azok az ügyek kerültek az uralkodó személye elé, ahol az idézésben vagy perindító parancsban szerepelt „a bárhol is tartózkodjék” formula. – C. Tóth 2001, 414. p.
- ⁴² Lásd 1435. évi (II.) IV. *Miképpen helyezték vissza az ispánok az elfoglalt fekvő jószágokba azokat, a kiket ezektől megfosztottak*, és V. törvénycikk *Kielégítő tanuvallatás megtörténte és elégtételadás után a hatalmaskodás tényeit a királyi curia eldöntése alá kell bocsátani* – a hatalmaskodási ügyek elbírálásáról. – CJH.
- ⁴³ Például Zsigmond király (illetve személyes jelenlétének) 1422-ben Debrecenben hozott ítélete, Pál bátai apát hatalmaskodásáról. – Bónis 1963, 226. p.
- ⁴⁴ 1462. évi I. *törvénycikk, azok az esetek, melyekben a perbehívás, az ország régi szokása szerint, halasztás nélkül a nyolczados törvényszéken kívül a király személyes jelenléte elé történhetik, bárhol tartózkodjék a király az ország határain belül*
7. § Ezek megannyian a király személyes jelenléte elébe idézhetők perbe, hosszabb vagy rövidebb határidőre, a helyeknek távolságához képest, a honnan a perbehívásnak történnie kell.
10. § És, mivel az az ítélet szilárdabb, melyet többek véleménye támogat, az ilyen ügyek elítélésében részt kell venniük azoknak a főpapoknak és báróknak, a kik ép akkor a király ur kuriájában jelen vannak.
16. § Továbbá kihirdetett gyűlést kell elrendelni, miként azt néhai Zsigmond császár és király dekretuma előszabja.
1498. évi VIII. *törvénycikk* a hatalmaskodás esetét a király a nyolczados és rövid törvényszékek határidején kívül vizsgálja meg vagy vitassa meg
3. § Ezért határoztuk, hogy ezentul jövőre a nemesek házainak megrohanása, valamint a nemesek igaz ok nélkül való letartóztatása, megverése, megebesítése és megölése miatt ennekutána indítandó összes peres ügyeket a királyi felség, bárhol legyen is ő felsége a nyolczados és rövid törvényszakokon kívül is eldönthesse és elintézhesse. – CJH.
Lásd még: Hajnik 1899, 21–22., Hajnik 1892, 22–23. p., 28. p; Istványi Géza: A generalis congregatio. *Levéltári Közlemények*, 1940/1941, 184. p.
- ⁴⁵ Bónis 1963, 236–237. p.
- ⁴⁶ A Hármaskönyv a hűtlenség elkövetési eseteit a korábbiakhoz képest 18 pontban sorolja fel, megerősítve ezzel a 15. századi törvényalkotásnak (1462:2. tc.; 1495:4. tc.) azt az irányát, amely a hűtlenséget keretként, a büntetés egységessége okán összefűzött magatartások laza halmazaként tárgyalja. A hatalmaskodás büne, mint a nemesi státuszhoz és szabadság védelméhez kötődő, nemesnek nemes elleni súlyos deliktuma, szintén átalakul a korszakban. Mátyás Decretum Maiusa a hatalmaskodásnak öt súlyos, főbenjáró ítélettel (sententia capitalis) elmarasztalható esetét sorolta fel: a nemesek házainak megrohanása, nemesi birtokok és jövedelmeik, tartozékaik elfoglalása, ugyszintén a nemeseknek igaz ok nélkül való letartóztatása, ezenkívül a nemeseknek megebesítése, megverése vagy megölése. II. Jagelló Ulászló törvényei (1492:40–41. tc.) már két külön törvényben tesznek különbséget a kisebb és nagyobb hatalmaskodás esetei között.
- ⁴⁷ 1351. évi IX. *törvénycikk, hogy a törvényszéken elmarasztaltakat a bíró fogja el és egyezkedés végett három napig őrizze*
Ha valamely nemes a törvény rendje szerint a nádor és udvarbíránk vagy bármely más bíró előtt akármely tetteért, hatalmaskodás vagy párbajban való elbukás tényében, a patvarság, hamis tanuskodás, ál okiratok előmutatásának büntetésében és főbenjáró ítéletben elmarasztaltak. – CJH.
- ⁴⁸ 1328-ban Nagymartoni Pál országbíró fő- és jószágvesztési ítéletet hoz és felszólítja protonotáriusát, hogy az erről szóló ítéletlevelet adja ki. – Bertényi 1964, 190. p.
- ⁴⁹ 1495. évi III. *törvénycikk milyen módon kell valakit az országgyűlésen hűtlenség vagy felségsértés bűnében elmarasztalni*
A hűtlenek elmarasztalásáról szóló tizenharmadik cikkelyhez ezt adtuk:
1. § Hogyha a királyi felség valamely országlakosát hűtlenség vétkeiben akarja elmarasztalni, akkor az összes főpap, báró uraknak és a többi országlakosoknak egy bizonyos határnápra közönséges vagy országgyűlést rendeljen, a melyre a királyi felség parancslevelével, valamely káptalannak vagy conventnek szóló kézbesítőlevelével mellet az is személyesen és nem ügyvéd útján, perbe kell hivni, a kit hűtlenségi vétkekkel vádolnak. – CJH.
- ⁵⁰ Kondor 410. p.
- ⁵¹ IV. Béla király Pok nembeli Móric fia Móric királyi pohárnokmesternek 1246. január 10. In *Középkori Históriaik Oklevelekben (1000–1410)*. (Szerk.) Kristó Gyula, Szeged, 2000, Szegedi Középkorász Műhely, 52. p.
- ⁵² Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. (Historia-MTA, Budapest, 2008, 27. p.)
- ⁵³ Hármaskönyv – II. 57. cím *Mió hatálya van az elítelt ember részére adott királyi kegyelemnek? És a bírói illető részéről*, 325. p.
- ⁵⁴ Benda Kálmán: *Habsburg-abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI–XVII. században*, Budapest, 1975, Tankönyvkiadó, 8. p.
- ⁵⁵ Hajnik 1892, 25. p.
- ⁵⁶ Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest, 1883, MTA Könyvkiadó, 65–66, 78. p.
Ebben az esetben még az az ötlet is felmerült, hogy a bíróságot Bécsben vagy Prágában, tehát az országon kívül, az ország jogaival szembehelyezkedve (1536:41. tc.) hívják össze. A „designált bírák” külön-külön is leiratban lettek tájékoztatva az ügy és a királyi tekintély megővésének fontosságáról.
- ⁵⁷ Vuchetich Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere I. könyv*. Budapest, 1819, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 261–262. p.

⁵⁸ 1715. évi VII. törvénycikk, a felségsértés eseteiről.

4. § Az ügynek elbírálása s megvizsgálása pedig közvetlenül egyedül a királyi felségre tartozván, az ő jóságos tetszésére marad fenn, hogy e szörnyü büntettet Ő császári királyi felsége maga személyében, magyar tanácsosaival, a hazai törvények szerint az országon belül, avagy kívül kívánja megvizsgálni és ellátni.

5. § Ha pedig a fennehílt Ő királyi felsége az ilyen bíráskodást saját személyében gyakorolni nem akarná: akkor maga helyett tetszése szerint kiküldendő magyar bírakat fog az ilyen ügyek elbírálására rendelni, de csak az országon belül s nem azon kívül, kik az ország fentebb jelzett törvényei értelmében fogják az ily ügyet megvizsgálni, s tartoznak azután az abból következő peres eljárást, egész terjedelmében, Ő kir. felségének előterjeszteni. – CJH.

⁵⁹ Az 1723. évi 9. a hűtlenségi bünt magukban foglaló esetekről szóló törvénycikk, rendet kívánt tenni a széttagolt és kusza magatartáscsoport tekintetében. A nyíltan a szent korona, királyi felség és az ország közállománya ellen támadókat, illetve ellenszegülőket, valamint az ország belső állományának feldúlására vagy megzavarására „*akármiféle embereket*” felfogadó és behívó személyeket büntette, fejük és a részükre eső ingó s ingatlan javaik elvesztésével. – CJH.

⁶⁰ 1723. évi XXX. Törvénycikk a kerületi táblák felállításáról, és az azoknál alkalmazandó személyekről – CJH.

⁶¹ 1723. évi XXVI. Törvénycikk a királyi ítélőtáblához tartozó ügyekről, a törvénykezési perorvoslatokról s az idézés határidejéről – CJH.

⁶² 1790/91. évi LVI. Törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bűnéről – CJH.

Debrecen történetének utóbbi közel 300 évében meghatározó módon részese volt a felsőbbbíráskodásnak. A III. Károly-féle 1723-as igazságszolgáltatási reformoktól kezdve, amikor a Tiszántúli Kerületi Ítéltő Tábla felállt, máig összesen – alig 30 évnyi szünettel – állandóan működött a városban harmadfokú (vagy az ítélkezés aktuális fórumrendszerében annak megfelelő) ítélő fórum, s működtek mellettük természetesen alsóbb fokú bíróságok is.

A kezdetek

A rendi korszakban Debrecen szabad királyi városban a városi tanács mint önkormányzat egyben bíróságként is funkcionált. Büntetőperekben hozott ítéleteit nem lehetett jogorvoslattal megtámadni, a polgári perekben hozott döntések ellen azonban lehetett helye fellebbezésnek a tárnokmester bíróságához, a Tárnoki székhez. A bírói tisztség betöltésére nem szakmai alapon, nem a jogismeret alapján kerülhetett sor, hanem – ettől teljesen függetlenül – valamilyen más jogcímen nyerhetett egy személy olyan hatalmat, amely magában foglalta az igazságszolgáltatás jogát is.

A városi polgárokat jogvitáik intézésében¹ a városi bíró (később polgármester) és a tanács mellett a városkapitányi hivatal, a városi jegyző, bizonyos esetekben a tisztí ügyész segítette. Amikor a városi tanács az igazságszolgáltatással foglalkozott (még mindig nem elkülönítve egyéb, igazgatási jellegű ügyeitől), külön „*judiciális ülésen*”, néha már alkalmazott megnevezéssel „*törvényszékként*” járt el. Ez volt a városi polgárok tipikus ítélkező fóruma, hiszen a legtöbb ügy itt indult. Csak a kisebb, rendészeti jellegű, kihágási ügyekben nem kellett a tanácshoz menni, hiszen azokban a városkapitányi szék és a vásárbíró volt az illetékes.²

Az elsőfokú, helyi bíráskodás mellett – (már) amennyiben ekkoriban már lehetőség volt a jogorvoslatra – fellebbezési fórumok is léteztek. Büntetőügyekben a 18. század végéig nem lehetett fellebbezni, az ilyen ügyeket a tanács első és végső fokon bírálta le. Az 1790/91-es reform után a fellebbezés fóruma büntetőperben a királyi kúria volt.³

Balogh Judit

A felsőbbbíráskodás megszervezése Debrecenben

Polgári perek esetében a szabad királyi városok fellebbezési fóruma a már említett tárnoki szék⁴ volt, de lehetett a személynöki szék,⁵ vagy akár az 1723-as bírósági reformmal felállított kerületi tábla⁶ is. Debrecenben a Tiszántúli Kerületi (Ítéltő) Tábla működött egészen 1869. május végéig, ez ítélte meg másodfokon az elé terjesztett ügyeket.

Az 1848. évi áprilisi törvények nem hoztak érdemi változást a bírósági szervezet tekintetében, hiszen a jogi eszközökkel megvívott forradalom fő célkitűzése a közjogi, alkotmányos keretek megváltoztatása, nem pedig a finomhangolás volt. „*A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban, s a törvény további rendeleteig eddigi szerkezetükben fenntartandók*” – rendelkezett az 1848:III. tc. 27. §-a. Ennek megfelelően működött 1848 és 1850 tavasza között Debrecen város Törvényszéke, és ítél minden nagyobb súlyú büntető és polgári ügyben.⁷ Emellett (alsóbb fokon) a reformkorból megmaradt mezőrendőrség, továbbá a városkapitányi hivatal (ezen belül a kapitányszék) és a hadnagyos szék volt hivatott jogviták rendezésére.

A szabadságharcot követő erős osztrák központosítás az önkormányzati bíráskodás megszüntetését eredményezte: államosították az igazságszolgáltatást, törekedtek a bírói hatásköröknek a közigazgatásról való leválasztására, és egységes fórumrendszert hoztak létre.

A fordulópontot tehát e tekintetben nem az 1848-as jogi forradalom, hanem sokkal inkább a neoabszolutizmus időszaka jelentette, amelyben – az Olmützi Alkotmány alapján – megjelent a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásának igénye. Helyes az a megállapítás, amely szerint „*paradox módon az Olmützi Alkotmány volt az első dokumentum, amely a hatalommegosztást, és*

A debreceni királyi törvényszék épülete

*vele együtt a bírói függetlenséget, illetve annak garanciáit először említette, amely néhány évvel később annak a jogállamiságnak lett egyik alapvető garanciája, amelyet az oktrojált norma minden tekintetben fel szeretett volna számolni”.*⁸

A bíraskodásra vonatkozó császári pátensek tartalmi vonatkozásait tekintve meg kell állapítanunk, hogy azok alig néhány év alatt sokkal nagyobb lépést jelentettek a modern igazságszolgáltatási rendszer kiépítése felé, mint a megelőző három évszázad.

Az 1849. november 10-i rendelet szerint az országban járási bíróságokat, megyei törvényszékeket, kerületi fő-törvényszékeket és egy legfőbb törvényszéket kellett felállítani. Debrecenben császári és királyi Járásbíróság,⁹ és a Megyei Törvényszék működött, az illetékességébe tartozó debreceni és további öt járásbírósággal. Felettes szervük a Nagyváradai Kerületi Főtörvényszék volt, amely először szintén Debrecenben végezte ítélező tevékenységét, mindaddig, amíg 1854-ben át nem költöztették ténylegesen Nagyváradra.¹⁰

A Debreceni Járásbíróságon belül működött az úgynevezett Vegyesbíróság is, amely büntető- és polgári bírósággént, valamint telekkönyvi hatóságként is eljár.¹¹ 1854–61 között a Debreceni (I. osztályú) Járásbíróság helyett új szerv, az ún. *Városilag kiküldött bíróság* működött, amely – nevével ellentétben – nem önkormányzati, nem tanácsi szerv, hanem rendes bíróság volt.¹² Felettes szerve továbbra is a debreceni Megyei Törvényszék volt, amely 1859-től kereskedelmi ügyekben is hatáskörrel rendelkezett, tehát váltótörvényszék-jelleget is nyert.

Ez után az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok azon rendelkezése 1861-ben, amely az 1848 előtti bíróságok visszaállításáról szólt, inkább visszalépést jelentett. Az

Ideiglenes Törvénykezési Szabályok nyomán 1861-ben visszaállították Debrecen város Törvényszékét, mint önkormányzati bíróságot, s ekként működött egészen 1871-ig, a királyi bíróságok felállításáig. A Törvényszéken belül három tanácsot szerveztek: a polgári és a büntető tanács mellett ide sorolták be a városi bíróságnak nevezett, egyesbíróként, kihágási ügyekben eljáró fórumot is.¹³ Továbbra is működött a Tiszántúli Kerületi Ítéző Tábla, amelynek hatásköre a korábbiakhoz képest csak az ősiség eltörlése miatt megszűnt perekkel csökkent. Az ITSZ megtartotta az abszolutizmus 1852. november 29-ei pátense alapján felállított úrbéri bíróságokat, és az 1855-ös telekkönyvi pátens alapján elrendelt telekkönyvvezetést is bírói szerv, a városi törvényszék hatáskörébe sorolta. A fellebbvitel tekintetében sem rendelt el változást: a városi törvényszéktől a királyi táblához lehetett fellebbezni.

A korszakot tartalmi-szervezeti értelemben az 1868:LIV. tc., azaz az Ideiglenes törvénykezési rendtartás zárja le, amely a szabad királyi városokban, így Debrecenben is a városi bíró és városi tanács ítélezését tartotta fenn azzal, hogy a bírói tanácsok létszámát három főben határozta meg. További jelentős újítása volt a Kerületi Ítéző Táblák megszüntetése 1869. június 1-i hatállyal.

A kiegyezést megelőző bő évtized hullámváza érthető: a Habsburg-birodalom az abszolút uralkodói hatalomgyakorlás eszközeivel is nehezen volt működtethető, ráadásul sem a belpolitikai, sem a külpolitikai (elsősorban katonai) események nem kedveztek az erős központi hatalomnak. A magyar nemesség passzív rezisztenciája, a gazdaság működésének tudatos elfojtása, emellett a porosz seregektől szenvedett súlyos vereség, a nagyhatalmi befolyás elvesztése (miatt) okán kialakult feszült helyzet miatt az udvar, a bécsi kormányzat „engedményekre” kényszerült.

Ennek lett a következménye az önkormányzati jellegű bíraskodás visszaállítása, és az, hogy az egységes állami szervezetrendszer nem volt már erő és lehetőség stabilizálni.

Az igazságszolgáltatás és a helyi önkormányzás (azaz a közigazgatás) elválasztása tekintetében helyi szinten a hatalmi-politikai adottságok mellett gyakorlati, pragmatikus szempontok is szerepet játszottak abban, hogy az alacsonyabb fokú bíraskodás terén az állam befolyása sokáig alig maradt érezhető. Ilyen szempont volt például az, hogy a jól képzett jogász „személyzetet” finanszírozni kellett, és az utánpótlásáról is szükséges volt gondoskodni. Ezért sokáig keveredett a helyi igazgatás és bíraskodás, illetve fordult elő az állami és helyi hivatalok egyszerre történő betöltése.¹⁴

A rendi kötöttségektől való elszakadás első jele tehát az 1868. évi Ideiglenes törvénykezési rendtartással létrejött háromfokú bíraskodás volt. Ez azonban még mindig nem volt egységes, különösen nem állami szervezet, hiszen mind a korábbi nemesi vármegye, mind a szabad királyi városok bírói jogkörét fenntartotta, ráadásul a kivételes vagy különbíróóságok rendszerét megerősítette. Debrecen sz. kir. város törvényszékének hatáskörébe tartozott ugyanis a vásári bíraskodás, megmaradt a kereskedelmi és váltóbíraskodási hatáskör, 1867-ben egy igazságügy-miniszteri rendelettel Horvát Boldizsár újraélesztette az esküdtbírói rendszert a sajtóvétségek tekintetében, és megmaradt az imént már említett úrbéri bíraskodás is.

Az 1869–71 között Debreceni Királyi Vegyes Bíróság néven működött – a jogszabály által is ideiglenesnek szánt – új bírói hatóság a Tiszántúli Kerületi Ítéltő Tábla utód-

jaként, Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter rendelete alapján állt fel, és immár a korábbiaknál egységesebb bírói fórumként, váltótörvényszékként és sajtóbíróságként is működött.¹⁵ Elnöke, Sárváry Ferenc miniszteri biztosként járt el a felállítandó új, királyi bíróságok megszervezése ügyében.

A modern, állami felsőbíráskodás megszervezése

A kiegyezés után, a modern államberendezkedés megteremtése érdekében már 1869-ben törvény született a bírói képzés feltételeiről és a hivatásgyakorlás alapvető szabályairól (1869:IV. tc.). Ennek nyomán megjelentek a bírói kinevezés szakmai követelményei, és megfogalmazódtak a bírói függetlenség alapelemei, garanciái is. A törvény rögzítette a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szervezeti és hatásköri különválasztását. A bíraskodás – a szervezet mellett – tartalmilag is egységessé vált, hiszen alapelveként a törvény előtti egyenlőség, valóban eltűntek a rendi különbségek.¹⁶

A jogalkotó a bíróságok felügyeletét és egymáshoz való viszonyát is rendezte. Eszerint az igazságügy-miniszter felügyelete mellett minden bírósági elnök felügyelő hatósága lett az adott bíróság dolgozóinak, illetve a magasabb fokú bíróság szervezetileg felügyeleti jogot kapott az alacsonyabb felett. Mindez elősegítette az egységes hierarchia kiépítését, amelyben az egyes bíróságok hatásköre is törvényben, pontosan rögzítésre került.

A debreceni királyi ítélőtábla épülete

A hatáskör és a felügyelet jogszabályi rendezése alapján az 1871:XXXI. és XXXII. törvénycikkek útján állították fel az egységes állami bírósági szervezetet, kiemelve a rendes bírászkodás előbb említett elsődlegességét a különbíróságokkal szemben.

A rendes bíróságok közül Debrecenben 1872. január 1-től királyi Járásbíróság és királyi Törvényszék működött.¹⁷ Fellebbviteli hatóságuk a Marosvásárhelyen működő királyi Ítéltábla volt 1890-ig, amikor megszervezték a debreceni királyi Ítéltáblát is. A Járásbíróság egyesbírói eljárásban, elsőfokú bíróságként többnyire a kisebb perértékű polgári és kisebb súlyú büntetőügyeket intézte, emellett telekkönyvi bíróságként is működött. A Törvényszék vegyes folyamodású bíróság volt: első fokon nagyobb perértékű polgári pereket, kereskedelmi és váltóügyeket, hitbizományi pereket és súlyosabb bűnperek tárgyalta, de cégbíróságként és csődbíróságként is eljárta.¹⁸ Fellebbviteli szerve volt ugyanakkor az illetékességi területén működött járásbíróságoknak. Az esküdtbíráskodást Magyarországon az 1848:XVIII. tc. teremtette meg, amikor a sajtóvétségek elbírálására esküdtszéket rendelt. A kiegyezés után – bár az intézményt folyamatosan viták övezték – az esküdtbíráskodás új lendületet kapott: a bűnvádi perrendtartás Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter¹⁹ kezdeményezésére, bizonyos bűncselekménycsoportok esetén esküdtszéki eljárással egészült ki. Az esküdtbíróságokat a törvényszékek mellett szervezték meg, így a Debreceni királyi Törvényszék mellett is létrehozták. A különbíróságok közül egy sem működött Debrecenben, hiszen ezek többnyire már jellegükönél fogva a székesfővároshoz kötődtek.

Az eredetileg az 1868:LIV. tc. által felállított két királyi Ítéltáblát 1890-ben további kilencel bővítették, köztük a debreceni székhelyű táblával is, amely kizárólag fellebbviteli fórumként, másod-, illetve harmadfokon járt el a polgári és büntetőügyekben, és döntvényalkotási jogával lehetősége volt az ítélezési gyakorlat egységesítésére is.²⁰

A decentralizáció, a Királyi Ítéltáblák számának felemelése és az új bíróságok megszervezése Szilágyi Dezső 1889–1895 közötti igazságügy-miniszter nevéhez fűződik.²¹ Munkásságának egyik vezérfonala volt a túlterheltsége miatt hamar működésképtelenné vált Budapesti Királyi Ítéltábla tehermentesítése, a több királyi ítéltábla felállítására²² révén pedig egyúttal a szóbeliség és közvetlenség eljárásjogi alapelveinek, valamint az alsóbíróságok feletti hatékonyabb szakmai felügyeletnek a megteremtése volt. Az, hogy a 19. század végén az igazságügy szervezeti reformja elodázhatatlan, vitán felül állt, a megvalósítás mikéntjéről azonban helyi és országos szinten is heves viták folytak. E vitákban a lokális érdekek és az országos közügy érvei csaptak össze.

Debrecen törvényhatósága a reformjavaslat felvetésétől kezdve elkötelezett támogatója volt annak, hogy az egyik, felállítandó új Táblának a város adjon otthont. Nemcsak amiatt, mert már korábban is működött a városban magasabb szintű bírói fórum (mint például a Tiszántúli Kerületi Ítéltábla), hanem a meglévő gazdasági, kulturális, infrastrukturális adottságokra és a városnak az ország közéletében általánosságban betöltött kiemelkedő szerepére hivatkoztak. Helyi szinten nyilvánvalóan fontosnak

tartották az új, magas szintű fórum felállítását a városban, hiszen a táblai székhelyül szolgáló települések számára az új fórum a kiemelkedés lehetőségét kínálta.

A város már 1889 nyarától kezdve komoly erőfeszítéseket tett, és szinte erején felüli felajánlásokkal küzdött a Tábláért. A várost vezető Törvényhatósági Bizottság tagjai ugyanis azonnal felismerték, hogy milyen potenciál rejtőzik az új bíróságban. Nem csupán a pusztán számadatokkal érveltek (ha a fennálló rendes bírósági fórumrendszert vesszük alapul, a Debrecenben felállítandó Táblához hat királyi törvényszék teljes területe és lakossága tartozhatna, mindennel együtt 626 négyzetmérföldnyi terület és majd másfélmillió lakos, az ország területének és népességének pontosan egytizede), hanem a város hagyományos, mintegy történelmi jelentőségével is: földrajzi, társadalmi, gazdasági súlyára, tiszta magyarságára, a lakosság áldozatkészségére egyaránt hivatkoztak.

Az érvek között felmerült az is, hogy Debrecennek már csak azért is joga van a Táblához, mivel „evidens képtelenség” volna, ha Debrecen nem tartozna az ország első tíz városa közé. A statisztikai adatok mellett további érvenként említették a városban működő jogakadémia jelentőségét is (az egyetemi szintű jogászképzés csak az 1914/15-ös tanévben indult meg Debrecenben, de a Református Kollégium kebelében ekkor már több mint 100 éves múltra tekintett vissza a jogoktatás).

A történeti érvek és adottságok felsorolása mellett a város vezetősége komoly áldozatokra is hajlandó volt az Ítéltábla megszerzése érdekében. Már a korábbi reformjavaslatok megjelenésekor állást foglalt a város törvényhatósága arról, hogy „*egy királyi táblának Debrecenben bekövetkező elhelyezése esetén, a szükséges épület előállítására nézve az államkincstárt nagyobb mérvű segítséggel részesíteni hajlandó*”.²³

A város 1889-ben is határozatban ajánlotta fel az új fórum végleges épületének megépítéséhez azt, hogy ingyenesen megfelelő telket biztosít és ad át az államnak, arra a működés megkezdésétől számított tíz éven belül saját költségen, az igazságügyi kormányzattal egyeztetve megépíteti a megfelelő széképületet, addig pedig a Tábla elhelyezésének költségeit bérleti díj formájában maga a város állja.²⁴ Ennek érdekében hosszú távú, az 1896-os évig tartó bérleti szerződést kötött Podmaniczky Gézánnal a Piac és Széchenyi utcák sarkán (ma is) álló ún. Podmaniczky-ház teljes első emeletére vonatkozóan. „*Helyzetüknél és közlekedési viszonyaiknál fogva egyenes kijelölt táblai székhelynek tartjuk Debreczent és Szegedet. Azért kétszeresen szükséges őket emelni s fejleszteni, mert igazi, tiszta, s egyszersmind intelligens, kultúrképes magyarság gyújtópontjai.*”

„*Elhitték nekünk, hogy a magyar culturának Debreczen erős vára lesz*” – így ünnepelte a város az 1890 májusában elfogadott, 1890:XXV. törvénycikket, amelyben véglegesen eldőlt, hogy a felállítandó kilenc új királyi ítéltábla egyike Debrecen székhellyel fog működni.

A törvény rendelkezései értelmében az Ítéltábla hatásköre a már létező két királyi tábla hatáskörébe utalt ügyekkel egyezett meg, a területileg alá tartozó királyi törvényszékek és királyi járásbíróságok fellebbezési fő-

ruma lett. A jogszabály szerint az ítélőtábla személyzete az elnökből, tanácselnökökből és bírákból, elnöki titkárból, tanácsjegyzőkből és fordítóból állt. A törvény alapján a táblai bírók összlétszáma a 245-öt nem haladhatta meg, azaz a tizenegy ítélőtáblán átlagosan 21 bíróságon működhetett. A munkát a kinevezett igazgató, irodatisztek, írnokok, számtanácsosok, számtisztek és számadók, valamint gyakornokok segítették. Mivel a kinevezett elnök, bírák és más munkatársak fizetése az állampénztárból származott, ezzel a városnak tennivalója nem volt. Azt viszont szerette volna elérni, hogy nagy tekintélyű elnöke legyen a Táblának. Ebben szintén nem kellett csalatkoznia, hiszen a király a tábla elnökévé a munkássága teljében járó kúriai bírót, Puky Gyulát nevezte ki.²⁵

A Királyi Ítélőtábla kinevezett személyzete 1891. május 5-én a következőkből állt: Puky Gyula elnök a Királyi Kúriáról érkezett Debrecenbe, ötvenes éveie elején járt, az első polgári tanácsot vezette. Emellett ellátta a Tábla vezetésének egyéb feladatait is (a szervezés során egyébként miniszteri biztosként járt el), és mivel a tábla az alárendelt törvényszékek és járásbíróóságok fegyelmi hatóságaként is működött, vezette a fegyelmi tanácsot is. Csathó Ferenc lett a másik polgári tanács vezetője, a büntető tanács vezetésével pedig Széll Farkast bízták meg. A Tábla vezetése tehát szakmai karrierjük és teljesítményük csúcsán járó, 45-50 év körüli, tapasztalt bírákból alakult meg.

A személyzet további kinevezett tagjai: Az első polgári tanácsban Puky Gyula mellett Horváth Dezső, Garam Jenő, Kiss Endre, Tar Gyula és Tamássy Béla bírák, Hillán Jenő és Vass Antal tanácsjegyzők. A második polgári tanácsban Csathó Ferenc mellett Comaneca Sándor, Danilovics Elek, Egry Kálmán, Gajzágó Béla, Gichey Gyula, Kovács Antal és Stancsek János, a tanács jegyzőjeként Szép Géza és Palatin János dolgozott. A büntető tanácsban Széll Farkas elnöklete alatt Draveczy Adorján, Hieronimy Béla, Naményi József, Naszády Gyula, Nyers Lajos és Unger Gusztáv ítélkezett.²⁷

Puky Gyula, a debreceni királyi ítélőtábla elnöke 1891–1898²⁶

A város már a Tábla megalakulását megelőzően kijelölte a felépítendő igazságügyi palota helyszínét:²⁸ a Kis-új utcai hátsó frontozhoz kapcsolva a Tábla új széképlete a Széchenyi utcán, a Korona vendéglő és a mellette levő leányiskola helyén épülhetne fel. E telkeket a város saját költségen meg is vásárolta. Az igazságügyi minisztérium ezt a felajánlást és tervet 1892-ben elfogadta, és úgy tervezték, hogy az új Törvényház építését a következő év tavaszán el is lehet kezdeni. A két épület kiürítése azonban a tervezettnél több időt vett igénybe, így folyamatos egyeztetések után, nagy késedelemmel, csak 1895 tavaszán tudták megkezdeni az új épület felépítését.

Az új épület terveit az akkor már több igazságügyi épület tervezésével megbízott Wagner Gyula tervei alapján, a város pénzén, és elsősorban a város vállalkozóinak munkáját igénybe véve építették fel.²⁹ A tervek – és a tényleges kivitelezés – szerint 67 szobás, hét tanácssteremmel, a három tanács részére kialakított ülésteremmel és visszavonulási helyiségekkel, egy díszteremmel, elnöki irodákkal, bírói dolgozószobákkal, tanácsjegyzői dolgozószobákkal, könyvtárral és segédhivatalnoki helyiségekkel felszerelt impozáns épület az elnökön kívül 19 bírónak nyújtott a hivatáshoz

illő, méltó elhelyezést. Ezzel a létszámmal vált a Debrecenben működő Királyi Ítélőtábla az 1890-ben elfogadott törvényi átlagnak megfelelő méretűvé.

A Tábla működése – a táblai döntvényjog

A Debreceni m. kir. ítélőtábla 1891 és 1949 közötti tényleges ítélkező tevékenységének feldolgozása a levéltárban elhelyezett peranyagok alapján jelenleg folyamatban van.³⁰ A rendes ítélkező tevékenység elemző értékelése mellett törekszünk feldolgozni az eljárási alapelvek megjelenését és érvényesülését, valamint értékelni az ítélőtáb-

lák számára biztosított döntvényalkotási jogkör, ennek helyi megjelenését is.

Ez utóbbi körből kiemelhető, hogy a bírósági iratok között fennmaradt, és jelenleg a levéltár állományában megtalálható „*A debreceni kir. ítélőtábla polgári tanácsainak elvi jelentőségű jogkérdésekben létrejött megállapodásai*” felcímű három füzet, amelyben a debreceni Tábla I. és II. polgári tanácsainak döntvényei olvashatóak. 1891 és 1918 április közepe között összesen 204 elvi megállapodást vezettek be a fennmaradt három kötetbe. Az 1890:XXV. tc. alapján ilyen határozatot olyan ügyekben hozhatott a Tábla, amelyekben mint utolsó fokú bíróság járt el, és a felmerült elvi jelentőségű jogkérdéseket teljes ülésben bírálhatta el. A teljes ülés elvi megállapodásait az illető királyi tábla tanácsai mindaddig követni tartoznak, amíg azt újabb teljes ülési megállapodás meg nem változtatja.³¹ A szabályozás részleteit az 1891. augusztus 12-én kiadott 4214/1891. IME sz. rendelet tartalmazta.³² Ez a rendelet teremtette meg azt a lehetőséget, hogy a Táblák nem csak teljes ülésben hozhattak döntvényt, hanem az egyes tanácsok önállóan is juthattak elvi megállapodásra, amelyet a jogegység érdekében³³ igyekeztek következetesen alkalmazni. A levéltári anyagban e forrásokat találtuk fel nemrégiben.

Dogmatikai szempontból a döntvények azért érdekesekek, mivel a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben a magánjog még mindig nem volt kodifikált joganyag, szabályai részben törvényekben, részben azonban a szokásjogban (ideértve a bírói döntvényjogot is) jelentek meg.³⁴ Nem kisebb feladat hárult tehát a bírákra, minthogy elvi jellegű határozataikkal a törvényekben nem vagy hiányosan, pontatlanul szabályozott rendelkezést, tulajdonképpen magát a jogszabályt pótolják, a homályos jogtételleket értelmezzék. Ez azonban – épp a jogszabályban biztosított kötőereje miatt – olyan veszélyes mezej a jogalkalmazás és bizonyos bírói jogalkotás között, amely miatt joggal fejezte ki aggodalmait a korabeli szakirodalom.³⁵

Az I. és II. polgári tanács elvi megállapodásai³⁶ legtöbbször a törvények nyelvtani és teleologikus értelmezésén alapulnak. Ritka kivétel az olyan, amely épp a bírói mérlegelés lehetőségét, sőt, kötelezettségét írja elő valamely jogszabályra való mechanikus hivatkozás helyett.³⁷ Az elvi megállapodások legnagyobb része eljárásjogi természetű: a 204 döntvény majdnem fele, 101 idesorolható. Ez

nem véletlen, hiszen az eljárási, különösen a csődeljárási szabályok voltak hiányosak, részben elavultak. Ha ehhez a számhoz hozzávesszük a végrehajtási jogi további 30, valamint a perköltség megállapítására vonatkozó 17 megállapodást, jól látható, hogy a legtöbb vitás kérdés eljárási természetű volt.

Ezenkívül találtam öt hatásköri kérdést rendező elvi megállapodást (közigazgatási szervek és bíróság közötti, kereskedelmi bíróság és más bíróság közötti, az Osztrák–Magyar Monarchia közös szervei, bíróságainak joghatóságára, határozataik végrehajtására vonatkozó, valamint egy ügyvédi leltárral kapcsolatos, a kamara megkeresése alapján indult ügyben hozott határozat, amely a törvényszék és Tábla közötti hatáskörmegosztást világítja meg).³⁸

Az anyagi jogi elvi megállapodások feltűnően csekély számúak: két házassági, illetve házassági vagyoni jogi, öt öröklési jogi, 12 a vagyoni jogba és telekkönyvi joghoz sorolható, 18 kötelmi jogi (elsősorban zálogjogi), valamint két munkajogi tárgyú van a határozattárakban. A fennmaradó néhány megállapodás pedig nem besorolható, ún. egyéb döntvény. A döntvények közül külön felhívja magára a figyelmet a 180. számú, a Hármaskönyvre mint hatályos jogforrásra hivatkozó végzemeny, amely szerint „*A H.K. I. 78 cím 2 §-ának az a rendelkezése, hogy a kir. kincstárral szemben az elbirtoklási idő 100 év, ma is fennálló jogszabály. (1979/1908 P. sz. / Curia 6004/1907P. sz.)*”

A közel húsz éven keresztül feljegyzett elvi határozatok között számos ellentétes döntvényt is találhatunk, ez a jogalkalmazás, a bírói gyakorlat változását mutatja (érdekes, hogy általában nem áll ezek mögött jogszabályváltozás).³⁹

A döntvények túlnyomó többsége nincs ellátva indoklással, a jelentősebbek azonban igen. A határozatokat sokszor több szempontból, más, különösen curiai döntvénnyel is alátámasztották.⁴⁰ Az azonban megfigyelhető, hogy a táblabírák – annak ellenére, hogy azokhoz semmilyen módon nem voltak kötve – figyeltek egymás döntvényeire, ilyenre a győri és a szegedi tábla vonatkozásában is többször hivatkoznak a debreceni polgári tanácsok.⁴¹

A korabeli gyakorlatot ismerő kutatók számára nem kétséges, hogy az 1890-es évek és 1920 közötti jogalkalmazási gyakorlat a szakmának sok szempontból valóban a csúcsa volt, amely követendő példaként áll a mai joggyakorlat előtt is.

Jegyzetek

- Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899, 85. p., újabban P. Szabó Béla: *A felső-magyarországi városszövetség 17. század jogkönyvének eljárásjogi vonatkozásai*. In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *V. Szegedi Jogtörténeti Napok. A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*. Szeged, 2013, 197–220. p., általában a városi és a tárnoki jogról: különösen 205–206. p.
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest, 1972, 67–68. p.
- Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (Szerk. Béli Gábor, Pécs, 2010, 264. p.
- E fellebbviteli fórumról részletesen Ifj. Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. In *Századok*, 68. évf., 1934. Klny., Veres Miklós: A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526–1849. A *MOL Kiad-*

ványai III. Hatóság- és hivataltörténet 2., Budapest, 1968, és Felhő Ibolya: Buda elsősége a tárnoki városok között. In *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19. Budapest, 1972, 153–178. p.

⁵ Hajnik 1899, i. m., 96. p.

⁶ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000, 239–240. p.

⁷ Iratai az 1848–1850 közötti időszokról megtalálhatók: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) IV.B. 1115.

⁸ Papp László: *A rendes bírósági szervezet változásai Magyarországon 1849–1861 között*. *FORVM*, 2014. 159. p.

⁹ Iratai az 1850–1854 közötti időszokról megtalálhatók: MNL HBML IV.B. 1117.

¹⁰ Bónis–Degré–Varga 1972, i. m. 135. p.

- ¹¹ A Vegyesbíróóság iratait a Levéltár őrzi: MNL HBML IV.B. 1117.
- ¹² Iratai az 1854–1861 közötti időszakból megtalálhatók a Levéltárban: MNL HBML IV.B. 1118.
- ¹³ E bíróság iratai az 1861–1871 közötti időszakról rendelkezésre állnak: MNL HBML IV.B. 1119.
- ¹⁴ Debrecen szabad királyi város törvénykezési szervezete és a változások általános iránya ebben az időszakban összevethető Miskolc város gyakorlatával. Utóbbiról részletesen Stipta István: *Az igazságszolgáltatás szervezete 1848–1871*. In Veres László (szerk.): *Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig*. Miskolc, 2003, különösen 79–85. p.
- ¹⁵ Ennek szervezetét és működését részletesen feldolgozta tanulmányában Antal Tamás: Adalék a vegyes bíróságok történetéhez. A debreceni vegyes bíróság (1869–1871). *Debreceni Szemle*, 2003, 4. 547–570. p.
- ¹⁶ Vö. Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982.
- ¹⁷ Az 1872–1944 közötti időszakra vonatkozó irataik megtalálhatók a levéltárban: MNL HBML VII.2.
- ¹⁸ Megyeri-Pálffy Zoltán: A debreceni Magyar Királyi Törvényszék egykori épülete. In Bartha Ákos – Szálkai Tamás (szerk.): *Introdicziplinaritás a régió kutatásban. IV.* (elektronikus tanulmánykötet.) Debrecen, 2014, 31–45. p. + mellékletek.
- ¹⁹ Stipta István: Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció. In Csibi Norbert – Domaniczky Endre (szerk.): *Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában*. A Deák-bicentenárium alkalmából rendezett országos történetész-jogtörténetész konferencia anyaga, Pécs, 2004, 137–152. p.
- ²⁰ Antal Tamás: A debreceni királyi ítélőtábla felállításának és Puky Gyula elnökségének története. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIX*. Debrecen, 2002–2003, 215–230. p., uő: *A debreceni ítélőtábla megszervezése (1890–1891)*. In *Belvedere*, 2003/XV. 1–2. szám, 4–12. p., uő: Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletláblak, bírói jogviszony, esküdtszék. In *Dél-Alföldi Évszázadok*, 23., Szeged, 2006.
- ²¹ Munkásságához legújabb tanulmányával és forrásközléssel: Antal Tamás: *Szilágyi Dezső és műve*. Szeged, 2016.
- ²² Az ítélőtáblák történetének feldolgozásában élenjáró a szegedi műhely, amelynek öt kötetre tervezett monográfiatorozatából az első két kötet már napvilágot látott: Antal Tamás: *A Szegedi Királyi Itélőtábla története 1890 és 1914 között*. Budapest, 2014, és uő: *A Szegedi Királyi Itélőtábla története 1914 és 1921 között*. Budapest, 2015.
- ²³ MNL HBML IV.B. 1405/b., 6732/1882. sz. irat.
- ²⁴ MNL HBML IV.B. 1403/a., 11.
- ²⁵ Antal, 2002–2003, i. m., 215–230. p.
- ²⁶ A kép forrása: *Debreceni Képes Kalendárium*, 1903. 3. évf., 29. p.
- ²⁷ Ua.
- ²⁸ MNL HBML IV.B. 1405/b., 6732/1882. sz. irat.
- ²⁹ Az építéstörténetéhez részletesen. Megyeri-Pálffy 2014, i. m., 31–45. p.
- ³⁰ Pl. Szabó Zsanett: Büntetéskezelési elvek a vagyon elleni bűncselekmények körében a két világháború között. In Talabos Dávidné dr. Lukács Nikolett – dr. Szabó Erzsébet (szerk.): *DE Praetor Szakollégium Tudományos Diákezt Tanulmánykötet*, Debrecen, 2014, 157–172. p., uő: A személyes szabadsághoz való jog érvényesülése a Bűnvádi Perrendtartásban. In *Debreceni Jogi Műhely*, 2014/2, 1–18. p., uő: *Enyhítő és súlyosbító körülmények megítélése a vagyon elleni bűncselekmények kapcsán 1920–1925 között, különös tekintettel a Debreceni Itélőtábla ítélkezési gyakorlatára* (tudományos diákköri dolgozat, kézirat, Debrecen, 2012), Gaál Szilvia: *A motívumokról: Finkey kritikája a gyakorlat alapján*. (tudományos diákköri dolgozat, kézirat, Debrecen, 2016).
- ³¹ 1890:XXV. tc. 13. §.
- ³² Rendeleték Tára, 1891, 1167.
- ³³ Vö.: 4214/1891. IME r. 4. §.
- ³⁴ Vö. pl. Balogh Judit: Magánjog a XIX. század végén Magyarországon: Katona Mór 1899-es kiadású rendszeres magánjoga elé. In Katona Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonalá*. Budapest, 2008, 9–24. p.
- ³⁵ A bíróságra a jogszabály kivételes hatáskört ruház, amelyet kiterjesztő magyarázattal nem szabad a törvényhozás rovására szűkíteni, a bíróság javára pedig bővíteni – írja Márkus Dezső: A kir. ítélő táblák döntvényei. *JK* 40, 1905, 20. sz., 166. p.
- ³⁶ A döntvények részletes feldolgozására a közeljövőben kerül sor, a jelen tanulmányban csak érdekességként kívánunk felvillantani néhány statisztikai és tartalmi jellemzőt.
- ³⁷ II. polg. tanács, 81. sz.
- ³⁸ Pl. II. polg. tanács 97. sz.: „...mindezeknél fogva ki kellett mondani, hogy olyan esetekben, amidőn a kielégítési végrehajtás valamelyik ausztriai bíróság által hozott végrehajtási végzés alapján, a Magyar állam területéhez tartozó ingatlanokra cseleztatik vezetetni, a végrehajtás elrendelésének alapját a magyar bíróság vizsgálat tárgyává tenni kötele és az ingatlan csakis az illetékes magyar bíróság határozata alapján vehető végrehajtás alá. (952/1901. P. sz. I. polg. tanács)”
- ³⁹ Pl. II. polg. tanács, 118. sz.: „Annak megállapítása, hogy valamely ügylet szinleges-e vagy sem, jogkérdést képez s így a felülvizsgálat körébe vonható. (A kir. ítélőtábla mint felülvizsgálati bíróság.) Bevezette: Dr. Markovits Elemér kir. albiró.” Ezzel szemben a 160. sorszám alatti, teljes ülési határozat épp ellentétesen foglalt állást, s ezzel hatályon kívül helyezte a korábbi döntvényt: „A jogügylet szinlegességének kérdése ténykérdés. (1907 dec. 30-án az összes polgári bírák értekezletén hozott határozat.)”
- ⁴⁰ Pl.: II. polg. tanács, 54. sz.: „Az 1874:XXXIV. tcz. 46 és 48 §§-aiban felsorolt köteleességszegések valamelyike miatt az ügyvéd ellen emelt panaszos ügyekben a panaszlott ügyvédnek újra felvétel iránt előterjesztett kérelme további eljárás alapjául elfogadható: mert az idézett törvény fent megjelölt szakaszaiban felsorolt köteleességszegések valamelyike miatt az ügyvéd ellen emelt panasz folytán folyamatba tett eljárás a polg. prdts. szabályaitól eltérő hivatalos vizsgálaton alapuló különleges eljárás lévén, miből folyóan kétségtelen az, hogy a határozattal befejezett ilyen ügyben a polg. prdts. 69 §-án alapuló perújításnak helye nincs; tekintette azonban arra, hogy úgy a szóban forgó törvény, valamint az eljárást szabályozó 4544/1879 sz. Ig.Miniszteri rendelet az ily ügyek újrafelvételét ki nem zárja, a panaszlott ügyvédnek az ellene folyamatban volt vizsgálati eljárás újra felvétele iránt előterjesztett kérelmét már az ügyvédek elleni fegyelmi eljárás hasonzerűségénél fogva is további eljárás alapjául elfogadni kell. (Curia 1736/1900. P. sz.)”
- ⁴¹ A szegedi és a debreceni ítélőtábla ítélkezési gyakorlatának egységességére utal a II. polg. tanács 151. sz. alatt felvett határozat indokolása is, amely a szegedi kir. ítélőtábla 6. sz. polgári döntvényére hivatkozik: „Ha a hagyaték tárgyalása alkalmával az örökhagyó házastársa vagy az örökös társak valamelyike a saját vagyonát az 1894:XXVI. tc. 60 §-ában foglalt rendelkezésnek megfelelően osztály alá bocsátja, a tárgyalást vezető kir. közjegyző tárgyalási díjának megállapításánál az osztály alá bocsátott vagyon értéke figyelembe nem veendő és ez az érték a díjszámítás alapját képező vagyon értékének meghatározása céljából a hagyatéki vagyonhoz hozzá nem számítandó, mert a díjszámítás alapját az 1894:XXVI. tc. 127 §-ának utolsó előtti bekezdése értelmében kizárólag a hagyatéki vagyonnak a terhek levonása nélkül fennálló leltári értéke képezi, márpedig az osztály alá bocsátott vagyon hagyatékknak nem tekinthető s erre az esetre a szegedi kir. ítélőtábla 6-ik sz. polgári döntvénye sem alkalmazható. Az osztály alá bocsátás esetén, amennyiben az arról szóló okiratok be nem mutattnak, az 1894:XXVII. tc. 60 §-a értelmében külön jegyzőkönyv veendő fel, a kir. közjegyzőnek az eljárása tehát, amelyet az osztály alá bocsátott vagyon tekintetében kifejtenie kell, az 1894:XXVI. tc. 119 §-ának utolsó bekezdése szerint őt illető különdíjak által nyer díjazást. (2152/1907.P. sz.)”

A SZEGEDI KIRÁLYI ÍTÉLTÁBLA TÖRTÉNETE 1890–1914 KÖZÖTT. FEJEZETEK A SZEGEDI ÍTÉLTÁBLA TÖRTÉNETÉBŐL I.

Antal Tamás

A Bíróságtörténeti Könyvek sorozat részeként 2014-ben napvilágot látott első kötet az ítéltábla 1890 és 1914 közötti történetét dolgozza fel. A Szegedi Ítéltábla 19. és 20. századi története egybeforr a magyar történelemmel. Minden fontosabb esemény szinte azonnal érezhetővé vált a szervezetben és a hétköznapi tevékenységben is. „Dr. Antal Tamás vállalkozása egyedi és tiszteletreméltó, hiszen az az elhivatottság, amellyel a Szegedi Ítéltábla intézménytörténetét évekkel ezelőtt kutatni kezdte, példaértékű a magyar bírósági szervezetrendszerben. [...] A jelen kötet egy sorozat első része, amely megpróbál átfogó képet adni egy bíróságról, egy közösségről, egy városról és egy régióról, amely tulajdonképpen egy társadalmi és egy államszervezeti keresztmetszet is egyidejűleg” – fogalmaz Harangozó Attila, a Szegedi Ítéltábla elnöke a kötet előszavában.

ISBN 978 963 12 0356 1 – Országos Bírósági Hivatal, 2014, 167 p.

Antal Tamás

Az esküdtszék fogadtatása az 1896. évi bünvádi perrendtartás országgyűlési vitájában

1. Kodifikációs előzmények

A magyar Büntető törvénykönyv sikeres kodifikációja után¹ az Igazságügyminisztérium megbízásából Csemegi Károly elkészítette a törvényszékek előtti bünvádi eljárás újabb tervezetét is, amelyet a *Jogtudományi Közlöny* mellékleteként tártak a jogászság elé 1882-ben.² A „Sárga Könyv”³ terjedelmét lényegesen meghaladó, 688 §-ra tagolt törvénytervezet feletti szakmai diskurzusok, nemkülönben egy igazságügy-miniszteri ankét határozmányai nyomán Csemegi azt részben átszerkesztette; e második, 675 §-os változatot is közzé tették 1886-ban.⁴ E tervezetek az egész *törvényszéki bünvádi eljárás* menetét törekedtek átfogni, ezért immár a jogorvoslatokra és a jogerős büntetések végrehajtására irányuló fejezeteket is tartalmazták, míg a járásbíróságok hatáskörébe utalt büntetendő cselekmények iránti eljárásról egy külön perrendtartás készült volna.

Az így tervezett törvényszékek előtti büntetőeljárás az elkülönülő előnyomozással és az elővizsgálattal vette volna kezdetét, mely utóbbinál tárgyalták a bizonyítékokat: a bírói szemlék s a nevesített szakértői vizsgálatok mikéntjét, a házkutatás és a foglalás szabályait (érintve a

tárgyi s az okirati bizonyítási eszközöket), valamint a tanúk kihallgatását. Szintén itt foglalkoztak többek között az előzetes fogva tartással (vizsgálati fogsággal), a terhelttel való bánásmóddal, illetve annak kihallgatásával. A tervezetek szerinti megosztott, igen bonyolult vádemelési eljárásban a köz- vagy magánvádoló indítványa alapján,⁵ a terhelt meghallgatása után, a vád alá helyezés tényét a törvényszéki vádtanács mondta volna ki, amely elutasítása esetén felfolyamodásnak lett volna helye a királyi tábla vádtanácsához. Ezt az utat nem kellett végigjárni „tettenkapás” esetén.

A kizárólag szakbírák előtt folyó elsőfokú főtárgyalás előkészítése, valamint menete, illetve esetleges félbeszakítása és elnapolása voltak a tervezetek szövegének hangsúlyos részei, melyeket a rendes perorvoslatokról – konkrétan a fellebbezésről és a rendes semmisségi panaszról – szólók követték. E vonatkozásban a tervezetek a címükkel ellentétben az *ítéltábla előtti eljárást* is szabályozták; a perújítást és a koronaügyész által a törvény egységes alkalmazása végett benyújtható semmisségi panaszt – a rendkívüli jogorvoslatokat – önálló fejezetek tartalmazták. A Csemegi-féle tervezetek inkorporálták a makacssági – mai terminológiával: az ismeretlen helyen tartózkodó terhelttel szembeni – külön eljárást a jogszerűtlenül távol lévő és a szökevények ellen, illetve a kegyelmi tanácsot, mint a halálbüntetés legfelsőbb kegyelemből való átváltoztatása érdekében előzetesen eljáró szervet, továbbá büntetés-végrehajtási klauzulusokat is meghatároztak.

Végül azonban a progresszív mivoltuk ellenére egyikük sem nyert kellő szakmai és politikai támogatást; részben az eltulajtottnak ítélt vádelvűséget, részint a jogorvoslatokat érték erős kritikák.⁶ Ekként Fabiny Teofil igazságügy-miniszter – az előző tervezetek figyelembevételével, Wlassics Gyula, Tarnai János és Schédius Lajos munkájaként⁷ – csupán az 1887-ben összeült új országgyűlésen terjesz-

tett elő törvényjavaslatot a magyar bűnvádi eljárásról 1888. december 10-i keltezéssel, amely a tudományos igényvel fogalmazott hivatalos indokolásával együtt a 357. sorszámon került a képviselőházi irományok közé. E 484 §-ból álló szerkezet abban haladta meg az előzőket, hogy formailag a teljességre törekedett: immár részletesen rendelkezett az elsőfokú és a jogorvoslati eljárások menéről, valamint *ius specialisként* magában foglalta a járásbíróóság előtti per részletszabályait is.⁸ Mindezek ellenére érdemi vita e javaslat esetében sem történt.

A bűnvádi eljárás 1882. évi kodifikációjában az esküdtzék még nem szerepelt, csakúgy, miként a Fabiny által beterjesztett javaslatban sem.⁹ Az utóbbi javaslatot az új igazságügy-miniszter, Szilágyi Dezső kifejezetten az esküdtzések mellőzése miatt visszavonta. Szilágyi az 1870-ben Angliában tett tanulmányútja óta az esküdtzék egyik hazai zászlóvivőjeként a brit *jury* történetével és működésével teljesen tisztában volt. Meggyőződéssel vallotta, hogy helyes büntető igazságszolgáltatási szervezet ez intézmény nélkül nem képzelhető.¹⁰

Az ő megbízásából készítette el az esküdtbíróági eljárás tervezetét 1890-ben Schédius Lajos. A beérkezett véleményeket is figyelembe veendő, Balogh Jenő akkori miniszteri államtitkárt és egyetemi magántanárt bízta meg Szilágyi a teljes perrendtartás új előadói tervezetének megalkotásával. A tervezetet szaktanácskozmány elé terjesztették, amely munkáját befejezve hétagú szövegező bizottság alakult Szilágyi Dezső vezetésével. Részt vett benne Balogh Jenő, Battlay Imre, Chorin Ferenc, Schédius Lajos, Tarnai János, Vargha Ferenc és Wlassics Gyula.¹¹ A véglegesnek szánt szöveg 1893 áprilisára készült el. A szövegezés döntő része Balogh Jenő munkáját és szaktudását dicsérte. Az 1895 elején elkészült végleges javaslatot Erdély Sándor igazságügy-miniszter terjesztette a képviselőház elé 1895. május 4-én.¹²

Az elfogadott Bűnvádi perrendtartás két kérdést hagyott nyitva: a bíróságok hatáskörének megállapítását és az esküdtbíróóságok szervezését. E két kisebb törvény első tervezetét még Szilágyi megbízásából Battlay Imre készítette el 1894-ben, majd 1895-ben és 1896-ban az egészet újraszövegezték. Végül két szaktanácskozmányi bírálat után ténylegesen Balogh Jenő fogalmazta meg mindkét javaslatot. Ezeket terjesztette 1897 márciusában Erdély Sándor az országgyűlés elé.¹³ Az esküdtzék rendszer várt reorganizációját így több törvénycikk együtt valósította meg: a Bűnvádi perrendtartás (1896: XXXIII. tc.; a továbbiakban: Bp.) esküdtzék előtti főtárgyalást szabályozó XIX. fejezete, valamint az esküdtzések szervezéséről szóló 1897. évi XXXIII. tc., illetve a Bp.-t életbe léptető jogszabály (1897: XXXIV. tc.).¹⁴

2. A konstruktív képviselőházi vita¹⁵

A Bp. országgyűlési vitája 1896. szeptember 3-án, a 647. ülésen kezdődött. Ezt megelőzően a képviselőház igazságügyi bizottsága elkészítette véleményes jelentését a törvényjavaslatról, amelyben az az esküdtzések átszervezését támogatta: „az esküdtbíróóság legnagyobb értéke

– ezen intézmény nagynevű védője, Glaser szerint¹⁶ abban rejlik, hogy megosztja a bírói hatalmat állandó szakképzett és az állampolgárok sorából bírói tisztségre hivatott, feddhetetlen életű férfiak között. Az esküdtzék nélkülözhetetlenségéhez való ragaszkodás nem a bíróság iránti bizalmatlanság talajából fakad, hanem azon gondolatból ered, mily szédítő hatalom ruháztatik állandó közösségekben működő jogászokra, midőn szóbeli tárgyalás és a bizonyítékok szabad méltatása alapján ítélnék ezek élete, szabadsága és társadalmi egzisztenciája fölött.” Hangsúlyozta a jelentés: „alig tartható fenn az az állapot, hogy azon törvények, melyek hivatása a társadalom jogrendjét és fennállását biztosítani, az állampolgárok teljes kizárásával kezeltesse, hivatásszerű bírák zárt testülete által”. E megállapítást támasztotta alá az a tény is, hogy Spanyolország és Németalföld (Hollandia) kivételével nem létezett olyan fejlett európai ország, amelyben az esküdtzék honos ne lett volna. Így a bizottság egyhangúan fogadta el az esküdtzék intézményének a bűnvádi eljárásba való beemelését. A javaslat által szintén ajánlott népbíróági intézménynek (*Schöffengericht*) a járásbíróóságoknál való meghonosítását viszont nem javasolták.¹⁷ A részletes jelentésben az esküdtzék eljárásra vonatkozóan csupán néhány, csekélyebb jelentőségű módosítás olvasható.¹⁸

A képviselőház előtt az igazságügyi bizottság előadója, Chorin Ferenc expozéjával kezdődött az *általános vita*. Az esküdtzések reformjára vonatkozóan kiindulópontként az 1843. évi eljárási törvényjavaslatot és az 1848. évi sajtóesküdtzégeket jelölte meg. Azonban emlékeztetett: a sajtóvétségek elbírálása Magyarországon igencsak kaleidoszkopikus képet mutatott: ugyanis a Királyhágón túli területeken az 1852. évi osztrák sajtórendtartás volt hatályban esküdtzékkel, Fiumében ugyanez esküdtzék nélkül, a Határőrvidéken az 1862. évi osztrák sajtórendtartás, az ország többi részében pedig az 1848. évi, majd az 1867 májusában kiadott rendelet volt irányadó.¹⁹

A javaslat elveiül jelölte meg a vádrendszert, a szóbeliség és közvetlenség érvényre juttatását, a nyilvánosságot, valamint a terhelt jogainak biztosítását, a jogorvoslati jog lehetőségét és az esküdtzék oly szabályozását, mely hatáskörébe utalta a nem csupán nyomtatvány útján elkövetett, hanem a súlyos beszámítás alá eső bűncselekmények feletti ítélezést is.²⁰ A javaslat legfontosabb változtatásának éppen az esküdtzék tartotta: „esküdtbíróóság nélkül a bűnvádi eljárás alkalmazására hivatott bírói szervezetet helyesen konstruálni nem lehet”. A sajtóesküdtzékkel kapcsolatban kiemelte: „csak egész kielégítően működtek, midőn az állam vagy a nemzet ellen intézett büntény megtorlásáról volt szó, de működésük ellen sok – s hozzátesszem alapos – kifogás emeltetett a rágalmazási és becsületsértési ügyekben.”²¹

Az előadó szerint adatok bizonyították, hogy a vádlott terhére az esküdtek sokkal ritkábban tévedtek, mint az állandó szakbírák. Az esküdtbíróóságok számára ugyanis nagy fölényt nyújt az egyéb bírói fórumokkal szemben a nyilvánosság, a verdiktek iránti bizalom, a visszavetési jog, a magas szavazati arány a bűnösség megállapításakor, az éber jogi ellenőrzés a bíróság részéről és az élettapasztalat. „A sajtó ügyekre szorított *jury* inkább politikai,

mint jogi intézmény – folytatta Chorin –, mert kizárólag politikai vagy személyi kérdésekkel foglalkozik. Olyan a kizárólag sajtó ügyekre utalt esküdtszék, mint a sivár talajon az idők minden viszontagságának kitett elszigetelt fa, amely nem verhet gyökeret, melyet a politikai szenvedélyek első vihara ledönt. [...] De ettől eltekintve, az esküdtszéket mindenütt mint a polgári és politikai szabadság nagy biztosítékát tekintik [...].” Ez az intézmény alkalmas volt arra, hogy az állampolgár és a bírósági szervezet elidegenedésének is gátat vessen.

A nemzetiségi és felekezeti sokszínűségekre vonatkozó kifogásokat nem tekintette alaposnak, mivel nemzetiségek Franciaországban, Angliában és Németországban is éltek. A nyelv sem lehetett probléma forrása: már nem volt hazánkban egyetlen törvényszék sem, hol kellő számú, az állam nyelvének ismeretével bíró esküdt ne lakott volna.²²

A laikus bíraskodás másik formájának: a járásbírók két népbíró behozatalának lehetőségét viszont Chorin nem tartotta sem célszerűnek, sem szervezetiesen helyesnek: „a népbírók fűziója a járásbíróval káros volna a jogszolgáltatásra, lassítaná az eljárást, és oly feladatot róna a népbírókra, amelyekre azok abszolúte képtelenek.” Németországban is próbálkoztak a *Schöffengericht*tal 1874-ben, de az végül kudarcot vallott. A javaslat történetéről röviden szólt, a hatályba léptető törvényekről pedig jelezte: azok csak később kerülnek az országgyűlés elé a következő ülésszakban.²³

Szeptember 4-én az első felszólaló maga Erdély Sándor volt. A *jury* mellett állva a miniszter elmondta, hogy az esküdtbíráskodásnak ugyan voltak ellenzői, de kevesen, és ők is inkább csak opportunitási okokból érveltek. „Én szerintem a büntető igazságszolgáltatásban a pszichológia kell, hogy irányadó legyen” – folytatta, s ezért az esküdtszéket találta a legalkalmasabb intézménynek, mivel a lélekre ható benyomások alapján, szabadon ítélt.

Kritikaként hangzott el többször, hogy Magyarország nem bír elegendő esküdtképes egyénnel. Azonban az indokoláshoz is mellékelte statisztika azt mutatta, hogy ez nem igaz. A nemzetiségek léte sem veszélyezteteti a *jury* bevezetését, mivel az ország minden vidékén élnek magyarul beszélő, írni és olvasni tudó polgárok, ott is, ahol egyébként nemzetiségek laknak. A nemzetiségi nyelveket majd a tolmácsok fordítják. A magyar állampolgárok pedig bírnak megfelelő műveltséggel, s a közvélemény is az esküdtszék mellett foglal állást – vélekedett Erdély. Oda konkludált: „kijelentem tehát, hogy az esküdtszéki intézményhez feltétlenül ragaszkodom.”²⁴

A függetlenségi és 48-as Párt nevében Polónyi Géza szólt. Elmondta, hogy ők már évtizedek óta követelték az

esküdtszéket: „lehetetlen e pillanatban nem konstatálni, hogy annak, hogy Magyarország esküdtszéki intézményre lesz megáldva, előzményei vannak, és hogy idáig jutottunk, e végre szüksége volt az országnak olyan lángelmére és hatalmas szívre, amely e ház mostani tisztelt elnökét díszíti, mert Magyarországnak esküdtszéki intéz-

ménye ma még nem lett volna nélküle”. Az elismerő szavak Szilágyi Dezsőt, az egykori igazságügy-minisztert (1889–1895), a kiváló jogtudóst és 1896-tól az országgyűlés elnökét méltatták.²⁵ E szavaknak további jelentőséget kölcsönzött azon tény is, hogy mindezt maga Polónyi nyilatkozta, aki anno a miniszteri megbízatása alatt Szilágyi egyik legelszántabb ellenfele volt a képviselőházban.

A hízelgőnek is mondható köszöntő után áttért az esküdtbíráskodás előnyeire: e szerint az eljárásban megjelenik a lelkiismeret, a közvélemény és a hazafiság: „mert a társadalom megnyugtatósa csak úgy érhető el, ha nem a paragrafust rágó és megcsontosított jogi elveken nyargaló bírói vélemény, hanem az élő lelkiismeret szava dönt, mely messze jövőkre megmutatja, hogy ez

volt ebben az esetben az igazság és nem más.”²⁶ A nemzetiségekkel kapcsolatosan vallotta: „a magyar törvényhozás bebizonyítja minden nemzetiségi áskálódással szemben, hogy igenis, elég erősnek érzi magát, de egyúttal elég hatalmasnak is arra, hogy ilyen intézményekkel nem csak a magyar nemzetnek, mint politikai nemzetnek, hanem a magyarságnak érdekeit is mindenkiel, a nemzetiségekkel szemben is megvédelmezni tudja.”²⁷

Ugyan aggályait fejezte ki a hatályba léptető szervezeti javaslattal szemben, azonban ez még csak tervezet szintjén létezett, így részletesen nem tért ki rá. Csupán megjegyezte: a perrendtartást és a hatályba léptető törvényt, valamint az esküdtszéki szervezeti törvényt egyszerre kellett volna előterjeszteni.

Ragályi Lajos magát az esküdtszéket és a javaslatot üdvözölte, de a lapokban már közzétett, az esküdtképeségről is szóló törvénytervezetet ő sem tudta elfogadni, mivel szerinte az a mindenkor kormányon lévők érdekét szolgálta.²⁸ Javier Dániel a járásbírószékeken szervezendő népbírószékek mellett foglalt állást. Azzal érvelt, hogy ha az esküdtszék helyes, akkor emez is.²⁹

Issekutz Győző elviekben támogatta az esküdtszéket, de a nemzetiségi és politikai helyzet miatt aggodalmak szállták meg. Emiatt sajnálta, hogy a szervezeti javaslat még nem volt a Ház előtt, de bízott abban, hogy majdan megvédi a *jury* intézményét a kompromittálástól. Az érdemiekre nézve hiányolta az angol jogból ismert azon megoldást, hogy a beismerés esetén mellőzendő a terhelt

Szilágyi Dezső

esküdszék elé állítása. Nem értett egyet a visszavetési jog szabályozásával és az elnöki kitanítással sem. Ez utóbbit kihagyandónak vélte, mondván: inkább a vád s a védelem fejtse ki a jogi kérdéseket az esküdtek előtt. A verdikt meghozatalakor a szavazattöbbséggel viszont egyetértett, mivel az egyhangúságot a „jogászbíróságok” tanácsaiban sem követelték meg.³⁰

Az általános vitát szeptember 5-én az utolsó felszólaló, Visontai Soma meghallgatásával folytatták; ő is üdvözölte az esküdszéket, a kétharmados szavazati arányt és azt, hogy a vádlott javára eső enyhítő körülmények – helyesebben: a „nem bűnös” döntés – hét az öthöz arányban is kimondhatók. Szerinte viszont semmi esetre sem felelt meg a magyar jogi hagyományoknak az, hogy az esküdszék megalkotásának lehetőségét a törvényszéki elnökök kezébe adják. A *Schöffen*-rendszert nem támogatta. A szervezeti törvényjavaslat hiányát ő is felhozta, de hoztátette: mindenki támogatja a perrendtartás javaslatát ennek ellenére is, mivel – e kérdésben – bizalmat szavaznak a kormányoknak.³¹

Az esküdszéket nem érintő, Chorin és Polónyi által elmondott zárszavak után a Ház részletes vita alapjául egyhangúan szavazta meg a javaslatot.³²

A Bp. *részletes vitája* 1896. szeptember 9-én kezdődött. Az esküdszékről szóló fejezethez (337–377. §§) másnap érkeztek, s először a 343. szakaszhoz volt hozzászólás.³³ Polónyi ekkor indítványozta, hogy az esküdtek kizárására vonatkozó szövegrészből a bíróság végérvényes határozati jogát hagyják ki, mivel ez azt eredményezné, hogy *res judicatá*vá válna a döntés. Chorin Ferenc nem javasolta a módosítást, mivel így megakadna az eljárás. Az esküdt tárgyalásról való kizárásának megítélését a bíróság belátására kell bízni. Ha ez káros következményekkel jár, akkor a semmisségi panaszban elő lehet adni a sérelmet. A kizárt esküdtjelölt pedig egyáltalán nem élhet jogorvoslattal, ezt jelenti a „végérvényes” kifejezés. A többség nem is szavazta meg a módosítást.³⁴

A 344. és a 345. szakaszokat vita nélkül elfogadták. A pótesküdtékről rendelkező 346. §-nál³⁵ Polónyi javasolta: a visszavetési jogát ki nem merített fél a pótesküdtékekkel szemben is protestálhasson. Plósz Sándor államtitkár szerint ez a 345. §-ra tekintettel felesleges volna, mivel a név kihúzása után az elnök úgysis megkérdezi: elfogadják-e vagy sem. Issekutz Győző Polónyit támogatta. Erdély Sándor minderre azt válaszolta, hogy a visszavetési jog a pótesküdtékekkel szemben is gyakorolható – ez következik a javaslatból. Polónyi ebben megnyugodva elállt módosításától.³⁶

A 347. és a 348. szakaszokra nem tettek észrevételt. Az eskü szövegét tartalmazó 349. §-hoz³⁷ Visontai Soma szolt hozzá. „Azért alkalmaz ez a bűnvádi eljárás esküdteket – kezdte beszédét –, mert az esküdt, mint úgy szólván a közlelkiismeret képviselője, nem a törvény holt betűje szerint ítél. [...] Ennek folyománya, hogy az esküdt nem indokolja

meg igazmondását, hogy míg a jogi szakbírósnak kimerítő indokolásban kell számot adnia, hogy milyen irányban alkalmazta a törvényt, ezt az esküdtől nem kívánja meg semmiféle törvény, mert ő csak a vád és a védelem erősségei alapján lelkiismeretes meggyőződése szerint fog ítélni.” Ezek alapján kifogásolta az eskü szövegét, mondván: abban utalás áll a „törvény értelmében” való ítélkezésre. Márpedig ilyen esküt jó lelkiismerettel nem tehet az esküdt, mivel a törvények értelmét és annak elméleteit nem ismeri. Módosító javaslata így hangzott: a „törvényt megtartják” kifejezés helyett a „törvényre figyelnek”, a „törvény értelmében” helyett a „lelkiismeretesen” szavak kerüljenek a szövegbe. Chorin angol és osztrák mintára hivatkozva nem támogatta ezt a módosítást

sem, mivel szerinte magának az eskü szövegének is ki kellett fejeznie az esküdti jogokat és kötelezettségeket.³⁸

A szeptember 11-én folytatódó vitában Mérey Lajos is az eskü szövegét opponálta: szerinte a „törvényt szem előtt tartják” fordulat illene a javaslatba. Az elasztikusnak mondott „törvény értelmében” kifejezéssel ugyanis elvetnénk a lelkiismeret szabadságát, s e nélkül nincs esküdszék. „Az esküdt hivatkozhatik Istenre, de nem a törvényre!” – összegezte gondolatait.³⁹

Erdély Sándor miniszter protestált: „az esküdtnek nem szabad magát a törvénnyel ellentétbe helyeznie”. Hangsúlyozta: „mi azt akarjuk, hogy az esküdt megtartsa a törvényt. Ezt pedig megfigyeléssel pótolni nem lehet.” Ugyanez vonatkozik a „törvény értelmében” és a „lelkiismeretesen” megfogalmazásokra is, mivel ezek nem szinonimák egymással. Polónyi kivételesen az eredeti szöveggel értett egyet: „az esküdtbírószéket nem azért hozzuk be, hogy törvényen kívüli állapot legyen, hanem, hogy az alkotmányosan meghozott törvények hatékonyabban érvényesüljenek.”

Szalay Károly ellenben Visontaival értett egyet, mivel a szakbírósnak sem az volt az igazi feladata, hogy a törvényt megtartsa, hanem hogy alkalmazza azt. Erre például hozta, miszerint ha három különböző bíróság háromféleképpen ítél, attól még megtartották a törvényt, csak eltérően alkalmazták. Éppen ez a fellebbezés intézményének lényege.⁴⁰ Végül a szavazásnál a Ház az eredeti szöveget tartotta fenn.

Polónyi Géza

A 350. § nem vetett fel problémát; az esküdtek kérdéses jogáról szóló 351. §-nál⁴¹ újból Visontai próbálkozott egy zavarosan megfogalmazott módosítással, de Erdély figyelmeztetésére inkább elállt tőle. Ezután a 358. §-ig⁴² haladtak előre. Polónyi itt a beszámíthatóság feletti rész-kérdés feltevésével kapcsolatban javasolta: kifejezetten felelnie kelljen rá az esküdteknek aszerint, hogy kizárják vagy megállapítják azt. Egyébként szerinte a beszámíthatóságot nem a főkérdésbe, hanem egy önálló mellék-kérdésbe kellene foglalni. Visontai Soma most nem értett egyet ellenzéki társával, s a főkérdésbe való foglalást támogatta a 358. § (2) bekezdésére tekintettel, amely lehetővé tette, hogy a beszámítást kizáró okok létét indokolt esetben külön kérdésben tegyék fel. A többség az eredeti megoldást fogadta el.⁴³

A 364. §-ig⁴⁴ nem adódott észrevétel, ott Mérey Lajos kívánt felvetetni a szakaszba két új jogszabályi hivatkozást, amely a Bp.-nek az esküdtek tanácskozásáról szóló §-aira irányult, s amelyet a Ház meg is szavazott.

Az esküdtek visszavonulásáról rendelkező 365. §-nál⁴⁵ ugyancsak Mérey indítványozta: az elnöki fejtegetés után az esküdtek főnöke olvasson fel egy figyelmeztetést a társainak arról, hogy szabadon, lelkiismeretük szerint dönthetnek – ahogyan ez az osztrák esküdtszéki törvényben is szerepel. Erdély Sándor ezt elutasította, mivel az osztrák jogszabály csak azért tartalmazza a figyelmeztetés intézményét, mert nem alkalmazza az elnöki reaszumálást. Visontai Mérey mellé állt, s fejtegette: „a törvényhozások gondoskodnak arról, hogy midőn ezen erős harc után [a vád és a védelem között] végre elérkezett az a pillanat, hogy az esküdtek döntsenek, a magábaszállás ezen ünneplés pillanatában a jogi kitanítás mellett még ünneplés és a hangulatra számított intelmenben részesüljenek.” Szerinte a javaslat szövegében az összegzés ténylegesen nem is szerepelt, az elnök csak az esküdtek feladatáról beszélhetett. Indítványát ezért nagy horderejűnek minősítette. Chorin nem támogatta a módosítást, mivel az eskütétel és az elnöki kitanítás után felesleges volt egy további „intelem”, ráadásul így az esküdteket egy tárgyaláson kívüli s a nyilvánosságtól elzárt körülmény befolyásolhatta volna. A többség nem is fogadta el a módosítást.⁴⁶

A nem észrevételezett 366. § után a szavazásról szóló 367. §-nál⁴⁷ Issekutz Győző javasolta, hogy a zárt ülésen az esküdtek bármelyikének kívánatára titkosan lehessen szavazni. Mérey azt toldotta volna utolsó bekezdésként a szakaszhoz, hogy „az esküdtek a szavazás részleteit és az egyes szavazatok arányát titokban tartani kötelesek”. Erdély támogatta Issekutz indítványát, így az be is került a javaslatba, de Méreyét nem.⁴⁸

A 370. §-ig⁴⁹ nem volt újabb vita, ott Polónyi indítványozta, hogy a homályos verdikttel szembeni helyesbítő eljárás eredménytelensége esetén a bejelentett felfolyamodásnak adjanak felfüggesztő hatályt. Erdély a toldásba beleegyezett. A további szakaszokat vita és észrevétel nélkül fogadták el.⁵⁰

A képviselőházbeli harmadszori olvasatra 1896. szeptember 12-én került sor, s mivel elfogadták a Bűnvádi perrendtartást, a javaslat szövegét továbbküldték a főrendekhez.⁵¹

3. A rövid főrendi házi vita⁵²

A főrendi házban 1896. szeptember 19-én Erdély Sándor az esküdtszék mellett érvelve, a képviselőházban már elhangzottak szerint ajánlotta a javaslatot elfogadásra. Rámutatott: az esküdtszék nélkül a perrendtartást a közvéleményre is tekintettel megalkotni nem lehetett.⁵³

A vitában egyedül a Katolikus Néppárt alapítója, gr. Zichy Nándor szólalt fel, aki nem tartotta szerencsésnek a „jury-igazságszolgáltatás” Magyarországon való bevezetését a nemzetiségi arányok s a magyarság helyenkénti alulreprezentáltsága miatt: az esküdtszék így nem állhat erős alapokon, ugyanis a *juryt* kizárólag olyan állampolgárokból összeállítani, akik értik a magyar nyelvet, a többiek pedig kizárni, veszedelmes volna. Mégis, a perrendtartás progresszív és szükséges volta miatt *en bloc* elfogadásra ajánlotta a javaslatot. Zichy indítványával egyetértve, a Bűnvádi perrendtartás mind az 592 §-át a főrendek egyszerre, *en bloc* fogadták el.⁵⁴

4. Epilógus

A jegyzeteinkben már többször hivatkozott tudós, az ekkor még fiatal Finkey Ferenc a kodifikáció folyamata után az esküdtszék reformját e szavakkal méltatta: „dicsőségére válik törvényhozásunknak, hogy törvénykönyvbe iktatta a legszabadelvűbb s a mi alkotmányunkkal oly sok rokonságban álló államnak 600 éven át kipróbált intézményét, melyet immár valamennyi szabadelvű állam kebelére fogadott, s ezzel szorosabbra fűzte a rokonságot, mely állami intézményeink s a műveltebb külföld intézményei között van.”⁵⁵

Mindazonáltal a kiterjesztett – nem csupán sajtóvétségi – hatáskörű bűnvádi esküdtszék magyarországi története annak ellenére is rövid volt, hogy a Bp. 1900. január 1-én valóban hatályba lépett.⁵⁶ Az első világháború sodrában ugyanis a laikus bíraskodást az ország területének jelentős részén a Tisza István vezette kormány 1914-ben provizórikusan felfüggesztette, a dualizmus megszűnése után pedig *de facto* egyik forradalomban sem szervezték/szervezhették újjá, mígnem 1923-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a Horthy-korszak politikai rendszere az esküdtszék nem támogatja. A kódex szövegében azonban *pro forma* meghagyták az idevonatkozó fejezetet és intézményeket, amelyek a keletkezésüktől fogva megosztották a hazai gyakorló jogászságot.⁵⁷

Melléklet

Az esküdtbíróságok székhelyei és az évenkénti ülészakok időrendi beosztása a perrendtartás életbe lépése után⁵⁸

Arad	február, június, november	Marosvásárhely	február, április, június, szeptember, december
Aranyosmarót	május, november	Máramarossziget	február, június, október
Balassagyarmat	március, június, szeptember, december	Miskolc	február, április, június, október
Besztercebánya	február, május, november	Nagybecskerek	február, május, november
Beregszász	március, június, november	Nagykanizsa	február, június, november
Beszterce	május, november	Nagykikinda	február, június, november
Brassó	március, november	Nagyszeben	március, november
Budapest	június, július, augusztus kivételével minden hónapban	Nagyvárad	július, augusztus, december kivételével minden hónapban
Csíkszereda	február, június, november	Nyíregyháza	március, június, szeptember, december
Debrecen	március, június, szeptember, december	Nyitra	február, május, október, december
Deés	március, június, november	Pancsova	március, június, szeptember, december
Déva	február, május, július, november	Pestvidék	február, május, szeptember, október, november
Eger	május, november	Pécs	február, május, szeptember, november
Eperjes	február, május, november	Pozsony	február, június, november
Erzsébetváros	március, szeptember	Rimaszombat	május, szeptember, december
Fehértemplom	február, május, augusztus, november	Rózsashegy	március, október
Fiume	február, június, október	Sátoraljaújhely	február, május, október
Gyula	február, június, november	Sopron	április, szeptember, december
Gyulafehérvár	február, június, október	Szabadka	február, június, október
Győr	február, június, október	Szatmárnémeti	február, május, szeptember, november
Ipolyság	április, október	Szeged	február, május, szeptember, november
Kalocsa	március, szeptember	Szekszárd	február, május, augusztus, november
Karánsebes	február, június, október	Székelyudvarhely	április, október
Kassa	február, június, november	Székesfehérvár	február, május, november
Kaposvár	február, június, október	Szolnok	február, május, augusztus, november
Kecskemét	február, június, október	Szombathely	február, május, október, december
Kézdivásárhely	február, június, október	Temesvár	január, március, április, május, szeptember, november
Kolozsvár	január, május, szeptember, november	Torda	április, október
Komárom	február, május, augusztus, november	Trencsén	március, október, december
Lócse	április, november	Újvidék	március, június, szeptember, december
Lugos	február, május, október	Veszprém	március, június, november
		Zalaegerszeg	február, május, szeptember, november
		Zilah	február, május, október
		Zombor	február, június, november

Jegyzetek

- Löw Tobiás: *A magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye*. Budapest, 1880. 1–2. kötet; ehhez legújabbban Mezey Barna: A büntetőjogi kodifikáció kérdése a monarchikus diktatúrák korában Magyarországon (1848–1867). In *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Béli Gábor etc. Pécs, 2016, Publikon Kiadó, 185–193. p.
- Magyar bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt*. A m. k. igazságügyminiszter megbízásából készítette Csemegi Károly. Melléklet a Jogtudományi Közlönyhöz. Budapest, 1882. Lásd még Jellinek Arthur: A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre tekintettel a magyar bűnvádi eljárás tervezetére. In *Magyar Jogászegyleti Értekezések XI*. Budapest, 1883, 26–37. p., Fayer László: *Bűnvádi eljárás a törvényszék előtt. Szokásjogi forrásból*. Budapest, 1885. 1–3. füzet.
- Az igazságügyminiszter által javaslatba hozott szabályok a bűnvádi eljárás egyöntetősége tárgyában*. Pest, 1872, Ráth Mór kiadványa.
- Magyar bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt*. A m. k. igazságügyminiszter megbízásából készítette Csemegi Károly. Második – részben az igazságügyminiszteri enquêt határozatai alapján átdolgozott kiadás. Budapest, 1886.
- Kovács Judit: A magánvád szabályozásának hazai története az 1973. évi I. törvény megjelenéséig. In *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. LXII., Fasc. 13. Szeged, 2002, 11–15. p.; Kereszty Béla: A vádelv története és szabályozása az első magyar Bp.-ben. In *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. XLI. *Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára*. Szerk.: Tóth Károly. Szeged, 1992, 301–313. p., ide különösen 303–306. p., 311–313. p.
- Erdei Árpád: Csemegi Károly, a büntetőeljárás jog művelője. In *A praxistól a kodifikációig: Csemegi Károly emlékére, 1826–1899*. Szerk.: Mezey Barna. Budapest, 2001, Osiris, 37–45. p., Finkey Ferenc: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete, 1619–1914*. Szerk.: Szathmáry Béla. Sárospatak, [1948] 2000, Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 165–169. p.
- Finkey 1948, i. m. 176. p.
- A magyar bűnvádi eljárás törvényjavaslata*. A képviselőház elé terjesztette Fabiny Teofil m. kir. igazságügyminiszter. Budapest, 1889.
- Fantoly Zsanett: A magyar büntetőeljárás jog kodifikációjának történeti fejlődése. In *Acta Universitatis Szegediensis*. FORVM Szeged. 2013. 1. szám, 13–14. p.; Balogh Jenő – Edvi Illés Károly –

- Vargha Ferenc: *A Bűnvádi Perrendtartás magyarázata*. Budapest, 1898, 20–21. p.
- ¹⁰ Antal Tamás: Az angol esküdtszék történetének rövid foglalatja. In *Acta Universitatis Szegediensis*. FORVM Szeged. 2013. 2. szám, 5–29. p., uő: Az angliai esküdtszéki rendszer kritikája és reformja a 19. század elején. In *Jogtudományi Közlöny*, 2015. február, 79–89. p.; uő: Az angol esküdtszék fejlődése a közép- és a koraiútkorban – a Magna Chartától Morus Tamás peréig. *Jogtudományi Közlöny*, 2015. október, 477–486. p., uő.: A 19. századi brit laikus bíraskodás magyar szemmel. Szilágyi Dezső az angol esküdtszékéről. In *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. LXXVII. [LXXVIII.] *Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk.: Tóth Judit. Szeged, 2015, 339–353. p.
- ¹¹ Finkey 1948, i. m. 176–182. p., 186–189. p.
- ¹² Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. A szöveget gondozta Béli Gábor. Zalaegerszeg, 1996, Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete, 246–252. p., Finkey Ferenc: *A magyar büntető perjog tankönyve*. Budapest, 1916, 58–59. p.; r-e: Erdélyi Sándor. In *Ügvédek Lapja*, 1897. július 17. 1. p.
- ¹³ Finkey 1916, i. m. 60. p.
- ¹⁴ Csizmadia Andor: *Az esküdtbíróóság Magyarországon a dualizmus korában*. In *Jogtörténeti tanulmányok I.* Szerk.: Csizmadia Andor. Budapest, 1966, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 131–147. p., vő.: Vámbéry Rusztem: *Kézikönyv esküdtek számára*. Budapest, 1900, 1–96. p.; Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletábrák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged, 2006, Csongrád Megyei Levéltár, 229–243. p. /Dél-alföldi évszázadok 23./
- ¹⁵ *Az 1892. február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai: Képviselőház. Irományok (a továbbiakban: KHI), Képviselőház. Napló (a továbbiakban: KHN); a képviselők adatait összegzi: Országgyűlési almanach 1887–1892.* Szerk.: Sturm Albert, Budapest, 1892, 171–364. p.
- ¹⁶ Julius Anton Glaser (1831–1885) osztrák kriminalista és igazságügy-miniszter, az 1873. évi bűnvádi perrendtartás kidolgozója volt. Több művet publikált az angol esküdtbíráskodásról [*Das englisch-schottische Strafverfahren* (Wien, 1850); *Anklage, Wahrspruch und Rechtsmittel im englischen Schwurgerichtsverfahren* (Erlangen, 1866); *Schwurgerichtliche Erörterung* (Wien, 1875)].
- ¹⁷ KHI. XXXIV. 1110. szám., i. m. 7–8. p.
- ¹⁸ KHI. XXXIV. 1110. szám., i. m. 152–162. p.
- ¹⁹ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 20. p.
- ²⁰ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 21–22. p.
- ²¹ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 25. p.
- ²² KHN. XXXIV., 1896, i. m. 26. p.
- ²³ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 27. p.
- ²⁴ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 33–34. p.
- ²⁵ Antal Tamás: *Szilágyi Dezső és műve*. Szeged, 2016, Iurisperitus Kiadó, 1–81. p. / Jogtörténeti Tár 4. Alapította: Ruzsoly József. Sorozatszerk.: Balogh Elemér./ Uő: *Szilágyi Dezső igazságügyi reformjairól (1890–1900)*. Pécs, 2005, PTE ÁJK, 9–28. p. /Jogtörténeti tanulmányok VIII. Szerk.: Kajtár István, etc./; Siptai István: *Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció*. In *Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában*. Szerk.: Csibi Norbert – Domanczyk Endre. Pécs, 2004, PTE Grastyán Endre Szakkollégiuma, 137–152. p.
- ²⁶ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 36. p.
- ²⁷ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 37. p.
- ²⁸ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 41. p.; az esküdtszék szervezéséről szóló tervezet említett szövegét lásd: Törvényjavaslat az esküdtbíróóságok szervezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1896. július 31. 244–247. p., A Bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat tervezete. *Jogtudományi Közlöny*, 1896. augusztus 7., 253–255. p.
- ²⁹ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 48. p.
- ³⁰ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 51–53. p.
- ³¹ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 60–62. p.
- ³² KHN. XXXIV., 1896, i. m. 64. p.
- ³³ A 343. § érintett részei: „(2) Az az esküdt, aki ellen az [(1) bekezdésben] 1–6. pontok alatt felsorolt okok valamelyike forog fenn, az illető ügnek elintézésében nem vehet részt. (3) A kizárára nézve az illető esküdtnak és a feleknek meghallgatása után a bíróság végérvényesen határoz.”
- ³⁴ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 113–114. p.
- ³⁵ A 346. § szövege: „(1) Ha előre látható, hogy a főtárgyalás hosszabb időre fog terjedni, az elnök egy vagy több pótesküdtnek alkalmazását rendelheti el és e célból tizenkettőnél több esküdtet sorsolhat ki. (2) Pótesküdtnek azok lesznek, akiknek nevét az elnök utoljára húzta ki az urnából.”
- ³⁶ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 114. p.
- ³⁷ A 349. § szövege: „(1) Az esküdtszék megalakulása után az elnök az esküdteket és a pótesküdteteket a vádlott jelenlétében nyilvános ülésben, semmisség terhe alatt megesketi. (2) Miután mindnyájan felálltak, az elnök a következő felhívást intézi hozzájuk: „Esküdjének önök a mindentudó és mindenható Istenre, hogy az N. N. ellen folytatott ügyben az esküdtek köteleességeit híven teljesítik, a törvényt megtartják, a tárgyalás egész menetét gondos figyelemmel kísérik, a tárgyalás alatt álló ügyről határozatuk kimondásáig mással, mint esküdt-társaikkal, nem értekeznek, és félretéve minden kedvezést, félelmet és személyes tekinteteket, mind a vádlott ellen, mind a mellette felhozott bizonyítékokat egyenlő gondossággal és pártatlan lelkiismeretességgel mérlegelik, és ebből merített meggyőződésük szerint, igazságosan és a törvény értelmében határoznak.” (3) Erre az esküdtek – az elnök által sorban nevéken szólítottván – jobb kezüket szívökre téve, egyenkint válaszolják: „Esküszöm, Isten engem úgy segítjen.” (4) Az az esküdt, aki azt állítja, hogy az eskü vallási meggyőződésével ellenkezik, eskü helyett fogadást tesz. E fogadás így szól: „Becsületemre és lelkiismeretemre fogadom.”
- ³⁸ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 115–116. p.
- ³⁹ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 118. p.
- ⁴⁰ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 119–120. p.
- ⁴¹ A 351. § szövege: „Az esküdtek a tanukhoz és a szakértőkhöz a 307. § értelmében oly módon intézhetnek kérdéseket, mint a bíróság bírói tagjai. Jogukban áll a bizonyító eljárás kiegészítése iránt is indítványt tenni, ami felett a bíróság határoz.”
- ⁴² A 358. § szövege: „(1) A beszámíthatóságot kizáró okok (1878: V. t.c. 76., 77., 79., 80. és 82. §), ha azokat a felek érvényesítették, vagy jelenségeiket a bíróságnak vagy az esküdtszéknek valamelyik tagja felhozta, a főkérdésbe lehetőleg akként foglalandók be, hogy a főkérdésre adott igenlő válasz kizárja fennforgásukat. (2) Ha azonban a befoglalás a főkérdést igen terjedelmessé vagy nehezen érthetővé tenné: a beszámítást kizáró ok külön kérdésbe is foglalható.”
- ⁴³ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 122. p.
- ⁴⁴ A 364. § érintett része: „(6) Az esküdtek tanácskozó termében jelen törvénynek a 351., 363–370. §-okat magában foglaló kivonata több példányban az esküdtek rendelkezésére bocsátandó.”
- ⁴⁵ A 365. § szövege: „(1) Az esküdtek tanácskozás végett történt visszavonulásuk után mindenekelőtt a köztök legidősebbnek elnöklete alatt, szóbeli szavazással és egyszerű szavazattöbbséggel megválasztják főnöküket, ki az esküdtek elé terjesztett kérdéseket felolvassa s a további tanácskozást és szavazást vezeti. (2) Ha többen egyenlő számú szavazatokat kaptak, az idősebbik tekintendő megválasztottnak.”
- ⁴⁶ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 124–125. p.
- ⁴⁷ A 367. § érintett része: „(1) Az esküdtek tanácskozásának befejezése után főnökük a kérdéseket a feltevés sorrendjében szavazás alá bocsátja és mindegyik esküdtet, abban a sorrendben, amelyben nevüket kihúzták, szavazatának élő szóval kijelentésére szólítja fel, végül saját szavazatát is kijelenti. Ha az esküdtek egyike kívánja, a szavazás titkos.”
- ⁴⁸ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 126. p.
- ⁴⁹ A 370. § érintett részei: „(1) Ha a bíróság abban a nézetben van, hogy az esküdtszék határozata alakjára nézve nem szabályszerű, vagy valamely kérdésnek lényegére nézve homályos, hézagos vagy önmagának ellenmondó: a kérdések megváltoztatása vagy kiegészítése mellett vagy e nélkül is felhívhatja az esküdteket, hogy ha-

tározatukat javítsák vagy egészítsék ki, illetőleg adjanak feleletet a megváltoztatott vagy kiegészített kérdésekre. (6) Ha az esküdtek ragaszkodnak ahhoz a határozatukhoz, melyet a bíróság homályosnak, hézagosnak vagy önmagának ellenmondónak jelentett ki, az ügy az esküdttörvényszéknek következő ülészakára utasítandó. A felfolyamodásnak felfüggesztő hatálya van.”

⁵⁰ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 127. p.

⁵¹ KHN. XXXIV., 1896, i. m. 136. p.

⁵² Az 1892. február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai: Főrendi Ház. Irományok (a továbbiakban: FHI); Főrendi Ház. Napló (a továbbiakban: FHN).

⁵³ FHN. VII. (1896/97) 6–7. p., FHI. XXIII. 989. szám. 5–8. p.

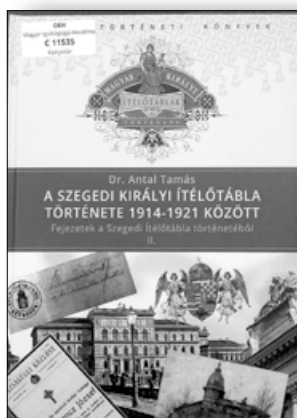
⁵⁴ FHN. VII. (1896/97) 8–10. p.

⁵⁵ Finkey Ferenc: Az esküdtszék a magyar büntető eljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 1898. november 4. 311. p. Lásd még tőle: Tanulmányok esküdttörvényszékünk három éves működéséből, I–II. *Jogtudományi Közöny*, 1903. március 13., március 20., 94. p., 101–102. p.

⁵⁶ Antal Tamás: A büntetőeljárás jogszabályi forrásai Magyarországon a polgári korban. In *Jogtudományi Közöny*, 2016. december, 611–618. p., különösen: 615–618. p.; uő: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1914 és 1921 között*. Budapest–Szeged, 2015, OBH–Szegedi Ítéltábla, 113–134. p. /Bíróságtörténeti könyvek. Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből II./

⁵⁷ Antal 2006, i. m. 253–263. p.

⁵⁸ Vámbéry 1900, i. m. 15–18. p.

A SZEGEDI KIRÁLYI ÍTÉLTÁBLA TÖRTÉNETE 1914 ÉS 1921 KÖZÖTT. FEJEZETEK A SZEGEDI ÍTÉLTÁBLA TÖRTÉNETÉBŐL II.

Antal Tamás

2015 novemberében megjelent a Szegedi Ítéltábla történetét bemutató könyvsorozat 2. kötete is, amely a Szegedi Királyi Ítéltábla 1914 és 1921 közötti időszakát három témakörben dolgozza fel. Az első téma a világháború, a második témakör az 1918–1919. évi forradalmak, a harmadik témakör pedig abba enged betekintést, milyen bonyodalmakkal kísérte zajlott az ítéltábla székházváltása a kolozsvári egyetem városba költözése miatt.

ISBN 978 963 12 3718 4 – Országos Bírósági Hivatal, 2014, 186 p.

Az egykor a Kúriának, a budapesti királyi ítéltáblának, a Koronaügyészségnek és a budapesti királyi főügyészségnek otthont adó Kossuth téri Igazságügyi Palota ünnepélyes megnyitóját 1896. október 20-án tartották meg. Az azóta eltelt 120 évben az épület funkciója többször változott, ma a Néprajzi Múzeumnak ad helyet. 2013. április 5-én Justitia – jelképesen – újra elfoglalta helyét az Igazságügyi Palotában.² A kormányzati elképzelések szerint 2020 tavaszára elkészülhet Budapesten a Múzeumi Negyed, amely otthont adhat majd a Néprajzi Múzeumnak, és legfőbb bírói fórumunk, a Kúria visszaköltözhet a millennium évében átadott épületébe.

1. A Kúria régi épülete

Az 1723. évi bírósági reformot követően a Kúria akkori két tagozata, a hétszemélyes tábla és a királyi tábla Pesten székelt, annak ellenére, hogy Pest tanácsa mindent elkövetett, hogy az ország legfőbb ítélkező fóruma ne a városban kerüljön felállításra. Attól féltek ugyanis, hogy a bíróságnak ingyen helyiséget, a személyzetnek pedig ingyen lakást kell biztosítani.³ A Kúria azonban Orczy Ist-

Bódiné Beliznai Kinga¹

120 éves az Igazságügyi Palota

ván jászkun kapitány, majd alországbíró házáat (Uri utca 45., ma Petőfi Sándor u. 16.) vette bérbe, és itt tartotta meg első ülését 1724. május 2-án.

A Kúria 1770-ben kapott saját székházat, amikor Mária Terézia 32 000 aranyforintért megvásárolta a mai Curia utca és Ferenciek tere sarkán álló épületet akkori tulajdonosától, szeleczki és boczonádi Szeleczky Mártontól, aki az adásvételi szerződés tanúsága szerint „Obriſtwachmeister des löbl. Nádasdy Regiments, vice Judicis Curiae” volt, majd kilenc éven keresztül Pest vármegye alispánjaként működött.

A ház már a 17. században is állt, szerepelt a Budavár visszavétele utáni első pesti házösszeírásban. Egyik tulajdonosa Donat Johan Heissler tábornagy (Pfalz, 1648

Az Igazságügyi Palota épülete

– Szeged, 1696) volt, aki többek között részt vett a magyarországi törökellenes hadjáratokban, illetve a Thököly-felkelés elleni erdélyi harcokban. A következő tulajdonos Pöckh János élelmezési biztos.⁴ A szinte romokban álló épületet 1724-ben vásárolta meg Szelezky 6000 forintért, és tágas, emeletes házat építtetett, amelyet 1738. évi végrendeletében ispotálynak szánt.

1783-ban II. József a Kúriát Budára helyezte, a Kúria copf stílusú épületébe pedig a nagyszombati egyetem jogi és bölcsészeti kara költözött. A Kúria az 1782-ben feloszlott klarissza apácák rendházában kapott elhelyezést, amelyet Franz Anton Hillerbrandt tervei szerint építettek át a Kúria, illetve az Országház céljára.⁵ A bíróságnak szánt Úri utcai szárny 1783-ban készült el. A templomot három szintre osztották,

tornyát és oromfalát a főpárkány magasságáig lebontották. Új kaput nyitottak, díszlépcsőházat építettek. (Az Országház utcára néző szárnyat 1785-ben az országgyűlés számára alakították át.)

A Kúria Pestre való visszahelyezéséről az 1790/91:XXXIX. tc. döntött:

„Mivelhogy mind a jog és igazság könnyebb és gyorsabb kiszolgáltatása, mind a Dunán innen fekvő három

kerület érdeke, mind végül a hely fekvése és a pörösködők nagyobb kényelme s a költségek megtakarítása követeli, hogy a királyi Curia Pestre, mint előbb is annak állandó tartózkodáshelyére, visszavitessék:

1. § Azért a karok és rendek alázatos előterjesztésére, Ő királyi szent felsége gondoskodni fog, hogy mindjárt az országgyűlés szétoszlása után, a királyi Curia az említett

Az egykori klarissza rendház Budán (Országház u. 28.)

szabad királyi Pest városába áthelyeztessék és ott állandóan maradjon.”

A Kúria „a régi Pest igazi nevezetessége volt, ugyanazon semmit mondó, unalmas kifejezésű épület, mint a többi középület. Hosszú, egyemeletes ház, melynek földszinti ablakán a gyermek is benézhetett. [...] termei alacsonyak, folyosói szűkek, mint a zárdákban szokott”.⁶ Lyka Károly művészettörténész szerint a Kúria régi épületébe „nem illett bele” a modern magyar igazságszolgáltatás. „Abban a fojtó levegőben csak a régi sablonok élhettek természetlen életüket. A Ferenciek terén álló nagy szürke ház sokkal inkább jelképezte elmúlt idők meddőségét, semhogy az új igazságszolgáltatás szellemét külsőképpen is kifejezni képes lett volna.”⁷

A pesti városház építésének idejére a polgármesteri és a városbírói hivatal költözött a Kúria épületébe, a legfőbb bírói fórum pedig Laffert Antal (mai Petőfi Sándor és Régi posta utca sarkán) álló házában kapott elhelyezést.

Az 1838. évi árvíz a Kúria épületét sem kímélte. Az árvízet követően a mai

Arany János és Október 6. utca sarkán álló Ürményi-féle ház⁹ megvételét és a legfőbb bírói fórum céljainak megfelelő átalakítását tervezték. A vételár és az átalakítási költségek azonban olyan magasak lettek volna, hogy a terv kivitelezése pénzügyi akadályokba ütközött. Így az árvíz okozta károkat igyekeztek helyrehozni, a megromlott helyiségek helyreállítása két évig tartott. 1845-ben újabb előterjesztés készült, amely a Kúria épületének lebontását, majd a telken új épület építését javasolta. Az 1848–49. évi események folytán a Kúria építkezési ügye szünetelt, a szabadságharcot követően a császári főtörvényszék költözött be, a Kúria 1861-ben¹⁰ foglalta vissza az épületet.¹¹

2. Az új épület építésének előzményei

A Kúria új épületének első terveit 1864-ben készítette Ybl Miklós. Andrassy György országbíró a terveket jóváhagyta, és a kivitelezési munkálatok mielőbbi megkezdéséről tárgyalt a kormányhatóságokkal. Az új épület kialakításához négy szomszédos telek, illetve ház (Formagyi-, Krick-, Miksics- és Czíkó-féle házak) kisajátítására lett volna szükség az akkori Sebestyén utcában. Az új épületet két és fél emeletesre tervezték, amely a hétszemélyes táblán és a királyi táblán kívül a váltótörvényszéknek és

a váltófeltörvényszéknek is helyet adott volna. Az utcáról beszűrődő zavaró zajok kiküszöbölése érdekében a tárgyalótermek egy kivételével udvarra nézőek lettek volna. Az építési költségeket – a kisajátítási költségeket nem számítva – 874 000 forintra becsülték.¹² A házkisajátítások viszont olyan tetemes összegeket emésztettek volna fel, hogy 1864 nyarán az építés ügye egy időre megakadt.

A Ferenciek terén való elhelyezést egyébként sem találták célszerűnek, mivel Pest városa „mióta a Kúria ott van folytonosan azon kellemes kényszerűségben érzi magát, hogy ülésekkor e főutcát ellánczoltassa, nehogy a kocsik rázkódtató dörgése a tanácskozást akadályozza. Ez pedig oly nagy hátrány a városra nézve, hogy azt egy új Kúria épületénél nem lehet tekintetbe nem venni, s a városnak joga van követelni, hogy e botrány jövőre megszüntessék.”¹³

A kiegyezést követően Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter vetette fel egy új igazságügyi palota¹⁴ építésének szükségességét. 1868-ban Szkalnitzky Antal és ifj. Koch Henrik építészeket bízta meg, hogy a Kúria

regi épületének helyére igazságügyi palotát tervezzenek. Horvát Boldizsár Szkalnitzkyt és Kochot Németországba, Belgiumba, Franciaországba és Angliába küldte, hogy tanulmányozzák az ottani bírósági épületeket. A tervek el is készültek, az építkezés azonban elmaradt.

A Kúria bővülő hivatalai számára 1869-ben megvásárolták a szomszédos Kovács-házat, melyben az 1860-as években a jogászság kedvelt találkozóhelye, a Fillinger-kávéház működött. „A hatvanas évek ifjúságának híres tüntetéseit itt beszélték meg, itt szervezték. Abban az időben a közéletbe bele játszott a füstös Fillinger-kávéház.”¹⁵

Az igazságügyi palota építéséről tanácskoztak 1871 februárjában Mailáth György semmitőszéki elnök vezetésével kúriai, ítélőtáblai és törvényszéki bírák. A Kúria semmitőszéki osztályának nagytermében tartott összejövetel szakértő vendége Koch Henrik építész volt. Mailáth arra kérte a megjelent főbírókat, hogy – az érdemi tárgyalások mielőbbi megkezdését elősegítendő – szolgálatassanak pontos adatokat arról, hogy az egyes bíróságoknak valamennyi hivatalukkal együtt hány helyiségre volna szükségük a megfelelő működéshez. Az adatok összegzésével és a kérdés előadásával Ráth Györgyöt, a Kúria semmitőszéki osztályának frissen kinevezett bíráját bízta meg.¹⁶

A Kúria régi épülete a mai Ferenciek terén⁸

Az elsőfokú bíróságok szervezetéről és működéséről szóló törvényjavaslatok tárgyalásával egyidejűleg 1871 folyamán szakbizottság felállítására is sor került, amelynek elnöke Mailáth György, tagjai pedig a fővárosban működő bíróságok elnökei, az igazságügyi minisztérium kiküldöttje, valamint két műépítész voltak.

A szakbizottságnak a következő „előkérdéseket” kellett megvitatnia:

- „1. Vajjon célszerű és kivihető volna-e, úgy a felelbiteli, mint az első folyamodású bíróságoknak a fővárosban egy épületben leendő elhelyezése [...];
2. vagy pedig két teljesen külön álló épületben helyeztessenek el a bíróságok;
3. melyik városrész lenne legalkalmasabb ezen épület vagy épületek emelésére.”¹⁷

A budapesti adottságokra figyelemmel – bár a központosítást tartotta volna célszerűnek – a szakbizottság a fellelbiteli és az elsőfokú bíróságok két külön épületben való elhelyezését látta megvalósíthatónak, két szomszédos, de legalábbis egymáshoz közel eső telken. A bizottság felsorolta a számításba vehető telkeket is azzal, hogy a Kúria akkori telkét nem javasolja, „mert az a kir. ítélőtábla épületének hozzáadásával és az azokat környező hat magánépület kisajátítása esetén sem elegendő [...] a felsőbb bíróságok számára emelendő épület céljaira”.¹⁸

1872 áprilisában a szakbizottság az ún. Schopper-féle telket vagy a Múzeum körüti Kunewalder-féle házat és a Beleznay-kertet javasolta arra az esetre, ha a bíróságok elhelyezésére egy épületben kerülne sor. A bizottság utalt arra is, hogy ezek a telkek önmagukban nem elég nagyok a bírósági épületek céljaira, így azokat a szomszédos telkekkel bővíteni kellene. (A Schopper-féle telken később az Országház épült fel, míg a korábban a Pesti Állatgyógyintézetnek helyet adó Kunewalder-féle házba a Műegyetem¹⁹ költözött, a Beleznay-kert-féle telken pedig magánházak épültek.)

A szakbizottság az Egyetem utca – Papnövelde utca – Hímző utca vagy a Ferencz József rakpart – Sörház utca – Molnár utca – Borz utca, illetve az Üllői út – Ősz utca közti telekrészt javasolta arra az esetre, ha a bíróságok elhelyezésére két külön épületben kerülne sor. (A 19. század végére e telkek nagyrészt beépültek, a harmadik telken ma is a Semmelweis Egyetem egyik épülete áll.)

A költségvetést terhelő nehézségek miatt 1873-tól szüneteltek a megkezdett törvénykezési reformok is. 1879-ben a Kúria Ferenciek terén álló épületét egy emelettel bővítették, ahol három ülésterem és az elnöki szoba kapott helyet.

1881. május 31-én a főrendiház ülésén Mailáth György országbíró interpellációt nyújtott be Pauler Tivadar igazságügyi-miniszterhez egy Budapesten felállítandó igazságügyi palota tárgyában:

„Tekintve, hogy a Budapesten levő főbb bíróságok hivatali helyiségeinek egy épületben leendő egyesítése az igazságszolgáltatás helyesen felfogott érdekében fekszik; tekintve, hogy az erre vonatkozó előmunkálatok a magyar királyi igazságügyminisztérium rendelkezésére állanak;

tekintve, hogy az e célból netalán kötendő törlesztési kölcsön felvételére a jelen körülmények kiválóan kedvezőknek mutatkoznak, azon tiszteletteljes kérdést intézem az igazságügy-minister ő nagyméltóságához:

szándékozik-e az 1872. évben elejtett fonalat felfogva a fentjelzett irányban intézkedni és a jövő költségvetésnek előterjesztése alkalmával e körülményt is figyelemre méltatni?”²⁰

Mailáth célszerűnek tartotta volna, hogy ne csak a legfőbb ítélkező fórumot, hanem a Budapesten székelő valamennyi bíróságot, ha nem is egy épületben, de legalább egymáshoz közel helyezték el, „ugy, hogy a jogkereső közönség egy helyen találja fel emberben és dologban mindazt, a mire ügyes bajaiában szüksége van”. A párizsi, illetve a brüsszeli igazságügyi palotát úgy építették, hogy „azon nagy teremben, mely összekötő kapcsul szolgál az igazságszolgáltatás minden ágának, sokszor két-három perc alatt szóval intézhetnek el ügyek, melyek elintézésére itt napokra terjedő utánjárás szükséges, mert bizonyos meghatározott órákban bírák és ügyvédek, jegyzők és általában jogkeresők találkoznak és minden segédadat nyomban rendelkezésükre áll.”²¹

Bár Pauler Tivadar az interpellációra adott válaszában a pénzügyi nehézségekre hivatkozva nem találta időszerűnek a kérdést, az építkezés ügye 1882-ben ismét felmerült. Kállay Béni, a Monarchia közös pénzügyminisztere ugyanis törvénykezési célokra átengedte a Vámház épülete mögötti Sóház-telket, a közmunkák tanácsa pedig azt javasolta, hogy a Kúria épülete a Várba, a Dísz térre a Honvédelmi Minisztérium akkori épülete mögött kerüljön felépítésre. Valamennyi bíróság egy épületben történő elhelyezésére Mailáth György a Sóház-telket javasolta, míg két külön épület emelése esetén a Kúria építésére a Várban felkínált telket tartotta megfelelőnek.

A Sóház-telken végül a Nagycsarnok épült fel. A Várban történő elhelyezésnek közben szép számmal akadtak ellenzői is. Főként arra utaltak, hogy a budai vár közlekedési szempontból a főváros legnehezebben megközelíthető városrésze, „a hova, ha a jogkereső közönség el akar jutni, kétszer, de sőt háromszor is kell a közlekedési eszközök változtatni, a mi mind megannyi időpazarlással jár, a hol semmi üzleti élet nincsen, a hová tehát az utat minden egyes polgár csupán a célból kénytelen megtenni, hogy ezen főbb bíróságoknál levő egy dolgát elvégezze.”²²

1891-ben a budapesti ügyvédi kamara feliratot nyújtott be Szilágyi Dezső igazságügyi-miniszterhez, amelyben az igazságügyi palota felállítását szorgalmazta:

„[...] Hazánk legfőbb bírósága és legnagyobb főtörvényszéke mint Excellenciád előtt is nagyon jól van tudva, oly elavult, díztelen épületben van elhelyezve, a mely nemcsak hogy az igazságszolgáltatásnak nem válik dízére, hanem még a közegészségügyi követelményeknek sem felel meg. Helyiségei szűkek, sötétek, nyáron fullasztó meleg uralkodik bennük, míg télen a déli órákban is gyertyalánggal kénytelenek a felső igazságszolgáltatás napszámosai a hiányzó napsugarat pótolni, hogy a periratokat olvashassák, a mi a mai írásbeli eljárás mellett elég nagy baj.

[...] szükségesnek látjuk, hogy az a pesti oldalon lehetőleg a főváros központjában építtessék. A szóbeliség és

nyilvánosság megköveteli, hogy a jogkereső közönség a bíróságot a lehető legközelebb találja és hogy ha a bíróságnál személyesen kell megjelennie, ne legyen kénytelen olyan utat megtenni, mely helyben is fél, vagy éppen egy egész napjába kerülne. Az igazságszolgáltatás, mint állami intézmény az állampolgárok kedvéért van s ha áll az az általánosan elismert princípium, hogy az igazságszolgáltatást, a bírót minél közelebb kell hozni az állampolgárokhoz, a jogkereső közönséghez, úgy itt sem szabad azt mellőzni.

Culturális fejlődésünk naponként közelebb visz a nyugat-európai civilizáció színvonalához, a melynek pedig egyik legfőbb életbölcsessége éppen abban rejlik, hogy mindenki igyekezzék idejét a lehető legjobban és leggyümölcsözőbben értékesíteni. Innen van az, hogy csaknem valamennyi nyugat-európai nagy városban az összes bíróságok lehetőleg a központban vagy a főforgalmi vonalon fekvő központi épületben helyeztetnek el.

[...] még egy körülményre bátorodunk Nagyméltóságod nagybecsű figyelmét felhívni. Hitünk szerint a legközelebbi idő meg fogja hozni a polgári és bűnvádi szóbeli eljárást. A felsőbíró-sági palota nem egy-két évre, hanem évtizedekre fog épülni. Azon óhajunknak adunk tehát kifejezést, hogy az épület ezen eljárások igényeire való tekintettel terveztesse, nem előadói szobákra, hanem tárgyalási és pedig felső bíróságok és az ország méltóságának megfelelő díszes, tágas termekre lesz szükség megfelelő várakozó helyiségekkel (salles des pas perdus). Nem volna helyes, ha ismétlődne az az eset, mely az elsőbíró-sági törvénykezési palotánál mindjárt a használatnak való átadása alkalmával oly sajnosan mutatkozott, a hol az előadói szobákról nagy térpazarlással van gondoskodva, míg a tárgyaló termek a helylyel való takarékoskodás miatt a célnak meg nem felelnek [...]

Ezeket kívántuk Nagyméltóságod elé terjeszteni s [...] egyszerűsre esedezünk, hogy a budapesti kir. ítélőtábla és m. kir. Curia részére a szóbeliség és nyilvánosság igényeinek megfelelő, a pesti oldalon, lehetőleg a forgalmi központban elhelyezendő díszes épület emelése végett a szükséges lépéseket mielőbb megtenni méltóztassék.²²³

1891 tavaszán Szabó Miklós kúriai elnök hosszabb ideig értekezett Hauszmann Alajos műegyetemi tanárral és műépítéssel a Kúria és a kir. ítélőtábla számára építendő

„díszes palotáról”. Bár az igazságügy-miniszter ellenezte, hogy az épület az új parlamenttel szemben épüljön fel, a miniszterelnök, a város és a Közmunkák Tanácsa ezt a teltet találta a legmegfelelőbbnek.²⁴

3. Építkezés az Országházzal szemben

Az 1893:XIII. tc. felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy „az V-ik kerületben fekvő, a Nádor-, Alkotmány-, Honvéd- és Szalay-utcák által határolt 1810 négyszögöl telken”²⁶ a magyar királyi Kúria, a budapesti kir. ítélőtábla, a koronaügyészség és a budapesti kir. főügyészség elhelyezésére szolgáló igazságügyi palotát emeltesse, „s az e célból szükséges építési költségek fedezésére a telekvétellel és belső berendezéssel együtt a pénzügyminiszter kezelése alatt álló »Magyar készpénzbiztosítéki alap«-ból 2.183,000 [...] forint, [...] kölcsönt vehessen fel.”

Hauszmann az 1891. november 7-én kelt 1891/10.982 számú I. M. rendeletben bízta meg az épület tervezésével. A „kartársak” szerint mintául a Paul Wallot által tervezett berlini Reichstagsgebäude szolgált.²⁷ „Wallot épp az ellenkezője volt Hauszmannnak: a világot egy tömegnek látó és a tömegeket nagyszabású arányérzékkel egyensúlyozó építő. Ilyennek mutatja berlini parlamenti épülete is. Holott Hauszmann palotája monumentalitás nélkül való kellemes és ízléses épület. Hauszmannnak bizonyára a legharmóniásabb al-

Hauszmann Alajos az 1870-es években²⁵

kotása.”²²⁸ Ybl Ervin szerint „Hauszmannnak Wallot iránt való hódolata is érvényesül, de építésünk itt méltó idősebb kollégájához, sőt bizvást állíthatjuk, hogy a Kúriánk főhomlokzata nemesebb, könnyedebb a berlini Országház frontjánál”²⁹

Az elkészült vázlatokat 1892-ben a Kúria és a kir. ítélőtábla bírái által álló bizottság bírálta el. A megjegyzések figyelembevételével készült el a végleges terv a költségvetéssel együtt. Hauszmann 1893 tavaszán nyújtotta be a tervet Szilágyi Dezső igazságügy-miniszterhez. A terv elfogadása után Szilágyi Dezső 1893 májusában terjesztette elő az igazságügyi palota felállítását célzó törvényjavaslatot az országgyűlésben, mivel „azon állami épületek, melyek a m. kir. Curia és a budapesti kir. ítélőtábla elhe-

A berlini Reichstagsgebäude

A budapesti Igazságügyi Palota

lyezésére szolgálnak, czélszerűtlen beosztásuknál fogva a legszerűebb igényeket sem elégítik ki, ódonóságuk következtében pedig közbiztonsági és egészségi tekintetben épen veszélyesek, és miután a Hatvani-utczának³⁰ a Budapesten emelendő IV-ik dunai hid megnyitására okvetlen bekövetkező meghosszabbításakor a m. kir. Curia épülete – annak jelentékeny része az új útba esvén – lebontás alá kerül, az építkezés elől tovább kitérni lehetetlen.”³¹

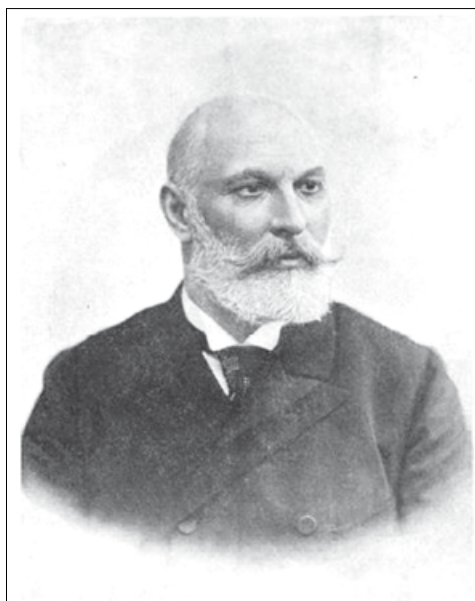
Hauszmann Alajos tervei alapján 1893. augusztus 16-án kezdődött meg az építkezés, hiszen a millenniumi év egyik emlékének tervezett Igazságügyi Palotának 1896-ra el kellett készülnie.

Szilágyi Dezső „nagy hangsúlyt fektetett a Kúria építésére, rendkívül érdeklődött, előterjesztéseimet mindenkor honorálta [...]” – írta Hauszmann Alajos naplójában. „Művészi alkotásokról a költségvetésben nem volt gondoskodva, és amikor Lotz mennyezeti festményre, a trigára és a Justícia szoborra vonatkozó előterjesztést tettem, azt mondta: »El lehetünk készülve, hogy a túlkiadások miatt erősen meg leszünk támadva, de ez engem nem bánt, az emberek csakhamar elfelejtik, hogy mibe került a dolog, de az alkotások megmaradnak, hirdetni fogják a magyar művészetet, és azt, hogy volt érzékem és szívem a művészetnek áldozatot hozni.«”³²

4. Az Igazságügyi Palota megnyitása

Az épület átadására 1896. május 1-én, zárókövének letételére pedig a millenniumi ünnepségek keretében október 20-án került sor. Erről az ügyvédek tekintélyes szaklapja ekként tudósított: „Hogy Justiciának ily fényes palotát emeltek, ez nagy fontosságú mozzanata annak a törekvésnek, mely hazánkat a civilizáció terén pár évtized alatt

teljesen egyenrangúvá tette azon államokkal, melyek már az efféle külsőségekben is fényesnél fényesebb történelmi lapokat tudnak felmutatni.”³³

Hauszmann Alajos

A Vasárnapi Ujságban pedig Komor Marcell építészként méltatta Hauszmann művét: „Valóban merész vállalkozás volt az új igazságügyi palotát épen az új országház tőszomszédjába építeni, a melynek hatalmas nagysága a kúria palota hatását könnyen elnyomhatta volna. Annál nagyobb a tervező építész érdeme, hogy a stílus és megoldás kellő átgondolása által az új országháznál aránylag sokkal kisebb palota teljes érvényesülését el tudta érni.”³⁴

Edvi Illés Aladár Budapest műszaki útmutatójában így írt az épületről: „Mesterkéletlen, egyszerű és világosan elrendezett alaprajzának beosztása a külső felépítménnyel következetes és jellegző kapcsolatban áll. Amint a palota külseje hatalmas méreteivel, nagyszabású

arányaival és a választott stílfarmáinak szépségével hat, úgy visszatükrözi annak belseje is a finom ízlést s művészi dekorációt, a fényes és mégis egyszerű pompát. Szobrászat és festészet egyaránt közrehatottak az épület monumentális jellegének kifejezéséhez.”³⁵

A régi épületből 1896. július közepén kezdődött meg a költözködés az új Országházzal szembeni palotába. „Az akták csomagolását már megkezdték – adta hírlül a *Budapesti Hírlap* –, de jó sok időbe kerül, a míg a papiroznak ezt a rengeteg tömegét átszállítják az új palotába. Hatvan butorszállító kocsit fogadtak, de még így is sok bajjal fog járnai a kúria költözködése.”³⁶

Az új épületben, „melyet a törvényhozás bölcsessége és a kormány gondoskodása a felsőbb bíróságok részére emelt”, a Kúria 1896. szeptember 1-én tartotta első teljes ülését. Szabó Miklós kúriai elnök ekképp üdvözölte „az igazság új otthonának” megnyitását: „Az új épületnek felavatása a jövő hó [október] elején fog Ő csász.

és apost. királyi Felségének jelenlétében megtörténni és az ezredéves ünnepélynek egyikét fogja képezni.

A körülmények azonban úgy hozták magukkal, hogy az épületet addig is igénybe kellett már venni. A kir. Curia áthozta magával régi jelszavát: »justitia regnorum fundamentum«, a kir. Curia tagjai pedig áthozták magukkal kötelességérzetüket, önfeláldozó munkásságukat és igyekezni fognak, hogy azon tekintélyt, melyet a tulajdonoknál fogva a kir. Curiának a régi épületben szereztek, az új épületben is ne csak megtartsák, hanem még növeljék is és hogy Ő csász. és apost. királyi Felségének és az egész országnak eddig is élvezett bizalmát a jövőre is megóvják.²³⁷

Az október 20-i ünnepélyes megnyitóra Erdély Sándor igazságügy-miniszter küldette szét a meghívót:

Az előcsarnok Justitia szobrával

„A magyar kir. Curia, a budapesti kir. ítélőtábla és a budapesti kir. főügyészség elhelyezésére szolgáló igazságügyi palota 1896. évi október hó 20-án tartandó zárkőletételi ünnepélyének programja:

1. Ő császári és apostoli királyi felsége d. e. 11 órakor érkezik a palota főbejáratához.
2. Ő császári és apostoli királyi felségét a főbejáratnál a miniszterelnökkel s a kormány jelenlevő tagjaival az igazságügyminiszter fogadja s felkéri az ünnepély megtartására.
3. Ő felségét a kormány tagjai a nagy csarnokban felállított emelvényre kísérik, hol az igazságügyminiszter a meghívottak jelenlétében rövid beszédet mond.
4. Ő felsége megadja az engedélyt a zárkőokmány felolvasására.
5. A m. kir. Curia másodelnöke felolvassa a jelzett okmányt,
6. melyet azután Ő felsége aláírni kegyeskedik.
7. A zárkő elhelyeztetik s ennek tartama alatt
8. Ő felségének az építkezésnél közreműködött művészek s építési vállalkozók bemutattnak.
9. A zárkő elhelyezése után Ő felsége erre kalapáccsal hármat üt.
10. Ugyanezt teszik a jelenlevő méltóságok.
11. Ezután Ő felsége kíséretével a palota megtekintése céljából körútra indul, mely alkalommal őt a m. kir. Curia, illetve a kir. ítélőtábla elnöke kalauzolja. Ennek befejeztével a nagy csarnokba tér vissza, hol
12. az igazságügyminiszter köszönetet mond Ő felségének megjelenéséért, mire Ő felsége kíséretével eltávozik.²³⁸

A meghívottaknak teljes díszben, vagy ha „díszmagyarral” nem rendelkeztek és egyenruhát sem viselhetek, frakkban fehér nyakkendővel kellett megjeleníteniük a rangos eseményen.

Az ünnepség napján Ferenc József fogadására az előcsarnokban gyűltek össze a miniszterek, az ország zászlósurai, a bíróságok tagjai és a nagyszámú meghívott vendég, köztük József főherceg és Fülöp Szász-Coburg-Gothai herceg.

Őfelségét Erdély Sándor igazságügy-miniszter üdvözölte, és a Justitia szobornál felállított emelvényről mondta el ünnepi szónoklatát:

„Felség, legkegyelmesebb urunk!

Az isteni erő, az isteni sugallat megnyilatkozott a királyi akaratban. Békét alapított, munkára hívott föl.

Főlségednek leghűbb magyar népe szívében kiolthatatlan szeretettel, lelkében a legmélyebb hódolattal engedelmeskedett és megkezdette lelkesült munkáját, hazája nagyságának kiépítését.

Szerény eszközökkel, nehéz viszonyok között indult a munka nagy útjára és haladt előre szívós kitartással. Meghódított nagy területeket a tudomány, a művészet és az anyagi jólét országában. Rövid idő alatt az elsőrangú művelt népek színvonalára emelkedett.

De ez nem lehetett másképp. Munkaedzett karral, bölcs tapasztalattal, népéért dobogó szívvel Felsőged vezette leghűbb magyar népét.

De ez nem lehetett másképp. Munkaedzett karral, bölcs tapasztalattal, népéért dobogó szívvel Felsőged vezette leghűbb magyar népét.

A számadás éve letelőben van. Hogy szabad a magyar nép, hogy akadálytalanul érvényesítheti alkotó erejét, hogy alkotott nagyot – sokat és halad előre csodás gyorsasággal, ki fogja tagadni.

A nagy számadásnak utolsó tétele, íme itt van, az országnak igazságügye. Középkori romok a kiindulási pont s egy negyedszázad alatt mily messze haladtunk.

Igazságügyünknek a nehezebb része immár ki van építve. A mi még hátra van, önként következik, föltartani, késleltetni nem lehet.

Mindjárt a kezdet kezdetén beláttuk azt is, hogy a hely hol kimondatik, fényét, súlyát emeli az igazságnak. Hiszen hajdan a legfényesebb helyről, a királyi trónjáról hangzott a vitás kérdésekben hozott királyi ítélet.

Az 1870-ik évben – 26 év előtt elkészült az első terv – a mely felső bíróságaink elhelyezésének szembeötlő hiányosságán segíteni lett volna hivatva.

Nem titkolhatjuk el szívünk mélyreható örömét s szemünk az örömnél, a hálának könnyeivel telten fordul Fel-

séged legmagasabb személye felé. Íme, be van fejezve ismét egy nagy mű, a mely örökké hirdetni fogja a késő nemzedéknek, hogy szerette hű magyar népét.

Legkegyelmesebb uram, királyom, alázattal esedezem, tegye le az igazságszolgáltatás e templomának zárkövét. Kalapácsütésének tiszta ezüst hangjai zengeni fognak örökké e fényes termekben, hirdetni fogják a magasztos hivatást, melyre szánva vannak, s uralkodni fog itt az isteni igazság, melyet Felségednek minden cselekménye világszerte hirdet.”³⁹

Az igazságügy-miniszter „szép beszédére” Ferenc József így válaszolt:

„Szívesen jöttem az igazságszolgáltatásnak szentelt e szép palota zárkövének letételére.

A magyar felsőbbíróságok az igazságügy tisztaságát mindenkor magasra tartották s nem kétlem, hogy áthatva magasztos hivatásuktól, valamint szem előtt tartva, hogy ítéleteiket nevemben hirdetik, ez új épületben is mindenkor csak a törvény és igazság fogja vezetni önöket és utódaikat, birói kötelmeik teljesítésénél.”

Éljenzés követte az uralkodó szavait, majd Czorda Bódog a Kúria alelnöke felolvasta a zárköbe illesztendő okiratot:

*Első Ferenc József
Ő császári és apostoli királyi felségének dicsőségteljes
uralkodása
Dr. Wekerle Sándor
miniszterelnöksége,
Dr. Szilágyi Dezső
igazságügyi miniszter működése alatt*

a törvényhozásnak 1893. évi XIII-ik törvénycikkével, a magyar királyi kúria, a budapesti királyi ítélőtábla és a budapesti főügyészség részére építeni rendelt budapesti igazságügyi palota az 1896. évben, midőn a magyar állam ezeréves fönnállása ünnepeltetett, elkészülvén, annak

*zárókövét
Első Ferenc József
Ő császári és apostoli királyi felsége,
losonci báró Bánffy Dezső
miniszterelnöksége alatt,
Erdély Sándor
igazságügyi miniszter működése idejében, midőn
nárjai Szabó Miklós
a magyar kúria elnöke,
vértessaljai Vértési Sándor
a budapesti ítélőtábla elnöke, és
Hammersberg Jenő
budapesti főügyész volt,
az országgyűlés tagjainak és nagyszámú meghívottaknak
jelenlétében
1896. évi október hó 20-ik napján tette le.*

Ezen épület, mely Hauszmann Alajos műegyetemi tanár tervei szerint készült, látható jele, s maradjon is hosszú

időkön át emléke,

*a magyar nemzet
mindenkor tanusított törvény tiszteletének, jog- és igazság-szeretetének, mely egyik főtényezője volt annak, hogy a haza évszázados küzdelmek dacára fönnállásának ezredik évében önálló állami létének kiváló korszakát érte meg.*

Jogfejlődésünknek ne véghatára légy te zárkő, hanem egy új, a múltak tapasztalatain okuló még hatalmasabb kor-

szaknak jelző oszlopa.

Mindenható! Ne engedd csüggedni a birói erénynek teljes önfeláldozását követelő gyakorlatában azokat, kiknek hivatása az ezeréves alkotmány-szabta úton hozott törvények alapján az igazságot kiszolgáltatni, hanem erősítsd meg törvénytudásukat és vezéreljed őket az igazság szeretetében, e nemzetnek a közjóért való áldozatkészségét pedig tartsd meg oly mérvben, a minőben az, ez alkalommal is nyilvánult, midőn ezeréves jogérzetének és törvénytiszteletének sugallatát követve, az igazságszolgáltatásnak ez épületet emelte. Hallgasd meg könyörgésünket s kísérje mindenkor

áldásod hazánkat.

Kelt Budapesten, 1896. évi október hó 20-án.

Ezt az okmányt Ferenc József és a két herceg írta alá, majd Darányi Ignác földművelésügyi miniszter érctokba zárva a fülkébe helyezte, a pallérok pedig ráillesztették a kőlapot. Az okmány befalazása után az uralkodó és kíséretének tagjai, valamint a megjelent főméltóságok egy ezüst kalapáccsal „az építés befejezését jelző három kalapács ütést ejtették meg a zárkövön”.

A zárkőletélti szertartást követően bemutatták az uralkodónak „azokat a művészeket és iparosokat, a kik a palota építésében részt vettek. Így Hauszmann Alajost, Lotz Károlyt, Senyéi Károlyt, Zala Györgyöt, Stróbl Alajost, Neuschloss Marczelt és Neuschloss Ödönt, a kiknek ő felsége megelégedését nyilvánította. A király azután megtekintette kíséretével a palota belsejét. A kúria és a tábla elnökeinek vezetése mellett bejárta az összes termeket s dél felé járt az idő, a mikor a közönség lelkes éljenzése közt kocsijába ült s elhajtattott [...]”⁴⁰

5. „Az igazság uj otthona”

Az épület „minden ízében jelenkori épület, mely azonban az ó-kori építészet elemeire és arányaira támaszkodik”. A méltóságos épületbe hatalmas előcsarnokot (hossza 40, szélessége 18, belmagassága pedig 23 méter) terveztek, hogy „ünnepélyes összejövetelek alkalmával méltó

fölgáratul szolgálhasson”. A gazdagon aranyozott és stukkóval díszített dongaboltozatra „Lotz Károly mester festette nagy freskó képét”.⁴¹ Ebben a nagy csarnokban kapott helyet Justitia szobra, amelyet Stróbl Alajos mintája után kékes-fehér carrarai márványból faragtak Paolo Tricornia di Ferdinando carrarai műhelyében.⁴² „Strobl nem a konvencionális Justitiát választotta mintának, inkább költői felfogásból indult ki; ő egy fiatal, szép, a szüzieség benyomását keltő ülő női alakot mintázott egyszerű, keresetlen mozgással, melynek ruházata széles kezeléssel simul testéhez.”⁴³

Justitia diadala (Lotz Károly mennyezetfreskója)⁴⁴

Az Igazság nőalakja antik támlás széken (Curulis Stella) ült, amely sárga csiszolt márványból készült. A szobor alapterülete 4 m², magassága 3 m, súlya pedig 12 000 kg. Az egészet egy kőből faragták, a felmerült költségek 14 000 forintot tettek ki. Komor Marcell szerint „A szék, a jelvények régi hagyomány szerintiék, maga az alak minden ízében modern; igazi szalonbeli nő, a melynek finom arcvonásaiból mélységes szellem, gyöngéd lényéből hatalmas akaraterő sugárzik ki.”⁴⁵

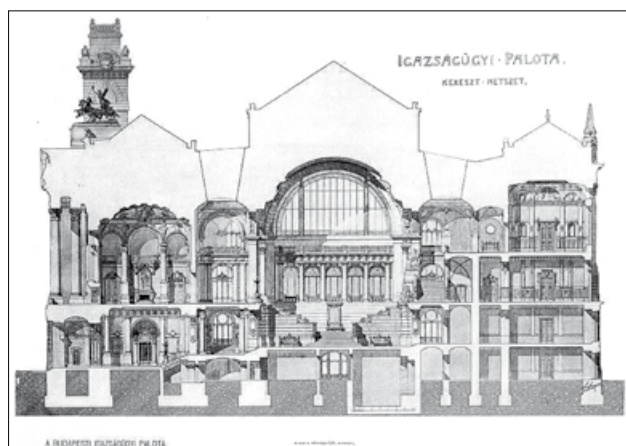
Az Igazságügyi Palota Justitiája az igazságosság jelvényeit tartja két kezében: jobbjában a pallost, baljában pedig az igazság mérlegét és törvénykönyveket. Justitia a pallossal (karddal) elválasztja egymástól a jót és a rosszat, illetve a pallos (kard) az élet és a halál feletti bírói hatalomra is utal. Az elfogulatlanságot és az igazságtevést jelképező kétkarú mérleg egyiptomi eredetű, a „Két Igazság” alvilági csarnokának mérlegére utal.⁴⁶ A Justitia kezében lévő mérleg két serpenyője rendszerint egyenlő magasságban függ, amely azt jelzi, hogy az ítékezés révén az egymással szemben álló érdekek kiegyenlítésre kerülnek, illetve hogy a megsértett jogrend helyreállítása is megtörténik. A mérleg a törvény előtti egyenlőség megtestesítője is.

Az Igazságügyi Palota a magyar királyi Kúria mellett a budapesti kir. ítéltábla helyiségeiül, valamint a koronaügyészség és a kir. főügyészség céljaira is szolgált. A helyiségeket ennek megfelelően csoportosították: a nagy csarnoktól jobbra kapott helyet a Kúria, míg balra kerültek az ítéltábla helyiségei. A Kúria díszterme az előcsarnok felett, az ítéltábláé pedig a második emeleten helyezkedett el.

Az Igazságügyi Palota Justitiája

Az alsó földszinten a raktárt, irattári, nyomdai és fűtő helyiségeket alakították ki, és itt voltak tisztviselői és szolgálakások. A felső földszint a kir. főügyészség és a koronaügyészség hivatalos helyiségeinek, valamint a királyi ítéltábla és a Kúria irattári, kiadó, iktató és egyéb helyiségeinek nyújtott helyet.

A budapesti Igazságügyi Palota, 1901⁴⁷

Az első és a második emeleten tárgyalótermek, tanács- és bírói szobák voltak, valamint az ügyvédek, a felek és a tanúk „befogadására” szánt helyiségek, mégpedig aszerint csoportosítva, hogy a Kúria vagy pedig az ítéltábla cél-

jaira szolgáltak. A tanácstermeket „szobrászművekkel és aranyozással” díszítették.

„Az igazságügyi palota belső fölszerelése és bútorzata az épület céljának és méltóságának megfelelően készült. Különös súlyt vettem a dísz- és tanácstermekre. Az utóbbiakat magas faburkolat fedi, a bírói asztal emelvényen áll, csinos korlát foglalja azt körül és mivel a termeket a *szóbeliség* szükségleteihez képest rendeztük be, gondoskodva van a vádló és védő, felperes és alperes ügyvédeknek, valamint a közönségnek helyeiről is. A bútorok tölgyfából készültek, a székek ülései és háttámlái pedig bőrrel vonják be. Mind a termék bútorainak, mind az elnöki és tanácselnöki helyiségek berendezésénél kevésbé a díszre, mindinkább a szolidaságra és stilszerű kiképzésre vettem a főszólyt [...]” – írta Hauszmann Alajos a berendezésről.⁴⁹

Az elnökség az első, a másodelnök pedig a második emeleten kapott helyet. Az elnöki szobához előszoba, váró-, fogadó- és dolgozószoba is tartozott, valamint egy toalette és egy gardrób. Az elnöki termék felszerelése „megfelel az állás méltóságának – nem annyira a fény és gazdagság, mint inkább a szoliditás és nagyuri kényelem tükröződik vissza”.⁵¹

Az Igazságügyi Palota megnyitását követően jelles látogatókat is fogadott. 1897 júniusában a főváros vendége volt Csulalongkorn sziámi király, aki Budapest nevezetességei közt az Igazságügyi Palotát is megtekintette. A pompás előcsarnok „remek díszítéseit sokáig nézte. Majd felment az emeletre, a kúria dísztermébe, a hol azonnal megismerte királynéknak arcképét [...]”.⁵²

1897 szeptemberében Vilmos német császár magyarországi látogatásakor szintén felkereste az ítélkezésnek helyt adó új épületet. A császár Ferenc József, Erdély Sándor igazságügy-miniszter, Szabó Miklós kúriai elnök, Vértesy Sándor kir. ítélőtáblai elnök, Hammersberg Jenő kir. főügyész és Hauszmann Alajos társaságában járta be az épületet.⁵³ A Kúria dísztermébe érve arról kérdezte Szabó Miklóst, hogy milyen gyakran tartanak ott üléseket. „Csak ha elvi jelentőségű határozatokat kell hoznunk” – hang-

zott az elnöki válasz.⁵⁴ De nem csak ekkor, hanem más jeles alkalmakkor is tanácskozott a Kúria a díszteremben. Itt került sor az évnvítő teljes ülésekre, a kúria elnökök és a kúriai bírák beiktatására és eskütételére, alkalmanként a koronaügyész beiktatására és eskütételére (például 1930. július 29-én dabasi Halász Lajos esetében).

A Kúria polgári tanácsának egyik tárgyalóterme⁴⁸

A Kúria elnökének fogadóterme⁵⁰

A Kúria díszterme pompás helyszínt kínált tudományos előadások, illetve jubileumi ünnepek lebonyolítására is. Így a budapesti kir. ítélőtábla, amely 1924. december 20-án ünnepelte a kir. táblák fennállásának 200 esztendő jubileumát, a Kúria dísztermében rendezte meg „politikai, jogászai és társadalmi körök képviselői jelenlétében” emlékező ünnepségét. Juhász Andor kir. ítélőtáblai elnök „nagy beszédben ismertette a tábla alapítását és a bírói intézmény fejlődését”.⁵⁶

1928. december 22-én a Hatásköri Bíróság fennállásának huszadik évfordulója és a Hatásköri Bíróság hatáskörének kiterjesztéséről, valamint szervezetének módosításáról szóló 1928: XLIII. tc. életbeléptetése alkalmából Juhász Andor elnökletével tartottak ünnepi teljes ülést a díszteremben. A teljes ülésen a Hatásköri Bíróságnak a Kúria, a Közigazgatási Bíróság, az Országos Földrendező Bíróság, a magyar királyi legfelsőbb honvédtörvényszék és a magyar királyi Munkásbiztosítási Felsőbíróság

soraiból választott tagjai teljes számban, továbbá Kraus Kálmán honvéd-koronaügyészi helyettes és Polgár Viktor koronaügyész-helyettes vettek részt.⁵⁷

1936. március 16-án a Magyar Jogász Egylet egykori alelnökére, Baumgarten Nándor egyetemi tanárra, kúriai bíróra emlékezett, az emlékünnepek szintén a Kúria díszterme adott helyet.

A Magyar Jogász Egylet meghívására 1937 áprilisában Anselmo Anselmi, az olasz korporációs minisztérium főigazgatója tartott előadást Budapesten. „Az előkelő és nagy közönség” a Kúria dísztermében hallgatta meg Anselmi előadását az új olasz jogrendszeréről.⁵⁸

1938 októberében Hans Frank német birodalmi igazságügy-miniszter, a Német Jogi Intézet elnöke, Mikecz

Ödön igazságügy-miniszter meghívására és berlini látogatásának viszonzásául Budapestre látogatott. Október 21-én a Kúria dísztermében „A jog fejlődése Németországban” címmel tartott előadást.⁵⁹

A díszteremben tartotta alakuló ülését 1946 júniusában „a demokratikus szellemben újjáalakított” Fiatalokorúak Felügyelő Hatósága. A Felügyelő Hatóság részéről Schäffer István arra hívta fel a figyelmet, hogy a háború értékpusztító hatásai következtében jelentősen emelkedett a fiatalokorúak kriminalitása. Szakasits Antal iparügyi miniszteri osztályfőnök, a Felügyelő Hatóság új tanácselnöke beszámolt a Szovjetunióban szerzett legutóbbi tapasztalatairól, és „az ottani viszonyokat mintaképpül állította a magyar gyermekvédelem munkásai elé”. Károlyi Mihályné beszédében hangsúlyozta, hogy a gyermekvédelem ügyét szívvel-lélekkel támogatja.⁶⁰

Nevezetesebb perek tárgyalása és az ítéletohzatal szintén a Kúria dísztermében zajlott. Így 1936. február 6-án a hivatali sikkasztással és hűtlen kezeléssel vádolt Dréhr Imre (1889–1936), a Bethlen-kormány népjóléti államtitkárának perében az ítéletohzatalra és annak kihirdetésére a Kúria dísztermében került sor.⁶¹ 1947 júniusában pedig az eredeti tervektől eltérően nem a képviselőház delegációs termében, hanem a Kúria dísztermében kezdte meg a Népbíróságok Országos Tanácsa Donáth György (1904–1947) és társai összeesküvései bűnyüének másodfokú tárgyalását. (Ebben a perben 1947. július 2-án született meg az ítélet.)⁶²

A Legfelsőbb Bíróság 1949. november 18-i teljes ülésén az elnöklő Somogyi Ödön másodelnök a Kúria díszterméről a következőket mondta: „Ebben a teremben tették le régebben évtizedeken át a régi Kúria bírái is az esküjüket. Azóta még a terem képe is megváltozott. A székek most egyenlő sorokban vannak elhelyezve, ezzel is a törvény előtti egyenlőség nyer kifejezést. A felszabadulás előtt a széksorok egymás fölé voltak helyezve, jelképezve azt, hogy a Kúria a népen felül levő, a kiváltságos osztályoknak a bírósága volt, ahova egyébként a nép fiainak ügyeit csak ritkán kerülhettek fel.

Akkor a székek nyugat felé voltak fordítva, ami jelképezte azt, hogy a régi bírák a németből csaknem szószersint lefordított törvényeket idegen szellemben alkalmazták, most a terem képe észak felé van fordítva, afelé az ország felé, a Szovjetunió felé, melynek győzelmes hadseregének köszönhetjük, hogy ma itt a Népköztársaságra, annak Alkotmányára tehetünk esküt.”⁶³

6. Vélemények az Igazságügyi Palotáról

„Az az igazságszolgáltatás, melynek ily palotát tud az ország építeni, fejlett, magas színvonalon álló, a haladással és a kor szellemével lépést tartó lehet csak. Azok a bírák, akiknek az új otthonban fényes termeket rendeztek be, nem állanak a külföld bírái mögött. Magyar judikaturánknak nincs miért restelkednie” – méltatta az épület üzenetét az *Ügyvédek Lapja*.⁶⁴

E méltató szavak mellett azonban kritikák is érték „az igazság új otthonát”: „[...] a fény, már a mennyiben különösen is jelentkezik, csak a szem megtévesztésére alkalmas és szinte kellemetlen, ha a verőfényes, pompás tanácsstermekből, a bírák szobáiból, a karrarai márványlépcsőkön le azokba az oduszerű, sötét zugokba kell lépünk, melyek az építész tervében talán szintén termek címén szerepeltek, de a mikorára elkészültek, olyanokká lettek, mintha a Ferencziek terén volt régi épület pinczehelyiségeivel akarnának versenyezni.”⁶⁵

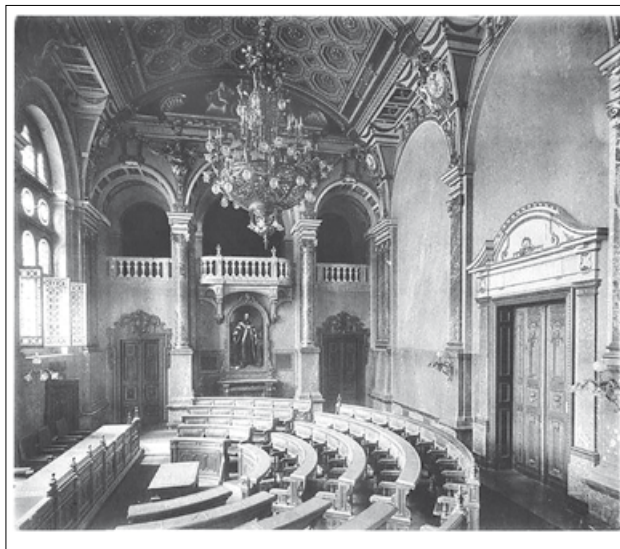
És a kritikák sora folytatódott. Ezek közül különösen *A Jog* című szaklap nem fukarkodott a bírálattal:

„A főbejárón át belépve, elragadtatással szemléljük a

keleti fényben tündöklő előcsarnokot. Semmi kifogásom e pompa ellen, bár csak minden albirónak tárgyalási terme is hason módon hirdeténi államiságunk és igazságügyünk dicsőségét. Akkor nagy és hatalmas nemzet volnánk, tiszteletet és bizalmat gerjesztve barátainknál, félelmet ellenfeleinknél. [...]

De a mámor nem tart soká. A fejedelmi bőkezűséggel díszített vestibule több százezer forintba került, de vajjon mi annak a gyakorlati célja, mi az alapeszméje? Kiengesztelődünk a költséggel azon feltevés mellett, hogy az épület többi részei is hason bőkezűséggel lesznek berendezve, hogy minden terem, szoba, bútordarab majd azt beváltja, a mit ezen ritka és remek látványszámba menő előcsarnok ígér. Tehát csakis azon megjegyzésre szorítkozunk, hogy felsőbb bíróságaink tagjai ezen márványcsarnoknak gyakorlati hasznát nem igen fogják élvezni. Mert legcélszerűbb volna itten a mindennapi üléselőzbeni szünet alatt elsétálgatni, cigarettázni és friss levegőt színi. Ez azonban teljesen ki van zárva, mert a vestibule télen nem lesz fűtve és két esetleg három emeletet fel és lemászni, hogy ezen élvezetben részesüljön, erre vajmi kevés bíró lesz kapható.

Biztosnak véltem, hogy a minden modern háznak immár nélkülözhetlen alkatrészét képező lift itt sem fog hiányozni. A jó 3 emelet magasságú épület, a bírák előre

A Kúria díszterme az Igazságügyi Palotában⁶⁵

haladt kora és az aránylag igen csekély költség [...] ezt valószínűsítették. [...]

Ép oly díszesek a Curia elnökeinek fogadótermei és a nagy tanácsterem, mely még egy angol látogatót is felkellesztette. Egyáltalában mindaz, a mi hivatva van a nagy közönség érzekeire hatni, stílszerűen és tetszetősen van berendezve. A célszerűség azonban már itt is sok kívánni valót hagy hátra. A nagy díszteremben például az egyes bírák ülései oly szűkre vannak szabva, hogy testesebb bíró alig fér el bennök. Sürgősen alkalmazandók a tanácskozási termeknél a párnázott kettős ajtók, mert ma az Ítéletozatalnál az egész tanácskozás és szavazás kihallatszik az előszobába, úgyhogy kár volt ezért a feleket és ügyvédeket kiküldeni. [...]

A főbaj a tanácstermekben elhelyezett tanácskozási asztaloknál tapasztalható. Eddig e célra patkóalakú széles nagy asztalok, kényelmes karosszékekkel voltak használatban. Az új tanács-asztal ellenben valószínűleg a majdani, szóbeliségen alapuló új perrendtartásra való tekintettel, mely azt követeli, hogy bíró és ügyfelek egymást szemtől szembe lássák, keskeny és egyenes, úgyhogy a curiai hét [...] bíró egy sorban és pedig háttal az ablaknak kénytelen ülni. Tekintve már most, hogy a tanácstermek legnagyobb részében majdnem elviselhetetlen lég-huzam tapasztalható, a bírák majdnem kivétel nélkül erős meghűlésnek és súlyos betegségeknek vannak kitéve. [...]

A keskeny tanácskozási asztal szükségessé teszi más bútordarabok igénybe vételét, mert az akták az asztalon el nem férnek; ezenfelül nincs gondoskodva a segédkönyvek, törvények stb. elhelyezésére szolgáló polcokról, mindezt tehát a meglévő ócska bútortzatból kellett pótolni, a mi a terem stílszerű berendezéséhez nem illő és néha már a színek és az állványok nagyságának különbözősége folytán is komikus látványt nyújt.

Az ügyvédek asztalai elég csinosak, azonban oly kicsinyek, hogy azokra akták és könyvek, melyek felebbe-

zésre és tárgyalásra nagyobb számmal szoktak elvitetni, el sem férnek. A hallgatóságnak szánt hely is oly szűk, hogy már több tanú is alig fér el; a közönség pedig teljesen kiszorul. [...]

Az alapeszme helyes: minden bíró viselje gondját a neki kiosztott pereknek és ebből válogassa a hetenkin-

ti előadásra bejelentendő darabokat, melyeket majd a szolgálával lakására vithet; a hivatalban dolgozni már azért is lehetetlen, mert ezen kis szoba 10-12 bírónak közös szobája. De annál silányabb a kivitel. Az egyes regálék oly szűkek, hogy azokban már alig egy vaskosabb aktacsomó, annál kevésbé pedig az összes kiosztott percsomó férhet el. [...]

Vannak ügyvédi szobák is; rájuk lehet azonnal ösmerni a bútortzat teljes hiányából. Ócska bútor reclamatióra adott volna okot, – tehát jobb ennél a semmi. Egy ily szobán

keresztül Ő Felsége is haladt, csakhogy akkor a szomszéd terem bútoraik takarták a hiányt. [...]

A félemeleten vannak a segédhivatalok elhelyezve, de csak rövid idő óta; mert kezdetben a földszinti helyiségek voltak nekik szánva, csakhogy azokban csakhamar furcsa tapasztalatokat tettek: a falakról csurgott a víz, a padlón pedig egerek és patkányok hirdették az új aerát. Így csak az irattár egyik részének jutott a szerencse, földszinten, sötét és télen fűthetetlen helyiségekben és egy keskeny, teljesen sötét lépcsőn az irattári személyzetnek alkalmat nyújtani lámpás segítségével és tornászati műveletekkel az akták kiböngészni és az építészek dicsőségét zengeni. Szerencsére a patkányok és egerek lényegesen könnyítendik majd az irattári tisztek feladatát, mert a hol nincs ott ne keress. [...]

Az elnökök már késelem nélkül informálódtak a sok-sok apró-cseprő, de azért nem kevésbé fontos bajról, be is látták a sok visszasságot és kértek is orvoslást az igazságügyi kormánytól, de ott a stereotyp választ hallották: nincs pénz! [...]

A bíróság a Tisza-perben (1920–1921)⁶⁶

Az Országház tér az Igazságügyi Palotával (1927 után)⁶⁸

Örömünkre szolgál, ha e néhány igénytelen sor is hozzájárulna ahhoz, hogy a márványoszlopos vestibule mellett a többi helyiség is hirdesse egy bölcs és nagyra törő igazságügyi kormányzat dicsőségét.⁷⁶⁷

A *Jogtudományi Közlöny* néven jelentkező másik szakfolyóirat több írásában is foglalkozott az épület vélt adósságaival. Így nem sokkal az épület átadása után, 1898 decemberében az Igazságügyi Palota felszereltségének hiányára hívták fel a figyelmet: „Nem régi épület és mégis egy tekintetben oly kevésbé modern, mondhatni szegény, mintha a legutolsó kis falusi járásbírószót fogadná be. Ugyanis e nagyszerű, több millióba került épület legtöbb termébe sem villamos, sem gázvilágítás nincs bevezetve, úgy hogy a bírák és ügyfelek egy-egy gyertya halavány világításánál kénytelenek a szemüket rontani. Nem oly költséges dolog, hogy még most is nem lehetne e hiányt pótolni.”⁷⁶⁹

Kevéssel az első világháború előtt ugyanez a lap ekként formulázott: az Igazságügyi Palota ugyan „a fővárosnak talán legszébb, legstilszerűbb” épülete volt, ám megnyitását követően csakhamar kiderült, hogy „egyben céljának legkevésbé megfelelő épülete”. Félő volt ugyanis, hogy különösen a polgári perrendtartásról szóló 1911.I. tc. hatálybalépését követően a tárgyaló- és tanácskozótermek kevés száma meg-

nehezíti a peres eljárások menetét. „Nyilvánvalóan példa nélkül való állapot” volt az is, hogy „a bíráknak nem jutott” elegendő „hivatali helyiség” sem. Mivel a „villamosvilágítás” továbbra sem működött, légszuszvilágítás pedig csak igen kevés helyiségben volt, „a hivatali időn belül gyertya- és kőolajvilágítás mellett teszik tönkre szemüket a legfőbb bíróságnál működők, a tárgyalások pedig olyan világítás mellett folynak le, amelyhez viszonyítva a Rembrandt-iskola clair-obscurje a legmodernebb impresszionisták pleinairjével is diadalmasan versenyre kelhet”.⁷⁰

Ybl Ervin szerint „Mind forma-, mind térképzés tekintetében kétségtelenül az Igazságügyi Palota Hauszmann legsikerültebb alkotása. Működésének 40 éves jubileuma alkalmából 1914. május 2-án a nagycsarnokban tartott ünnepély után a homlokzat jobb oldali pilonja oldalán arcvonásait megőrkítő emléktáblát helyeztek el. A szürke márványkeretű ércdombormű Pásztor János alkotása 1913-ból, a táblát Töry Emil tervezte.”⁷¹

7. Az Igazságügyi Palota a második világháború után

Az Igazságügyi Palota épületét a második világháborút követően a Központi Múzeumigazgatóság állíttatta helyre. A munkálatokat Csánk Elemér építész irányításával a Magasépítési Beruházási Vállalat végezte. Csánk a hauszmanni építészet lehangsúlyosabb elemeinek megőrzésével egybefüggő teremsorokat alakított ki az egykori tárgyalótermekből és munkaszobákból.

Az építkezés során érintetlenül maradt az előcsarnok, az aula és a díszterem, 1951-ben lebontásra került viszont a

Justitia-szobor, amelynek helyére hatalmas transzparenst függesztettek. Justitiát megfosztották ó-római karakterű orosz-lános trónjától, és sajnos, ma sem lehet tudni, hogy mi lett a trónus sorsa.⁷² A Justitia-szobor – kitéve az időjárás viszontagságainak, és így pusztulásra ítélve – a Károlyi-palota kertjébe, majd a Pest Megyei Bíróság (ma Budapest Környéki Törvényszék) Thököly úti épülete elé került. 1983 óta a Legfelsőbb Bíróság, majd Kúria előcsarnokában áll.

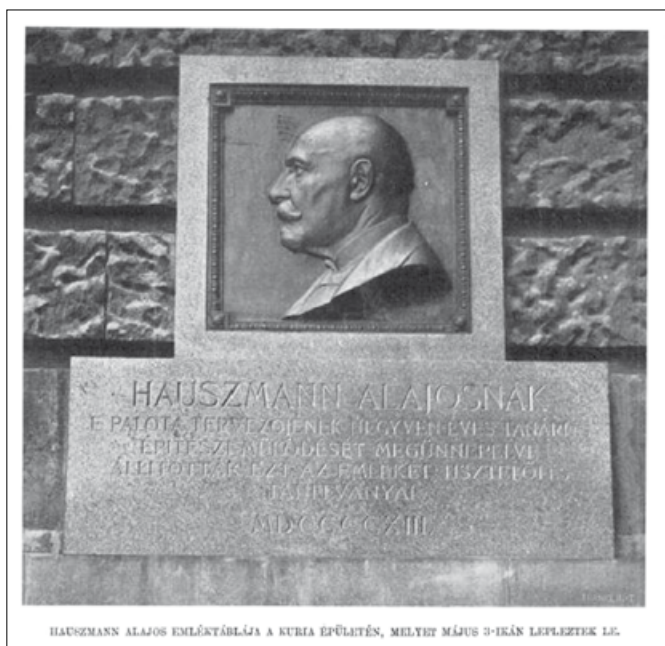
Az Igazságügyi Palota díszes épületét a Magyar Munkásmozgalmi Intézet kapta meg. Az Intézet irányítása alatt 1949-ben megnyílt az épület na-

gyobbik részében a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, amely egész 1956-ig fennállt.⁷³

A legfőbb bírói fórum (immár a Legfelsőbb Bíróság) 1951-ben költözött át az Igazságügyi Palotából a volt Közigazgatási Bíróság épületébe (I., Fő u. 1.). 1951. április 21-én a Munkásmozgalmi Intézet megbízást adott az épület homlokzatának felújítására. A benyújtott tervdokumentáció 1951. augusztus 17-én kapta meg az építési hatósági engedélyt.

1951. augusztus végéig valamennyi bíróságnak – minden berendezési tárgyával, festményeivel és szobraival, teljes könyvtárával és irattárával – ki kellett költöznie az Igazságügyi Palotából. De az épületben maradt többek között egy Thék Ede által készített ülőbutor-garnitúra és asztalai, a Kúria könyvtártermeinek könyvszekrényei, valamint az épület „új gazdái” megőrizték a kir. ítélőtáblai szárnyon a Szalay utcára néző tanácssterem teljes berendezését, eredeti elrendezésben, mert ebben a tárgyalóteremben ítélték el Rákosi Mátyást 1935-ben.⁷⁵

1957 áprilisában a Közületeket elhelyező bizottság a volt Kúria kétharmadát az előcsarnokkal együtt az új-

Hauszmann Alajos emléktáblája a Kúria épületén

1952. március 9-én Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából az Intézet nagyszabású tárlatot nyitott⁽⁷⁴⁾

A Kúria mai épülete (V., Markó utca)

onnan alapított Magyar Nemzeti Galériának utalta ki. Egyharmadában – az Alkotmány utcai részben – pedig a Párttörténeti Intézet folytatta munkáját. A nagyközönség számára 1957 októberében nyílt meg először a Nemzeti Galéria.⁷⁶

1957 novemberében Mihályfi Ernő, a *Magyar Nemzet* akkori főszerkesztője „Legyen a vár a kultúra vára” címmel a következőket írta: „Helyezzünk el kulturális intézményeket, könyvtárakat, múzeumokat, tudományos kutatóintézeteket, kiállító helyiséget a Várban. Két célt érünk el ezzel egyszerre: nemcsak a ma már nyugtalanítóan időszzerűtlen rom épülne fel, hanem [...] helyet biztosítanánk olyan kulturális intézményeinknek is, amelyeknek elhelyezése ma már halaszthatatlan [...]”⁷⁷

A javaslatot illetékes helyen fontolóra vették, és 1959-ben kormányhatározat jelölte ki a Budavári Palotát a Nemzeti Galéria végleges helyszínévé. A Vár elhúzódo helyreállítására azonban a költözködés

csak 1973-ban kezdődhetett meg. A Néprajzi Múzeum a Minisztertanács 1973-ban hozott határozatának megfelelően 1974-ben kezdte meg a költözést az egykori Igazságügyi Palotába.

Az épület déli részében (az egykori Kúria és a Koronaügyészség helyén) 1957-től 1989-ig az MSZMP Párttörténeti Intézete, 1989-től 1998-ig a Magyar Szocialista Párt Politikátörténeti Intézete, 1998-tól a Politikátörténeti Intézet kapott helyet.⁷⁸

1980-ban a Legfelsőbb Bíróság akkori elnöke, dr. Szilbereky Jenő elérte, hogy a Legfelsőbb Bíróság három évtized után visszaköltözzön az „igazságügyi negyedbe”, és a Fellner Sándor által tervezett Igazságügyi Minisztérium volt épületében (V., Markó u. 16.) kapjon elhelyezést. A legfőbb bírói fórum, amely 2012. január 1-étől ismét a Kúria elnevezést viseli, jelenleg is ebben az épületben működik.

A Kúria 2015. május 11-én – több mint fél évszázad elteltével – a régi Igazságügyi Palota kúriai dísztermében tartott teljes ülést.

A Kúria 2015. május 11-i teljes ülése⁷⁹

Jegyzetek

- ¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Magyar Állam-és Jótörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0003-3420-2260
- ² A Justitia szobrát ábrázoló molinó avatására a Kúria által szervezett „Bírósági épületek egykor és ma” című konferencia keretében került sor 2013. április 5-én.
- ³ Nagy Lajos – Bónis György: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Szerk. Kosáry Domokos, Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó, 182. p.
- ⁴ Pásztor Mihály: Buda és Pest a török uralom után. In *Statisztikai Közlemények*. Szerk. Illyefalvi Lajos, 73. kötet, 1. szám, 62. p.
- ⁵ <http://budavar.btk.mta.hu/hu/utcak-terek-epuletek/orszaghaz-utca/85-orszaghaz-utca-28-klarissza-kolostor-orszaghaz-mta-intezetek.html> [2017. január 15.]
- ⁶ A Belváros romjai. In *Vasárnapi Ujság*, 1897. február 7., 44. évf., 6. szám, 87. p.
- ⁷ Lyka Károly: A Kúria új palotája. In *Uj Idők*, 1896. július 12., 2. évf., 29. szám, 39. p.
- ⁸ <http://helyituriista.blogspot.hu/2009/11/idoutazo-belvaros-iii-resz.html> [2013. szeptember 10.]
- ⁹ Az Ürményi-ház az Ürményi József országbíró számára építette 1812-ben Kasselik Fidélt építésze.
- ¹⁰ A cs. kir. törvényszékek megszüntetését, a magyar királyi Kúria visszaállítását az *Októberi Diploma* (1860) helyezte kilátásba. A Kúria ünnepélyes visszaállítására 1861. április 3-án került sor.
- ¹¹ A Kúria régi épülete a millennium idején olcsó szálláshelyül szolgált, majd 1897-ben, a belváros szabályozása idején lebontották.

- Helyére 1899 és 1902 között Királyi Bérpalota épült Korbl Főris és Giergl Kálmán tervei alapján. A régi Kúria emlékét a Curia utca őrzi, amely nevét 1874-ben kapta (korábban Iskola utcának hívták).
- ¹² Hol lesz az új kuria, *Hölgylutár*, 1864. június 25., 15. évf., 74. szám, 598. p.
- ¹³ B.: A pesti Kuria-épületről. In *Vasárnapi Ujság*, 1864. június 5., 11. évf., 23. szám, 219. p.
- ¹⁴ A nyelvemlékek nehezen békéltek meg az „igazságügyi palota” elnevezéssel, amelyet „irodából kikerült mesterséges szóalkotmány”-nak, illetve a német *Justizpalast* „szolgai fordításának” tartották. Antibarbarus: Törvényház, országház, pályaház. In *Magyar Nyelvőr*, 1897. 26. évf., 415–416. p.
- ¹⁵ A Belváros romjai. In *Vasárnapi Ujság*, 1897. február 7., 44. évf., 6. szám, 87. p.
- ¹⁶ Az igazságügyi palota építése. In *Themis*, 1871. február 14., 2. évf., 9. szám, 83. p.
- ¹⁷ *Főrendiházi irományok*. In 1892. IV. kötet, 218–248. szám, Irományszámok 1892–223, 295. p.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyik épülete.
- ²⁰ *Főrendiházi irományok*. In 1878. X. kötet, 533–564. szám, Irományszámok 1878–558, 252. p.
- ²¹ *Főrendiházi napló*. In 1878. II. kötet, 1880. március 31. – 1881. június 1., Ülésnapok 1878–167, 344. p.
- ²² Uj palota a két felső bíróság számára. In *Ügyvédek Lapja*, 1891. június 6., 8. évf., 23. szám, 6. p.

- ²³ Uo. 5–6. p.
- ²⁴ A budapesti felsőbb bíróságok palotája. In *Budapesti Hírlap*, 1891. április 12., 11. évf., 100. szám, 10. p.
- ²⁵ <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/7439437.jpg> [2015. október 30.]
- ²⁶ Ezen a telken korábban a katonai társzékér fiókraktára állt, amelyet lebontottak, és a telek 362 000 forint megváltási ár fizetése mellett az igazságügyi tárca tulajdonába került.
- ²⁷ A berlini Reichstagsgebäude 1884 és 1894 között épült.
- ²⁸ Elek Artúr: Hauszmann Alajos. *Nyugat*, 1926. 16. szám <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00401/12415.htm> [2013. március 30.]
- ²⁹ Ybl Ervin Hauszmann Alajos élete és művészete. In *Hauszmann Alajos*. Válogatta és szerkesztette: Gerle János, Budapest, 2002, Holnap Kiadó, 95. p.
- ³⁰ Ma Kossuth Lajos utca (V. kerület).
- ³¹ *Főrendiházi irományok*. In 1892. IV. kötet, 218–248. szám, Irományszámok 1892–223, 296–297. p.
- ³² Hauszmann Alajos naplója. In *Építés a századfordulón*. Budapest, 1997, Gondolat Könyvkiadó, 74. p.
- ³³ Igazságügyi Palota. In *Ügyvédek Lapja*, 1896. október 17., 13. évf., 44. szám, 1. p.
- ³⁴ Komor Marczell: Az új Igazságügyi Palota. In *Vasárnapi Ujság*, 1896. október 25., 43. évf., 43. szám, p. 716. Az új Igazságügyi Palota „szoborműveiről” részletesen írt a *Vasárnapi Ujság* 1895. augusztus 18-i számában, 42. évf., 33. szám, 533–534. p.
- ³⁵ *Budapest műszaki útmutatója 1896*. Szerk. Edvi Illés Aladár, Budapest, 2005, Terc Kiadó.
- ³⁶ A királyi kúria. In *Budapesti Hírlap*, 1896. július 19., 16. évf., 197. szám, 12. p.
- ³⁷ *Jegyzőkönyv a m. kir. Curiának 1896. évi szeptember hó 1-jén tartott össziüléséről*, A m. kir. Kúriának és a m. kir. Kúria polgári szakosztályainak az 1896–1902. években tartott teljes üléseiről készült jegyzőkönyvek, 50. p.
- ³⁸ Igazságügyi Palota. In *Ügyvédek Lapja*, 1896. október 17., 13. évf., 44. szám, 1. p.
- ³⁹ Hauszmann Alajos: A budapesti igazságügyi palota. In *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1897. XXXI. kötet, II. füzet, 67. p.
- ⁴⁰ Az igazságügyi palota felavatása. In *Vasárnapi Ujság*, 1896. október 25., 43. évf., 43. szám, 722. p.
- ⁴¹ Lotz Károly festményéről részletes leírást lásd Az új Igazságügyi Palota mennyezeti képe. In *Vasárnapi Ujság*, 1895. október 27., 42. évf., 43. szám, 707. p.
- ⁴² A Paolo Triscornia (1757–1833) szobrász alapította Paolo Triscornia di Ferdinando cég Carrarában bérelt márványbányát és márványforgalmazással, valamint szobrászati munkákkal foglalkozott. A bevett módszer szerint Strobl Alajos gipsz- vagy agyagmintáját Carrarába szállították, ahol a Triscornia cég kifaragta a művet márványból, majd a művész leutazott a cég telepére, és a helyszínen hagyta jóvá a kész művet, amely alapján átutalták a munka árát.
- ⁴³ Hauszmann 1897, i. m. 62. p.
- ⁴⁴ <http://epiteszforum.hu/megujult-korszeru-teto-vedi-a-neprajzi-muzeum-erteke-freskoit> [2013. szeptember 27.]
- ⁴⁵ Komor 1896, i. m. 716. p.
- ⁴⁶ Az egyiptomi túlvilághitben a halottak sorsát a mérlegelés döntötte el. A mérleg a „Két Igazság” alvilági csarnokában állt, egyik serpenyőjébe a halott szíve, a másikba az igazságra utaló strucc toll került, és Ozirisz, a holtak bírója akkor hozott kedvező ítéletet, ha az elhunytak könnyű volt a szíve, és a két serpenyő egyensúlyban maradt.
- ⁴⁷ Hauszmann Alajos: *A budapesti Igazságügyi Palota*. Budapest, 1901, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, VI. műlap (készítette: DIVALD Károly.)
- ⁴⁸ <http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=91402> [2013. szeptember 7.]
- ⁴⁹ Hauszmann 1897, i. m. 64–65. p.
- ⁵⁰ <http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=91415> [2013. szeptember 7.]
- ⁵¹ Hauszmann 1897, i. m. 60. p.
- ⁵² A sziaími király Budapesten. In *Budapesti Hírlap*, 1897. június 28., 17. évf., 178. szám, 2. p.
- ⁵³ Vilmos német császár budapesti látogatásának részletes leírásához a program összeállítója megjegyzésként hozzáfűzte, hogy „Ő Felségének bemutatandó középületek s intézmények előljárói, illetőleg mindazok, akik Ő Felsége fogadására [...] megjelennek, magyar díszruhában vagy frakkban dísznyakkendővel jelenjenek meg.” Bugár-Mészáros Károly: *Budapesti Igazságügyi Palota 1893–1896 – Kúria, „az igazság temploma”*, Tudományos kutatási dokumentáció (szöveggötét), 2013. február–július, 80. p. (*Kézirat*)
- ⁵⁴ Az igazságügyi palota. In *Budapesti Hírlap*, 1897. szeptember 22., 17. évf., 264. szám, 5. p.
- ⁵⁵ http://dka.oszk.hu/038800/038888/1898_Oldal_178_b_nagykep.jpg [2015. október 30.]
- ⁵⁶ A budapesti tábla jubileumi ünnepe. In *Népszava*, 1924. december 21., 52. évf., 286. szám, 13. p.
- ⁵⁷ A húszéves hatásköri bíróság. In *Budapesti Hírlap*, 1928. december 23., 48. évf., 291. szám, 14. p.
- ⁵⁸ Az új római jog. In *Pesti Napló*, 1937. április 8., 88. évf., 78. szám, 9. p.
- ⁵⁹ Frank német birodalmi igazságügyminiszter jogi előadást tart Budapesten. In *Budapesti Hírlap*, 1938. október 18., 58. évf., 235. szám, 9. p.
- ⁶⁰ Károlyi Mihályné a magyar gyermekekért. In *Népszava*, 1946. június 26., 74. évf., 141. szám, 4. p.
- ⁶¹ A Dréhr-bünper – újra a kúria elé kerül. In *Pesti Napló*, 1936. június 20., 87. évf., 140. szám, 7. p.
- ⁶² Kedden tárgyalja a NOT Donáthék ügyét. In *Népszava*, 1947. június 17., 75. évf., 134. szám, 6. p. Az ún. Magyar Testvéri Közösség tagjaival szemben hat büntetőeljárás zajlott annak idején. Ez volt a legjelentősebb, ez volt a hatalomszerzésért folytatott kommunista összeesküvés kirakatpere, ami végül a polgári viszonyok fél évszázados eltűnését eredményezte (Zinner Tibor közlése).
- ⁶³ *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3.* (szerk. Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994, 306–307. p.)
- ⁶⁴ Az Igazság uj otthona. In *Ügyvédek Lapja*, 1896. augusztus 1., 13. évf., 31. szám, 1. p.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ <http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=65489> [2013. szeptember 27.]
- ⁶⁷ Felsőbíróágaink új palotája. In *A jog*, 1896. október 25., 15. évf., 43. szám, 303–305. p.
- ⁶⁸ <http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=30152> [2013. szeptember 4.]
- ⁶⁹ A budapesti igazságügyi palota. In *Jogtudományi Közlöny*, 1898. december 23., 33. évf., 51. szám, 375. p. Sajnálatos módon a légszusz- illetve „villámvilágítás” hiánya a XX. század elején is „egyik általános fogyatkozása” maradt „a ragyogó igazságügyi palotának”. A kir. Curia könyvtára. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. január 25., 42. évf., 4. szám, 31. p. A 20. század elején hasonló gondokkal küzdött a bécsi Igazságügyi Palota is. A *Juristische Blätter* 1904 januárjában arról írt, hogy a Justizpalast legtöbb helyiségébe nincs bevezetve sem a gáz, sem a villany, „de még csak petróleumlámpára se telik az államnak. Néhány pislogó gyertyafénynél vakoskodik a mostani sötét, borult időben bíró, hivatalnok, ügyvéd egyaránt.” Tout comme chez nous, *Jogtudományi Közlöny*, 1904. január 1., 39. évf., 1. szám, 8. p.
- ⁷⁰ Az igazságügyi palota. In *Jogtudományi Közlöny*, 1911. december 22., 46. évf., 51. szám, 449. p.
- ⁷¹ Hauszmann Alajos tervei és épületei. In *Hauszmann Alajos*. Válogatta és szerkesztette: Gerle János, Budapest, 2002, Holnap Kiadó, 284–285. p.
- ⁷² Bugár-Mészáros 2013, i. m. 13. p. Justitia szobra mellett volt még két kísérő szobor (Senyey Károly alkotásai), az egyik a Százados úti művésztelepre került szobrászkőanyagok, ahonnan azután eltűnt, a másikat a Fehérvári úti Fővárosi Művelődési Ház kapuja mellé tették, de utóbb annak is nyoma veszett.

⁷³ Gábor István: Egy régi épület új élete – Kúria, Nemzeti Galéria, Párttörténeti Intézet. In *Budapest*, 1974. június, 12. évf., 6. szám, 16. p.

⁷⁴ http://www.neprajz.hu/kiallitasok/nagy_Rakosi_4.jpg [2013. szeptember 19.]

⁷⁵ Bugár-Mészáros 2013, i. m. 10. p.

⁷⁶ Gábor, 1974, i. m. 16. p.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Granasztói Péter – Sedlmayr Krisztina – Vámos-Lovay Zsuzsanna: *Átváltozások. Palotából múzeum* (Metamorphoses. From Palace of Justice to Museum.) Budapest, 2012, Néprajzi Múzeum. / KépTár 3./

⁷⁹ Verbóci Patrícia felvétele.

Amikor az igazságügyi szervezetről annak fizikai valójában beszélünk, két tényezőről mindenképp szó esik. Az egyik a személyi állomány, közöttük is elsősorban a bírák. A másik a dologi feltételek, amelyek közül kiemelkednek a házak, azaz a bírósági épületek. E tanulmány az utóbbi elemmel foglalkozik: általában a bírósági épületekkel és a Magyar Királyi Kúria palotájával mint kiemelt épülettel.

Általánosságban elmondható, hogy legszembevethetőbben egy bírósági épületben kapcsolódik össze a jog és az építészet világa, így amikor bírósági épületekről beszélünk, jogi és építészeti kérdésekkel egyaránt foglalkozunk. Werner Gephart írja, hogy a bíróság mint épület három szabályrendszert foglal magában: a bírósági szervezet szabályozási rendszerét, ennek hatását az építési technikai szabályokban, és számos olyan absztrakt szabályt, amely egy jogrendszer karakterét meghatározza.¹ Tulajdonképpen egy bírósági épület a jogi normák egy sajátos kivételét jelenti a fizikai valóságban. E közegben így a legalapvetőbb kérdés az, hogy: *Mi szükséges egy bírósági épület megvalósításához?* A válasz összefoglalható néhány lépésben, amelyek mentén eljuthatunk a szervezeti reformoktól a kész bírósági épületig. Ebben a folyamatban a *kiindulási pont* a feladat meghatározása, amely jelen esetben nem más, mint az *igazságügyi szervezet kiépítése*. Ez szorosan összefügg a 19. század második felében Európa-szerte megvalósult bírósági szervezeti reformokkal.

1. Az igazságügyi szervezet reformja

Az 1867-es kiegyezés után az igazságszolgáltatás modernizálása volt az állam előtt álló egyik legfontosabb feladat, amelyhez a kormányzat hamarosan hozzálátott. A folyamat több évtizedet vett igénybe, amelynek állomásait eljárásjogi és szervezeti törvények mutatják. Jól tudjuk, hogy a kiegyezést követően a polgári peres eljárás reformját célzó 1868. évi LIV. tc. az igazságszolgáltatási szervezetet is érintette,² majd pedig döntő lépést jelentett az 1869. évi IV. tc., amely elválasztotta egymástól az igazgatási és az igazságszolgáltatási tevékenységet. Innen külön utakon járt e két tevékenység, amely a következő évtizedekben – lefordítva ezt az építészeti nyelvére – két különböző típusú és funkciójú középület megjelenését vonta magával Magyarországon is: a bírósági és a közigazgatási épületekét.³

1869 után megszülettek az első szervezeti törvények, amelyek alapvetően meghatározták a későbbi magyar bírósági szervezetrendszert, ugyanis az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkkel létrejötték az elsőfolyamodású

Megyeri-Pálffy Zoltán

Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete

bíróságok. A következő évtizedek szervezeti reformjai (1876, 1881, 1890,⁴ 1897, 1912) megteremtették a dualizmus korának jól ismert igazságügyi szervezetét, amelynek az ún. *rendes bíróságai* relevánsak a jelen téma szempontjából. Ezek azok az általános hatáskörű, hierarchikus rendszerben működő bíróságok, amelyek *helyhez kötöttek* és *állandóak* voltak.⁵ E két jellemző nem csupán a működésükre vonatkozott, hanem fizikai létükre is, s ehhez *épületekre* volt szükség.

Az állami igazságszolgáltatási szervezet kialakításakor természetesen nem épülhettek azonnal új, a közigazgatási épületektől elkülönülő bírósági épületek. Nem véletlen, hogy az 1871. évi XXXI. tc. átmeneti intézkedései körében kitért az elhelyezés kérdéssére, s elrendelte, hogy a törvényhatóságok és községek ingyenesen engedjék át az addigi helyiségeket az ítélkezés számára.⁶ Azonban ez a helyzet már akkor sem volt kielégítő.⁷ Egyértelmű volt, hogy az új bíróságoknak új épületeket kell emelni.

A szervezet és a funkció összefüggései

A modernizálás tehát ezekben az évtizedekben egy új bírósági szervezetrendszert eredményezett, amelynek fizikai térre is szüksége volt, amit a megfelelő épület biztosított. Egy épület megalkotásánál mindenkor alapfeltétel a *funkció* meghatározása. Egy bírósági épület funkcionalitása esetében az egyik szempont tehát az igazságügyi szervezet struktúrája.

A dualizmus kori rendes bírósági szervezet négy szintű volt (Magyar Királyi Járásbíróságok, Magyar Királyi Törvényszékek, Magyar Királyi Ítéltáblák és a Magyar Királyi Kúria), amelynek mindegyikéhez rendelni kellett egy-egy épületet. Ez *elvileg* négyféle bírósági épületípust jelentett volna, azaz járásbírósági, törvényszéki, ítélőtáblai épületeket és a Kúria épületét. A következő időszak építkezései meg is valósították ezeket a típusokat, azonban a célszerűség megkívánta azt, hogy egy-egy fórumot egyazon épületben helyezzenek el, ekképp *többfunkciós*

létesítmények szolgálták az igazságügy különböző tevékenységeit.

Azonban nemcsak a szervezet kialakítása határozza meg egy bírósági épület milyenségét, hanem az *eljárási jog* is. Ez a tényező az, amely leginkább és legáltalánosabban hat az épület kialakítására. Ekképpen egy bírósági épületnek *speciális térigénye* van.

A bíraskodás speciális térigénye

A törvénykezés térigényének alakulása szorosan összefügg az eljárási jog kodifikációjával. Ez részeseleme a 19. század változásainak, amelyek alapvető nyomot hagytak a jogi kultúrán is, hiszen a társadalmi változások, a polgárság emancipációja együtt járt a gazdasági fejlődéssel. Az egyén szabadsága központi politikai fogalomként és az alkotmányos állam meghatározó követelményévé vált. Ez a politikai változás, mozgás erősen érintette az igazságszolgáltatást. A bírák függetlensége, a szóbeliség, a nyilvánosság alapelve, a laikusok részvétele a büntetőeljárásban felváltotta az írásbeli és titkos eljárást. Ezek a változások magukkal hozták az igazságügyi építészet változását. Míg a titkos és írásbeli eljárás elfért egy kis teremben, addig a szóbeliség, nyilvánosság nagy teret igényelt.⁸

A francia jogban az 1806. évi polgári eljárásjogi kódexszel⁹ realizált alapelvek, a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság, a 19. században hosszú éveken át formálták a bírósági épületeket, hiszen ezek az elvek olyan téri megoldásokat kívántak meg, amelyek a korábbi írásbeli eljárásoknál szükségtelenek voltak, fel sem merültek. Ebből adódik, hogy az eljárási jog igényeinek megfelelő bírósági épületek fejlődésében jól látható egy kísérleti periódus. Egy ilyen izgalmas időszak következett be például a Rajna-vidéken, ahol a napóleoni megszállás hatására a francia eljárási jog érvényesült, s ennek megfelelően kellett átalakítani, illetve kialakítani a bírósági épületeket.

Ezt a többéves kísérletező periódust írja le Konrad Schall értekezésében a Badeni Nagyhercegség példáján keresztül.¹⁰ Ebből kiderül, hogy a német államok között az elsők egyike volt Baden, amely az 1831–32-es eljárásjogi reformmal bevezette a nyilvánosság elvét, s ekképp szembesülnie kellett azzal, hogy ennek milyen építészeti térigényei vannak. Az egyik ilyen szembeötlő változtatási igény a felsőbíróság épülete kapcsán jelent meg. A freiburgi Hofgericht épülete, illetve emeleti ülésterme – kis mérete és elhelyezkedése miatt – nem volt kielégítő a nyilvánosság számára, ezért 1832-ben a bíróság új, nagyobb termet keresett a szomszédos épületszárnyban. A nyilvános ülésterem ezután mind elsőfokú, mind fellebbviteli tárgyalásoknak helyet adott.¹¹

Azonban nemcsak a felső, hanem az alsó bíróságok életét is megváltoztatták ezek az elvek. Mivel alkalmas épület kevés állt rendelkezésre, meg kellett oldani ezen a szinten is a feladatot. Ez azonban nem volt egyszerű, hiszen míg a közigazgatási épületek tervezése terén volt tapasztalata a badeni építésügyi hatóságnak, addig a bíróságoknál nem. Így teljes bizonytalanság uralkodott a tervezendő épületek helyiségkiosztásánál. Jól mutatta ezt

az a felső-rajnai kerületi kormányzat által az igazságügyi minisztériumnak küldött kérdéssor, amelyben a vádlottak, a tanúk, az ügyvédek és a hallgatóság helyigénye felől érdeklődtek, illetve hogy kellenének-e az eljárásbeli szermélyeknek külön helyiségek a tárgyalóterem közelében. Valamint mekkorák legyenek a börtöncellák, amelyekben a vizsgálóbíró lefolytathatja az eljárását. A minisztériumi válasz útmutatás helyett a tapasztalatlanságról árulkodott, csak a tárgyalótermekre vonatkozóan utaltak a *francia* megoldásra.¹² A következő években az építészeti hivatal a francia minták alapján dolgozott ki egy mintatervet a badeni bíróságok ki-, illetve átalakítására.¹³

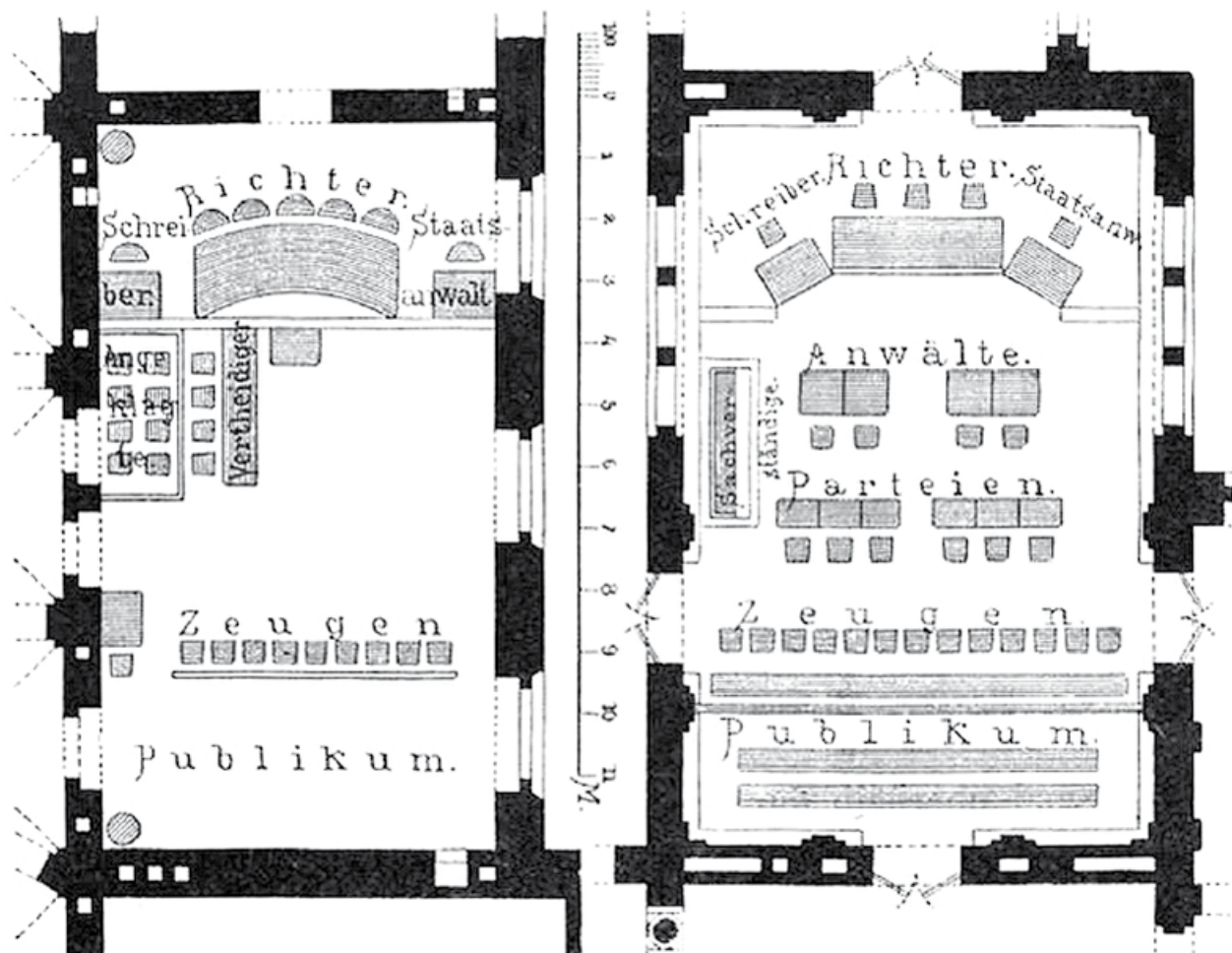
Azonban nemcsak a közvetlenség és nyilvánosság elve volt hatással a bírósági épületekre, hanem a laikus bíraskodás megjelenése is. Ez Badenben is újabb fejtörést okozott, miután 1864-ben bevezették az ülnökbíraskodást, ami még nagyobb termet kívánt. Ez már találkozott az építészeti fejlődéssel is, ugyanis az 1850-es években elterjedt az a nézet, hogy „a belső funkcióknak kívül is tükröződni kell, hogy általa a bíróságok függetlenségét hangsúlyozzák, azt, hogy az igazgatási épületektől eltérő karakterűek”.¹⁴ Az igazságügyi reform következtében első fokon működő laikus bíraskodás épületen belüli helye, az ülnöki tárgyalóterem mint az épület legfontosabb helyisége kapott hangsúlyt azzal, hogy az épület középtengelyébe, a középrizalitba került. Emellett a földszinti *rusztikázás*¹⁵ pedig a ház alapját, úgyis mint az új igazságügyi törvényt, mint a badeni törvényhozás megbízható alapját szimbolizálta.¹⁶

A magyar fejlődés

A badeni, illetve a többi (német) állam fejlődésével szemben Magyarországon a kodifikáció évtizedekkel később indult be, és lassan haladt előre, s ez, továbbá az anyagi alapok hiánya is hátráltatta a modern eljárásjogi elveknek megfelelő bírósági épületek megjelenését. Ugyanakkor az is fontos jelenség, hogy Magyarország e viszonylagos lemaradás következtében már *kész mintaként* használhatta mind a modern eljárásjogot, mind az ezt kiszolgáló bírósági épülettípust. A kész minta tényleges meghonosodása – elsősorban az építészet terén – a század harmadik harmadára, negyedik negyedére esett, amikor néhány esztendő alatt bírósági épületek sokaságát építtette fel az állam országszerte, s ezzel megvetette a ma is funkcionáló bírósági épületállomány alapjait.

Ez a magyarországi *mintakövetés* mind a kodifikációban, mind az építészetben történelmi kapcsolataink miatt is sokszor a német megoldások felé fordult. Mire az 1880-as, 1890-es években Magyarországon felfutott a bíróságok építése, addigra Németországban már kialakult egy építészeti *sémarendszer*, amely a modern eljárásjoghoz alkalmazkodott. Ebben a sémarendszerben már stabilan rögzült, hogy az eljárásjogi igényeket miként elégítheti ki egy bírósági épület. Jól jelzi ezt, hogy már az *építészeti szakkönyvek* is külön típusként tárgyalták a bírósági épületeket.¹⁷

Ebben a periódusban építészaink általános figyelme az osztrák fejlődés mellett a német építészet felé fordult,

Büntető tárgyalóterem Berlin-Moabit Büntetőbíróságán és polgári tárgyalóterem a drezdai bíróságon.¹⁸

amit az is megalapozott, hogy nemcsak a bécsi, hanem a berlini akadémián sajtóították el a szakma alapjait, bár a kiegyezést követően a kormány modernizálási szándéka a honi felsőoktatást is érintette. Ennek keretében változott meg például az 1856 óta működő József Politechnikum jogi helyzete, amely 1871-től mint József Műegyetem adott keretet többek között az építészképzésnek.¹⁹ Ennek ellenére a századfordulókig általános volt, hogy az építészhallgatók külföldön fejezték be stúdiumaikat. Elsősorban a berlini Építészeti Akadémián (Bauakademie) és a bécsi Szépművészeti Akadémián (Akademie der Schönen Künste) találkozhattunk magyar építészhallgatókkal.

Az oktatás mellett a szakajtó²⁰ is jelentősen hozzájárult építészeink műveltségének bővítéséhez. „Közép-Európában már 1836-tól mérvadó forrásnak számított a bécsi *Allgemeine Bauzeitung*, melyet a német nyelvterület központjaiban a következő évtizedekben számos hasonló orgánum követett.”²¹ Ebből következően is kézenfekvő volt, hogy a magyarországi igazságügyi építkezésekhez a német nyelvterület adta a mintát. Ezekből meríthettünk mind járásbíróságaink, mind törvényszékeink, mind pedig felsőbíróságaink megalkotásához.

Ezek között az épülettípusok között fontos szerepet töltenek be az ún. *igazságügyi paloták*, amelyeknek specialitásai külön figyelmet érdemelnek.

Az igazságügyi paloták specialitásai

Az egyik ilyen speciális vonás a *komplexitás*, amely elsősorban a funkcióból ered. Egy igazságügyi palota jellemzően alsófokú és fellebbviteli bíróságokat is magában foglalt. Révai Nagy Lexikona a „Bírósági épületek” címszava alatt ír a bíróságok funkciósemájáról: „A kir. törvényszékek rendszerint kir. ügyészséggel és a székhelyen működő kir. járásbírósággal egy bírósági épületben helyeztetnek el (törvénykezési épületek, törvényházak). A földszintet a legtöbb helyen a kir. járásbíróság, a tkvi osztály és a vizsgálóbíró foglalja el [...]. Az első emeletre kerül az elnökség a segédhivatalokkal és a polgári osztály [...] míg a második emeleten a büntető osztály és a kir. ügyészség van.”²² Mindemellett tipikus megoldás volt, hogy egy ilyen igazságügyi komplexumban helyezték el a büntetés-végrehajtást is.²³

E számos funkció *nagyméretű* épületet követelt meg, amelyben egy tető alatt, de mégis egymástól elkülönülve működnek az egységek. Az összeszervezés viszont elérhetővé tett minden intézményt a jogkereső közönség számára, s az építési költségek is kedvezőbbek voltak.

Mindez a praktikum miatt alakult így, azonban nem ettől vált a ház *palotává*²⁴, hanem az állami, bírósági reprezentációs igénytől.²⁵

Egy ilyen palota annak a felfogásnak a felelevenítése volt, hogy az építészet nemcsak funkcionális, hanem jelentéshordozó is. Éppen ezért egy ilyen igazságügyi palota ki kellett, hogy fejezze a polgári igazságszolgáltatás függetlenségét, a bírói hatalmat, a jog hatalmát.²⁶ Mindezt formálásában, szimbólumrendszerében, a nagyközönség számára is olvasható alaprajzi rendszerében mutatta meg. Ezek – találkozóva a korszellemmel, a korstílussal – a historizáló építőművészet kiemelkedő alkotásaivá tették az igazságügyi palotákat.

A magyar igazságügyi paloták sorában – amelyek szer- te a történelmi Magyarországon kiemelt elemeivé váltak a nagy- és közép- városok település- képezésében²⁷ – fontos helyet foglalt el bu- dapesti társuk. Ez a fontosság nemcsak abból fakadt, hogy ez a ház a Magyar Királyi Kúria ott- hona volt, s ekképp a fővárosban volt megtalálható, ha- nem abból is, hogy építészetileg is meghatározó volt a magyar (bírói) épületállomány- ban. Minderre tekintettel a továb- biakban a bírói épületek létrejöt- tének folyamatát a *budapesti Igazság- ügyi Palota* történetén keresztül folytatjuk, s egyúttal a jog, a szervezet és kodifikáció világából átlépünk az épí- tészetébe, ahol egy épület megalkotásának evidens eleme az építész és az építészeti terv.

Az építész és az építészeti terv

Egy építészeti terv milyensége elsősorban a tervező kva- litásait tükrözi. Az állami építkezések mindenkor nagy lehetőséget adnak az építészeknek tehetségük megmu- tatására. Az állam mint építtető – a feladat és a szándék függvényében – vagy pályáztatás útján választja ki a ter- vező építész, vagy közvetlen megbízással kéri fel a mun- kára. Míg az előbbi mindenkor alkalmas az építészsza- ma széles mozgósítására, szakmai viták elindítására és az egyének bemutatkozására, addig az utóbbi általában már konkrétumokról szól. Konkrét személyekről, konkrét cé- lokról, konkrét feladatokról.

Ez utóbbi történt a Kúria épületének esetében is, az igazságügy-miniszter 1891. november 7-én kelt 10982. sz. rendeletével²⁸ kérte fel Hauszmann Alajost a Budapes- ten építendő új igazságügyi palota tervezésére.

Az építész

A ház tervezője tehát az a Hauszmann Alajos volt, akinek nem volt ismeretlen a feladat, s ő maga sem volt ekkor már ismeretlen a szakmában. Az 1890-es évekre már szá- mos magán- és állami megbízás alapján épült ház tervezé- sét jegyezte.²⁹ A Szkalnitzky és Koch irodájában eltöltött időszakban alkalma nyílt már egy új kúriaépület terve- zésében részt venni,³⁰ majd pedig ő tervezte a Budapesti Törvényszéki Palotát, amely a tervezési program szerint a budapesti királyi törvényszék polgári és büntető osztá- lyát, a budapesti királyi ügyészség vizsgálati fogházát, a

A brüsszeli igazságügyi palota. Joseph Poelart, 1860–1883³⁵

budapesti királyi kereskedelmi és váltó-törvényszé- ket, az V. kerületi királyi járásbírósa- got és a budapes- ti királyi büntető járásbírósa- got fog- lalta magában.³¹ E programból kide- rül, hogy Hausz- mann-nak volt alkalma egy kom- plex igazságügyi épület tervezése során megismerni a funkcionális kö- vetelményeket.

Ilyen tapaszta- latok mellett vág- hatott bele a leg- felsőbb szintű bírói fórum, a Magyar

Királyi Kúria épületének tervezésébe, amely ezúttal is egy komplex igazságügyi épület megalkotását jelentette, ugyanis az épületnek a Kúrián kívül a Budapesti Királyi Ítéltábla, valamint a királyi Fő- és Koronaügyészség hi- vatali helyiségeinek is otthont kellett adnia.³² Így ennek az építési programnak megfelelően indult meg a tervezés.

A tervezés és az előképek

A tervezést meghatározta a helyszín, amelynek kivá- lasztását hosszas keresgélés, mérlegelés, különböző álláspontok ütközése előzött meg.³³ Ez végül az épülő Országház mellett, a budapesti V. kerületben, a Nádor, Alkotmány, Honvéd és Szalay utcák által határolt telken történt meg, ahol elfért a mindkét bíróságot magában foglaló épület.

Hauszmann nemcsak saját tapasztalatai, hanem a nagy *európai minták* is segítettek egy megfelelő felsőbbbírósa- gi épület kialakításában. Ezen épületek körében a mintát a brüsszeli igazságügyi palota jelentette, amely komplexitá- sával és monumentalitásával definiálta a korszak igazság- ügyi palotáját.³⁴

Paul Wallot berlini Reichstag épülete (1882–1894) és Hauszmann Alajos budapesti Igazságügyi Palotája (1893–1896)³⁹

Bár Hauszmann is ismerhette a brüsszeli épületet, mégsem azt választotta formai mintának. Az építészeti szakirodalom³⁶ Paul Wallot berlini Reichstag épületét tekinti a Budapesti Igazságügyi Palota előképének. Az 1884 és 1894 között épült Reichstag valóban meghatározó volt a korban, olyannyira, hogy formavilága nemcsak a budapesti, hanem többek között a lipcsei, a müncheni és a bécsi igazságügyi palotákon is visszaköszön.

Hauszmann nem pusztán a szakmai ismeret vezethette a Birodalmi Gyűlés épületéhez, hanem személyes kapcsolat fűzte annak tervezőjéhez, Paul Wallothoz, akit még berlini tanulóévei alatt ismert meg.³⁷

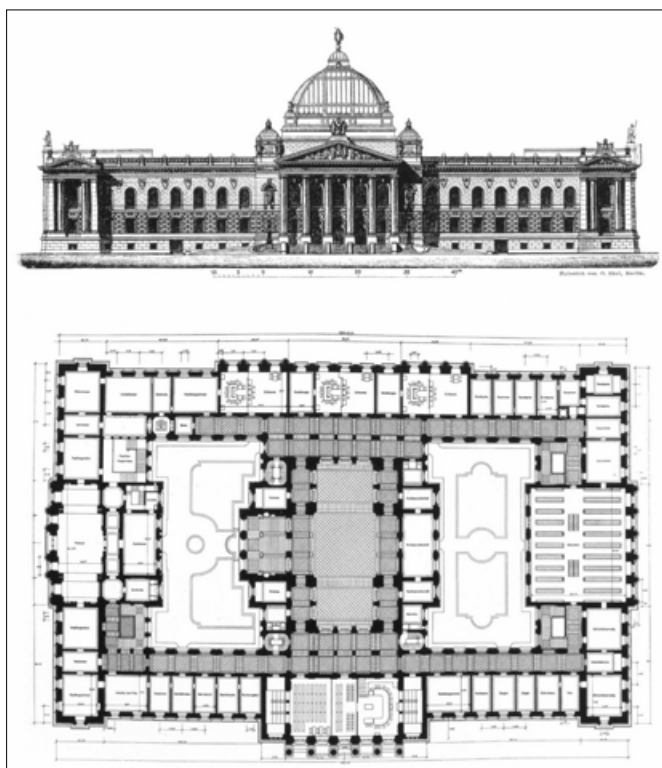
Ahogy Ybl Ervin írja: „A Kúriában [...] Hauszmannak Wallot iránt való hódolata is érvényesül, de építészünk itt méltó idősebb kollégájához, sőt bizvást állíthatjuk, hogy a Kúriánk főhomlokzata nemesebb, könnyedebb a berlini Országház frontjánál.”³⁸

A Reichstag épülete elsősorban tömegalakításában adott mintát a Kúria épületéhez, kivéve a kupolát. Hauszmann felismerte, hogy az épülő Országház magasba törő kupolája mellett nincs helye egy másik kupolának, ezért inkább vízszintes párkányoknak adta át a hangsúlyt. Hauszmann így az Országháztól eltérő stílust választott, a „római barokk-stílust, melyet az arányok és részletek szigorúságának fentartása mellett az antik szellemben³⁹ használt fel. A főhomlokzat tagolásának alapja „három erős kiszökelék”.

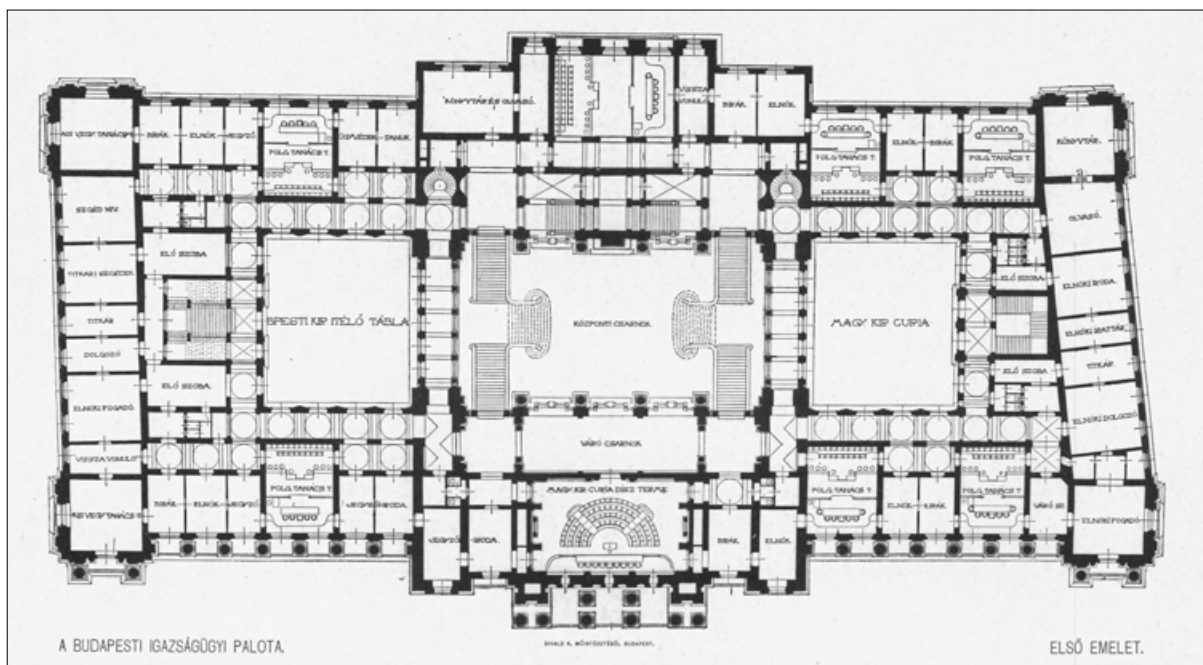
„Közepén a háromnyílású tömör alépitményen nyolc korinthusi oszlopból álló oromzatos csarnok emelkedik, felette magas attika fallal. Ezt a középrészt jobbról-balról két 50 m magas pilon foglalja be, ezek tompán végződnek és felső részüket ablaknyílások törik át. A tornyok folytatásában jobbra-balra hét-hét ablakos homlokzatrész látható, melynek földszintje erőteljes rusztika kövekből épült, a két felső emeletet pedig, jón oszlopok foglalják egybe; ez oszlopok felet erőteljes párkány és attika falazat alkotja a bevezető részét.”⁴¹ Ez az erőteljes rusztika óhatatlanul felidézi a badeni épületeknél is megjelent szimbolikát: a törvényt, amely az igazságszolgáltatás alapja.

Míg formában a Reichstaggal rokonítható a ház, addig alaprajzi elrendezésében inkább a többi igazságügyi palota megoldásait tükrözi. Nem véletlenül, hiszen egy bírósági épületről van szó, amelyben – mindamellett, hogy a két, nagyjából azonos térigényű felsőbb bíróság funkcionálisan is kettéosztja az épületet – a bírósági jellegből következik a közlekedő és váróterek fontossága.

Ez a követelmény adja a megoldást: a nagy várócsarnok (Salle des la perdus) kapcsolja össze a két épületrészt, s egyúttal központi szinten szervezi az épületen belüli közlekedést. Egy ilyen központi várócsarnok jellemzően – a fényviszonyokra tekintettel – két belső udvarra tagolja az épület-tömböt, miként ez jól látható a lipcsei vagy a müncheni igazságügyi paloták alaprajzán is.

A lipcsei Birodalmi Bíróság. Ludwig Hoffmann, Peter Dybwad, 1888–1895⁴²

A budapesti Igazságügyi Palota első emelete. Hauszmann Alajos, 1893–1896⁴⁵

A Budapesti Igazságügyi Palota esetében is látható ez a megoldás. Az alaprajzot közelebbről tekintve jól felismerhető, hogy a bírósági szervezeti igénynek miként felel meg az építészeti kialakítás – ahogy Hauszmann maga is írta: „Az első és második emeletre osztottam be az elnökséget, a tanácsosokat, bírák, felek és tanúk szobáit, valamint a könyvtárakat és jegyzői hivatalokat. A legfontosabb helyiség ezek közül kétségkívül a tanácsterem, melynek könnyű hozzáférhetőségét a közönség részéről fentartanom és a mellékhelyiségek közé célszerűen beigtatnom kellett. Ennek elérése végett az udvarokat környező épületszárnyak – kettős szobasorral és tágas 3 m széles folyosóval épültek. A terem létesítésére a kettős szobasort egyesítettem, ezzel az az előny is járt, hogy a terem hátsó részében a közönség számára – a kibővített folyosókból avagy előszobából ajtót lehetett nyitni és célszerű közlekedést létesíteni.”⁴³

Az is jól látszik az alaprajz részleteiből, hogy a tanácselnökök kaptak csak külön dolgozószobát, a beosztott bírónak közös szobájuk volt. Továbbá a rajz árulkodik a szervezetről is. Tudjuk az 1868-as polgári perrendtartási törvényt módosító 1881. évi LIX. törvényből, hogy „A m. kir. Curia, ha a felebbvitel öt tagu tanácsban hozott kir. táblai határozat ellen van intézve, vagy a kir. táblákra vonatkozó illetékesség-összeütközési kérdés döntendő el, hét tagu, más ügyekben öt tagu tanácsban határoz”.⁴⁴ Amely rendelkezés a tanácstermi bírói pulpitus székeinek számában is visszatükröződik.

A kivitelezés

Egy épület életében az egyik legfontosabb pillanat a születése, azaz a kivitelezés. A Magyar Királyi Kúria épületének kiviteli dokumentumai arról az alaposságról árul-

kodnak, amely mind a tervező építészt, mind az elkészült tervet jellemezte. Az Országos Bírósági Hivatal (OBH) Műszaki Főosztályának irattárában fellelhető 31 db iparos szerződés⁴⁶, amelyek demonstrálják azt, hogy Hauszmann nagy hangsúlyt fektetett a megfelelő művészek és szakemberek kiválasztására az építkezés folyamán. Hauszmann maga is leírja a palotát bemutató munkájában: „A művészi munkákat nem pályázat, hanem megbízás alapján adtuk ki. Én fölkerestem a művészeket és számot vetve a tehetségükkel, idővel és az illetők előszeretetével egyik vagy másik tárgy irányában, osztottam meg a munkát. Az eljárás oly művészi munkáknál, melyek az építészettel kapcsolatosak, helyesebbnek tartom, mint a pályázatot, mert alkalma van az építésznek befolyani a művész működésére, irányeszmét adni, felvilágosítással szolgálni a dimenziók és a relief erőssége dolgában. Csak így jöhet létre egyöntetű, harmonikus mű, melynél minden egyes tárgynak szerep jut, ami megilleti, és nem fogja magát az egyik a másik rovására érvényesíteni.”⁴⁷

Az iratanyag tartalmazza a mesterekkel kötött szerződéseket. Ezek két csoportba oszthatók. Az egyik csoportba azok a megállapodások tartoznak, amelyek az épület szerkezeti, építészeti kialakítására vonatkoznak. Ezekben az esetekben versenytárgyalást követően egyrészt a „Nagyméltóságú igazságügyi m. kir. Miniszter”, másrészt pedig az adott vállalkozó kötött szerződést egymással nyomtatott blanketták kitöltésével. Egy-egy szerződési dokumentum magában foglalja az iparosnak az adott munka egészére vonatkozó ajánlatát, valamint „Előmeret és árjegyzék” alatt egy tételes árszabást. Mindemellett csatolva voltak a „Vállalati általános föltételek”, valamint a „Vállalati feltételek”, azaz a különös elemei a kötelemények. Az általános feltételekből kiderül, hogy az igazságügyi palota építkezésének művezetője (is) Hauszmann Alajos volt, akinek „ebbeli tiszte az összes munka és rész-

lettervek elkészítésén kívül felügyelni arra, hogy vállalkozó az elvállalt összes építési munkákat teljesen a jóváhagyott tervek és jelen általános és különleges föltételek szerint jól, célszerűen, a műszaki igényeknek megfelelőleg és szilárdan hajtsa végre, hogy az összes építési anyagok a kikötött minőségben szállíttassanak és a munkák oly időben eszközöltesenek, hogy az épület befejezésére kitűzött határidő előrelátha-

A Magyar Királyi Igazságügy Miniszteri Hivatal pecsétje a Weigl Antallal kötött szerződésen⁴⁹

tólag megtartassék, általában, hogy a munkálatok minden tekintetben az építési föltételek és a szerződés értelmében pontosan és lelkiismeretesen teljesíttessenek.²⁴⁸

A másik csoportba azok a mesterek, művészek tartoznak, akik az épület műtárgyait, falképeit, épületszobrászati elemeit, egyéb szobrait készítették. Őket Hauszmann választotta ki, és személyre szóló felkérést küldött nekik. Ezen mesterek szerződéses dokumentumai tartalmazzák a Hauszmann felkérésére adott válaszlevelet, amelyben visszajelzik – az ár (vállalkozói díj) megjelölésével együtt –, hogy eleget tesznek a kérésnek. Ezek a megállapodások nem blankettára íródtak, hanem kézzel írt egyedi szerződések.

Valamennyi dokumentumcsomag tartalmazza a szerződéseken túl, a nyomtatott formulával megkezdett, majd kézírással részletezett felülvizsgálati jegyzőkönyvet, vala-

mint – amennyiben szükség volt rá – a szintén kézzel írt pót felülvizsgálati jegyzőkönyvet. Ezeket számlák, elszámolások, pénztári kimutatók, kiviteli tervek, rajzok és egyéb releváns csatolmányok egészítik ki. Ezek a vállalkozási szerződések jól demonstrálják egy korabeli, nagy (kiemelt) állami beruházás szerződéskötési folyamatát.

Az OBH nevezett irattárában sajnos nem lelhető fel valamennyi kivitelezési

szerződés, csak az alábbiak, az iratok sorszámaival, a szerződéssel és a tárggyal megjelölve:

13. De Pol Luigi: terazzo munka
14. Forgó és társa: üvegesmunka
15. Paolo Bonetti: kartsi márvány munka
17. Brückner Vilmos: vízvezeték és csatornázás
19. Szabó Antal: műkő és márvány
20. Fischer Sándor: villamos házi jelző és tűzjelző
21. Müller Rezső: irattári állványok
22. Neuschloss Ödön és Marcel: padalati munkák és emelvények
23. Thék Endre: tölgyfabútor és falfalburkolatok
24. Kramer Samu: kárpitozott bútorok
25. Thék Endre: pót asztalos munka
26. Gregersen és Fiai: pót asztalos munka

Thék Endre gyáranak számlája (1896)⁵⁰

27. Magyar Asphalt Rt.: aszfalt munka
28. Kramer Samu: pót kárpitosmunka
29. Zsolnay Vilmos: kályhás munka
30. Scholtz Róbert: dísz- és szobafestő munka
32. Mönnich Emil: elektromos óra
33. Haas Fülöp és Fiai: szőnyeg és papírkárpit
34. Magazinér és Weinberger: ablakredőnyök
35. Steiner Ármin és Ferenc: felirati munka
36. Weigl Antal: írómappák
37. Kutschera György: íróasztali felszerelések
38. Buchwald Sándor: kályha felszerelések
39. Köllő Miklós: négy atlant szobor
40. Fadrusz János: két ülő alak a főhomlokzaton
41. Lotz Károly: freskókép a nagycsarnokban
42. Senyei Károly: a nagy diadalszekér
43. Donáth Gyula: két álló alak
44. Róna József: két álló alak
45. Strobl Alajos iskolája: 12 szobor
46. Paolo Triscornia di Ferdo: Iustitia szobor kifaragása
47. Strobl Alajos: Iustitia szobor mintája
48. Zala György: nagy oromzat

Ez a töredékes felsorolás⁵¹ is képet ad ellenben a korabeli iparosság, mesteremberek és művészek köréről, azokról, akiket érdemesnek találtak arra, hogy egy ilyen jelentős középület, mint a budapesti Igazságügyi Palota kivitelezési munkálataiban részt vegyenek. Alighanem ők alkották a korabeli szakma krémjét.⁵²

A fentiek közül – példaként – jelenjen meg Senyei Károly szobrász levele Hauszmann Tanár úrhoz, amelyben visszajelzi, hogy vállalja a munkát. „Egy diadalszekér (Triga) geniussal és három ló alakkal, a vázlat az egyharmad nagyságú segédminta és az eredeti minta 6.00 m

magas 4.60 m széles és 5.50 m hosszúságban gypsben előállítva, továbbá nevezett nagyságban vörösrézben való teljes kivitele a felállítással együtt 45000 forint, azaz negyvenötezer ó. é. forint.”⁵³ E példa kiválasztásában nem utolsósorban az játszott szerepet, hogy a vázlatrajz is fennmaradt az iratcsomóban, s így összevethető, hogyan lett a tervből valóság.

Epilógus

A Magyar Királyi Kúria épületéről, a budapesti Igazságügyi Palotáról nehéz új információt közölni, hiszen története viszonylag széles körben és jól ismert. Ennek ellenére az ismereteink újbóli rendszerbe foglalása talán adhat olyat, amely rávilágít ennek a háznak a jelentőségére. Egy olyan házéra, amely ma is áll, s várhatóan a közeljövőben visszakaphatja eredeti funkcióját, s ismét elfoglalhatja méltó helyét az európai felsőbírósági épületek sorában.

Ez a ház maga egy ízig-vérig bírósági épület, függetlenül attól, hogy mikor milyen funkcióval töltötték meg az elmúlt 120 év során. Bírósági épület, hiszen *annak épült*, s ezért rendelkezik minden olyan tulajdonsággal, amellyel a (korabeli) bírósági épületek.

E tanulmány célja egy olyan kontextusba ágyazás volt, amely két távol esőnek tűnő terület metszetével esik egybe: a jog és az építészet kapcsolatáéval. Miként a bevezető utalt rá, a bírósági épületek, s körükben is az ún. igazságügyi paloták azok, amelyek megtestesítik a fizikai valóságban az igazságszolgáltatás világát. Egy olyan világot, amely mindenkor, még a legzordabb történelmi időkben is tükrözött valamiféle *méltóságot*, amelynek egyik meghatározó forrása maga a ház, az épület volt.

Vázlatrajz a főhomlokzat diadalszekeréről és az elkészült szobor napjainkban⁵⁴

Jegyzetek

- ¹ Gephart, Werner: Versteinerte Rechtskultur. Zur kultursoziologischen Analyse von Gerichtsbauten. In *Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie. Band 1*. Szerk. Heinz Mohnhaupt – Dieter Simon Frankfurt am Main, 1992, Vittorio Klostermann, 411. p.
- ² Vö. Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási rendszer kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 26–31. p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, Zala Megyei Bíróság, Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 213. p.; Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998, Multiplex Media – Debrecen University Press, 121. p.
- ³ Vö. Megyeri-Pálffy Zoltán: Vármegyházak a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In *Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból: 12. kötet*. Szerk. Rajnai Zoltán – Fregan Beatrix – Marosné Kuna Zsuzsanna – Oszváth Judit. Budapest, 2015, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 446–461. p.
- ⁴ Az 1890-es évszám kiemelt helyet foglal el a szervezeti reformok körében, hiszen ekkor alakították át az ítélőtáblák rendszerét. Vö. többek között Antal Tamás: A debreceni királyi ítélőtábla felállításának és Puky Gyula elnökségének története. In *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX*. Debrecen, 2002–2003, 215–230. p.; Balogh Judit: A Debreceni Itélőtábla rövid története. In *10 éves a Debreceni Itélőtábla*. Szerk. Szilágyiné dr. Karsai Andrea. Debrecen, 2015, Debreceni Itélőtábla, 14–26. p.
- ⁵ Vö. Stipta 1998: i. m. 125. p.
- ⁶ 1871:XXXI. tc. 32. és 34. §.
- ⁷ Az állam anyagi lehetőségei ellenben hosszú évekre konzerválták azt az állapotot, hogy az állami bíróságok továbbra is önkormányzati/közigazgatási épületekben kénytelenek működni. Ilyen átmenetiség jellemezte ezt az időszakot Debrecenben is. Vö. Papp József: *Törvénykezési helyszínek Debrecenben a 20. századig*. In *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Szerk. Megyeri-Pálffy Zoltán. Debrecen, 2015, Debreceni Törvényszék, 29–39. p.
- ⁸ Klemmer, Klemens – Wassermann, Rudolf – Wessel, Thomas Michael: *Deutsche Gerichtsgebäude. Von der Dorflinde über den Justizpalast zum Haus des Rechts*. München, 1993, Verlag C. H. Beck, 28. p.
- ⁹ Vö. Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 30–39. p.
- ¹⁰ Schall, Konrad: *Gerichtsbauwesen 1803–1918 im Spiegel von Gerichtsverfassung und Prozeßordnungen – dargestellt am Beispiel Badens*. Inauguraldissertation, Schwäbisch Hall, 1994.
- ¹¹ Schall 1994: i. m. 52. p.
- ¹² Schall 1994: i. m. 65. p.
- ¹³ Schall 1994: i. m. 68–69. p.
- ¹⁴ Schall 1994: i. m. 125. p.
- ¹⁵ „Nyerskő falazat durván kinagyolt vagy mesterségesen érdessé tett felületű kövekből.” Lásd Bakos Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. „Rusztika” szócikk. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 745. p.
- A szimbolika mellett azt is meg kell jegyezni, hogy a rusztikázás, kvádrézés a kor igen elterjedt történeti stílusok, köztük a neoreneszánsz fontos jellemzője.
- ¹⁶ Schall 1994: i. m. 127. p.
- ¹⁷ Vö. *Handbuch der Architektur 7. Halbband, Heft 1: Gebäude für Verwaltung, Rechtspflege und Gesetzgebung; Militärbauten. – Stadt- und Rathäuser. Gebäude für Ministerien*. Darmstadt, 1887; Klasen, Ludwig (szerk.): *Grundrissvorbilder von Gebäuden aller Art. 13. Gebäude für Justizzwecke*. Lipcse, 1891, Baumgärtner's Buchhandlung.
- ¹⁸ Klasen, Ludwig (szerk.): *Grundrissvorbilder von Gebäuden aller Art. 13. Gebäude für Justizzwecke*. Lipcse, 1891, Baumgärtner's Buchhandlung, 1656. p.
- ¹⁹ Vö. Sisa József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, 338–339. p.
- ²⁰ A legfontosabb építészeti periodikák a 19. század második feléből: *Építési Ipar* (később *Építő Ipar*, *Építő Művészet*), *Budapester Bauzeitung* (később *Bauzeitung für Ungarn*), *Magyar Mérnök – és Építészegylet Közlönye*. Vö. Maróty Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. *Építés – Építészettudomány*, 33 (1/2), 2005, 36–37. p.
- ²¹ Sisa (szerk.) 2013: i. m. 345. p.
- ²² *Révai Nagy Lexikona. III. kötet*. Bírósági épületek. <http://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai03.pdf> (letöltés: 2014. 01. 27.)
- ²³ A magyar bírósági épületekről lásd még Pusztai László: A bírósági épület. In Kállay István – Pusztai László – Stipta István: *Bírósági épületek Magyarországon*. Budapest, 1993, HG & Társa Kiadó, 33–51. p.; Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai*. Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus Kiadó, 15–137. p.
- ²⁴ A 19. század végén, amikor egyik igazságügyi palota épült fel a másik után, a kifejezés használata, helyessége és magyarossága körül viták keletkeztek. Lásd Antibarbarus: *Törvényház, országház, pályaház. Magyar Nyelvőr*; 1897, 26. évf., 415–417. p.
- ²⁵ Ahogy Sisa József fogalmaz a 19. századi városképet meghatározó „palota” mint épület kapcsán: „Stiláris tekintetben az építészeti reprezentáció igénye szerencsésen találkozott a historizmus ezt magas fokon kiszolgáló lehetőségeivel.” Sisa (szerk.) 2013: i. m. 326. p.
- ²⁶ Vö. Klemmer–Wassermann–Wessel 1993: i. m. 36. p.
- ²⁷ Az európai, így a magyar városképfjlődésben fontos szerepet töltek be az újonnan emelt középületek. A közép-európai régióban különösen fontos volt a reprezentativitás, hiszen a különböző társadalmi tényezőkhöz (uralkodó, állam, önkormányzat stb.) kapcsolódó épületek szimbolizálták az építetőt és a funkciót egyaránt. Lásd erről pl. Moravánszky Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918*. Budapest, 1998, Vince Kiadó, 31–32. p.
- ²⁸ Hauszmann Alajos: *A budapesti Igazságügyi Palota*. (Budapest, 1901, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1. p.
- ²⁹ Vö. Gerle János (szerk.): *Az építészet mesterei. Hauszmann Alajos*. Budapest, 2002, Holnap Kiadó, 131–311. p.
- ³⁰ Hauszmann 1901: i. m. 1. p.
- ³¹ Gerle (szerk.) 2002: i. m. 183–184. p.
- ³² Hauszmann 1901: i. m. 1. p.
- ³³ A Kúria régi épülete a Curia utca és a Ferenciek tere sarkán helyezkedett el. A 18. századi épület a 19. században már nem tudta kielégíteni a legfelsőbb szintű bíraskodás igényeit. Először ennek helyén kívántak új épületet emelni (Szkalnitzky Antal és Koch Henriket meg is bízták a tervezéssel, ebben segédkezett Hauszmann), végül az ügyben felállított szakbizottsági vizsgálat, majd Mailáth György országbíró javaslatára másik helyszínt jelöltek ki. Vö. Bódiné Beliznai Kinga: *120 éves az Igazságügyi Palota*. Budapest, 2016, HVG-ORAC, 11–17. p.
- ³⁴ Vö. Klemmer–Wassermann–Wessel 1993: i. m. 36–37. p.
- ³⁵ Klemmer, Klemens – Wassermann, Rudolf – Wessel, Thomas Michael: *Deutsche Gerichtsgebäude. Von der Dorflinde über den Justizpalast zum Haus des Rechts*. München, 1993, Verlag C. H. Beck, 36. p.
- ³⁶ Ezt a megállapítást Ybl Ervin nyomán többen átvették. Vö. Ybl Ervin: *A Magyar Nemzeti Galéria Palotája*. Budapest, 1960, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 11–12. p.
- ³⁷ Vö. Seidl Ambrus (szerk.): *Hauszmann Alajos Naplója. Építész a századfordulón*. Budapest, 1997, Gondolat, 21. p.
- ³⁸ Gerle (szerk.) 2002: i. m. 95. p.
- ³⁹ Ybl Ervin: *A Magyar Nemzeti Galéria Palotája*. Budapest, 1960, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 12–13. p.
- ⁴⁰ Hauszmann 1901: i. m. 3. p.

- ⁴¹ Hauszmann 1901: i. m. 3. p.
⁴² *Das Bundesverwaltungsgericht in Leipzig. Restaurierung und Umbau des ehemaligen Reichsgerichtsgebäudes.* Leipzig, 2002, Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen, 9. p.
⁴³ Hauszmann 1901: i. m. 2–3. p.
⁴⁴ 1881. évi LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. LIV. törvénycikk módosítása tárgyában. 3. §
⁴⁵ Hauszmann Alajos: *A budapesti Igazságügyi Palota.* Budapest, 1901, Pátia Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
⁴⁶ OBH Műszaki Főosztály Irattára. Curia épülete szerződések, rajzok.
⁴⁷ Hauszmann 1901: i. m. 3–4. p.
⁴⁸ OBH Műszaki Főosztály Irattára. Curia épülete szerződések, rajzok.
⁴⁹ OBH Műszaki Főosztály Irattára. Curia épülete szerződések, rajzok.

- ⁵⁰ OBH Műszaki Főosztály Irattára. Curia épülete szerződések, rajzok.
⁵¹ Egyéb forrásokból ismerjük még a következő művészeket és munkáit: Bruck Lajos: A király és a királyné képmásai a Kúria dísztermében; Vastagh György: A király képmása az ítélőtábla dísztermében; Keleti Gusztáv és Ebner Lajos tanítványai: a termek királyképei; Telepy Károly: az országbírák és személynökök képeinek restaurálása. Vö. Hauszmann 1901: i. m. 3. p. Lásd még a mesterekről: Bugár-Mészáros Károly: *A Kúria épülete.* Budapest, 2013, OBH, 45. p.
⁵² Vö. Sisa (szerk.) 2013: i. m. 556–580. p.
⁵³ OBH Műszaki Főosztály Irattára. Curia épülete szerződések, rajzok.
⁵⁴ OBH Műszaki Főosztály Irattára. Curia épülete szerződések, rajzok. Fotó: Megyeri-Pálffy Zoltán, 2016.

Koncz Ibolya Katalin

A Hatásköri Bíróság Magyarországon

„Bírónak neveztetik az a személy, a ki a törvény kiszolgáltatásának tisztével bír; ki a vitás kérdést a jog szerint eldönti, azaz: igazságot szolgáltat a népnek.” (Werböczy István)

„Az igazság embere többet ér, mint a jog embere. De a joghoz ragaszkodó bíró csak ezzel a ragaszkodással és csakis ezzel válik igazságos bíróvá.” (Báró dr. Wlassics Gyula)

1. Polgári állam – a hatalmi ágak szétválasztása

A polgári állam alkotmányjogi alaptétele a hatalmi ágak Montesquieu által meghatározott követelményeknek¹ megfelelő szétválasztása. Művének alap gondolata az abszolutista államhatalommal szembeni bizalmatlanság. Az általa meghatározott modellben a három hatalom ellenőrzi egymást, és a hatalom korlátozásával a polgárok szabadságát garantálja. Tehát jogállamban a bírói hatalmat el kell választani a végrehajtó hatalom gyakorlásától, továbbá minden más feladatot, melyet az államhatalomnak az igazságszolgáltatásban az ítélkezésen kívül végeznie kell (igazságügyi igazgatás, rendőri tevékenység, vádképviselés) a bíróságoktól elkülönült hatóságokra kell bízni (igazságügyi kormányzat, rendőrség, ügyészség). Hazánkban az 1869. évi IV. törvénycikk deklarálta a bírói és a végrehajtói hatalom különválasztását.²

Az államhatalom megosztásából következik, hogy az egyes ügyek különböző hatalmi ágak ügykörébe tartoznak. Habár a hatóságok hatáskörét meghatározó

szabályoknak egyértelműnek és világosnak kell lenniük, mégis sokszor merült fel kétség afelől, hogy mely hatóságot illeti az ügyben való eljárás joga. A hatásköri szabályok nem tartalmaztak mindig szabatos meghatározásokat, amelynek következtében gyakran fordult elő olyan eset, hogy ugyanarra az ügyre vonatkozóan hatáskör kérdésében több hatóság ellentétes álláspontot foglalt el.³ Ez kétféleképpen fordulhatott elő. Vagy úgy, hogy több hatóság közül egy sem tartotta az ügyet hatáskörébe tartozónak, vagy úgy, hogy az ügyet több hatóság is a maga hatáskörébe tartozónak tekintette. Ha az összeütközés ugyanannak a hatalmi ág körébe tartozó hatóságok között merült fel, akkor abban a hatalmi ágban nyerhetett elintézés. A rendes bíróságok között felmerült összeütközéseket az 1881. évi LIX. tc. 7. §-a értelmében a királyi Curia; a közigazgatás egyes ágaiban felmerült összeütközéseket az illető miniszter döntötte el. Ellenben, ha két különböző hatalmi ág került egymással összeütközésbe, akkor már az alapelvek alapján is elvárható, hogy ne az érdekelt fórumok, hanem azoktól különálló harmadik szerv döntse el a vitát. Elsőrendű államérvék az államhatalmak hatáskörének szabatos, a jogélet minden területére kiterjedő és világos szabályok által való körülírása, valamint a hatáskörök biztosítása. Alapvető követelmény, hogy a végrehajtó hatalom ne fejlődjék a bírói hatalom rovására és viszont. Az államhatalmak egyensúlya az alkotmány megfelelő működésének, az állam békés fejlődésének legelső feltétele.

2. Az európai modellek

A legtöbb államban külön hatásköri bíróság – független bírói testület a bírói eljárás biztosítékaival – örködött a bírói hatalom és a végrehajtó hatalom között megjelent hatásköri összeütközési ügyekben, úgy, hogy se a bírói hatalom ne ragadja magához a közigazgatás körébe tartozó ügyeket, se a végrehajtó hatalom ne törjön be a bírói területre.

A német birodalmi Gerichtsverfassungsgesetz a hatásköri bíróság szervezését a birodalom egyes tagországai külön törvényhozásának hagyta fenn, kimondta

azonban, hogy a bíróság felének vagy a Reichsgericht, vagy az Oberstes Landesgericht, vagy az Oberlandesgericht tagjaiból kell állnia.⁵ Ezt követve Poroszországban a hatásköri bíróság a király által kinevezett hat berlini főtörvényszéki tagból és öt magasabb közigazgatási szolgálatra vagy bírói állásra képesített egyénből állt. Bajorországban tizenegy tagját a király nevezte ki; az elnököt és öt tagot a legfőbb törvényszék vagy főtörvényszék, öt tagot a közigazgatási törvényszék bírjaiból. Szász bíróság tizenegy tagja közül hat a főtörvényszék bírjaiból, öt pedig a felsőbb közigazgatási hivatalnokokból került kinevezésre. A württembergi bíróság elnökből és hat tagból állt, akik közül négy a főtörvényszék tagja volt, három magasabb közigazgatási tisztviselő. A badeni bíróság tizenhárom tagból állt: nyolc főtörvényszéki bíró, öt felsőbb közigazgatási hivatalnok vagy közigazgatási bíró volt.⁶ Látható, hogy e területeken mindenütt a bírói elem volt túlsúlyban.

Ausztriában az 1867. évi törvény a hatásköri összeütközések eldöntését a Reichsgericht hatáskörébe utalta, amely elnökből, alelnökből, tizenkettő tagból és négy pótagból állt, akiket a császár élethosszig nevezett ki, felelősségben az urak házában, felelősségben a képviselőház előterjesztésére.⁷

Az 1872-ben hatályba lépett francia törvény alapján felállított hatásköri bíróság – az igazságügy-miniszter elnöklésével az államtanács és a semmitőszék által saját tagjaiból választott három-három tagból és az általuk választott kettő bíróból és helyettesből állt.⁸

A belga alkotmány 106. cikke szerint a bírói és közigazgatási hatóság közötti hatásköri összeütközésről a semmitőszék a törvényben meghatározott eljárás szerint intézte el.⁹

Tehát a legtöbb állam hangsúlyt helyezett arra, hogy a hatásköri összeütközések bíróságát az ítékezés függetlenségének, teljes szabadságának megővése érdekében bírói elemekből szervezze meg. Ezt az álláspontot valószínűsíthetjük meg hazánkban is, amikor a hatásköri bíróságot tisztán bírói elemekből alkották meg, és tagjai közül kizárták a közigazgatási hivatalnoki személyeket.

A Hatásköri Bíróság alkotmányunk egyik jelentős biztosítója, bíróság szervezetünknek pedig legutoljára kialakult, legmagasabb fokozatú tagozata.¹⁰

3. Hatásköri összeütközések feloldásának szabályozása hazánkban

Az egyes hatóságok, a bíróság, a közigazgatási hatóság¹¹ és a közigazgatási bíróság hatáskörének¹² meghatározása bonyolult, és így több szabályban került rendezésre. Habár az államhatalom kellő egyensúlya és a közszabadság érdekében hazánkban is nagy hangsúlyt

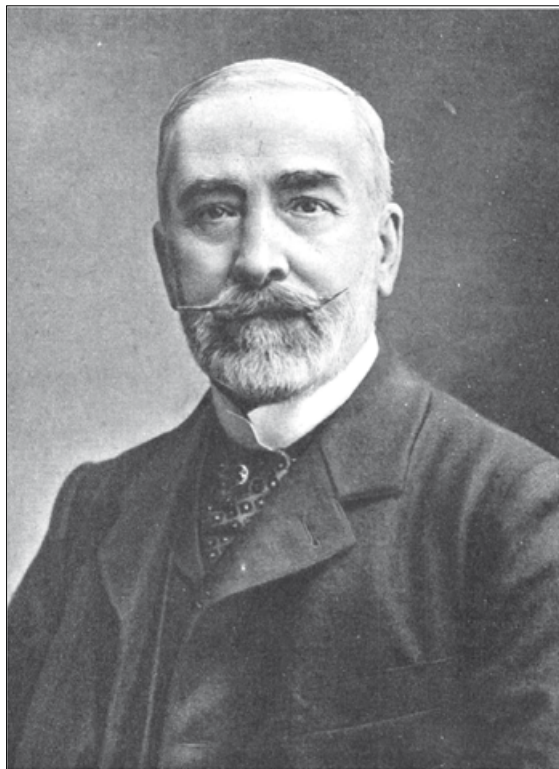
helyeztek arra, hogy egyik hatalmi ág a másiknak önálló hatáskörébe ne avatkozhasson. Ezért is volt „nagy dolog megalkotni az 1869. évi IV. törvénycikket a bírói hatalom gyakorlásáról és ennek alapján megszervezni a polgári és büntető bírások el-sőfokú közegeit”.¹³

A végrehajtó és a bírói hatalomnak egymás melletti békés hatáskörét kívánta biztosítani hazánkban az 1869. évi IV. tc. 1.§-a, amikor tilalmat állított fel, nehogy a két különböző hatalom hatóságai egymás hatáskörébe avatkozzanak.

A hatáskörök integritására azonban nálunk az 1869. évi IV. tc. 25. §-a értelmében politikai testület, a kormányhatalom legfőbb szerve, a minisztertanács örködött.¹⁴ Bár maga a törvény is ideiglenesnek mondta ki a kérdés ilyen rendezését, majdnem négy évtizedre volt szükség

a probléma közjogi szempontból történő megfelelő átalakítására.

Az ideiglenesnek tartott hatáskör valóban hosszú időre állandósult. Az 1879. évi XXXI. törvénycikk kimondta, hogy a rendes bíróság és az erdei kihágási bíróság közötti hatásköri összeütközés esetében a döntés a minisztériumot illette meg.¹⁵ A pénzügyi közigazgatási bíróságról szóló 1883. évi XLIII. törvénycikk szintén a minisztertanácsra bízta az egyfelől pénzügyi közigazgatási bíróság, másfelől a közigazgatási hatóságok vagy rendes bíróságok között felmerült összeütközések elintézését.¹⁶ A közigazgatási bíróságról szóló törvénycikkben¹⁷ a jogalkotók már arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a hatásköri összeütközések elintézésére külön bíróságot fognak felállítani, mert a 131. § utolsó bekezdésében a felmerült összeütközési esetet végleges döntésre a hatásköri összeütközések eldöntésére hivatott bíróság elé kellett felterjeszteni. Miután a törvény hatálybalépésekor még nem létezett az önálló, független hatásköri bíróság, ezért a jogalkotók a kialakult joghézag tekintetében úgy rendelkeztek a 159.

Oberschall Adolf kúriai elnök,
a Hatásköri Bíróság első elnöke⁴

§-ban, hogy a felmerült összeütközések eldöntését az 1869. évi IV. törvénycikk 25. §-a értelmében a minisztertanácsra ruházta.¹⁸

A szervezés munkája azonban ezzel nem ért véget. A további nagy lépés a közigazgatási bíróság felállítása volt, hiszen fórumtarkaság özöne borította a közigazgatás területét. Hazánkban, ahol több büntetőjogi és magánjogi kérdés került a közigazgatási hatóságok hatáskörébe, és a közigazgatási bíróság hatáskörét törvényi szinten taxatív módon felsorolták – 1896. évi XXVI. tc. –, különösen nagy számban fordultak elő olyan hatásköri szabályok, amelyek nehezen voltak kezelhetők, és ennek megfelelően gyakran merültek fel hatásköri összeütközések vagy úgy, hogy egyik hatóság sem akart az ügyben eljárni, vagy úgy, hogy ugyanazt az ügyet több hatóság akarta a maga hatáskörébe vonni.

A közigazgatási bíróság kitűnő elnökeinek – Wekerle és Wlassics – vezetése alatt rövid két évtizeden belül oly tiszteletet és annyi bizalmat vívott ki magának, mintha csak százados hagyományok állanának mögötte.

A szervezeti átalakítások betetőzése a hatásköri bíróság megszervezése volt, amelyet az 1907. évi LXI. törvénycikk hozott létre.¹⁹ Egy valóban kiváló megoldás született, mert a Hatásköri Bíróság felállítása – szemben a legtöbb külföldi hatásköri bíróságokban részben helyet foglaló közigazgatási elemekkel – tisztán független bírósági elemekkel történt, akiket a paritás követelményének megfelelően a két legmagasabb bíróság választotta saját tagjaiból.

A bíróságok és közigazgatási hatóságok között felmerült hatásköri összeütközések elbírálását az elmélet és a közszabadság követelményeinek megfelelően a minisztertanács kezéből kivette és a hatásköri bíróságra bízta az 1907. évi LXI. törvénycikk.²⁰

4. A Hatásköri Bíróság felállításának előzményei

A 19. század utolsó évtizedében megindult közigazgatási reformirányzat keretében a hatásköri összeütközések elintézésére hivatott bíróság felállítását is tervbe vették, és Hieronymi Károly akkori belügyminiszter megbízásából erről a tárgyról Wlassics Gyula előadói tervezetet is készített. A hatásköri bíróság felállítása csak idő kérdése lehetett. Az irodalomban az első nagyobb jelentőségű lépést e bíróság felállításáért éppen Wlassics tette meg, „A hatásköri összeütközés ügye”²¹ címen röpiratot tett közzé, amelyben élénk színekkel és jogászai érvekkel mutatta ki, mennyire helytelen, sőt veszedelmes a hatásköri összeütközések elbírálását a minisztertanácsra bízni.²² Plósz Sándor igazságügy-miniszter ismét tervbe vette 1904. év nyarán a hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslat elkészítését. Megbízást adott a törvénytervezet elkészítésére, de a közbejött politikai események következtében abbamaradt és továbbra is fenntartották az ideiglenes állapotot, vagyis a minisztertanács általi elintézését.²³

Ezt követően az első Wekerle-kabinet megbízta Wlassics Gyulát a bírói és közigazgatási hatóságok között támadt hatásköri összeütközések fölött döntő bíróságról és annak eljárásáról szóló törvénytervezet elkészítésével. A kiváló jogtudós a feladatot elvállalta, és a törvényjavaslatot elkészítette.²⁴

Ferencz József Ő császári és Apostoli királyi felsége 1906-ban elhangzott trónbeszédében hangsúlyozta, a bíróságok függetlenségének megóvása érdekében független bíróságot kell felállítani, amelynek feladata a felmerült hatásköri összeütközések elbírálása.²⁵ A törvényhozás többsége kedvezően reagált az államfői kezdeményezésre, s az uralkodói akaratnak megfelelően támogatta a hatásköri összeütközések eldöntésére hivatott független bíróság felállítását.²⁶ A Képviselőház kérvényi bizottsága által tárgyalt kérvények sorában megtaláljuk Vas és Liptó vármegye kérvényét, amelyben a hatásköri összeütközések fölött dönteni hivatott bíróság sürgős felállítását jelölték meg.²⁷ A Képviselőház által elfogadott és az Uralkodónak megküldött „Trónbeszédre adott válaszfelirat”-ban nagy jelentőségűnek tekintették, hogy a király is indokoltan találta az intézményes biztosítékok létesítése között a hatásköri összeütközések eldöntésére a független bíróság felállítását.²⁸

A Képviselőházban először Moskovitz Iván említette meg a minden más bíróságtól független hatásköri bíróság felállításának szükségességét.²⁹ Majd a következő év júliusában került sor az országos gyűlés elé benyújtott kérvények tárgyalása során tizenhárom vármegye és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város által beadott kérvény ismertetésére, amelyben sürgették a hatásköri összeütközések felett dönteni hivatott bíróság létrehozását.³⁰

A Képviselőházi Irományok sorában 583. szám alatt terjesztették be a hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslatot és indokolását.³¹ Az országgyűlés korábban tárgyalta a magyar közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről szóló törvényjavaslatot, amelyben Andrássy Gyula belügyminiszter kifejezetten hangsúlyozta, hogy a hatásköri összeütközések elintézésére hivatott bíróságról külön törvényjavaslatot fog benyújtani, és a két törvényt együtt kell hatályba léptetni.³² Majd 1907. október 16. napján a belügyminiszter betervezte a hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslatot.³³

A képviselőház Közigazgatási Bizottsága 1907. október 22-én tárgyalta meg a Hatásköri Bíróságról szóló törvényjavaslatot. Az országgyűlés előtt Horváth József ismertette döntésüket.³⁴ A bizottság tagjai a változatlan formában elfogadott betervezést a Tisztelt Háznak is elfogadásra javasolta.³⁵

A Képviselőház Igazságügyi Bizottsága Holló Lajos elnöklése mellett megtárgyalta a törvényjavaslatot. A bizottság döntését, miszerint a törvényjavaslatot általánosságban elfogadásra ajánlotta, Csizmazia Endre ismertette a képviselőkkel.³⁶

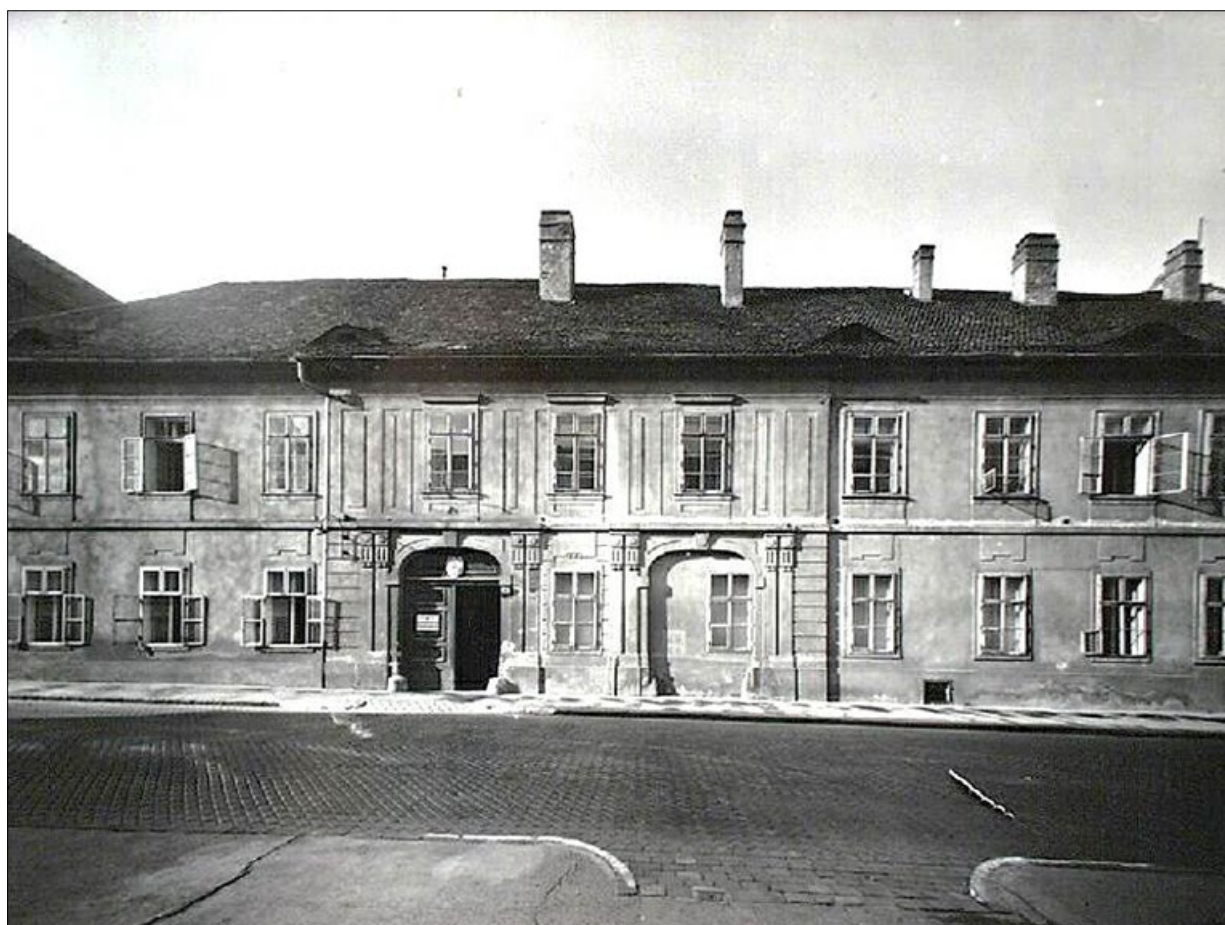
A bizottsági jelentések ismertetését követően a 212. országos ülésen megkezdődött a törvényjavaslatról szóló vita.³⁷ Először Csizmazia Endre kapott szót, aki a bizottság álláspontját ismertette a képviselőknek.

Hangsúlyozta, hogy már az 1869. évi IV. törvény-cikk 25. §-ában meghatározásra került, hogy a bírói és közigazgatási hatóságok között felmerült hatásköri összeütközések elintézésére csupán ideiglenesen, a törvényhozás további intézkedéséig hatalmazta fel a minisztertanácsot.³⁸ Az 1879. XXXI. törvény-cikk³⁹, az 1883. évi XLIII. törvény-cikk⁴⁰, valamint az 1896. évi XXVI. törvény-cikk⁴¹ rendelkezéseiben és indoklásaiban ugyancsak hangsúlyozták, hogy csupán ideiglenes megoldásként jelölték meg a minisztertanácsot a hatásköri összeütközések eldöntésére.⁴² Kiemelte, hogy továbbra sem kerülnek szabályozásra a katonai büntető hatóságokkal szemben felmerülő összeütközések esetei.⁴³ Felszólalását követően egy képviselő sem kívánt szólásra jelentkezni, így az elnök a vitát beresztette, és megkezdődött a törvényjavaslat részletes tárgyalása.⁴⁴ Hencz Károly jegyző olvasta fel a javaslatot szakaszról szakaszra. Miután mindegyik szakaszt tartalmában elfogadták a képviselők, az elnök megállapította, hogy „Ezzel a hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslat úgy általánosságban, mint részleteiben elfogadtván, (Éljenzés.) javaslom, hogy ezen törvényjavaslat harmadszori olvasása a legközelebbi ülés napirendjére tűzessék ki”.⁴⁵ A 213. országos ülésen a képviselők által elfogadott törvényjavaslatot harmadszor is felolvasták. Miután továbbra sem kívánt észrevételt tenni senki, az elnök a javaslatot elfogadottnak

nyilvánította, s azt „tárgyalás és szíves hozzájárulás végett” a Főrendiháznak megküldeni rendelte.⁴⁶

A Képviselőház 242. ülésén Justh Gyula elnök bemutatta a Főrendiház elnökének átiratait, amelyekben a Főrendiház tagjai, többek között, a hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslatot is módosítás nélkül fogadták el.⁴⁷ Az elnök tájékoztatta a képviselőket, „Minthogy tehát e törvényjavaslatokra nézve a két ház között teljes egyetértés jött létre, azok a szokott alkotmányos úton szentesítés végett ö felsége elé fognak terjesztetni”.⁴⁸ Végül a 273. országos ülésen az elnök bemutatta a miniszterelnök átiratait, amelyekkel értesítette a T. Házat, hogy az uralkodó többek között a hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslatot is szentesítette, és így a törvénytarba 1907. évi LXI. törvény-cikként felvették és kihirdették.⁴⁹

Korabeli alkotmányunk fontos biztosítékát tartalmazta tehát ez a javaslat, amely a négy évtized óta tartó ideiglenes állapotnak véget vetett, a minisztertanácsnak a hatásköri összeütközések elintézésére vonatkozó hatóságát megszüntetette, és erre a célra önálló és független bírói fórumot állított fel és a fórum szervezetét és eljárását tüzetesen meghatározta. A javaslat 30 §-ból állt és három fejezetre oszlott: az első fejezet (1–6. §) a bíróság szervezetét, a második (7–26. §) az eljárást, a harmadik (27–30. §) az életbeléptető és átmeneti rendelkezéseket szabályozta.⁵⁰

A Közigazgatási Bíróság Fortunai utcai épülete, itt kapott hivatalos helyiséget a Hatásköri Bíróság⁵¹

5. Hatásköri Bíróság szervezeti felépítése

A Hatásköri Bíróság szervezetét meghatározó külföldi szabályok négy csoportba sorolhatók:

Az első megoldás az, amikor az állam legfőbb szervére, az uralkodóra vagy a törvényhozó hatalomra ruházták át az összeütközések elintézését. Ezt tartalmazta a 18. század közepi francia, olasz megoldás, és a svájci kantonok szabályai. A második lehetőség, amikor a hatásköri összeütközések felett rendes bíróságok döntenek, erre példa az 1877-ben életbe lépett olasz törvény, amelynek értelmében ez a jogkör a római semmitűséket illette meg. A harmadik, amikor az Államtanácsra ruházták ezt a jogkört. Majd a negyedik változat, amikor önálló, külön fórum kerül felállításra, és erre ruházták a döntés jogát. Ezt a változatot fogadták el hazánkban a törvény megalkotásával.⁵² A magyar szabályozás abban a tekintetben követte a legtöbb külföldi példát, hogy a felállított hatásköri bíróságot vegyes bírósággént szervezte meg.⁵³

Ahogy azt Magyary Zoltán is megállapította: „Végre a hatásköri bíróságot igen szerencsés formában sikerült megalkotni. E bíróság fele részben a királyi Curia, másik részben pedig a királyi közigazgatási bíróság tagjaiból állt, három évenként a királyi Curia és királyi közigazgatási bíróság elnökének váltakozó elnöklétével.” A hatásköri bíróságot tehát, eltérően sok idegen példától, minden ízében a teljesen független bíróság biztosítékaival látták el, amelyet Magyary kétségkívül igen nagy előnynek tartott.⁵⁴ Tehát az 1907. évi LXI. tc. által megteremtett hatásköri bíróság tagjainak számát tizenhat tagban határozták meg, mégpedig úgy, hogy nyolc tagot a királyi Curia, nyolc tagot pedig a királyi közigazgatási bíróság teljesülése választott saját ítélő bírái – tanácselnök, curiai bíró, közigazgatási bíró – sorából. Azt az álláspontot képviselték, hogy a tagokat lehetőleg minden szakosztálynak minél több tanácsából kellett választani.⁵⁵

6. A Hatásköri Bíróság hatásköre

Az újonnan felállított bíróság hatásköréről a törvény 1. §-a rendelkezett, mégpedig úgy, hogy kimondta, miszerint a hatásköri bíróság egyrészt rendes bíróság és a közigazgatási bíróság, másrészt rendes bíróság és a közigazgatási bíróság, harmadrészt pedig a közigazgatási bíróság és közigazgatási bíróság között felmerült hatásköri összeütközésben jogosult eljárni.⁵⁶ Ezek alapján levonható az a következtetés, hogy a törvény kizárta egyrészt a bírói hatóságok egymás közötti, másrészt a közigazgatási hatóságok egymás közötti, harmadrészt a katonai bíróságokkal szemben felmerült hatásköri összeütközések eldöntésének lehetőségét.

Ezekre nézve az elfogadott szabályok nem tartalmaztak rendelkezéseket, és az ezek irányában felmerülő összeütközési esetek elintézéséről a később-

biekben kellett gondoskodni. Hangsúlyozandó, hogy a katonai hatósággal nem büntetőügyben felmerült összeütközés elintézése ez elé a bíróság elé kellett, hogy tartozzon, hiszen a katonai hatóság ebből a szempontból vizsgálva a közigazgatási hatóságok közé tartozott.⁵⁷

7. A hatásköri bíróság eljárása

A hatásköri bíróság eljárását tekintve, annak szabályait a törvény második fejezete rendezte.

Gróf Andrássy Gyula javaslatára a törvény e része nem követte a külföldi mintákat. Egészen új, eredeti elveken épült fel, és azokat a külföldi törvényhozásoktól eltérő rendezéssel, következetesen, egyszerűen, világosan vitték keresztül.⁵⁸

A törvény először azt az elvi kérdést szabályozta, hogy milyen természetű ügyekben merülhetett fel elintézendő hatásköri összeütközés. A rendelkezés értelmében semmilyen megszorítást nem alkalmaztak, vagyis a rendes bíróság, a közigazgatási bíróság és a közigazgatási hatóság között a jog bármely területén előfordulhatott olyan hatásköri összeütközés, amelyet a hatásköri bíróságnak kellett eldöntenie. Ezzel szemben egyes országokban korlátokat állítottak fel. Például a porosz jog szerint a hatásköri panaszt a polgári peres ügyek körére szorították, míg a francia jog a büntetőjog területén csak bizonyos korlátozással engedte a hatásköri panaszt.⁵⁹

Habár a hatóságok hatáskörét meghatározó szabályoknak egyszerűeknek és világosoknak kell lenniük, mégis sokszor merült fel kétség afelől, hogy melyik hatóságot illette ez ügyben való eljárás. Ahogy azt Térfi is meghatározta, „a hatásköri szabály igen sok, itt-ott túlságosan casuistikus, nem is mindig szabatos szövegezésű; minek következtében elég gyakran merül fel oly eset, hogy ugyanarra az ügyre vonatkozó hatáskör kérdésében több hatóság ellentétes álláspontot foglal el; ez a hatásköri összeütközés esete.”⁶⁰

Hatásköri összeütközés általában két irányban merülhetett fel; egyik irányban úgy, hogy az ügyben egyik hatóság sem akart eljárni, ezt hívjuk negatív hatásköri összeütközésnek, és a gyakorlat igazolta, hogy ez volt a gyakoribb. Ilyen esetben az ügynek nem volt fóruma, és a felek nem találtak ügyük elintézésére hatóságot. A másik irányban pedig úgy alakulhatott ki, hogy az ügy elintézését több hatóság a maga hatáskörébe akarta vonni; ezt hívjuk pozitív hatásköri összeütközésnek. A bíróság által hozott döntéseket vizsgálva megállapítható, hogy ez volt a ritkábban előforduló probléma. Az ilyen esetekben az ügynek több fóruma volt, ahol több, esetlegesen ellentétes határozatot hoztak.

A kérdés lényege tehát az volt, hogy az elfogadott jogforrások mely hatóságra bízták a jognak akár egyik, akár másik területén az eljárást, és ha a hatóságok között a hatáskör tekintetében összeütközés támadt, teljesen közömbösnek kellett tekinteni azt, hogy a jognak melyik ágában történt az összeütközés.

Abban a kérdésben, hogy miként kerüljön a hatásköri összeütközés problémája a hatásköri bíróság elé, a hazai törvényi szabályozás eltért a külföldi rendszerektől, és teljesen eredeti álláspontot foglalt el.

A külföldi szabályozások értelmében a hatásköri bíróság csak hatásköri panasz alapján határozott. A hatásköri panasz benyújtása tekintetében másként szabályozták a negatív és a pozitív összeütközési eseteket.

A negatív hatásköri összeütközések esetében általában csak akkor volt helye az összeütközések elintézésének, ha az ügyben érdekelt fél hatásköri panaszt nyújtott be, és ezen az úton kijelentette, hogy az összeütközés elintézését kívánta. Így rendelkezett a porosz, a francia, az osztrák jog, valamint a magyar 1895. évi törvénytervezet is.

A pozitív összeütközés esetében ellenben a külföldi törvényhozások általában csak hatósági panaszra engedték meg az összeütközés vizsgálatát, ebben az esetben a félnek panaszemelési joga nem volt. Csak a közigazgatási hatóságnak adták meg a panaszemelési jogot, de nem mindegyiknek. Franciaországban a prefet, Poroszországban a miniszterek és a tartományi közigazgatási főhatóságok, Bajorországban a Kreisregierung, a miniszterek és bizonyos esetekben a közigazgatási bíróság mellett működő államügyész; Szászországban csak a magasabb közigazgatás hatóságok; Badenben, Hessenben csak a központi kormányhatóságok; Württembergben is a központi kormányhatóságok, és a rendes bíróságokkal szemben a közigazgatási bíróság; Ausztriában pedig az országos vagy az ennél magasabb kormányhatóságok emelhetek hatásköri panaszt.⁶¹ Általában tehát azt a tételt fogadták el, hogy pozitív hatásköri összeütközés esetén csak vagy a minisztert, vagy a felsőbb közigazgatási hatóságot hatalmazták fel a hatásköri panasz érvényesítésére.

Hazánkban az 1895. évi tervezetünk a főispánt, valamint a székesfőváros főpolgármesterét; az alispánt, a pénzügyigazgatót és az illetékes minisztert jogosította fel a hatásköri panasz benyújtására. Lényegileg ugyanezt a rendszert fogadta el a közigazgatási bíróság és a közigazgatási hatóság között felmerült pozitív összeütközések elintézésére a közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. tc. 131. §-a is.⁶²

Megfigyelhető, hogy a külföldi jogszabályok és az 1895. évi magyar tervezet szerint a rendes bíróságok nem kapták meg a hatásköri panasz emelésének jogát. A jogalkotók azon alapelvből indultak ki, hogy a bíróság csak a fél kérelmére, vagy a vádló indítványára járhatott el, és ennek megfelelően addig, amíg nem került folyamatba előtte az adott ügy, nem volt jogosult a törvényesen megállapított hatáskörök érdekében hivatalból lépéseket tenni. Ezért a hatásköri panasz beadásának jogát kizárólag a közigazgatási hatóságnak biztosították.

Andrássy javaslatát elfogadva az 1907. évi LXI. tc. a fentebb ismertetett állásponttól eltérően mind a negatív, mind a pozitív hatásköri összeütközés tekintetében megadta a hatásköri panasz emelésének jogát arra hivatkozva, hogy mindíg hivatalból kellett eljárni.⁶³

Összegzés

Jelen tanulmány záró gondolatait két jeles jogtudós véleményével ábrázolom, akik mindketten a hatásköri bíróság elnökei voltak, s mindketten kétszer mondhatták magukénak e tisztséget.

Günther Antalnak, mint a királyi Curia elnökének, a hatásköri bíróság keretében lévő elnöki feladatait 1907-ben jártak le. Ebből az alkalomból a hatásköri bíróság teljes ülésén beszédében hangsúlyozta, hogy álláspontja szerint a hatásköri bíróság eddigi működése alatt „sikerrel tudta megvalósítani azt az eszményt, mely a hatásköri bíróságról szóló törvény megalkotói előtt lebegett. Midőn ezt az eredményt látom, megnyugvással és benső elégtétellel gondolok vissza arra az időre, mikor 1907-ben az a kormány, melynek mint igazságügyminiszter tagja voltam, a hatásköri bíróságot mint alkotmányunknak egyik garanciális intézményét tartotta szükségesnek megteremteni.”⁶⁴ „Meg vagyok győződve, hogy ez a bírói működés hozzájárul ahhoz, hogy a jogbiztonság a hatáskörök nagyszámú kérdéseiben minél erősebb és szilárdabb legyen. Ez a jog uralmának egyik hatalmas sarkköve s a jogrend összes biztosítékainak hű ápolása a legnemesebb bírói kötelesség, melynek Önök annál inkább meg fognak felelni, mert e biztosítékokra, úgy érzem, a jövőben még nagyobb szükségünk lesz, mint volt valaha.”⁶⁵ A törvény rendelkezésének értelmében a hatásköri bíróság elnöki tisztségét Wlassics Gyula, a Közigazgatási Bíróság elnöke vette át. Megnyitóbeszédében kiemelte, hogy „Ha a hatásköri bíróság működésének lefolyt kilenc éve aránylag még rövid idő is, de elég hosszú idő annak megállapíthatására, hogy annak a Kúria és közigazgatási bíróságból alkotott szervezete teljesen bevált. Azok az aggályok, amelyek a szervezet ellenében a törvény alkotás idején szórványosan felmerültek – végleg megszűntek, mert valóban hivatottabb és függetlenebb testületre ez a feladat át nem ruházható.”⁶⁶

Wlassics Gyula a Hatásköri Bíróság felállításának és működésének 10 éves fennállását összegezve „megállapította, hogy a Hatásköri bíróság azon aggályok ellenére, amelyek szervezete tekintetében a felállítás idejében elhangzottak, a gyakorlatban úgy a szervezetében, mint eljárásában teljesen bevált”.⁶⁷ Egyúttal hangoztatta, hogy a bíróság hatáskörét ki kellett volna terjeszteni a közigazgatási hatóságokon és a rendes bíróságokon kívül szervezett külön bíróságok hatásköri összeütközésére is.⁶⁸ Hiszen „Vannak azonban a hatásköri bíróság szervezetében hiányok is. A törvény csak a »rendes bíróságok« és a »közigazgatási hatóságok«, valamint a »közigazgatási bíróság« közötti hatásköri összeütközésről rendelkezett, de nem szólt arról, ha ilyen összeütközés rendes bíróság vagy közigazgatási hatóság és valamely különös bíróság közt keletkezett, mint például a szabadalmi vagy a munkás biztosítási bíróság. Ebből a gyakorlatban jelentékeny nehézségek támadtak.”⁶⁹

- ¹ Montesquieu a *Törvények szelleméről* című munkájában a három hatalmi ág alapmodelljét határozta meg. A törvényhozó és végrehajtó hatalom mellé mint harmadik hatalmi ágat, az igazságszolgáltatást jelölte meg. Vö. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin, 1971, Erich Schmidt Verlag. I. kötet, 1646. p.; *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest, 1899, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, II. kötet, 29. p.
- ² *Corpus Iuris Hungarici (Magyar Törvénytár) Millenniumi emlékkiadás*. Budapest, 1896, Franklin Társulat. 1869. évi IV. törvénycikk – A bírói hatalomról.
- ³ Térfi Gyula: A hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslat. in *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 42. évf. 44. szám, 368. p. (A továbbiakban: Térfi 1907.p.)
- ⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1906. április 29., 53. évf., 17. szám, 265. p.
- ⁵ Térfi Gyula: A hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslat. in *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 42. évf. 45. szám, 378. p. (A továbbiakban: Térfi 1907, II.p.)
- ⁶ Térfi 1907, II., i. m. 378. p.
- ⁷ Térfi 1907, II., i. m. 378. p.
- ⁸ Térfi 1907, II., i. m. 378. p.
- ⁹ Térfi 1907, II., i. m. 379. p.
- ¹⁰ Magyary Géza: Báró Wlassics Gyula egy új tanulmánya. *Értesítő. Budapesti Szemle*, 1918, 458. p. (A továbbiakban: Magyary 1918.)
- ¹¹ Részletesebben Turkovics István: Efforts to Simplify Authority Procedures in Hungary in the Period between 1901 and 1944 (Regulating Authority Procedures in Hungary until the Adoption of the First Relevant Law, Act 4 of 1957) *Journal on European History of Law*, 2014. 5/1. 136–142. p.; Turkovics István: A hatósági jogorvoslatok fejlődésének története, *Miskolci Jogi Szemle*, 2017. 12. évf. 125–132. p.
- ¹² A Közigazgatási Bíróságról részletesebben Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1997, Multiplex Media–Debrecen University Press. (A továbbiakban: Stipta 1997); uő: A közigazgatási bíróságról előzményei Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1997/3.; uő: Die Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Ungarn und die internationalen Modelle. *Journal on European History of Law*, Vol. V. 2014. No. 2. 73–79. p.
- ¹³ Magyary 1918, i. m. 458. p.
- ¹⁴ CIH 1869. évi IV. törvénycikk – A bírói hatalom gyakorlásáról – 25. §. „A bíró s közigazgatási hatóságok közt felmerült illetőségi összszegések elintézésére, a törvényhozás további intézkedéseig, a minisztérium hatalmaztatik”, lásd még Stipta 1997. 141. p.
- ¹⁵ CIH 1879. évi XXXI. törvénycikk – Erdőtörvény – 134. §. Rendes bíróság és erdei kihágási bíróság közötti illetékességi összeütközés esetében, az illetékesség fölötti határozat az 1869:IV. tc. 25. §-a alapján a minisztériumot illeti.
- ¹⁶ CIH 1883. évi XLIII. törvénycikk – A pénzügyi közigazgatási bíróságról – 26. §. „Egyfelől a pénzügyi közigazgatási bíróság között, másfelől pedig a közigazgatási hatóságok vagy a rendes bíróságok között felmerült illetékességi összeütközések elintézésére szintén a ministertanács hatalmaztatik fel. Az ügyiratok a felmerült illetőségi összeütközésnek a ministertanács által való eldöntése céljából a pénzügyminiszterhez terjesztendők fel.”
- ¹⁷ CIH 1896. évi XXVI. törvénycikk – A magyar királyi közigazgatási bíróságról.
- ¹⁸ CIH 1896. XXVI. tvcikk. 159. §. „A közigazgatási bíróság és a közigazgatási hatóságok, valamint a közigazgatási bíróság és a rendes bíróságok között felmerülő illetékességi összeütközéseket – a jelen törvény 131. §-ában említett, a hatásköri összeütközések fölött dönteni hivatott bíróság felállításáig – a ministertanács intézi el. (1869:IV. törvénycikk 25. §-a).”
- ¹⁹ Magyary 1918, i. m. 458. p.
- ²⁰ Különfélék – Az országgyűlés igazságügyi alkotásai. In *Jogtudományi Közlöny*, 1910, 12. szám 107. p.
- ²¹ Nagykánizsa, 1880.
- ²² Magyary 1918, i. m. 459. p.
- ²³ Térfi 1907, i. m. 369. p.
- ²⁴ Fabro Henrik – Ujlaki József (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911*. Budapest, 1906, 28. p.
- ²⁵ „A felsoroltakon kívül tekintettel a közelmúlt sajnálatos eseményeire, a közigazgatás alkotmányos és törvényes menetének megóvása, valamint az alkotmányos jogrend teljesebb biztosítása érdekében közelebbi feladata leend kormányunknak, hogy előterjessze javaslatait a törvényhatóságok önkormányzati jogkörének biztosítása végett a közigazgatási bíróság hatáskörének tágítása iránt; továbbá a bíróságok teljesebb függetlenségének megóvása érdekében a hatásköri összeütközési esetek eldöntésének független bíróság elé utalása iránt, végül az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról szóló törvény hatályának meghosszabbítása iránt.” Képviselőházi Irományok 1906. I. kötet 1. szám. 2. p.; amelyet 1906. május 22. napján a 2. országos ülésen olvastak fel a képviselőknek. *Képviselőházi Napló*, 1906. I. kötet 7. p.
- ²⁶ „...Felséged is indokoltnak találta némely intézményes biztosítékok létesítését Ide tartozik: a törvényhatóságok és községek önkormányzatának erősítése és életképessé tétele; úgy a törvényhatósági és helyhatósági, mint másrészt az államigazgatási jogköröknek pontos meghatározása; a közigazgatási bíróság hatáskörének kitágítása; a hatásköri összeütközési esetek eldöntésének független bíróság elé utalása; valamint a királyi kúriai bíráskodásról szóló törvény hatályának meghosszabbítása és ezen törvény hiányainak orvoslása.” KI 1906. VIII. kötet 102. szám 80. p.
- ²⁷ „Vas és Liptó vármegye feliratát pártolva kéri a közigazgatási bíróság hatáskörébe a vármegyei autonómia hatáskörét bevenni és az 1896. évi XXVI. t.-cz. 131. §-ában említett, a hatásköri összeütközések fölött dönteni hivatott bíróságot sürgősen szervezni és a közigazgatási bíróságot függetleníteni.” A kérvény előadója Zakariás János volt. A Bizottság döntése értelmében a kérvényt tudomásul vétel miatt bejelentik, hiszen a Képviselő Ház az érintett kérdésben már határozott. KI. 1906. XIII. kötet 515. szám 438. p.
- ²⁸ KI. 1906. XV. kötet VII. szám 11. p., amelyet a Képviselőház előtt 1906. június 28. napján a 16. országos ülésen olvastak fel a képviselők előtt. *Képviselőházi Napló*, 1906. I. kötet 178. p.
- ²⁹ „Valamint ellensége volnék annak is, hogy a hatásköri bíráskodást, melynek bírói kézbe való lételetét igen sürgősnek, egészen elsőrendű alkotmánygaranciának tartom, bármely ma létező bíróságra ruházzuk. Jó hatásköri bíróság csak az lesz, melynek magának nincs hatásköre. Épen ezért ezt a bíróságot kombinált fórumként kell megalakítanunk, belevonásával esetleg a főrendiházi elemnek, mint ott egyedüli állandó elemnek és összetételével azoknak a többi elemeknek, melyek között a kollízió felmerülhet. Hatásköri bíróság felállítását igen szükségesnek tartom és az eddig e részben elhangzottakkal szemben szükségesnek tartom azt is, hogy ez a hatásköri bíróság ne csak a közigazgatási és bírói, ne csak a közigazgatási bírósági és rendes hatóságok közti kollízióra terjedjen ki, hanem megfelelő katonai vagy hadbírói tagokkal alkalomadtán kiegészítve, a polgári és katonai bíróságok közti hatásköri összeütközési esetekben is dönthessen.” KN 1906. IV. kötet 93. p.
- ³⁰ KN 1906. XII. kötet 107. p.; 158. p.
- ³¹ KI 1906. XVI. kötet V. p.
- ³² KI 1906. XVI. kötet 582. szám – Indoklás a magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről szóló törvényjavaslathoz – 32. p.
- ³³ KI 1906. XVI. kötet 583. szám 50–56. p.; 200. országos ülés KN 1906. XII. kötet V.; KN 1906. XIII. kötet 16–17. p.
- ³⁴ KN 1906. XIII. kötet 60. p.
- ³⁵ *Képviselőházi Irományok*, 1906. XXVIII. kötet 609. szám 273. p.; 204. országos ülés KN 1906. XII. kötet VI.
- ³⁶ KN 1906. XIII. kötet 60. p.
- ³⁷ KN 1906. XII. kötet VII.; KN 1906. XIII. kötet 183. p.

- ³⁸ KI 1906. XXIII. kötet 274. p.
- ³⁹ 1879. évi XXXI. törvénycikk – Erdőtörvény – „134. § Rendes bíróság és erdei kihágási bíróság közötti illetékességi összeütközés esetében, az illetékesség fölötti határozat az 1869:IV. tc. 25. §-a alapján a ministeriumot illeti”.
- ⁴⁰ 1883. évi XLIII. törvénycikk – Pénzügyi közigazgatási bíróság – „26. § Egyfelől a pénzügyi közigazgatási bíróság között, másfelől pedig a közigazgatási hatóságok vagy a rendes bíróságok között felmerült illetékességi összeütközések elintézésére szintén a ministertanács hatalmaztatik fel. Az ügyiratok a felmerült illetőségi összeütközésnek a ministertanács által való eldöntése czéljából a pénzügyministerhez terjesztendők fel.”
- ⁴¹ 1896. évi XXVI. törvénycikk – A magyar királyi közigazgatási bíróságról – „159. § A közigazgatási bíróság és a közigazgatási hatóságok, valamint a közigazgatási bíróság és a rendes bíróságok között felmerülő illetékességi összeütközéseket – a jelen törvény 131. §-ában említett, a hatásköri összeütközések fölött dönteni hivatott bíróság felállításáig – a ministertanács intézi el. (1869:IV. törvénycikk 25. §-a).”
- ⁴² KI 1906. XXIII. kötet 274. p.
- ⁴³ KI 1906. XXIII. kötet 274. p.; KN 1906. XIII. kötet 194. p.
- ⁴⁴ KN 1906. XIII. kötet 194. p.
- ⁴⁵ KN 1906. XIII. kötet 195–196. p.
- ⁴⁶ KN 1906. XIII. kötet 201. p.
- ⁴⁷ KN 1906. XIV. kötet 330. p.
- ⁴⁸ KN 1906. XIV. kötet 330. p.
- ⁴⁹ KN 1906. XIV. kötet, i. m. 393–394. p.
- ⁵⁰ Részletesebben Térfi 1907, i. m. 369. p.
- ⁵¹ A kép forrása: <http://budavar.btk.mta.hu/hu/utcak-terek-epuletek/fortuna-utca/26-fortuna-utca-4.html>
- ⁵² Térfi 1907, i. m. 378. p.
- ⁵³ Térfi 1907, II., i. m. 378. p.
- ⁵⁴ Magyar 1918, i. m. 459. p.
- ⁵⁵ Dr. Popper Manó: *Tanárok bíráskodása*. In *Jogtudományi Közlöny*, 1910. 1. szám. 5. p.
- ⁵⁶ CIH 1907. évi LXI. Törvénycikk – Hatásköri bíróság – 1. §.
- ⁵⁷ Térfi 1907, II., i. m. 378. p.
- ⁵⁸ Térfi Gyula: *A hatásköri bírásról szóló törvényjavaslat III*. In *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 42. évf. 46. szám 390. p. (A továbbiakban: Térfi 1907, III.),
- ⁵⁹ Térfi 1907, III., i. m. 391. p.
- ⁶⁰ Térfi 1907, i. m. 368. p.
- ⁶¹ Térfi 1907. III. 392. p.
- ⁶² CIH 1896. évi XXVI. törvénycikk – A magyar királyi közigazgatási bíróságról – „A minister, ha a hatásköri kifogást továbbra is fentartja, a határozat közlését követő nyolcz nap alatt értesíti a közigazgatási bíróságot, hogy a felmerült összeütközési esetet végeldöntés végett a hatásköri összeütközések elintézésére hivatott bíróság elé terjesztendőnek találja. Mig ezen bíróság a hatásköri összeütközés kérdésében nem határoz: a közigazgatási bíróság az ügy érdemébe nem avatkozhatik.”
- ⁶³ CIH 1907. évi LXI. Törvénycikk – A hatásköri bíróságokról – 8. §. „Az a birói vagy közigazgatási hatóság, a melynek határozata következtében a hatásköri összeütközés felmerült, hivatalból haladéktalanul, legkésőbb 15 nap alatt köteles a felmerült összeütközési esetre vonatkozó összes iratokat – ideértve az ügyben eljáró másik birói vagy közigazgatási hatóságnak szükség esetében beszerzendő iratait is – közvetlenül a hatásköri bírósághoz felterjeszteni”.
- ⁶⁴ *Szemle*. In *Jogtudományi Közlöny* 1917. 52. évf. 18. szám 171. p.
- ⁶⁵ *Szemle*. In *Jogtudományi Közlöny* 1917. 52. évf. 18. szám 172. p.
- ⁶⁶ *Szemle*. In *Jogtudományi Közlöny* 1917. 52. évf. 19. szám 183. p.
- ⁶⁷ *Szemle*. In *Jogtudományi Közlöny* 1918. 53. évf. 17. szám 136. p.
- ⁶⁸ Wlassics Gyula: Tíz éves a hatásköri bíróság. In *Jogtudományi Közlöny*, 1918. 53. évf. 18. szám. 137–138. p.
- ⁶⁹ Wlassics Gyula: Forrástanulmányi jegyzeteimből. In *Jogállam*, IX. évf. 6. szám, Magyar 1918., 459. p.

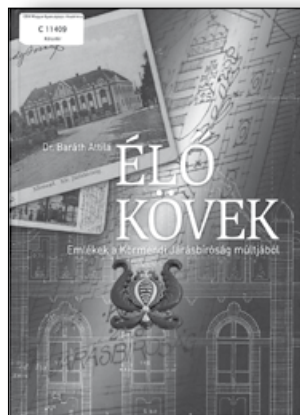
A GYŐRI TÖRVÉNYSZÉK ÉPÜLETEI KÉPEKBE

Szerkesztette: Máté Kinga, Sándor Viktória

„A Győri Törvényszék elnökeként fontosnak tartom, hogy munkatársaim XXI. századi körülmények között, a lehető legmodernebb technikai vívmányokkal felszerelt irodákban dolgozhassanak, emellett azt is, hogy elődeink hagyatékát méltóan megőrizzük. Az elmúlt években történt beruházásoknak, felújítási munkáknak köszönhetően büszkén mondhatom, hogy 2012 nyaratól az ország nyugati csücskében, Sopronban egyedülálló módon teljesen új épületben működik a bíróság. Ezzel egyidejűleg a Győri Járásbíróság új épületrésszel bővült, így ma a Győri Közigazgatási és Munkaügyi Bírósággal osztozik egy épületegyüttesen. A Győri Törvényszék és a Mosonmagyaróvári Járásbíróság patinás épületei pedig a folyamatos karbantartás, állagmegóvás eredményeként ötvözik a korunk követelményeinek megfelelő építészeti megoldásokat a századelőről ránk hagyott értékekkel. A megyénkben működő bírósági épületek tükrözik a folytonosságot, a múlt és a jelen közötti élő kapcsolatot, amit az épületeink múltjának és jelenének bemutatásával szeretnénk a nagyközönség elé tárni” (Dr. Takács József, a Győri Törvényszék elnöke).

Győri Törvényszék, 2014, 15 p.

ÉLŐ KÖVEK – EMLÉKEK A KÖRMENDY JÁRÁSBÍRÓSÁG MÚLTJÁBÓL Baráth Attila

A bíróság elnöke, Baráth Attila polgári ügyszakos bíró mintegy másfél esztendővel ezelőtt, időt és energiát nem sajnálva helytörténeti kutatásba kezdett a Körmenyi Járásbíróság építésének 2014. évi centenáriuma alkalmából. Kitartó és szorgalmas munkájának eredménye az „Élő kövek” Emlékek a Körmenyi Járásbíróság múltjából című színvonalas könyv, melyet a Szombathelyi Törvényszék adott ki az Országos Bírósági Hivatal támogatásával, Sellyei Tamás Ottó tervei alapján. A törvényszék kollégái által hangalámondással színesebbé tett – erre az alkalomra elkészített kisfilm, mely Herr Péter alkotása – meghozhatja a kedvet a könyv elolvasásához. A könyv írója és a törvényszék egyaránt bízik abban, hogy mind többen látogatják meg az oldalt és tekintik meg az igazán időtálló eredménnyel zárult munka kísérő filmjét is.

ISBN 978 963 12 0977 8 – Szombathelyi Törvényszék, 2015, 77 p.

Papp László

A szabadalmi bíraskodás szervezeti kérdései

Az ember szellemi alkotótevékenységének védelme iránti igény civilizációs fejlődésünkkel egyidős, azonban a modern iparjogvédelem Európa-szerte a 19. században jött létre. Az iparjogvédelmi szabályozás akkor tekinthető modernnek, amikor az oltalom odaítélése már nem királyi prerogátiva, hanem objektív feltételeken nyugvó és törvényileg szabályozott alanyi jog. A 19. században magánjogunk az iparjogvédelem körébe a szabadalmi oltalmat, a mustraoltalmat, illetve a védjegyoltalmat sorolta. A szabadalmi oltalom az új, feltalálói tevékenységen alapuló és iparilag értékesíthető találmány számára biztosított kizárólagosság.¹ Az abszolút szerkezetű jogviszonyban megnyilvánuló kizárólagosság értelmében a jogosulton kívül mindenki más kötelezve volt arra, hogy tartózkodjon a jogosult joggyakorlásának zavarásától. Ebből adódóan a modern, illetve a modernné váló szabadalmi jog központi eleme ennek a kizárólagosságnak az állam általi védelme, biztosítása. A tanulmány a 19. század közepétől a szabadalmi oltalommal összefüggő jogviták joghatósági kérdéseit mutatja be.

I.

A szabadalmi ügyekben való bíraskodás elemzésekor elsőként a szabadalmi bíraskodást kell meghatározni. A szabadalmi bíraskodás ugyanis magában foglalhatja a szabadalmi oltalom tartalmával összefüggő magánjogi pereket,

illetve a szabadalom bitorlásának büntetőjogi megítélését is. Ezen túlmenően a 19. század második harmadától, a jogállamiság fokozatos megteremtésével, megnyílt az igény és a lehetőség a közigazgatási szervek törvényességi felügyeletére. Tekintettel arra, hogy a szabadalmi oltalom odaítélése egy klasszikus közigazgatási hatósági eljárás, így az eljáró szerv döntése feletti törvényességi kontroll is a szabadalmi bíraskodás körébe vonható. E hármasság felosztás kiterjeszti a szabadalmi bíraskodás fogalmát. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy egyetlen országot sem ismerünk, amely az említett hatásköröket valaha is egyetlen bírósághoz utalta volna. A szabadalmi bíraskodás sajátossága, hogy a tényállás műszaki kérdésben való állásfoglalás nélkül nem ítéltető meg. Ennek következtében a modern szabadalmi jogszolgáltatásban vagy a bírónak kell speciális szaktudással rendelkeznie, vagy műszaki ülnököket is tartalmazó bírói tanácsot kell összeállítani. Ebből következően e speciális képesítésű bírónak vagy a sajátos összetételű tanácsnak a bírósági szervezetben elfoglalt helye többféleképpen is elképzelhető. A továbbiakban a tanulmány a szabadalmi bíraskodás tág értelmezéséből kiindulva ismerteti a hazai szervezeti szabályozást és annak változásait.

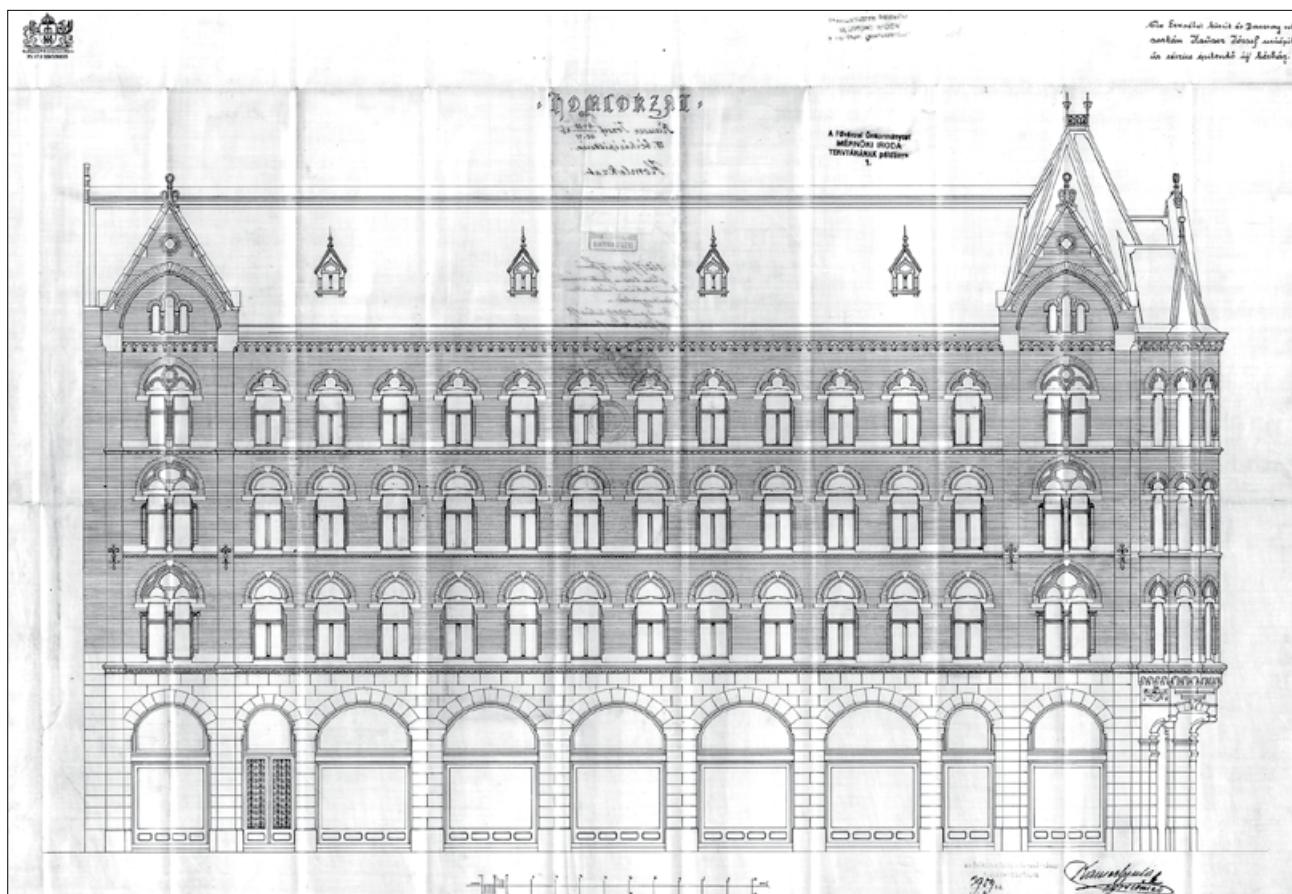
Az 1895. évi XXXVII. tc. volt az első szabadalmi törvényünk, azonban a bíraskodás szempontjából érdemes a „premodernnek” tekinthető 19. század közepi szabályozást is megvizsgálni. Az első szabadalmi törvényünket megelőzően az 1852. évi szabadalmi pátens² volt hatályban Magyarországon és Ausztria területén is.³ A pátens a szabadalmi oltalom elleni jogsértéseket döntően büntetőigényként fogta fel, amelyekben a korabeli járásbíróságok járhattak el.⁴ Az igényérvényesítés módja attól függött, hogy a jogsértéssel érintett szabadalom leírása nyílt lajstromba került, vagy a leírást titokban tartották. Az előbbi esetén a fél kérelmére indulhatott a büntetőeljárás, ahol az eljárás alá vont személyt pénzben marasztalhatták, és a bitorlással előállított termékeket elkobozták. Ezt köve-

tően lehetett polgári jogi igényt, kártérítést érvényesíteni. Amennyiben a leírást titokban tartották, vagy a fél nem indított büntetőeljárást, akkor magánjogi perben – szintén járásbírótság előtt – csak a bitorlástól való további tartózkodásra való kötelezést kérhette a jogosult. Amennyiben pedig egy megadott ortalom érvényessége vált vitássá, akkor arról a kibocsátó szerv, azaz a kereskedelmi és iparügyi minisztérium dönthetett.

A kiegyezést követően a Magyar királyi Földművelés-, Ipar és Kereskedelemügyi Minisztérium 1867. június 14-én kelt 2719. számú rendelete⁵, majd pedig a Vám és Kereskedelmi Szövetség XVII. cikke szabályozta a szabadalmak adományozását, azonban a szervezeti és joghatósági kérdéseket nem rendezte. Így annak ellenére, hogy 1867 után közös elvek mentén kezelendő ügynek számított a szabadalompolitika, abba a szabadalmakkal összefüggő perek szervezeti kérdései nem tartoztak bele.⁶ Bár a Vám és Kereskedelmi Szövetség XVII. cikkének felülvizsgálata során felmerült egy közös szabadalmi hivatal felállításának a gondolata, amely mind az osztrák, mind a magyar szabadalmak érvényességéről dönthetett volna, a tárgyalások végül kudarcba fulladtak, s az 1893:41. tc. értelmében Magyarország és Ausztria külön fogja szabályozni a találmányi szabadalmak kérdését. Ilyen történelmi közegben kezdődött meg az első szabadalmi törvény előkészítése. A törvényjavaslat országgyűlési vitája során már nyilvánvaló volt, hogy az engedélyezés és a megadott szabadalmak érvényességével összefüggő pereket

az eddigi gyakorlattal ellentétben nem lehetett a minisztérium hatáskörében meghagyni. Továbbá 1895-ben már az is valószínűsíthető volt, hogy Magyarország egyszer majd csatlakozna a Párizsi Unió Egyleményéhez (PUE). A PUE 12. cikke előírta a részes államoknak, hogy az ipari tulajdonjogok védelmére egy központi hatóságot kell felállítaniuk.⁷ E nemzetközi tendenciának megfelelően született meg a Szabadalmi Hivatal és a Szabadalmi Tanács.

Ugyanakkor az elnevezésétől eltérően a jogalkotó nem egy tiszta közigazgatási, hanem egy részben bírói jogkört gyakorló, „hibrid” jogállású szervezetet hozott létre. A törvény megalkotásakor Magyarországon már létezett a hatalommegosztás, és a bírói függetlenségnek is évtizedes gyakorlata volt. A bírói függetlenség modern értelmezése kizárja a végrehajtó hatalomnak és végső soron bárki másnak a beavatkozását az igazságszolgáltatásba. Mindez a közigazgatási és bírói hatáskörök egyértelmű elválasztását jelentené, amelynek a szervezetrendszerben is kifejeződésre kell jutnia. Kétségtelen, hogy a hatalommegosztás a maga elméleti tökéletességében sohasem valósulhat meg, ezért a 19. század vége óta általánosan elfogadott bizonyos közigazgatási hatósági jogkörök bíróságokhoz telepítése. A 20. század végén és a 21. század elején mindez csak különösen fontos jogpolitikai érvek – mint például a forgalom biztonsága – érvényesítése esetén fogadható el. Ebből adódóan joggal merül fel a kérdés, hogy a jogalkotó a 19. század végén milyen fontos jogpolitikai elvvel támasztotta alá az engedélyezési eljárás bírósághoz telepí-

A Szabadalmi Bíróságnak 1925-ig helyet adó épület (Erzsébet krt. 19.)⁸

tését. A problémát közelebbről megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a törvény országgyűlési vitája során e kérdés – azaz az engedélyezési eljárás különválasztása – fel sem merült.

Ennek magyarázata két, egymásra ható okra vezethető vissza. Egyrészt a 19. század második felében a modern magyar bírósági szervezet kiépítésekor, különösen a különbíróóságok megszervezésekor, nem volt egyedülálló eset, hogy egy közigazgatási szerv „átalakítása” vezetett egy különbíróóság felállításához.⁹ Másrészt a szabadalmi hatóságok 19. század végi megszervezésekor két alapvető modell érvényesült. Az engedélyezés az illetékes minisztériumnak alárendelt hatóság útján valósult meg, míg a megsemmisítési vagy bitorlási keresetet rendes bíróság látta el. Ilyen szervezeti megoldással találkozunk a 19. század végén Franciaországban, Svájcban¹⁰, Olaszországban, Oroszországban és Spanyolországban.¹¹ Ezzel ellentétben a másik szervezeti megoldás egy, a minisztériumoktól független szervet állított fel, amely bírói joghatósággal is bírt. Ezt a szervezeti megoldást alkalmazta Anglia, az USA, Németország, Ausztria és Magyarország is. Mindezekből következik, hogy a 19. század végén ismeretlen volt az a szervezeti megoldás, amely a minisztériumtól függetlenül, kizárólag csak az engedélyezésre hozott volna létre egy autonóm szervet. Ebben a 19. század végi nemzetközi közegben teljesen érthető és nyilvánvaló a magyar szabályozás, mint ahogy az is, hogy a törvényhez fűzött miniszteri indokolás is evidenciaként kezeli, hogy a szabadalmi hatóságoknak kettős – közigazgatási és bírói jogkört is magában foglaló – funkciója volt.

II.

Az ismertetett 19. századi közegben az 1895. évi XXXVII. tc. a Szabadalmi Hivatalból és Szabadalmi Tanácsból álló kétszintű szervezetrendszer hozott létre. S bár az elnevezéséből nem következett, de funkciója alapján már a korabeli szakirodalom is egységes álláspontot képviselt a különbíróósági jellegében.¹² Ezt erősítette meg az 1920. évi XXXV. tc., amely néhány apróbb módosítással a szervezetrendszer Szabadalmi Bírósággá és Szabadalmi Felsőbíróssággá nevezte át.

A Szabadalmi Bíróság elnökből, alelnökökből és bírói, illetve műszaki képesítésű tagokból, valamint kezelőszemélyzetből állt.¹³ Mindezek felül a törvény bevezette a nem állandó tagok intézményét is, amely lehetővé tette az ügyforgalomtól függően a szabadalmi bírák öt évre történő kinevezését. A nem állandó tagok, azaz a kültagok alkalmazását a kezdetektől hevesen támadta a tudományos közvélemény, hiszen a határozott időre szóló bírói kinevezés a bírói függetlenség elvének csorbítását jelentette. Így nem véletlen, hogy a bíróság működésének már a kezdeti éveiben a kultag intézménye háttérbe szorult.¹⁴ Ezt követően az 1905. évi törvénytervezet már elvetni kívánta az intézményt, de az végül csak az 1920. évi XXXV. tc.-kel szűnt meg. A bírói és műszaki képesítésű tagokat a kereskedelemügyi miniszter előterjesztése alapján a király, majd a kormányzó nevezte ki. A bírói tagoknak az

1869. évi IV. tc.-ben rögzített képesítési követelményeknek kellett megfelelniük, míg a műszaki tagoknak „valamely műegyetemen a tanulmányok szabályszerű bevégzése alapján a kir. József műegyetemről nyert, vagy az által honosított oklevéllel kellett rendelkezniük”.¹⁵

Funkcióját tekintve a bíróság első fokon eljár az engedélyezési, illetve az adminisztratív eljárásokban, továbbá a törvényben felsorolt peres ügyekben. Ez a kettős funkció a szervezetben is érvényre jutott. Az első esetkörben a bejelentési osztály, míg a másodikban a bírói osztály járt el. A törvény eredeti szövegváltozata az eljárási funkciókat határozottabban elkülönítő és a mai osztrák szabályozásra emlékeztető megoldást kínált. Eredetileg ugyanis a bejelentési osztály mellé egy felfolyamodási és megsemmisítési osztályt is terveztek volna. A felfolyamodási osztály kizárólag a bejelentési osztály fellebbviteli fóruma lett volna, amely az oltalmat megadó vagy elutasító elsőfokú határozatokat bírálja felül. Míg a megsemmisítési osztály szervezetenként is elkülönülve az elsőfokú peres ügyekben járt volna el. Az igazságügyi bizottság javaslatára azonban az utóbbi két osztályt bírói osztály néven összevonták, utalva arra, hogy valójában a hatáskörébe tartozó kérdések döntően jogkérdések, így a szervezeti különválasztást semmi sem indokolta.¹⁶

A törvény a bejelentési és bírói osztály viszonyát úgy szabályozta, hogy a bejelentési osztály volt az általános hatáskörű elsőfokú szerv, azaz a bírói osztály első fokon csak a törvény kifejezett rendelkezése folytán járt el. A bejelentési osztály hatáskörébe tartozott a szabadalmi bejelentések vizsgálata, közzététele, visszautasítása, a szabadalom megadása vagy megtagadása, felszólalások elintézése, meghatalmazottak belajstromozása, lejárt szabadalmak megszüntetésének kihirdetése, szabadalmi díjak beszedése. A bejelentési osztály két háromfős tanácsban működött, amelynek egy jogi és két műszaki képesítésű tagja volt.¹⁷ Az osztályhoz kerülő ügyek szinte kivétel nélkül adminisztratív jellegűek voltak, így a bíróság ügyviteli szabályzata szerint az említett tanács formáció csak az érdemi kérdésekben, azaz a bejelentés visszautasítása, közzététel elrendelése, bejelentés visszavontnak való kimondása, szabadalom megadása, díjfizetés elengedése, hitelezése esetén volt kötelező.

A bírói osztály már vegyes folyamodású volt, ugyanis eljár a bejelentési osztály fellebbviteli fórumaként, és volt elsőfokú hatásköre is. Az elsőfokú hatásköre csak a törvényben rögzített esetekre korlátozódott, azaz a megvonási, megsemmisítési és a szabadalmak terjedelmének megállapítása iránt indított perekre.¹⁸ Ebből következik, hogy büntetőjogi perekben kizárt, míg a magánjogi perekben is korlátozott volt a bíróság elsőfokú hatásköre, ugyanis a magánjogi perek közül a megadott szabadalommal, illetve az oltalomból folyó vagyoni jogi perek döntő többségét a törvény rendes bíróság elé utalta.

A Szabadalmi Bíróság eredeti szervezeti megoldását megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a szabadalmi bírásokhoz szükséges műszaki kvalitással nem magának a bírónak, hanem a bírói tanácsnak kellett rendelkeznie. Ez egy sajátos, tisztán műszaki és tisztán jogi végzettségű tagokból álló tanácsot jelentett. Az említett tanács össze-

tételénél azonban a két osztály funkciójára is tekintettel kellett lenni. Ugyanis a bejelentési osztály engedélyező, azaz döntően adminisztratív funkciója esetén a műszaki kérdés volt fajsúlyosabb a jogkérdéshez képest, míg a bírói osztály esetén a jogkérdés dominált.¹⁹ Ennek a jellegnek a két osztály tanácsi összetételénél is érvényre kellett volna jutnia, amelynek szabadalmi törvényünk kezdetben teljesen megfelelni nem tudott. A bírói osztály ugyanis három jogi és két műszaki képesítésű tagot magában foglaló tanácsban járt el akkor is, amikor a bejelentési osztály fellebbviteli fóruma volt. Márpedig ebben az esetben a műszaki kérdés dominált, így a műszaki tagoknak kellett volna túlsúlyban lenniük. Érdeemes megemlíteni, hogy ez az anomália a törvényjavaslat eredeti szövegváltozata szerint, a felfolyamodási és megsemmisítési osztályok különválasztásával megoldható lett volna.

A 20. század első évtizedeiben a tanácsi formációk elosztása az egyes tervezetknél folyamatosan napirenden volt. Az 1905. évi javaslat az engedélyezést tisztán műszaki tagokból álló hármastanács elé utalta volna.²⁰ Az 1909. és 1916. évi tervezetek még tovább mentek, és felismerték a bírói osztály fellebbviteli hatáskörében a műszaki jelleg dominanciáját, s a tanács összetételét is ehhez igazították. A tervezet értelmében ugyanis a bírói osztály, mint fellebbviteli fórum két jogi és három műszaki képesítésű tagból álló tanácsban járt volna el.²¹ Mindez azzal a következménnyel járt volna, hogy az engedélyezési eljárásból teljes egészében száműzhetővé váltak a jogi képesítésű bírák, amellyel a korabeli tudományos közvélemény egy része teljes egészében nem értett egyet.²² Érdeemes megjegyezni, hogy mindez logikailag már csak egyetlen lépésre volt attól, hogy a hatósági funkció a bíróságtól teljesen kiszervezhető legyen. Ez azonban a 20. század elején még elképzelhetetlennek tűnt. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a tanácsi formációk közül kialakult vita arra vezethető vissza, hogy a jogalkotó az engedélyezési és a megadott szabadalmakkal összefüggő jogviták elintézését egy szervezetben kívánta megoldani.

A kérdést – felemás módon – az 1920. évi XXXV. tc. rendezte úgy, hogy a bejelentési osztályban két műszaki és egy jogász bíróból álló háromtagú tanács döntött, míg a bírói osztályban mint fellebbviteli fórum előtt három műszaki és két jogász végzettségű bíró ítélkezett. Az 1920-as évekre tehát olyan szervezeti megoldás bontakozott ki, amelyben a tanácsi formációk révén egyértelműen el lehetett különíteni az engedélyezési eljárást és az attól teljesen eltérő funkciót megvalósító peres eljárást.

Az első szabadalmi törvényünk a Szabadalmi Hivatal felettes fórumaként felállította a Szabadalmi Tanácsot, s ezzel egyedülállóan egy kétszintű különbírószéket hozott létre.²³ Ez a hatóság járt el másodfokon a megsemmisítési, megállapítási és megvonási perekben. A Szabadalmi Tanács tagjait a Magyar Korona területén működő felsőbbbíró-

ságok tagjai közül, illetve a királyi műegyetem tanárai közül – a kereskedelemügyi miniszter előterjesztése alapján – az uralkodó nevezte ki.²⁴ A Szabadalmi Tanács összetételét megvizsgálva ez azt jelentette, hogy általában négy bíró a kúriai bírák közül, kettő pedig a zágrábi hétszemélyes tábla ülnökei közül került ki. Az 1920. évi XXXV. tc. a Szabadalmi Tanácsot Szabadalmi Felsőbírósággá nevezte, amely mint szakosított felsőbbbíróság 1927-ig működött. Bár a szakmai körök ellenezték, az 1927. évi XX. tc. a Szabadalmi Felsőbíróságot megszüntette, és annak tanácsát, mint szabadalmi tanácsot a Kúriába integrálta. A Kúrián belül főszabályként ötös tanácsban ítélkeztek, amely a szabadalmi perek esetén azt jelentette, hogy három jogi és két műszaki képesítésű bíróból álló tanács döntött végső fokon. A szakosított szabadalmi felsőbbbíráskodás – a tanácsi formációkhoz hasonlóan – a 20. század első két évtizedében folyamatosan napirenden

Pompéry Elemér, a Szabadalmi Bíróság elnöke (1922–1929)²⁷

volt. A Közigazgatási Bíróság felállítását követően a század első évtizedének törvényjavaslatai a Szabadalmi Tanács megszüntetése mellett annak hatáskörét a Közigazgatási Bírósághoz, ebben az értelemben, mint fellebbviteli bírósághoz telepítették volna.²⁵ E megoldás ellen felhozott szakmai érvek döntően akörül csoportosultak, hogy a Közigazgatási Bíróság bírái a szabadalmi ügyek elbírálása terén tapasztalattal nem rendelkeztek, és a bíróságon belül műszaki képesítésű tagok sem voltak alkalmazva. Így specifikációt első fokon érvényre juttató Szabadalmi Bíróságtól egy olyan bírói fórumhoz lehetett volna fellebbezni, ahol a specifikáció nem érvényesül. Ugyanakkor Fazekas Oszkár már 1906-ban felvetette, hogy a Szabadalmi Tanács megszüntetésével a Közigazgatási Bíróságon belül lehetett volna egy speciális összetételű szabadalmi tanácsot létrehozni.²⁶ Ekkor ez az elképzelés ötlet szintjén megrekedt, s érdekes módon a Szabadalmi Felsőbíróság 1927-es megszüntetésekor, illetve a Kúriába való integrálásakor a Közigazgatási Bíróság bevonása a szabadalmi felsőbbbíráskodásba már fel sem merült.

A második világháború végéig tartó szervezeti fejlődés sajátosságait az alábbiakban foglalhatjuk össze. *Egyrészt* az első szabadalmi törvényünk egy kétszintű különbírószéket hozott létre, amely azonban csak szabadalmi kérdésekkel foglalkozott, így az egyéb iparjogvédelmi intézmények nem tartoztak a hatáskörébe. E kétszintű különbírószék – a korszak sajátosságaiból adódóan – közigazgatás hatósági és bírói jogkört is gyakorolt. E kettősség azonban a kezdetektől fogva szervezeti anomáliát okozott, amely a tanácsi formációk folyamatos átgondolásában figyelhető meg. *Másrészt* a szabadalmakkal összefüggő perek közül sem tartozott minden a bíróság hatáskörébe, amelyek közül a legszembetűnőbb, hogy a bitorlási igényeket – legyen az magánjogi vagy büntetőjogi – rendes bíróság bírálta el. *Harmadrészt* a jogalkotó a bejelentési osztály oltalmat megadó vagy megtagadó határozatával

mint közigazgatási határozattal szemben nem a meglévő közigazgatási jogvédelem szokásos fórumrendszerét, hanem szakosított fellebbviteli bíraskodást vett igénybe.

III.

Kevéssel a második világháború után, 1946. március 16. napján a Szabadalmi Bíróság folytatta működését, ám az ezt követő években szerves változáson ment keresztül. Szemmel látható volt a törekvés a tisztás laikus elem kiszorítására a szabadalmi bíraskodásból, ugyanis felvetődött az az elképzelés, hogy az eddig tisztán műszaki képesítésű tagoknak is jogi vagy legalábbis szabadalmi ügyvivői képesítést kell szereznük.²⁸ Ettől jóval nagyobb jelentőséggel bírt a Szabadalmi Bíróság hatásköre és szervezete körül kialakult vita. A tudományos közvélemény 1946 után egyetértett abban, hogy a bíróság hatáskörét két irányba is bővíteni kell. *Egyrészt* a szabadalmi oltalmon kívül az egyéb iparjogvédelmi intézményekre is célszerű volt a bíróság engedélyezési hatáskörét kibővíteni. Mindez a védjegy- és mintaügyekben a 6.200/1948. számú kormányrendelettel meg is valósult. A rendelet értelmében a védjegy- és mintaoltalmi bejelentéseket 1948. május 31. napja után nem a kereskedelmi és iparkamaráknál, hanem a Szabadalmi Bíróságnál kellett benyújtani, amellyel a bíróság engedélyezési jogköre valamennyi – akkor ismert – iparjogvédelmi intézményre kiterjedt. *Másrészt* a hatáskörök bővítése a szabadalmakkal összefüggő perek tekintetében is felmerült. Az első szabadalmi törvényünk az igazságszolgáltatás egységességét szem előtt tartva, csak a legkirívóbb esetekben állapította meg a szakosított bíróság hatáskörét. Egy modern bírósági szervezetrendszerben az igazságszolgáltatás egységessége kétségtelenül fontos jogelv, amely azonban nem zárja ki a szakosított bíróságok alkalmazását. Ebből adódóan a szabadalmi ügyekben a különbírósági és rendes bírósági hatáskörök meghatározása az első szabadalmi törvényünkben nem volt túl szerencsés. Ugyanis ha egy piaci szereplő egy ellene indítandó bitorlási keresettől tartott, akkor a Szabadalmi Bíróság előtt nemleges megállapítási pert indíthatott. A kereset értelmében a fél annak a megállapítását kérhette, hogy az általa előállított vagy használt tárgy vagy eljárás valamely általa megjelölt szabadalomba ütközik-e. Ebben az esetben egy kétfokú eljárásban szakosított bíróság bírálta el a kérelmet. Azonban ha ugyanazon féllel szemben valaki más bitorlási keresetet nyújtott be, akkor ugyanannak a kérdésnek az eldöntése rendes bírósági hatáskörbe tartozott. Nyilvánvaló, hogy mind a két esetben ugyanazt a műszaki kérdést kellett eldönteni, azonban az első esetben azt műszaki ülnökkel rendelkező szakbíróság, míg a második esetben ülnökkel nem rendelkező rendes bíróság bírálta el. A bitorlási büntetőigényekben az illetékes járásbíróság, míg a magánjogi igények tekintetében az illetékes törvényszék járt el. Bár a szabadalmi törvényünk ilyen esetben előírta a Szabadalmi Bíróság megkeresését, azonban csak a leírás értelmezése tekintetében. Márpedig egy bitorlási, illetve nemleges megállapítási eljárásban a tényállás eldöntése valójában

az igénypontok ütköztetését jelentette. Annak az eldöntése ugyanis, hogy egy piaci szereplőnek a magatartása beleütközik-e vagy beleütközhet-e egy megadott szabadalomba, valójában annak az elemzését jelentette, hogy az adott magatartás megvalósítja-e az igénypontban rögzített eseteket. Hiszen maga a szabadalmi oltalom az igénypontból ered, így az oltalom arra terjedt ki, ami az igénypontban rögzítve volt. A leírás pusztán az igénypont értelmezésére, annak műszaki indokolására szolgált.²⁹ Ebben az értelmezésben tehát a bitorlási perekben a Szabadalmi Bíróság megkeresése valójában nem mozdította érdemben előre a rendes bírósági eljárást. Ebből adódóan a tudományos közvélemény 1947-re egyre inkább amellett foglalt állást, hogy a szabadalom tulajdonjogának megállapítása iránti pereket kivéve, minden magánjogi per a Szabadalmi Bíróság hatáskörébe kell, hogy tartozzon.³⁰

A Szabadalmi Bíróság hatáskörének újraértelmezése ismét szervezeti kérdéseket vetett fel. A szabadalmakkal összefüggő szinte valamennyi magánjogi igény Szabadalmi Bíróság elé utalása ugyanis az akkor fennálló rendszer szerint egy kétfokú eljárást jelentett volna.³¹ Mindez a szabadalmi törvény szerint eredetileg is a bíróság hatáskörébe tartozó kérdésekben eddig is így volt, azonban a bitorlási, illetve kártérítési perekben nem. Ez utóbbiak esetén ugyanis a rendes bírósági szervezet egy háromfokú eljárást engedett meg. Ennek orvoslását a korabeli szakirodalom egy másodfokú szakosított bíróság felállításában, azaz gyakorlatilag a Szabadalmi Felsőbíróság visszaállításában látta. Számunkra ez azért is érdekes lehet, mert annak ellenére, hogy 1927 óta működött a Kúrián belül egy szabadalmi tanács, elvi szinten sem merült fel annak a lehetősége, hogy a rendes bírósági rendszeren belül az ítéletábrákon is ilyen sajátos összetételű tanácsi formáció ítélkezzen. A visszaállítani kívánt fellebbviteli szakbíróság és az új szabadalmi bíraskodás rendje körül két elképzelés bontakozott ki. *Egyrészt* a kétfokú szabadalmi bíróságok döntöttek volna kizárólagosan a műszaki jellegű kérdésekben, s csak ezt követően nyílt volna meg az út a magánjogi igények érvényesítésére a rendes bírósági rendszerben. Ennek a megoldásnak a kétségtelen hátránya az ötfokú ítélkezés kialakítása lett volna. *Másrészt* a kétszintű szakosított bíraskodást (Szabadalmi Bíróság és Felsőbíróság) a Kúria alá lehetett volna rendelni. Ebben a megoldásban a Szabadalmi Bíróság bírói osztálya járt volna el az elsőfokú perekben, ahonnan a Szabadalmi Felsőbírósághoz lehetett volna fordulni másodfokon. Mind a két bíróság tisztán jogi végzettségű, illetve műszaki és szabadalmi ügyvivői képesítéssel rendelkező tagokból állt volna. Harmadfokon pedig – kizárólag jogkérdésben – a Kúria járt volna el végső bírói fórumként. A Kúria alá rendelt kétfokú szakosított bíróság logikailag és dogmatikailag mindenképpen igazolható, azonban aligha tekinthető költséghatékony megoldásnak. Nem véletlen, hogy a 20. században egyetlen európai ország sem alkalmazta ezt a szervezeti megoldást. Napjainkban is egyedül Svédországban találkozzunk hasonló struktúrával. Svédországban 2016 szeptemberétől a Patent and Market Court látja el a svéd szabadalmi hivatal határozatainak bírósági felülvizsgálatát, és egyúttal mind a bitorlási, mind a megsem-

misítési perekben első fokon is eljár. Fellebbviteli fóruma – minden esetben – a Patent and Market Appeal Court, amely szintén szakosított bíróságként működik, s harmadfokon a svéd legfelsőbb bíróság jár el.³²

A szervezeti megoldások körüli szakmai vita az 1947–1948 közötti időszakban – úgy, ahogyan az a két világháború között is megfigyelhető – a megváltozott politikai légkör miatt nem bontakozhatott ki. 1949. január 1-ével megkezdte működését az Országos Találmányi Hivatal, amely kezdetben az államnak felajánlott találmányokra igényelhető szerzői tanúsítványok kiadásával foglalkozott. Mindez a polgári korszakból megörökölt iparjogvédelmi bíraskodást érintetlenül hagyta, azonban még ugyanebben az évben megkezdődött a szakosított bíraskodás felszámolása. Az 1949. évi III. tv., a bírói függetlenség elvét súlyosan megsértve, a Szabadalmi Bíróság feletti felügyeleti jog gyakorlását a miniszterelnökre ruházta, aki e jogát a Tervhivatal elnökén keresztül gyakorolta. Ezt követően az 1949:8. tvr. a bíróságot megszüntette, s hatáskörét elosztotta az Országos Találmányi Hivatal, illetve a budapesti ítéletábla között.

Összességében megállapítható, hogy az 1945–1948 közötti időszak rövidege ellenére rendkívül aktív volt a szabadalmi bírósági szervezeti elképzeléseket illetően. A dualizmus, illetve a Horthy-korszak közjogi hagyományait alapul véve e néhány év koncepciói a bíróság hatáskörének bővítésével, illetve az ebből adódó szakosított fellebbvitel visszaállításának a gondolatával jellemezhető.

IV.

Az Országos Találmányi Hivatal felállításával a korábbi Szabadalmi Bíróság bejelentési osztályának hatásköre, azaz az engedélyezéssel kapcsolatos eljárások mint tisztán közigazgatási hatósági eljárások a hivatalhoz kerültek át. E jelenség nem tekinthető hungarikumnak, ugyanis a második világháborút követően a legtöbb nyugat-európai állam a szakosított szabadalmi bíróságoktól leválasztotta az engedélyezési eljárást jelentő közigazgatási eljárásokat, létrehozva ezzel a nemzeti szabadalmi hivatalokat. Magyarországon azonban a bírói és hatósági hatásköri tisztázásán túl az 1949:8. tvr. a szakosított bíraskodást is megszüntette. Mindez nem jelentette feltétlenül azt, hogy megszűnt a modern iparjogvédelmi bíraskodás Magyarországon, hiszen az a rendes bírósági szervezetrendszerben speciális tanács formációként tovább élt.³³ Az 1949-es szabályozással a Szabadalmi Bíróság bírói osztályának hatáskörét a budapesti ítéletábla vette át.³⁴ Ez önmagában azért is érdekes, mert a polgári kori bírósági szervezetrendszerünkben az ítéletábla kizárólag fellebbviteli bírói fórum volt, elsőfokú hatáskörrel nem rendelkezett. A tvr. értelmében azonban 1949-től a korábbi bírói osztály teljes hatásköre, ideértve az elsőfokú perek is a budapesti ítéletáblához kerültek. A tanács összetételében továbbra is érvényesült a specifikáció, ugyanis az öttagú tanács három jogászbíróból és két műszaki képesítésű ülnökből állt, akiket a bírói tanács elnöke az OTH-hoz kinevezett tanácsstagokból³⁵ jelölhetett ki.³⁶ Az 1949. évi XX. tv. még fenntartotta az ítéletáblákat mint felsőbíróságokat³⁷,

azonban a kiéptülő tanácsrendszerrel összeegyeztethetetlen bírósági szinteket az alkotmányt módosító 1950. évi IV. tv. eltörölte, amely az ítéletáblák megszüntetését jelentette.³⁸ Ezzel az ítéletáblák funkcióját a megyei bíróságok vették át. A szabadalmi bíraskodás szempontjából ezt az állapotot állandósította a második szabadalmi törvényünk (1969:2. tv.), amelynek értelmében az OTH-nak a szabadalom megadása; a szabadalmi oltalom megszűnésének megállapítása, illetőleg újra érvénybe helyezése; a szabadalom megsemmisítése és a nemleges megállapítás kérdésében hozott határozatának felülvizsgálatát a Fővárosi Bíróság kizárólagos illetékességébe utalta.³⁹ A Fővárosi Bíróság három hivatásos bíróból álló tanácsban járt el, ahol két bírónak elsőfokú vagy azzal egyenértékű műszaki képesítéssel kellett rendelkeznie. Ebből következett, hogy 1969-től a műszaki ülnökök alkalmazása helyett a jogalkotó az eljáró bírótól várta el a speciális képesítés megszerzését. A elsőfokú műszaki végzettség egyrészt a műszaki egyetem oklevelét jelentette, amellyel egyenértékű volt a tudományegyetemen szerzett biológusi, fizikusi, kémikusi, gyógyszerészeti oklevél.

A szabadalmi bíraskodást a rendes bírósági szervezetbe integráló és speciális összetételű tanácsot alkalmazó szervezeti megoldása a harmadik szabadalmi törvényünkkel (1995:33. tv.) is változatlan maradt. Az ítéletáblák visszaállításával mindez azt eredményezte, hogy a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának⁴⁰ (SZTNH) határozatai ellen a Fővárosi Törvényszék speciális összetételű tanácsához lehet fordulni, amely bíróság egyúttal eljár a szabadalom-bitorlási perekben is első fokon. Másodfokon a Fővárosi Ítéletábla – már nem speciális összetételben –, míg harmadfokon a Kúria dönt a szabadalmi perekben.

Összességében megállapítható, hogy a 19. század végétől egészen napjainkig érvényesül a specifikáció a szabadalmi bíraskodás terén. A 20. század közepéig mindez egy – egy-, illetve kétfokú – szakosított bíróságot jelentett, amely jogi és műszaki végzettségű tagokból álló tanácsban ítélték. A 20. század közepétől a korábbi Szabadalmi Bíróság hatásköréből – teljes mértékben elfogadható és szükségszerű módon – az engedélyezési eljárás kikerült, s a jogalkotó a szakosított bíraskodás helyett a speciális összetételű tanácsot a rendes bírósági szervezetbe helyezte el. Szintén szembevetendő változás, hogy 1969-től a Fővárosi Bíróság (Fővárosi Törvényszék) szabadalmi perekkel foglalkozó tanácsa jogi, illetve jogi és műszaki képzettségű bírákból áll. Észre kell venni, hogy egyértelműen lándzsát törni az 1949 előtti vagy utáni szervezeti megoldás mellett vagy ellen nem lehet. Ugyanis mind a két szervezeti struktúrában érvényesül(t) a szabadalmi bíraskodással szemben támasztott azon alapvető követelmény, amely szerint a jogász bíró mellett műszaki képesítésű ülnök vagy műszaki képesítéssel rendelkező bírói is legyen. Kétségtelen, hogy a magyar közjogi hagyományoknak a szakosított iparjogvédelmi bíraskodás is megfelelt, azonban ha megvizsgáljuk a 20. század második felének európai megoldásait, akkor azt tapasztaljuk, hogy napjainkban csak azok az országok tartanak fent szabadalmi különbíróságot, amely államokban a szabadalmi bejelentések, illetve perek súlya és gyakorisága, valamint az ország gazdasági teljesítőképessége ezt indokolja.⁴¹

Jegyzetek

- ¹ A feltételrendszerrel lásd bővebben Papp László: *A szabadalmi jogvédelem történeti perspektívái*, Budapest, 2015, Gondolat Kiadó, 86–157. p.
- ² 1852. augusztus 15-én kelt császári nyílt parancs. Magyarországot illető magyar közlöny és kormánylap, 1852, 329–345. p.
- ³ Az első szabadalmi törvényünket megelőző hazai szabályozásról lásd bővebben Papp László: *Oszták törekvések a hazai szabadalomügy terén és elfelejtett törvényjavaslat*, P. Szabó Béla – Szemesi Sándor (szerk.): *Profectus in Litteris III.*, Debrecen, 2012, 229–237. p.; Papp László i. m. 2015, 29–47. p.
- ⁴ A neoabszolutizmus bírósági szervezetéről lásd bővebben: Stipta István: *A magyar bírósági szervezetrendszer története*, Debrecen, 1997, Multiplex Media, 112–115. p.; Papp László: A rendes bírósági szervezet változásai 1849–1861 között. *FORM Acta Juridica et Politica*, 2014/1. sz. 157–167. p.
- ⁵ *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára*, Pest, 1868, 164–167. p.
- ⁶ A közös érdekű ügyekről lásd bővebben Balogh Judit: A közös érdekű ügyek a dualizmus rendszerében. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/3. sz. 2–7. p.
- ⁷ Lásd bővebben Papp László: Magyarország és az Iparjogvédelmi Unió a XX. század első évtizedeiben. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/4. sz. 59–73. p.
- ⁸ A kép forrása: <http://nagykorut.budapest.hu/erzsebet-kr/19-3/>
- ⁹ Lásd a Közigazgatási Bíróság felállítását. Vö. Stipta István: *Közigazgatási jogviták elbírálásának rendszere 1883-ig*, Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, 331–337. p.
- ¹⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a 19. század végi svájci szabályozás a hivatal hatáskörébe utalta a szabadalmakon túl a védjegy- és a musteraoltalmi ügyeket is.
- ¹¹ A 19. század végi spanyol szabályozás annyiban sajátos volt, hogy a megsemmisítési keresetek egy részét a miniszter, míg másik részét a bíróságok bírálták el.
- ¹² Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjoga*, Budapest, 1902, Politzer Zsigmond és fia, 268. p.; Kiss István: *Magyar Közjog*, Eger, 1886, Érsek-Lyceumi Könyvnyomda, 505. p.; Kmety Károly: *A magyar közjog tankönyve*, Budapest, 1911, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 434–436. p.
- ¹³ Szabadalmi Bíróságon az 1895–1920 között működött Szabadalmi Hivatal is érteni kell.
- ¹⁴ Kelemen Manó: *A találmányi szabadalmakról szóló 1895:XXXVII. törvények revíziója*, Budapest, 1905, Országos Iparegyesület, Hungária Könyvnyomda nyomása, 9. p.
- ¹⁵ 1883. évi I. tc. 10. §.
- ¹⁶ Az igazságügyi bizottság jelentése „a találmányi szabadalmakról szóló” törvényjavaslat tárgyában. *Az 1892. év február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*, XXV. kötet 884. szám., Budapest, 1895, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 56. p.
- ¹⁷ Mindig a jogi képesítési tag volt a tanács elnöke.
- ¹⁸ Kósa Zsigmond: Jogosítottak-e a szabadalmi hatóságok egy szabadalom megsemmisítése iránt indított perben, a későbbi elsőbbséggel engedélyezett szabadalmat a korábbi szabadalomtól függőnek nyilvánítani? *Ügyvédek Lapja*, 1900/18. szám 3. p.; Fenyő Henrik: Szabadalmi intézményünk jelen állapota. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1914, 139. p.
- ¹⁹ Jámbor Gyula: *Az újdonság fogalma a szabadalmi jogban*. Budapest, 1894, 139. p.
- ²⁰ Kelemen Manó i. m. 1905, 115. p.
- ²¹ Lévy Béla: A szabadalmi törvényjavaslat előadói tervezete, *Különnyomat a Jogtudományi Közöny 1916. évi évfolyamából*. Budapest, 1916, 43. p.
- ²² Bernauer Zsigmond: Észrevételek az új szabadalmi törvénytervezet-hez, *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1917/7. sz. (62. p.); Kósa Zsigmond: Vélemény a szabadalmi törvénytervezetről, *Évkönyv az Iparjogi Szemle 1916. évfolyamának pótlására*. Budapest, 1917, 86. p.
- ²³ A Szabadalmi Tanács [Felsőbíróság] szervezeti és ügyviteli szabályzatát a 734/1896 K. M. rendelet szabályozta. A tárgyalat korszakban ezt módosította a 34.549/1914. K. M. rendelet, 74.825/1920 K. M. rendelet, amelyek egységes szerkezetbe foglalt rendelkezéseit továbbiakban „Sztusz” rövidítés alatt használók.
- ²⁴ A bírák felsőbbbírósági megbízatásuk teljes időtartamára, míg a műszaki tagokat öt évre nevezte ki. 1895. évi XXXVII. tc. 24. §.
- ²⁵ Beck Hugó: *Szabadalmi jogunk reformja*, Budapest, 1909, Franklin Társulat, 304–307. p.; Kósa Zsigmond i. m. 1917, 83. p.; Szivák Imre: *Az alkotmányjogi biztosítékokról, állambíróságról stb.*, Budapest, 1906, Athenaeum, 164. p.
- ²⁶ Fazekas Oszkárnak a Magyar Jogászegylet 1906. december 15-én tartott „Sürgős Iparjogvédelmi reformok” c. előadása. In *Jogtudományi Közöny*, 1906/52. sz. 453. p.
- ²⁷ *Tolnai Világlap*, 1925. január 28., 27. évf., 5. szám, 10. p.
- ²⁸ Karczag György: Az Iparügyi Minisztérium fontos intézkedései az ipari tulajdonjogi jogszolgáltatás terén, *Magyar Ipar*, 1947. szeptember 10., 9. p.
- ²⁹ Vö. Papp László i. m. 2015 184–190. p.
- ³⁰ Kolos Aurél: Az átszervezendő Szabadalmi Bíróságnak a kizárólagos hatáskört kell biztosítani a szabadalmak körüli jogkérdések eldöntésénél. *Ipari Jogalkotás*, 1947/szeptember (19. p); Aknai Miksa: A Szabadalmi Bíróság hatáskörének kiterjesztése. *Magyar Ipar*, 1948/január (6. p.); Sályi István: A Szabadalmi Bíróság hatásköréről. *Szabadalmi Közöny*, 1947/22. sz. (134. p.)
- ³¹ A Szabadalmi Bíróság bírói osztály járt el elsőfokon, míg másodfokon a Kúria szabadalmi tanácsa.
- ³² *Patent Litigation in Europe*, European Patent Academy, 2016, 119. p.
- ³³ Ezt erősíti az a tény is, hogy a Szabadalmi Bíróság bírának egy jelentős része e tanácsokban folytatta munkáját.
- ³⁴ 1949:8. tvr. 5. §.
- ³⁵ Az OTH-hoz kinevezett műszaki képesítésű tagoknak minimum szabadalmi ügyvivői képesítéssel is rendelkezniük kellett.
- ³⁶ 1949:8. tvr. 7. § (1) bek.
- ³⁷ 1949:20. tv. 36. §
- ³⁸ Vö. 1950:4. tv. 5. §
- ³⁹ A találmányi szabadalmakról szóló 1969:II. tv. 57. § (1) bek.
- ⁴⁰ Az intézmény jogelődje a Szabadalmi Hivatal, illetve az OTH.
- ⁴¹ Szakosított iparjogvédelmi bíraskodást alkalmaz napjainkban Anglia és Wales, Finnország, Németország, Portugália, Svédország, és Svájc.

1. Prológus (a közérdeket sértő magánjogi viszonyok)

A magánjog a polgárok egymás közötti viszonyait határozza meg, így az állam ezek tartalommal való kitöltését alapvetően az érintett felekre bízta. Érdekes kivételeket jelentenek azok az esetek, amikor a magánfelek egymás közötti jogviszonyai a közérdekre is veszélyt jelenthetnek, ezért az állam beavatkozik azokba. Évezredek távlatokba visszatekintő példa lehet a házassági jogban a házassági tilalmak intézménye. A legsúlyosabb érvénytelenségi okok esetén (semmisségi okok) az állam nem bízta a felekre a házasság érvénytelenítését, hanem közérdekből maga avatkozik be. Ekkor a perjogi alapelvek is megváltoznak, valamely állami hatóság polgári pert hivatalból fog elindítani.

1931 őszén a magyar országgyűlés egy hasonló probléma szabályozását vette napirendre, a kartelltvény kibocsátását ugyanis egy ilyen határvonal elérése tette szükségessé. *A polgári átalakulást követően szerződési szabadság a magánjog egyik legfontosabb alapjává vált.* Ebből következett, hogy a gazdasági élet szereplői egymással akár az áruk előállítására, forgalmára vagy árára vonatkozóan is megállapodásokat köthettek. Az állam ebbe miért avatkozott volna be? Ezeknek a megállapodásoknak (szerződéseknak) azonban megjelentek olyan formái, amelyek a gazdasági élet más szereplőinek vagy a széles fogyasztói közönségnek súlyos sérelmeket okoztak. Ezt az állam, teljesen érthető módon, a közérdekre veszélyessé nyilvánította, és a magánjog e területén is *elkezdett a magánjogi jogviszonyokba közhatalmi eszközökkel beavatkozni.*

Azonban a beavatkozás mértéke is különböző lehetett. Az áruk előállítására, forgalmára, árára kötött bármilyen megállapodás tilalma túlzás lett volna, ennek csak a piacbefolyásoló módozataival kellett foglalkozni. És így jutunk-e el az 1931-es kartelltvény nagy kérdéséig, hogy *a piacbefolyásoló megállapodások kivétel nélkül (vagyis magától értetődően) veszélyesek a közérdekre, vagy vannak a közérdekre veszélyes, de emellett nem veszélyes formái is előfordulhatnak?* Az országgyűlés 1931-ben még az utóbbi álláspontra helyezkedett, ezért *nem állapított meg általános tilalmat a kartellek létesítésére*, hanem a közigazgatási és bírói hatóságokat azzal a feladattal bízta meg, hogy egyenként vizsgálják őket, vajon veszélyesek-e a közérdekre, avagy nem? Ez a hozzáállás később jelentősen megváltozott, napjainkban a piacbefolyásoló megállapodásokat a közérdekre általában veszélyesnek tartjuk, ezért annak minden formáját tiltjuk. Ez az állami hatóságok kartellekkel szembeni feladataiban is változást jelentett. Azonban ennek a szemléletváltásnak az előzményei is fellelhetők a kartellfelügyeleti szervek két világháború közötti joggyakorlatában. Szinte alig indult el az állami kartellfelügyelet, kezdtek kialakulni olyan álláspontok, amelyek szerint egyes piacbefolyásoló magatartások eredendően jó erkölcsbe ütköznek, vagyis megengedett formája nem létezik, így nincs rajta mit vizsgálni.¹

Szabó István

A Kartelbíróság (1931)

Az is kérdésként vetődhet fel, hogy miért éppen 1931 volt az a dátum, amikor az országgyűlés átlépte a „vörös fonalat”, és egy újabb területen avatkozott magánjogi viszonyokba állami eszközökkel. Az állami fellépést általában az okozott sérelmek drasztikusabbá válása váltotta ki. Ezek pedig a legtöbb esetben rendkívüli gazdasági körülmények között álltak elő, vagyis a gazdasági válsághelyzetek a kartellszabályozást általában felerősítették. *Így nem véletlen, hogy Magyarországon is egy ilyen helyzet, a gazdasági világválság váltotta ki az első kartellszabályozást.* Németországban már az első világháborút követő gazdasági problémák szabályozási kényszert váltottak ki, a német kartellrendtartás ugyanis 1923-ra datálható.² Ugyanezen évben Magyarországon is megjelenik egy versenyszabályozó törvény,³ de ez a kartelleket még nem érinti.

2. A szervezet és hatáskörök kialakítása

A szervezeti és hatásköri kérdéseket, mint minden közhatalmi tevékenységnél, itt is az ellátandó feladatok határozták meg. Említettük, hogy *a feladat nem a kartellek felszámolása volt, hanem működésük ellenőrzése.* A kartellfelügyeleti szervek felépítése és hatáskörei ezen feladat ellátásához igazodtak.

Az első gondolati lépés a hatékony ellenőrzéshez szükséges feladatok (a hatáskörök) összegyűjtése lesz. A szervezetet ahhoz igazodóan kellett kiépíteni, hogy a feladatokat (hatásköröket) megfelelően el tudják látni, vagyis a hatáskörök kihattak a szervezet felépítésére. Emellett lényegi befolyással voltak rá alkotmányos (jogállami) szempontok is. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásából eredően külön kérdés volt, hogy a szervezeten belül mely hatásköröket láthatták el közigazgatási szervek, s melyeket kellett bíróságokhoz utalni. Emellett egy hatalmi ágon belül is több szerv volt érintett, vagyis a közigazgatási és a bírósági szervezeten belüli feladatmegosztást is át kell tekintenünk. A magyar bírósági szervezet sajátosságaiból eredően kérdésként vetődött fel az is, hogy a kartellfelügyelet bírói feladatait a rendes bíróságok lássák el, vagy szervezzenek rá egy csak kartellügyekkel foglalkozó különbíróságot? Lényegében ezzel az utolsó gondolati lépéssel fogunk eljutni a tanulmány központi elemét jelentő Kartelbíróságig.

A hatásköröket a hatósági tevékenység célja határozza meg. A törvényhozónak (jogalkotónak) mindig olyan hatásköröket kell biztosítani, természetesen az alkotmá-

nyos garanciák betartásával, amellyel a hatóság a feladatul megjelölt célt el tudja érti. Napjainknak a kartellek teljes tilalmát követő rendszerében, vagyis amikor a cél a kartellek bármilyen formájának a felszámolása, *a hatóság fő feladata a megelőzés, a felderítés és a szankcionálás*. A tilalom ellenére mégis létrejövő kartellek valamiféle „titkos társulássá” válnak, a hatóság feladata pedig ezek beazonosítása, majd megfelelő szankcionálása.

Az 1931. évi XX. törvénycikk által megállapított hatáskörök kapcsán azonban vissza kell lépünk ahhoz a mindig emlegetett általános tételhez, hogy ez a jogszabály a kartellek létesítését még nem, csak bizonyos tevékenységüket tiltotta. A kartellfelügyeleti szervek feladata pedig az volt, hogy az egyébként megengedett tevékenységből kiválogassák a tiltott formákat, azok további folytatását megakadályozzák, s a jogsértő magatartásért esetlegesen szankciót is alkalmazzanak.

Ezen feladatok eredményes ellátásához a legelső lépés az volt, hogy a kartellek létéről és működési rendjéről a kartellfelügyeleti szerveknek pontos információkkal kellett bírniuk. Ezért a törvény előírta, hogy kartellt csak írásban lefektetett szerződéssel lehet létesíteni.⁴ A szerződésben lefektetett működési elvekhez a kartell kötve volt, például, ha a termékeik ármegállapítására vonatkozóan megegyeztek egy szabályrendben, attól nem térhettek el. Ha ezt megtették, akkor írásba nem foglalt módon működtették a kartellt, ami már törvénysértő volt. Így a kartellszerződések rendelkezéseinek vizsgálatával megállapítható volt, hogy a szervezet működése nem ütközik-e valamilyen törvényi tilomba.

A hatékony ellenőrzésnek alapfeltétele, hogy a hatóságnak az ellenőrzése alá tagolt szervezetekről pontos tudomása legyen, amelyet egy bejelentési kötelezettség előírásával lehetett elérni. Ezzel megjelenik *az első hatáskör is, a kartelleket tartalmazó hatósági nyilvántartás vezetése*.⁵ Ehhez kapcsolódó feladat, hogy *a bejelentést elmulasztókat szankcionálni kellett*, ami egy újabb kartellfelügyeleti hatáskör volt.⁶

A benyújtott kartellszerződések megvizsgálása egy újabb feladatot (hatáskört) jelentett. El kellett dönteni, hogy *egy-egy kartell működése nem ütközik-e a törvény által meghatározott tilalmakba*.

Ha működés törvényi tilomba ütközött, akkor a kartellfelügyeleti szerveknek kísérletet kellett tenniük a tör-

vényes működés helyreállítására. Ha ez nem járt sikerrel, akkor a végső fegyver a kartell megszüntetése volt, ami technikailag a kartellszerződés érvénytelenítésével történt.

3. A kartellfelügyeletben részt vevő államhatalmi szervek

A kartellfelügyelet körében közigazgatási és bírói feladatok egyaránt keletkeztek, így a törvényhozónak mind a végrehajtó, mind a bírói hatalom szervezetén belül gondoskodnia kellett a megfelelő szervek kijelöléséről. Az

viszont egyáltalán nem volt biztos, hogy a már meglévő közigazgatási és bírósági szervezet minden szükséges feladatot el tud látni. A szervezet vizsgálata kapcsán azt fogjuk tapasztalni, hogy részben már meglévő szerveknél állapítanak meg új hatásköröket (feladatokat), részben pedig kifejezetten kartellfelügyeleti feladatok ellátására új szerveket is felállítanak. Az általunk vizsgált Kartelbíróóság ezen utóbbiak közé tartozott.

A közigazgatáson belül a *magyar királyi minisztérium* (Kormány⁷), valamint a kartellfelügyelettel megbízott minisztérium⁸ kaptak feladatokat. Ezen túl létesítettek olyan új szerveket is, amelyek kifejezetten csak kartellfelügyeleti feladatokat láttak el. Maga az alapszabályozást jelentő törvény rendelkezett a *Kartelbizottság* felállításáról, s egyben felhatalmazta a minisztériumot, hogy a bizottság szervezetének és működésének részletszabályait megállapítsa.⁹ A Kormány azonban ezen felhatalmazás alapján nemcsak a Kartelbizottság szervezetét és működését szabályozta, hanem

egy új szervet, az *Árelemző Bizottságot* is felállította.¹⁰

A bírói hatáskörök ellátására áttérve, értelemszerűen látókörbe kerülnek a kötelmi jogvitákat elbíráló *rendes bíróságok*, a kartellek ugyanis szerződésekkel jöttek létre, amelyekből jogviták keletkezettek. A kartellt létrehozó feleknek azonban módjuk volt arra is, hogy jogvitáik elbírálására *választott bíróságot* jelöljenek ki. A kartellnek lehetett saját választott bírósága, ami minden jogvitában döntött, de „ad hoc” ügyekre felállított választott bíróságok is találhatunk.¹¹ Mindezeket túl a törvény egy, a kir. Kúrián belül megalakítandó *Kartelbíróóság* felállítását is elrendelte. A közigazgatási szervezethez hasonlóan itt is

Juhász Andor kúriai elnök,
a Kartelbíróóság első elnöke

azt tapasztaljuk, hogy az általános igazságszolgáltatási feladatokat ellátó bírói szervezet is bekapcsolódik a kartellviták elbírálásába, de emellett kifejezetten csak ezt feladatot ellátó bírói szervvel is találkozunk. 1936-tól pedig a Közigazgatási Bíróság is szerepet kapott a kartellügyekben.¹²

4. A közigazgatási és bírói szervek közötti feladatmegosztás (hatáskörmegosztás)

A szervezet általános áttekintése után rátérhetünk a hatásköröknek a szervezethez történő hozzákapcsolásához. A bontás első lépése a közigazgatási és bírói hatáskörök szétválasztása lesz, aztán pedig az egyes hatalmi ágakon belüli további bontás felvázolása. A kartellfelügyeleti szervek rendszerében az utóbbi lépéssel fogunk eljutni a Kartelbíróshoz.

A közigazgatási és bírói hatáskörök megosztásánál véleményem szerint utóbbi túlsúlya érvényesült. A kormány és a kartellügyekért felelős miniszter hatásköreinél azt láthatjuk, hogy a közigazgatás alapvetően regisztrációs és egyeztető feladatokat látott el, illetőleg a már korábban is a hatáskörébe tartozó gazdasági szabályozókkal léphetett fel a kartellekkel szemben. *A kartellek tevékenységének közvetlen közhatalmi korlátozása, esetleges bírságolásuk már bírói hatáskörbe tartozott.* Ezen ügyekben a közigazgatásnak legfeljebb a bírósághoz benyújtott keresethez volt joga. Például a bírságok kiszabása egyes esetekben lehetett volna közigazgatási feladat is, azonban a törvény ezt minden esetben bírói hatáskörbe telepítette.¹³

A Közigazgatási Bíróság kezdetben a kartellekkel kapcsolatos ügyekben nem kapott szerepet. Ez úgy történhetett volna, ha több ügydöntő kérdést tagolnak a közigazgatáshoz, s az ebben született határozatok törvényességi felülvizsgálatát irányítják a Közigazgatási Bírósághoz. Ebben az időben a közigazgatás feletti bírói kontroll még nem volt teljes, a törvényhozó mérlegelésén múlt, hogy mely közigazgatási határozatoknál nyitja meg az utat a bírói felülvizsgálat előtt. Láthattuk azonban, hogy az 1931-es kartelltvény szerint a közigazgatási szerveknek csak nyilvántartási és szankciókezdemenyvezési joga volt, az esetleges szankciók megállapítása már bírói hatáskörbe tartozott. Eme közigazgatási hatáskörök felett elvi alapon sem indokolt a bírói törvényességi felügyelet. 1936-ban azonban kartellügyekért felelős miniszter hatáskörébe soroltak olyan döntéseket is (iparüzési jog, vagy más a működéshez szükséges hatósági engedély visszavonása), amelyeket korábban csak bíróságnál kezdeményezhetett. Ezekkel a közigazgatási döntésekkel szemben pedig megnyitották az utat a Közigazgatási Bíróság előtti panaszoknak is.¹⁴

Ha az 1923-as német kartellrendeletet kézbe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy a közigazgatási hatáskörök kiterjedtebbek voltak. Például a közgazdaság, vagy közjó érdekeit veszélyeztető kartellszerződés megsemmisítése a miniszter hatáskörébe tartozott,¹⁵ holott a magyar kartelltvénynél a miniszter ennek érdekében csak perindítási jogot kapott, a megsemmisítés bírói hatáskörbe tartozott.¹⁶

5. Egy különbíróóság felállítása (a Kartelbíróóság)

A közigazgatási és bírói szervek hatásköri megosztásának áttekintése után tovább kell lépünk a bírósági szervezeten belüli feladatmegosztásra. Az 1931-es kartelltvény a kartellek felett fennálló állami felügyelet bevezetését azért tartotta szükségesnek, mert működésük már nemcsak a magánérdekekre, hanem bizonyos esetekben a közérdekre is veszélyes lehetett. Mindaddig, amíg csak a magánérdek sérelmét tartották elképzelhetőnek, ennek reparálása a rendes magánjogi úton megtörténhetett.

A bírósági rendszerben azonban a közérdek sérelme miatt indítható esetleges eljárások nem kívántak feltétlen szervezeti változást. *A lényegi eltérés az eljárást kezdeményezők körének kibővítésében volt,* az állam hivatalból indított eljárással avatkozhatott be magánjogi jogviszonyokba. A keresetet elbíráló bíróság maradhatott volna ugyanaz, mint a magánfél által indított pernél. A törvényhozónak tehát első lépésként azt kellett eldöntenie, hogy ezeknek a hivatalból indított pereknek az elbírálására alkalmasnak tartja-e a magánjogi igazságszolgáltatást általában ellátó, ún. rendes bíróságokat? Vagy célszerűbb a kartelljogviták elbírálását egy önállóan erre a célra felállított bírói fórumra, egy különbíróiségre bízni? 1931-ben az országgyűlés – a német mintát követve – az utóbbi megoldást preferálta, s elrendelte a Kartelbíróóság felállítását.

6. A Kartelbíróóság előtti eljárás kezdeményezése (az ún. közérdekű kereset)

A kartellfelügyeleti szervek beavatkozása előtt akkor nyitották meg az utat, ha a gazdasági verseny befolyásolására létrejött tömörülés „a közgazdaság vagy a közjó érdekét veszélyezteti, különösen ha az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást (...) a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza”.¹⁷ Az észlelés és a folyamat elindítását szükségszerűen a közigazgatáshoz kellett telepíteni, hiszen az ellenőrzési, felügyeleti tevékenység alapvetően közigazgatási funkció.

A feladatot pedig a kartellügyekért felelős miniszter kapta meg, aki – az adott eset súlyosságától függően – többféle intézkedést is tehetett. Amennyiben a kartell tevékenysége *törvénybe, jó erkölcsbe vagy a közrendbe ütközött,* utasíthatta a királyi kincstári jogügyi igazgatóságot ún. közérdekű kereset benyújtására, amelynek elbírálását a Kartelbíróóság hatáskörébe utalták.¹⁸ Ez a legsúlyosabb intézkedések közé tartozott, amelynek nyomán a kartell meg lehetett szüntetni. Ez nem jelentett mást, mint hogy a gazdasági versenyt befolyásoló további tevékenység törvénysértővé vált, a kartell további fenntartása szankciókat vont maga után.

7. A Kartelbíróság „helyettesítése”

A következő eldöntendő kérdés az volt, hogy ha már van egy különbíróságunk, akkor ne rendeljünk-e hozzá minden kartelljogvitát? Ne csak azokat, amelyeket a közérdek sérelme miatt a kartellügyekért felelős miniszter utasítására a királyi kincstári jogügyi igazgatóság indít, hanem azokat is, amelyeket magánfelek nyújtanak be kartellügyekben. Az 1923-as német kartellszabályozás ezt a megoldást követte, vagyis nemcsak állami hatóság, hanem magánfelek is benyújthattak hozzá keresetet.¹⁹ Ebben az esetben a Kartelbíróságnak kizárólagos hatásköre keletkezett, minden kartellel összefüggő ügyben ő döntött, a rendes bíróságok pedig teljesen kikerültek ebből az ügykörből. Előnye az egységesebb joggyakorlat, hátránya a Kartelbíróság lényegesen nagyobb leterheltsége volt. A német gyakorlat is azt mutatta, hogy az eljárások döntő többsége a magánfelek által benyújtott keresetekből eredt.

A magyar jogalkotó azonban úgy döntött, hogy *nem utal minden kartellel összefüggő jogvitát az új bírói fórum elé, így a rendes bíróságok feladatai (hatáskörei) nem szűntek meg teljesen*. Ha a kartell működésének törvénybe, jó erkölcsbe vagy közrendbe ütközése volt a kereset tárgya, azt csak a kincstári jogügyi igazgatóság nyújthatta be a Kartelbírósághoz, ha a kartell működésének más elemét peresítették (pl. kartellból való kilépés; a tag által fizetendő kötbér stb.), akkor az érintett magánfél a rendes bíróságnál nyújthatott be keresetet. Mindez azt is jelentette, hogy a kartelltörvény hatálybalépését követően magánfél a kartell megszüntetésére (felosztatására) irányuló keresetet már nem nyújthatott be.

A közérdekű kereset tárgyát képező tartalmi elemek azonban – a kartellszerződés törvénybe, jó erkölcsbe ütközése stb. – a magánfelek által indított, a kartell más elemeit érintő eljárásban is látókörbe kerülhettek. Ha nem kartellszerződéséről volt szó, hanem bármilyen egyéb szerződésről, az érvénytelenségi okot a rendes bíróság vagy a választott bíróság állapította meg. Kartellügyekben azonban, mint már tárgyaltuk, ennek a kérdésnek az eldöntését a Kartelbíróság kizárólagos hatáskörébe utalták. Ha egy magánérdekű kartellperben mégis ilyen kérdés került a rendes, vagy a választott bíróság látókörébe, az érintett bíróságnak az eljárást fel kellett függesztenie, s a kartellügyekért felelős miniszternél kérni a közérdekű kereset benyújtását.²⁰ Ha a miniszter ezt megette, akkor az ügy rendezett mederben maradt. A Kartelbíróság meghozta a döntését, a rendes, illetőleg választott bíróság pedig ehhez igazodva döntött az ügy többi részében.

Csakhogy a közérdekű kereset benyújtása minden esetben a kartellügyekért felelős miniszter egyéni mérlegelésétől függött, kötelezettsége a rendes bíróságtól érkezett megkeresés esetében sem volt.

Ha a miniszter a bíróság kezdeményezésére nem nyújtott be közérdekű keresetet, az ügy elvileg két módon haladhatott tovább. A helyzetet értelmezhetjük úgy, hogy a Kartelbíróság kizárólagos hatásköre érvényesül, s ha az nem állapítja meg a szerződés érvénytelenségét, ezt rajta kívül más nem is teheti. Vagyis a rendes vagy választott

bíróságnak úgy kell az eljárást folytatnia, hogy a kartellszerződést hatályban lévőnek tekintti.

A másik lehetőség, hogy a Kartelbíróság döntésének hiányában felhatalmazzuk a rendes, illetőleg választott bíróságot, hogy adott esetben a kartellszerződés érvénytelenségéről is döntsön.

A kartelltörvény végül is az utóbbi megoldást választotta, tehát *ha a kartellügyekért felelős miniszter nem nyújtott be közérdekű keresetet, a rendes, illetőleg a választott bíróság a Kartelbíróság hatáskörébe tartozó kérdésben is dönthetett*.²¹ A törvény miniszteri indokolása erre egy elég egyszerű választ adott, miszerint: „Az utolsó mondat rendelkezése azt a célt szolgálja, hogy a közérdekű beavatkozás tárgyában való határozás a magánérdekeltek pereit hosszabb ideig ne hátráltassa.”²² Azért nevezem egyszerű válasznak, mert ez a szabály az egész rendszert összeborította. A Kartelbíróság a hierarchiában a rendes, illetőleg a választott bíróság felett állt, s itt mégis az alsóbb szintre sorolt szervnek engednek önálló döntést. Persze az is igaz, ha a miniszter nem nyilatkozik, az idő nem telhet a végtelenségig. De eleve nem ebbe az irányba kellett volna elindulni, hogy hatáskört adunk a miniszternek, aztán ha akar, mond rá valamit, ha nem akar, akkor pedig nem mond.

8. A Kartelbíróság mint különbíróság és a jogorvoslat problémája

„A Kartelbíróság a kir. Kúria körében szervezett külön bíróság”, mondta ki a kartelltörvény.²³ A német-osztrák modellt követő magyar bírósági szervezetben nagyszámú különbíróság működött, amelyek szervezeti elhelyezése különböző volt. Találhatunk olyan különbíróságot, amely szervezetében és személyzetében is elkülönült a rendes bíróságoktól,²⁴ s olyat is, amely csak szervezetében.²⁵ Önálló bírói személyzetet nyilvánvalóan akkor kapott egy különbíróság, ha az ügyek száma folyamatos ítélkezési tevékenységet kívánt meg.

A szervezeti önállóság általában a jogorvoslat lehetőségét kizárta, hiszen többszintű külön szervezetet kiépíteni már egyre bonyolultabb és költségesebb volt. Emellett találkoztunk olyan megoldásokkal is, amikor van jogorvoslati lehetőség, de csak az eljárás egyes szakaszaiban jár el különbíróság, illetőleg az adott ügyszakban eljáró bírót a rendes bírósághoz kapcsolják, de azon belül szervezetenként elkülönítik.²⁶ Az is érdekes határeset, amikor egy a rendes bíróság szervezetébe tartozó fórumot, adott ügykörben, országos illetékességgel ruháznak fel.²⁷

Eme rövidebb bírósági szervezeti bevezető után megállapíthatjuk, hogy a Kartelbíróság *kétségtelenül megfelelt a különbíróság kritériumának*, hiszen a jogviták egy speciális körét utalták a hatáskörébe. Azonban sem szervezetében, sem bírói személyzetében nem különült el a rendes bíróságoktól, hiszen a Kúrián belül kellett megalakítani. Ennek az oka is érthető, *szándékosan alacsony ügyszámmal működő bíróságnak tervezték*. Csak a kiemelt fontosságú, de csekélyebb számú közérdekű pert utalták a hatáskörébe, a magánérdekű perek a rendes bíróságok-

nál maradtak. Meglátásom szerint azonban ez a szervezeti megoldás érdemben nem sokban különbözik attól, mint ha különbíróóság felállításának kimondása nélkül, kartellügyekben a Kúria kizárólagos illetékességét állapították volna meg. Esetleg azt is kimondva, hogy ezen ügyek elbírálására egy külön tanácsot kell felállítani. Persze a különbíróóság kritériumának talán még így is megfelelt volna, hiszen egy speciális ügycsoportot kivesznek a rendes bírói útról, és azt egy meghatározott bírói fórumhoz utalják.

A Kartelbíróóság szervezeti elhelyezése a közérdekű perben kizárta a jogorvoslat lehetőségét. A Kúria a legmagasabb bírói fórum volt, ha ide telepítik az elsőfokú eljárást, azzal szándékosan kizárják a jogorvoslat lehetőségét. Azt, hogy ez szándékos, azért merem állítani, mert a rendes bíróság szervezetén belül maradván nem lett volna túlságosan nehéz legalább kétfokúvá tenni az eljárást. A budapesti királyi ítélőtáblát fel lehetett volna országos illetékességgel ruházni, ahonnan a Kartelbíróóság lett volna a másodfok. De ezt a közérdekű perekben nem akarták.

Voltak azonban olyan korábbi tervezetek, ahol még kétfokú kartellbíráskodással számoltak, amihez képest a kormány által az országgyűlés elé terjesztett javaslatot visszalépésnek tekintették.²⁸

9. A Kartelbíróóság megalakítása

A Kartelbíróóság három hivatásos bíróból és két ülnökből állt, vagyis összességében öttagú volt. Elnöki tisztét hivatalból a királyi Kúria elnöke töltötte be, azonban erre a feladatra a másodelnököt vagy a Kúria valamelyik tanácselnökét is kijelölhette. A tagokat az eljáró elnök hívta meg, a két bírói tagot a Kúria elnöke által a testület tanácselnökei és ítélőbírói közül összeállított listáról, a két ülnököt pedig arról a 10 fős listáról, akiket az igazságügy-miniszter a kartellügyekért felelős miniszter által összeállított, legalább 30 szakember nevét tartalmazó jegyzékből háromévenként előre kijelölt.²⁹

A bírói képesítéssel nem rendelkező, de az elbírált ügyek tárgyában speciális szakértelmet magukénak tudó személyek bevonása nem volt egyedülálló eset. Például a Közigazgatási Bíróságnak is voltak bírói képesítéssel nem rendelkező, de jelentős közigazgatási gyakorlatot felmutató tagjai.³⁰ A kartellügyek legalább annyira mélyen közgazdasági problémák voltak, mint amennyire jogi, így például a kartellügyekben járatos közgazdászok beemlése mindenképpen indokolt volt.

10. A Kartelbíróóság hatásköre I.: a közérdekű per

A közérdekű per kezdeményezése, mint korábban már érintettük, közigazgatási hatáskör volt: a kartellügyekért felelős miniszter utasítására a királyi kincstári jogügyi igazgatóság nyújtotta be. Hogy a közigazgatásnak mikor kellett működésbe lépnie, azt a kartelltv. 6. §-a fogalmazta meg: ha egy kartell „a közgazdaság vagy a

közjó érdekét veszélyezteti, különösen ha az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást (...) a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza”.³¹ De ebből közérdekű kereset csak akkor keletkezhetett, ha a kartell e magatartása törvénybe, a jó erkölcsbe vagy a közrendbe ütközött,³² vagyis a kartellszerződés érvénytelensége mérülhetett fel.

A hatáskörök megosztásáról szóló részeknél azonban érintettük, hogy alternatívaként a Kartelbíróóság általános hatáskörrel való felruházása is felmerült, amikor nem csak közérdekű, hanem a magánszemélyek által indított (ún. magánérdekű) perek elbírálását is oda utalták volna. A közérdekű perek ilyen módon történő elhatárolása, mint azt már érintettük, *hatásköri és működési problémákat is felvetett*.

11. A közérdekű perben a Kartelbíróóság által hozható intézkedések

Ha a Kartelbíróóság a közérdekű keresetet megalapozottnak találta, az alábbi három intézkedést hozhatta, amelyeknek kikényszerítésére pénzbírságot is kiszabhatott:³³

- az alakulat feloszlata és működésének tovább folytatásától való eltiltás;
- megállapodás vagy határozat végrehajtásától való eltiltás;
- tevékenység vagy magatartás abbahagyására való felszólítás, és további folytatásától való eltiltás.

A törvény szerint az sem volt kizárt, hogy a Kartelbíróóság a felsorolt intézkedéseket együttesen alkalmazza, bár meglátásom szerint ez csak a második kettő együttes alkalmazására volt értelmezhető. Ha egy alakulatot a Kartelbíróóság megszüntetett és a további működéstől eltiltott, ebbe a második kettő is benne foglaltatik. Így a felsorolás a legsúlyosabb intézkedéssel kezdődik.

A Kartelbíróóság eljárása folyamán *ideiglenes intézkedésekre is sor kerülhetett*. Amennyiben a közérdek védelmére sürgős intézkedés volt szükséges, a keresetindításra vonatkozó szabályok szerint (miniszter, jogügyi igazgatóság) a megállapodás vagy határozat végrehajtásától való eltiltást, illetőleg a tevékenység vagy magatartás abbahagyására való felszólítást, és további folytatásától való eltiltást már az eljárás folyamán is lehetett alkalmazni, sőt közérdekű kereset benyújtása nélkül is sor kerülhetett rá.³⁴ Ezen ideiglenes intézkedések hatályon kívül helyezésénél a Kartelbíróóság nem volt kérelemhez kötve, *azt hivatalból is megtehetette*. Az előző bekezdésben tárgyalt harmadik intézkedési forma (az alakulat feloszlata) ideiglenes intézkedésként nyilvánvalóan nem jöhetett szóba.

A Kartelbíróóság által alkalmazható intézkedések harmadik köre azok ellen irányult, *akik a tiltó határozatait figyelmen kívül hagyták*, s a megtiltott tevékenységet tovább folytatták.³⁵ Az itt alkalmazott pénzbírságot a törvény *rendbüntetésnek nevezte*. Ezt a hatáskört azonban az ideiglenes intézkedések elmulasztására nem terjesztették ki, csak a közérdekű per eldöntésekor meghatározott in-

tézkedéseket figyelmen kívül hagyókkal szemben lehetett alkalmazni. Őket a bírói testület rendbüntetésül *újabb pénzbírsággal sújthatta*, és ha erre sem hagyták abba, akkor a rendbíróságot ismételni lehetett. Ha valaki olyan kartellben vett részt, amelyik második rendbíróságot is érintett volt, vagy ha valaki újabb közérdekű perben vált érintetté, akkor a Kartelbíróóság *a kereskedéstől, vagy az iparüzéstől is eltilthatta*.³⁶ Ez súlyosabb szankció a szervezet megszüntetésénél is, hiszen ott a volt kartelltagok önállóan tovább folytathatták gazdasági tevékenységüket, csak az együttműködést (a kartellt) kellett megszüntetni. Itt viszont teljes vállalkozási tilalom alá eshettek.

A rendbüntetés összecsúsztatását vizsgálva, a törvény az alábbi rendelkezést tartalmazta: „[a] pénzbírság kiszabásában figyelembe kell venni a cselekménnyel elért vagy elérni kívánt vagyoni haszon nagyságát és a pénzbírságra ítéltnek vagyoni viszonyait; a pénzbírság összege egyéb korlátozás alá nem esik.”³⁷

12. A Kartelbíróóság hatásköre II.: a választott bírósági határozat érvénytelenítése

Az eddig tárgyalt közérdekű perekon és az azokban hozható intézkedéseken túl a törvény még egy hatáskört telepített a Kartelbíróósághoz. A kincstári jogügyi igazgatóság a kartellügyekért felelős miniszter utasítására beadott keresetében *a választott bíróság határozatának érvénytelenítését is kérhette, ha az jelen törvény (a kartelltvény) valamely rendelkezésébe ütközött*.³⁸ Ez azonban egy kicsit nehezen értelmezhető szabály volt.

A választott bíróságok határozatainak érvénytelenítését az 1911-es polgári perrendtartásban meghatározott esetekben – a rendes bíróságoktól – a magánfél is kérhette. Ezen érvénytelenségi okok egyike pedig az alábbi volt: „*ha az ítélet a törvény szerint meg nem engedett cselekményre kötelez*.”³⁹ Nem tűnik megalapozatlannak azon álláspont, hogy a kartelltvényben rögzített megtámadási ok és a polgári perrendtartásból most idézett megtámadási ok között átfedés volt, s találunk is olyan rendes bírósági ítéletet, amely a kartelltvénybe ütközés miatt érvénytelenített választott bírósági határozatot.⁴⁰

13. A Kartelbíróóság döntéseinek hierarchikus elsőbbsége

Korábban érintettük, hogy a kartellügyekben három eljáró bírói fórum is lehetett (rendes bíróság; választott bíróság; Kartelbíróóság). Az előzőekben azt is láthattuk, hogy ezek hatáskörei nem voltak hermetikusan elzárva egymástól. Vagyis előfordulhatott, hogy azonos tartalmú problémát kellett eldönteniük. A működési zavarok elkerülése szükségessé tette, hogy a döntéseik között hierarchiát alakítsanak ki. A törvény ki is mondta, hogy a „*A Kartelbíróóság határozata mind a rendes bíróságot, mind a választott bi-*

róságot köti”.⁴¹ Ez nem is lehetett másként, mert a Kartelbíróóság közérdekű ügyekben döntött, a másik két bírói fórum pedig magánérdekű ügyekben. *A közérdek és a magánérdek között pedig hierarchia áll fenn*.

14. Epilógus: a Kartelbíróóság szerepének értékelése

Érintettük, hogy *a polgári átalakulást követően a szerződési szabadság a magánjog egyik legfontosabb alapelvevé vált*. A kartellszerződésekbe történő állami beavatkozáshoz így komoly indok kellett, amire 1931-re érett meg a helyzet.

A törvénynek az a módszere, miszerint *nem állapított meg általános tilalmat a kartellekre, hanem azoknak csak a „közgazdaságra és közjóra” veszélyes tevékenységét tiltotta*, a korabeli európai szabályozással összhangban volt.

A kartellfelügyelet *szervezeti felépítését sem illethetjük különösebb kritikával*. Közigazgatási és bírói szervek egyaránt részt kaptak benne, s új, kifejezetten erre a feladatra felállított szerveket is találunk. A Kartelbíróóság kapcsán említésre érdemes szervezeti problémaként annak egyfokú voltát lehet megemlíteni, vagyis hogy a döntései ellen nem volt lehetőség jogorvoslatra. Bár ezt sem lehet erős kritika tárgyává tenni, hiszen ebben az időszakban az egyfokú különbíróóságok még nem voltak egyediek, s nyolc évvel korábban Németországban is hasonló szervezetet hoztak létre.

A hatáskörök vizsgálatánál az egyik leglényegesebb kérdés a közigazgatási és bírói szervek közötti hatásköri megosztás volt. Az 1931-es magyar kartelltvényt érték kritikák, hogy a közigazgatás számára a szükségesnél nagyobb súlyt biztosított. A közigazgatási és az igazságszolgáltatási szervek közötti hatásköri megosztást azonban úgy értékeltük, hogy a bírói szervezetnek megfelelő kompetenciákat biztosított.

Alapvetően eljárási, de mégis a hatáskörrel összefüggő kérdés, hogy ki volt jogosult a Kartelbíróóság előtt eljárást kezdeményezni. A magyar szabályozás legfontosabb mintáját jelentő német kartellrendtartás nem állított fel korlátokat, vagyis magános felek is kezdeményezhették azt. A magyar törvény azonban – az ún. közérdekű kereset fogalmának megkreálásával – kizárta ennek lehetőségét, eljárás kezdeményezésére csak a kartellügyekért felelős minisztert hatalmazták fel. Ha ennek újra felidézünk a tartalmát, miszerint akkor nyújtható be közérdekű kereset, ha a kartellszerződés „*a törvénybe, a jóerkölcsbe vagy a közrendbe ütközik*”,⁴² megállapíthatjuk, hogy ezek a szerződés érvénytelenségének általános magánjogi szabályai voltak. Vagyis a közérdekű kereset, s az erre induló közérdekű per, alapvetően *a kartellszerződés érvényessége felett döntött*. Nem alaptalan kérdés, hogy például a kartelltagokat ebből miért zárták ki? Amíg a tárgyalt 1931-es kartelltvény nem lépett hatályba, a *rendes, illetőleg választott bíróságoknak általános hatáskörük volt a kartellszerződések érvénytelenségének megállapítására*. A szerződések esetleges érvénytelenségéről szóló dönté-

sek kimondása ugyanis bírósági hatáskörbe tartozott, s a kartellszerződések egy típust jelentettek a sok más szerződés között. A kartelltvény azonban főszabályként *elzárta a lehetőséget azelőtt, hogy a kartellben érintettek a kartellszerződés érvénytelenségének megállapítását kérjék*, 1931 után ugyanis ezt csak közérdekű keresetben lehetett kérni. A joggyakorlatot figyelve azonban a hatáskörrel rendelkező miniszter csak igen ritkán élt az ilyen kereset benyújtásának jogával.⁴³ Itt viszont hatáskörrelvonásról volt szó, *magánosok már nem kezdeményezhették a kartellszerződés érvénytelenségének megállapítását*. Ilyen körülmények között pedig teljesen normálisan várhatnánk el, hogy a hatáskör-átcsoportosítás után az egyetlen jogosult személy, a kartellügyekért felelős miniszter, aktív legyen a közérdekű keresetek benyújtásánál. A hét év alatt lefolytatott három közérdekű per⁴⁴ azonban meglehetősen kevésnek tűnik.

A tényleges képhez persze az is hozzátartozik, hogy ha rendes, illetőleg választott bíróság előtt került szóba a kartellszerződés érvénytelenségének megállapítása, ő is eljárhatott az ügyben, ha a kartellügyekért felelős miniszter nem nyújtott be közérdekű keresetet.⁴⁵ A joggyakorlat pedig azt mutatja, hogy a rendes bíróságok döntöttek is a Kartelbíróság hatáskörébe tartozó ügyekben, ami viszont azt kérdést veti fel, hogy mi szükség volt a korábbi szabályokat megbonyolítani? A kartelltvény hatálybalépése előtt a rendes, illetőleg választott bíróságok dönthettek a kartellszerződés érvénytelenségéről, 1931-ben azonban ezt a hatáskörüket elvonták. Mindezt azonban úgy tették meg, hogy ha a kartellügyekre felállított különbíróság nem jár el, akkor a rendes, illetőleg választott bíróságok ezt megtehették. Mivel a Kartelbíróság nagyon kevés ügyben járt el, valójában nem zárta el az utat a régi eljárásrend előtt.

Jegyzetek

- ¹ A Kartelbizottság első elvi határozatában a gazdasági elszigetelés kérdésével foglalkozott, amelynek kapcsán megállapította: „[...] A közgazdaság és a közjó érdekével ellentétben állónak tartja a Kartelbizottság, ha az elszigetelés nem csak gazdaságilag megokolt hátrányokkal sújtja a felet, hanem egyenesen gazdasági existenciája megsemmisítésére alkalmas. [...]” Tehát ha az elszigetelés valakinek a teljes gazdasági ellehetetlenítését célozza, annak minden formája szemben áll a közjó érdekével. [A Kartelbizottság 1. számú határozata az üzleti elszigetelés, bojkott vagy kizárás tárgyában. (MNL K-184 1933, tétel: 41; alapszám 31.960; iktatókönyvi szám: 92.488.)]
- ² Verordnung gegen Mißbrauch wirtschaftlicher Machtstellung. Vom 2. November 1923. Reichsgesetzblatt I. kötet 1067. p. (Magyar nyelven elérhető: Dr. Dobrovics Károly – Dr. Köhází Endre: *Kartel, árelemzés, külföldi törvények*. Budapest, 1938, Monopol Könyvkiadó Vállalat, 17–27. p.)
- ³ 1923. évi V. törvénycikk a tisztességtelen versenyéről.
- ⁴ 1931. évi XX. törvénycikk.
- ⁵ 1931. évi XX. törvénycikk 2. § (1) bekezdés; 5381/1931. ME. sz. rendelet 23–28. §.
- ⁶ 1931. évi XX. törvénycikk 14. §.
- ⁷ A független és felelős magyar minisztérium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk minisztériumon a miniszterek összességét értette, amelyen belül a belügy, vallás- és közoktatásügy stb. a minisztérium osztályai voltak [1848. évi III. törvénycikk 14. §]. A ma hatályos Alaptörvénnyel párhuzamba állítva a minisztérium így a Kormánnyal volt azonos szerv. Egyébként egyes törvényekben a miniszterek testületére már a dualizmus idején is fellelhető a „kormány” elnevezés [pl. 1907. évi LX. törvénycikk].
- ⁸ A Kormány szervezete már ebben az időben is gyakran változott, ami az egyes tárcák között hatáskör-átcsoportosítást vont maga után. Ez alól a kartellfelügyeleti feladatok ellátása sem volt kivétel, így a zavarok és félreértések elkerülése végett az időszakonként változó szakminiszterek pontos hivatali megjelölése helyett a *kartellügyekért felelős miniszter* elnevezést fogom használni.
- ⁹ 1931. évi XX. törvénycikk 5. §.
- ¹⁰ 1200/1933. ME. sz. rendelet 1–5. §.
- ¹¹ Harasztosi Király Ferenc: *A kartel*. (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, 1936, 528. p.)
- ¹² 7450/1936. ME. sz. rendelet 3. § utolsó bekezdés.
- ¹³ Például a kartellszerződés bemutatásának elmulasztásáért is bíróság szabta ki a bírságot, holott a bejelentést a közigazgatási szervnél kellett megtenni, vagyis az utóbbi hatáskörével kapcsolatban következett a jogsértést [1931. évi XX. törvénycikk 14. § (1) bekezdés; 15. § (1) bekezdés].
- ¹⁴ 7450/1936. ME. sz. rendelet 3. § utolsó bekezdés.
- ¹⁵ Lásd a rendelet 4. § (1) bekezdés 1. pontját. [Lásd: Dobrovics – Dr. Köhází 18. p.]
- ¹⁶ 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés 1. pont.
- ¹⁷ 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés.
- ¹⁸ 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.
- ¹⁹ Dr. Dobrovics Károly: *A kartelek helyzete és működése Magyarországon*. Budapest, 1934, Hellas-nyomda Rt., 194–195. p.
- ²⁰ 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.
- ²¹ 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.
- ²² KI-1927-XXIII.-392. p.
- ²³ 1931. évi XX. törvénycikk 8. § (1) bekezdés.
- ²⁴ Az 1896-ban felállított Közigazgatási Bíróság szervezetenként teljesen elkülönült a rendes bíróságoktól, és a bírói személyzete is önálló volt [1896. évi XXVI. törvénycikk].
- ²⁵ Az 1907-ben életre hívott Hatásköri Bíróság szervezetenként szintén elkülönült a rendes bíróságoktól, de önálló bírói személyzete nem volt, a Kúria és a Közigazgatási Bíróság köréből kijelölt bírák működtették azt [1907. évi LXI. törvénycikk].
- ²⁶ Erre az 1921 és 1932 között működő munkásbiztosítási bíráskodás lehet a legjobb példa. Első fokon is léteztek munkásbiztosítási bíróságok, de azokat szervezetenként a járásbírásgokba tagolták, fellebbviteli fórumuk viszont már egy országos illetékességgel rendelkező különbíróság, a Munkásbiztosítási Felsőbíróság volt [1921. évi XXXI. törvénycikk].
- ²⁷ 1932-ben a Munkásbiztosítási Felsőbíróságot megszüntették, s szintén országos illetékességgel, a budapesti királyi ítélőtábla vette át a feladatait [1932. évi IV. törvénycikk].
- ²⁸ Dr. Kelemen Sándor: A megalkotandó kartelbíróság szerepéről. In *Kereskedelmi jog*, 1931/2. 32–34. p.
- ²⁹ 1931. évi XX. törvénycikk 8. §, Harasztosi i. m. 528. p.
- ³⁰ 1896. évi XXVI. törvénycikk 5. § (3) bekezdés. Ezek sorában említhetnők például Dr. Knob Sándort, aki a két világháború közötti esztendőkből a Magyar Munkaadók Központjának alapítója, majd igazgatója volt, továbbá az OTI. vezetésében is helyet foglalt. 1935-ben aztán a dorogi kerületben nyert országgyűlési mandátumot a Nemzeti Egység Pártjának programjával. Szalay Béla és Vajdas Lajos (szerk.): *Komárom és Esztergom közigazgatásilag egylőre egyesített vármegyék múltja és jelene*. 785. p.
- ³¹ 1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés.
- ³² 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.

- ³³ 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (2) bekezdés 1–3. pont; Harasztosi i. m. 536. p.
³⁴ Harasztosi i. m. 544. p.; 1931. évi XX. törvénycikk 10. §.
³⁵ 1931. évi XX. törvénycikk 14. § (2) bekezdés 3. pont.
³⁶ 1931. évi XX. törvénycikk 14. § utolsó bekezdés.
³⁷ 1931. évi XX. törvénycikk 14. § (2) bekezdés.
³⁸ 1931. évi XX. törvénycikk 13. § (2) bekezdés.
³⁹ 1911. évi I. törvénycikk 784. § (1) bekezdés 7. pont.

- ⁴⁰ Harasztosi i. m. 539. p.
⁴¹ 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (1) bekezdés.
⁴² 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.
⁴³ A Kartelbíróság a felállítását követő első hét évben összesen három pert tárgyalt [Dobrovics–Kőházi 11. p.]. Ez pedig nyilvánvaló összefüggésben áll a közérdekű keresetek számával.
⁴⁴ Dobrovics–Kőházi 11. p.
⁴⁵ 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.

BÍRÓSÁGI HISTÓRIÁK Horváth Zsolt

A kötetből számtalan érdekességgel kapcsolatban tudhatja meg az olvasó a választ. Például gondolta volna, hogy egyszer a Zalaegerszegi Törvényszéket is kirabolták? Hogy 1919 tavaszán vérfagyasztó színjáték zajlott le a bíróság udvarán? Az 1940-es években a Zalaegerszegi Járásbíróság elnökének a foci okozott gondot?

A kiadvány az 1900-as évek elejétől a II. világháborúig idéz fel különleges bírósági történeteket, amelyek Horváth Zsolt, a Lenti Járásbíróság elnökének mélyreható kutatómunkáját dicsérik. Egy-egy történet mellett érdekességek, magyarázatok, történelmi párhuzamok kaptak helyet. Így például kiderül, mi köze a zalai focinak a Magyar Országos Véderő Egylethez, megtudhatjuk, mivel foglalkoztak a joggyakornokok, s arra is fény derül, hogy egy Zalaegerszegen tevékenykedő bírát maga Ady Endre is megemlégett egykoron...

A gazdagon illusztrált mű érdekes, innovatív, egyedi, olvasmányos és ezáltal széles körben befogadható, humoros, korosztályok széles körének szól.

Zalaegerszegi Törvényszék, 2017, 40 p.

Révész Béla

Változások a bírósági rendszerben 1945 és 1989 között*

A második világháború vége és a rendszerváltás közötti több mint négy évtized közel sem jelenti a pártállami jogszolgáltatás valamiféle egységes és egyenlő időszakát. A háborút közvetlenül követő átmeneti periódus után az 1948–1950 közötti néhány év joggal nevezhető a diktatúra jogszolgáltatása törvényi és személyi feltételei kialakítása esztendeinek, amelyet az 1953-ig tartó politikai despotizmus időszaka követett. Az 1953.

* A tanulmány része a KÖFOP-2.1.2- VÉKOP-15- 2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgáltatás-fejlesztés” című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alap kutatás 2016-2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében folyó kutatásnak.

június–1955. április közötti „új szakasz” a „szocialista törvényesség” keretein belül kívánta visszaszorítani a diktatúra nyílt törvénysértéseit, majd az 1956 novembere és 1962 közötti posztstálinista diktatúra ismét felélesztette a jogsértéseknek az ötvenes évek elejéről jól ismert módszereit. A stabilizálódott Kádár-rendszer kezdetben a jogélet egészét az egypárti mechanizmus igazolásának szolgálatába kívánta állítani, miközben a fokozódó gazdasági nehézségek, valamint a növekvő szociális és politikai feszültségek a nyolcvanas évektől egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a jogrendszer átalakításának igénye már a piacgazdaság és a jogállami szerkezet irányába mutat.

Amennyiben az igazságszolgáltatás történeti változásait a politikai környezet változásai függvényének tekintjük, úgy ennek periodizációjára valóban a társadalom- és politikatörténet említett szakaszoként lehet az irányadó. Ha viszont a tagolás nem az igazságszolgáltatás történetének külső determinánsaira tekintettel történik, akkor az intézmény belső szervezeti átalakulásainak, változásainak időhatárait kell inkább figyelembe venni. Ebből a szempontból az igazságszolgáltatás többé-kevésbé önálló karakterjegyeket felmutató rendszerként is vizsgálható, amelyek belső átalakulásai, változásai a szervezeti önmozgás, az inercia jegeit mutatják fel. A tárgyalt kor-

szakban például a hagyományos szervezeti kultúra bizonyos elemei egy darabig még a politikai despotizmus első éveiben is hagyományozódtak, amíg sor nem került a személyi állomány ezen értékeket még képviselő alakjainak végleges eltávolítására. Ez természetesen kivételes jelensége az említett négy évtizednek, mégsem figyelmen kívül hagyható jellegzetessége.

A bírósági rendszer korszakbeli vizsgálatának sajátossága, hogy nyomatékossabban tart számot a klasszikus jogtörténeten túli módszerek bevonására. A Párt vezető szerepének deklarálása és ennek totális megvalósítása ugyanis minden korábbi időszaknál közelebb hozta egymáshoz a társadalom politikai és jogi alrendszerét. Ennélfogva a bírósági rendszer intézménytörténete sem érthető meg a politikátörténeti-politológiai módszerek figyelembevételével. Így ha át kívánjuk tekinteni a korszak igazságszolgáltatásának legfontosabb jellemzőit, elengedhetetlenül szükséges a jogi, illetve a (politika)történeti módszerek egymásra vonatkoztatása, hiszen a vizsgált jelenségek a valóságban is mindezek kényszerű egységében léteznek. A kérdés jogi tartalmát tekintve természetesen azon intézményi változások a mérvadóak, amelyek a jogalkotói döntések következtében lényeges szakaszhatárokat jelentenek a rendszer történetében. A vizsgálni kívánt időszak egészében azonban leginkább az igazságszolgáltatás politikai hatalomhoz való viszonyának, a politikai irányítás és ellenőrzés mechanizmusainak a változásai jelentik a meghatározó problémát.¹

További módszertani megfontolást igényel, hogy a bírósági rendszerrel szót ejtve magának a jogi rendszernek a természetét is körül kell írni. Minden rendszernek a környezetétől való elhatárolódását végső fokon az a jelenség határozza meg, amely az emberi magatartás objektíválódásának folyamatában „szervező” elemként mutatkozik meg. Ez a jogi rendszer esetében maga a jog. Hogy a társadalom jogi jelenségeinek ez a funkcionálisan összefüggő rendszere milyen elemeket tartalmaz, arra nézve a különböző jogszociológiai irányzatok eltérő megoldási javaslatokkal élnek. Annyiban azonban mégis közösek, hogy a jogi rendszernek mindenekelőtt tartalmazni kell a jogszabályokat, a jogintézményeket, azaz a jogi értelemben vett jogrendszert. Másfelől részét képezik e jogi normákhoz kapcsolódó, az alkotásukra, illetve alkalmazásukra hivatott intézmények, szervezetek. Harmadsorban pedig a jogi rendszerhez tartoznak mindazok a társadalmi státuszok, a hozzájuk fűződő szerepelvárásokkal, valamint a szerepeket megvalósító emberi magatartásokkal, gondolkodásformákkal, attitűdökkel, cél- és értékrendszerrel, sőt affektív, emocionális készletükkel, amelyek a jogszabályok alkotásának, alkalmazásának vagy éppen követésének és nem-követésének mentén a jog társadalmi valóságá válásának folyamatában kialakulnak.² Leegyszerűsítve: a jogi rendszer első két elemcsoportját az objektív tényezők körébe sorolhatjuk, a harmadikra pedig mint szubjektív komponensre tekinthetünk.

A továbbiakban ez utóbbi összetevő figyelembevételével – nem mellőzve az előző két dimenziót sem – érintjük a tárgyalt korszak azon jellemzőbb fordulópontjait, amelyek segítségével feltárhatók más történelmi periódusok bírósági rendszereitől való különbségük alapvonásai.

Megelőlegezve a később bizonyítandókat két jellegzetessége máris körvonalazható ennek a korszaknak. Az egyik a végrehajtó hatalmi ághoz az Igazságügyminisztériumon³ keresztül fűződő sajátos viszonya, a másik a pártpolitikai döntéseknek – részben éppen a minisztérium közvetítésével, részben közvetlenül ható – befolyása.

I. Intézménytörténeti változások

Itt is csak vázlatos áttekintés adható azokról a döntésekről és intézkedésekről, amelyek jelzik, milyen eszközökkel és mélységben hatolt be a politika e négy évtized alatt a bírósági jog szövetébe. A második világháborút közvetlen követő időszakban az intézményi átalakítások egy része a demokratikus állami berendezkedés kialakítása irányába mutató jogalkotói döntések körébe tartoztak. Más intézmények viszont hagyományos értékeiket megőrizve érdemi változtatások nélkül működtek tovább. Így a Magyar Kúria is gyakorlatilag ugyanabban a formában munkálkodott, mint 1945 előtt, bár a büntető szakosztály hatásköre némileg csökkent.⁴ De miközben a Kúria működését 1948-ig alapjaiban nem támadták, mégis fokozatosan olyan személyi átalakulásokon ment keresztül, amely 1949-re egy teljesen új „káderállomány” létrehozását eredményezte, amellyel együtt járt a szakmaiság drasztikus visszaesése.⁵

Új intézmény létrehozását jelentette viszont az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-én kelt rendelete, amely minden törvényszéki székhelyen népbíróságok felállítását és működését rendelte el egyes büntetőügyek elbírálására, fellebbviteli fórumként pedig a Népbíróságok Országos Tanácsát nevezte meg. A Népbíróságok feladatait alapjaiban az öt nappal korábban megkötött fegyverszüneti megállapodás határozta meg, amely a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatására, bíróság elé állítására kötelezte Magyarországot.⁶ Az egyezmény végrehajtására kiadott 81/1945. M. E. számú rendelet bevezető része viszont már általánosabban fogalmazva így szólt: „akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak mielőbb elnyerjék büntetésüket.”⁷ A kormányban részt vevő koalíciós pártok által delegált népbírák a háborús bűnökkel vádolható személyek körét a bizonyítható helyzeteken túlmenően olykor politikai értékelések mentén határozták meg.⁸ Főleg 1946-tól, a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tc. elfogadását követően vált lehetővé, hogy a bíróságok immár koncepciós pereket is tárgyalhassanak.⁹ A statisztikai adatok szerint a népbíróságok előtti ügyekben 8,9%-ot (1175 fő) tettek ki a „népköztársaság politikai rendje ellen irányuló bűncselekmények” elkövetői.¹⁰ A népbíróságok szerepének megítélése körüli, mindmáig tartó jogi és politikai viták sorában az Alkotmánybíróság 1993-ban hozott határozata több pontban is megállapította a népbíráskodásról szóló 1945. január 25-én kibocsátott 81/1945. M. E. rendelet, illetve az ezt kiegészítő, módosító jogszabályok alkotmányellenességét. Ugyanakkor kijelentette azt is, hogy nem az Alkotmánybíróság feladata annak feltárása, hogy a népbíróságok ténylegesen a vélelmezett bűnösség alapján ítéleztek-e vagy sem.¹¹ Az 1950. április

Donáth György a népbíróság előtt, 1947¹⁶

1-jével megszüntetett, majd az 1956-os forradalmat követően ismét megszervezett jogintézmény e második időszakában immár teljes mértékben a politikai megtorlás intézményeivé vált.¹²

A bírói kar helyzetét alapjaiban érintette az a viszonylag kevésbé ismert törvény, amely 1948 közepétől újonnan szabályozta az igazságügy-miniszter és a bírák kapcsolatát. Ennek értelmében az igazságügy-miniszter a főfelügyelete alatt álló bármely bíróság ítéldbíráját – beleegyezése nélkül is – más bírósághoz áthelyezheti.¹³ Az igazságügyi tárcát 1945. július 21-e óta betöltő – majd tragikus halált halt – Ries István¹⁴ méltató szavai mögött elsőre nem láthatók világosan a valódi szándékok: „Az igazságszolgáltatás demokratikus átalakításának érdekében az 1948:XXII. törvénycikk átmeneti időre lehetővé teszi az igazságügyminiszter főfelügyelete alatt álló bármely bíróság ítéldbírájának más bírósághoz való áthelyezését, úgyszintén az ítéldbírák, valamint az államügyész-ségi tagok végelbánás alá vonását.”¹⁵

A döntés valódi célja igazából Szabó Imre négy évtizeddel későbbi írása nyomán válik érthetőbbé – ezért idézzük hosszabban –, aki 1987-ben is elégedetten emlékezik vissza az 1948-as törvény valódi funkciójára: „Itt lényegében arról van szó, hogy a bíróságok egyáltalán nem voltak a maguk egészében a demokratikus rendszer hívei, vagy legalábbis sokan voltak a bírák között, akik a régi rendszert megfelelőnek tartották és azt kívánták volna vissza. Különösen azért volt ez így, mert a régi rendszer biztosította számukra az elmozdíthatatlanságot, amely együtt jár egy képzelni bírói függetlenséggel. Az elmozdíthatatlanság azt jelentette, hogy egy bíró, ha egyszer valahová kinevezték, onnan csak fegyelmi határozattal távolítható el, helyezhető át máshová vagy fosztható meg bírói tisztségétől, ha a vétség rendkívül nagy. Az ezzel összekapcsolt

bírói függetlenséget a bírák a felszabadulást követően úgy értették, hogy ők, illetőleg a bíróságok nem függenek az adott államrendszertől, nem kell megfelelniük egy bizonyos államrendszer igényeinek, azaz állítólag szabadon és saját belátásuknak megfelelően dönthetnek minden ügyben, legfeljebb a törvényeknek vannak alávetve, de a törvények értelmezésében már egy bizonyos függetlenség illeti meg őket. Főleges mondani, hogy a függetlenségnek ez az értelmezése túlzott, mert nem lehet elképzelni olyan bírói függetlenséget, amely elkülönítené a bíróságokat attól az államrendszertől, amelyben működniük kell, és amelyek alapelveit és alapvető célkitűzéseit meg kell védeniük, meg kell őrizniük. (...) Most már felismerték a bírák, hogy helyzetük nem olyan reménytelen, mert nem csak fegyelmi-mozdíthatók el. Állásuk tehát nem örökre szóló, nemcsak elmozdíthatók, de állásuk alól fel is menthető, vagyis bizonytalanná vált lábuk alatt a talaj, és végleg fel kellett adniuk azt a negatív álláspontot, amelyet eddig képviseltek. Még hozzátehetjük ehhez azt, hogy talán ők voltak az utolsók, akik az államhatalmon belül ilyen negatív álláspontot mondtak a magukénak. A közigazgatás egyéb területein a helyzet ekkor már megváltozott, és egy új közigazgatás volt kialakulóban. A bíróságokat illetően csak kezdődött azok újjáépítése, újból való megszervezésük és annak a köztudatba való átvitele, hogy a bírák ugyanúgy köztisztviselők, mint ahogyan azok a közigazgatás tisztviselői, és ezért ugyanúgy kinevezés alá esnek, de állásuk fel is mondható.”¹⁷ Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, ahogy Szabó Imrének, mint az Igazságügyminisztérium Kodifikációs Főosztálya akkori tisztviselőjének (későbbi vezetőjének) személyesen is lehetett némi köze a 1948. évi XXII. törvény meghozatalához.

Szabó Imrének aktív szerep jutott a bírói kar további „megtisztításában” 1949-ben is, amikor az igazságügy-mi-

nisztérium egyéves büntetőbírói és államügyészi akadémiát szervezett. A jogszabályi indoklás szerint ugyanis „avégből, hogy az ítélobírói és államügyészi karnak a népi demokrácia szellemében való megújítása meggyorsítható legyen, lehetővé kell tenni, hogy népi származású dolgozók a büntető bírói és az államügyészi feladatok betöltéséhez szükséges ismereteket és képesítést - megfelelő társadalomtudományi előképzés után - az egyébként fennálló szabályoktól eltérően szerezhessék meg”.¹⁸

Az 1949 és 1954 között működött akadémiának a megszüntetését, ahogyan a létrehozását is, párt döntés előzte meg. A pártközpont Adminisztratív Osztályának előterjesztése arra hívta fel a figyelmet, hogy bár fennállásának négy éve alatt a Büntetőbírói és Államügyészi Akadémia „több száz jogász szakkáder képezett ki”, mégsem indokolt a további fenntartása. „Egyetemeinken ma már többségében munkás és paraszt származású hallgatók tanulnak és szereznek képesítést (...), így az állam- és jogtudományi karokon a bírói és ügyészi, valamint a belügyi szervek jogász szakkáder szükséglete jelenleg megfelelően biztosítható.”¹⁹ A Politikai Bizottságnak az Akadémiát megszüntető döntését az 50/1954. (VIII. 1.) MT rendelet hozta meg jogi formában.

A bíróságok radikális szervezeti átalakítását az 1949. évi XX. törvénnyel elfogadott Alkotmány indította el. A törvényszékeket megyei bíróságokként, az ítélotáblákat felsőbbbíróságokként, míg a Magyar Kúriát a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságaként jelölte meg. Az Alkotmány rendelkezéseit az 1949. október 26-án kihirdetett 1949. évi 9. sz. tvr. léptette hatályba. E törvényerejű rendeletben kapott felhatalmazás alapján adta ki az igazságügy-miniszter 1949. november 1-én a 88.000/1949. IM sz. rendeletét, amely nyomatékosította, hogy az addigi Kúria elnevezése: „A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága.” Ugyanez a törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezte a bírának politikai pártok és szakszervezetek működésében való részvételére vonatkozó tilalmat is.²⁰ Az 1949. II. törvény azonnali hatállyal megszüntette a Közigazgatási Bíróságot, az 1949. évi XI. törvény pedig a törvényszéki egyesbíráskodást, és bevezette a népi ülnökök rendszerét.²¹ 1949. december 6-án jelent meg a Minisztertanács 4338/1949. (XII. 6.) MT számú rendelete a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányelvi és elvi döntései tárgyában. A minisztertanácsi rendelet előírta, hogy a rendelet hatálybalépése előtt hozott kúriai teljes ülési és jogegységi döntvényeket (határozatokat), valamint a hivatalos gyűjteménybe felvett kúriai elvi határozatokat az igazságügy-miniszter kezdeményezésére a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának felül kell vizsgálnia. A felülvizsgálat arra vonatkozott, hogy az említett döntvények (határozatok) szellemükre tekintettel „megfelelnek-e a magyar népi demokrácia célkitűzéseinek”, és hogy időszerezőségük még fennáll-e. A rendelkezés nyomán az Elvi Tanács több mint 2000 döntést vizsgált felül, és ezeknek legnagyobb részét hatályon kívül helyezte.²²

1950 elején december 31-i hatállyal felszámolták a tanácsrendszer területi beosztásával nem egyező felsőbbbíróságokat, az egykori ítélotáblákat és főállamügyészségeket. A miniszteri indoklás mindezt az alábbiakkal magyarázta:

„az igazságügyi apparátusunkat szervezetileg összhangba hozzuk a tanácsrendszerrel, hogy ezzel megteremtjük a tanácsok és az igazságszolgáltatás együttműködésének szervezeti előfeltételeit”.²³ Ettől kezdve az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbíróságok gyakorolják.²⁴ „Ezzel létrejött a magyar bírósági szervezet szocialista modellje.”²⁵

Atfogó bírósági szervezeti törvény megalkotására azonban csak az új büntető-,²⁶ illetve polgári peres eljárás²⁷ törvényi szabályozásai után került sor, az 1954. évi II. törvénnyel. A törvény alapelve, hogy valamennyi bíróság elsőkön egy hivatásos bíróból mint elnökből és két népi ülnökből álló háromtagú tanácsban ítélezik, általános hatáskörű bíróság a járásbíróság. A törvény megerősítette a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepét, valamint kibővítette a Legfelsőbb Bíróság elnökének eljárási jogait. Ennek alapján a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely iratot megtekinthetett, és még az elsőfokú ügyeket is a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhatta. A törvény az általános bírósági szervezetbe beillesztette a magasabb katonai egységek mellett területi elv szerint megszervezett katonai bíróságokat. A különbíróságok másik csoportját a közlekedési bíróságok alkották, amelyek szállítási, közlekedési és távközlési bűntettekben jártak el 1957-ben történt megszüntetésükig.²⁸

Bár a forradalom utáni megtorlásokban főszerepet játszó népbíróság felállításáról csak 1957. április 6-án született jogszabály,²⁹ a „forradalmi törvényesség” jegyében már november közepe óta működött a megtorló jogszolgáltatás.³⁰ A november 12-én kihirdetett 1956. évi 22. számú törvényerejű rendelet már a büntetőeljárás egyszerűsítéséről, azaz a vádirat nélküli bíróság elé állításról szóló egyes bűncselekmények – gyilkosság, szándékos emberölés, gyűjtogatás, rablás, fosztogatás stb. – tekintetében. Magát a katonai bíróságok eljárása alá tartozó statáriális eljárást az Elnöki Tanács 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelete vezette be december 11-én.³¹ Az Elnöki Tanács 1956. december 15-én megjelent 37. számú határozata pedig a katonai bíróságok körébe bevonta a fővárosban, valamint a megyei bíróságokon megszervezett tanácsokat is.

Amikor április elején meghozták a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról szóló említett törvényerejű rendeletet, majd június közepén a népbírósági tanácsokról szóló törvényerejű rendeletet, teljessé vált a megtorlás fővárosi és négy megyei illetékességű tanácsból álló büntetésszolgáltatási rendszere. Működésük 1961 áprilisáig tartott.³²

A szocialista országok bírósági rendszerének sajátos intézményei voltak az ún. társadalmi bíróságok.³³ Ezeket elsősorban nem a rendes bíróságok tehermentesítésére, hanem a „szocialista közösségi tudat formálására” hozták létre. A társadalmi bíróságok megalakulásához is a szovjet fejlődés szolgáltatta a példát.³⁴ A Szovjetuniótól eltérően a volt népi demokráciákban a társadalmi bíróságok működése azonban formális, ellentmondásos és hatástalan volt.³⁵ Hasonló módon alakult a magyar fejlődés is. 1975-ben törvényerejű rendelettel szüntették meg a semmiféle igazságszolgáltatási funkcióval nem rendelkező társadal-

mi bíróságokat.³⁶ Ezek a szervek tulajdonképpen nem is léteztek. Végül magát az 1975. évi 24. tvr.-t is megsemmisítette 1991-ben az Alkotmánybíróság.³⁷

A bíróságok szervezetéről szóló 1954. évi II. törvényhez hasonlóan az 1972. évi IV. törvény rendelkezései szerint is az ítékezés elvi irányítása a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe tartozik. Ugyanakkor a bíróságok általános működése feletti felügyeleti, igazgatási jogosítványokat a törvények az igazságügy-miniszternek biztosították. Ennek keretében a végrehajtó hatalom képviselője a bíróságok szakmai tevékenységét is folyamatosan vizsgálta és elemezte.

1972. évi IV. törvény preambuluma egyébként változatlanul ideológiai hitvallást tartalmaz a szocializmus építése mellett: „A Magyar Népköztársaság társadalmi és gazdasági fejlődése, az államélet és a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének feladatai, a jogok érvényesülésének, a kötelezettségek teljesítésének, a törvényesség megvalósulásának további követelményei szükségessé teszik új törvény megalkotását a bíróságok szervezetéről és működéséről.”

Ekkor lényeges változás történt a bírák választása terén is. Az 1949-es alkotmány maradéktalanul elfogadta a szocialista koncepciót, és ennek megfelelően szabályozta a bírák választásának, beszámolási kötelezettségének és visszahívásának rendjét, amely tulajdonképpen soha nem érvényesült. Az alkotmány hatálybalépésétől kezdődően valójában – több mint húsz évig – csupán a Legfelsőbb Bíróság elnökét és a laikus bírakat (a népi ülnököket) választották, a többi hivatásos bíró kinevezéssel nyerte el megbízatását. Az ellentmondást az alkotmány 1972. évi reformja oldotta fel. Az új szabályozás a választást mint formát fenntartotta, de ezzel egyidejűleg olyan rendszert hozott létre, amely következményeiben – a Legfelsőbb Bíróság elnökét kivéve – minden hivatásos bíró jogi felelősségét kialakította. A bíróválasztás rendje ettől kezdve a következőképpen alakult:

A hivatásos bírák választása államfői jogként az Elnöki Tanács hatásköre lett. A választás határozatlan időtartama szolgált. A választást jelölés előzte meg. A jelölés során dől el a javasolt személynek a funkcióra való szakmai, politikai, erkölcsi alkalmassága. A jelölés az igazságügy-miniszter joga lett, amelyet legfelsőbb bírósági bíró esetében a Legfelsőbb Bíróság elnökével, katonai bíró esetében a honvédelmi miniszterrel együttesen gyakorolt. A bíróvá választás feltételeit, különösen szakmai vonatkozásban, a törvény határozta meg. Külön szabály vonatkozott a Legfelsőbb Bíróság elnökének választására, amelynek jogkörét az országgyűlés gyakorolta. A bíróválasztás a legfelsőbb bírósági bírák és a katonai bírák kivételével általában bírói tisztségre történt, a bírák meghatározott bírósági szintekre történő beosztásáról az igazságügy-miniszter döntött.

Az 1972. évi szabályozás tehát a szocialista dogmatikának megfelelően formálisan a választásról rendelkezik, de valójában választás néven kinevezési rendszert hoz létre. Az 1989. évi alkotmányozásra várt a kinevezési rendszer nyílt vállalása és a kinevezéshez kapcsolódó garanciák, elsősorban az elmozdítási és áthelyezési tilalmak újra-élesztése.

Meglepőnek tűnhet, de a rendszerváltás évében sem az ellenzéki kerekasztal, sem a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain alig jelent meg a bíróságok témaköre. Ennek lehet az is a magyarázata, hogy a politikai egyeztető tárgyalások témaköreivel és munkarendjével kapcsolatos 1989. június 10-i megállapodás nem jelölte meg megvitatandó témakörnek a bíróságokkal kapcsolatos kérdéseket.³⁸ Külön is érdekes, hogy a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosításának elveivel foglalkozó I/4-es munkabizottság sem tartotta fontosnak a bíróságok megemlítését. Voltaképpen csak a középszintű politikai egyeztető bizottság 1989. július 27-i ülésén merült fel a bíróságok kérdése egy részletprobléma kapcsán. A bíróságok szerepét illetően alakult ki kisebb vita Fejti György az MSZMP és Tölgyessy Péter, az SZDSZ delegáltjai között a vagyonbevallások bírósági, esetleg alkotmánybírósági illetékessége vonatkozásában.³⁹

Az elmaradt vitáknak azonban inkább az lehet a magyarázata, hogy a pártpolitikai döntéseket követően megjelent állami munkaprogram⁴⁰ nyomán a parlament elé került koncepció⁴¹ a bíróságok – egyéb elemeitől eltérően – viszonylag kevés vonatkozásban adhattak nézeteltérésre okot. A hasonló vélemények közös nevezője a bírói függetlenség intézménye volt. Ez, a koncepciót összeállító Kulcsár Kálmán megfogalmazásában így szól: „Az Alkotmányban szükséges rögzíteni, hogy a bíró a bíróságon során független, csak a törvénynek van alávetve. Ennek személyi és szervezeti biztosítékait ugyancsak az Alkotmánynak kell tartalmaznia. Elsődlegesen azt kell kimondani, hogy a bírói függetlenség megsértését a törvény szigorúan bünteti.”⁴² Holló András, aki 1989-ben, mint az Alkotmányelőkészítő Kodifikációs Titkárság vezető munkatársa, az Igazságügyminisztérium tervezeteinek, javaslatainak gyakori előterjesztőjeként vett részt a kerekasztal-tárgyalásokon, ugyanezt a véleményhasonlóságot erősítette meg: „A bíróság alkotmányjogi státuszát illetően lényegében közösek a nézetek: az alkotmányozási cél a bírói hatalom még erőteljesebb, minőségében pontosabb, garanciális szabályainak megfogalmazása. A bíróság jelenlegi alkotmányjogi pozícióját kell tehát alkotmányos eszközökkel megerősíteni.”⁴³

Fürész Klára, aki alkotmányjogásként maga is részt vett az MSZMP delegáltjaként „Az alkotmánymódosítás időszzerű tételei, a köztársasági elnöki intézmény és az alkotmánybíróság kérdései” elnevezésű politikai munkabizottság munkájában, a koncepció történeti folyamatoságára is felhívja a figyelmet: „A szabályozás elvei összességükben egy olyan rendszer körvonalait vázolják fel, amelyben maradéktalanul érvényesülhet az igazságszolgáltatás bírói monopóliuma. Ez a célkitűzés nem előzmények nélkül való. A hatályos magyar alkotmánytörvény (az 1972. évi I. törvény) szintén önálló fejezetben (V. fejezet) rendelkezik a bírói szervezetről, amelynek rendelkezését az igazságszolgáltatási funkció ellátásában határozza meg. Szembetűnő továbbá, hogy mind a hatályos, mind a tervezett szabályozás sarkalatos pontja az igazságszolgáltatás meghatározó jelentőségű garanciájának, a bírói függetlenség követelményének meghirdetése. Az új alkotmány szabályozásának elvei tehát – a jelenleg hatályos

rendszerből sem idegen módon – az igazságszolgáltatási funkció alkotmányos rendeltetés szerint történő megvalósulását a független bírói szervek működésében látják.⁷⁴⁴

A kerekasztalnál való érintetlensége természetesen nem jelentette azt, hogy az egyes ellenzéki pártoknak ne lett volna önálló mondanivalójuk a bírósági reformok kapcsán. A Szabad Demokraták Szövetsége a bírói függetlenségen túl a bíróság függetlenségére is nagy súlyt fektetett. Álláspontjukat Tölgyessy Péter fogalmazta meg: „egy választott önkormányzati testületnek kellene a bírakat hivatásuk ellátásával, pályázati úton megbízni. Ennek a testületnek, az ún. Legfelső Igazságszolgáltatási Tanácsnak az elnöke a köztársasági elnök, alelnöke a Legfelsőbb Bíróság elnöke lehetne. Kétharmadát a kinevezett bírák, egyharmadát pedig az országgyűlés választhatná. A Tanács eljárna nemcsak a bírák kinevezési vagy áthelyezési, de fegyelmi ügyeiben is. A bírák illetményét egy törvénybe foglalt táblázat szerint a bíróság típusa, valamint a bíró szolgálati ideje alapján kellene megállapítani. A bíróságok elnökeit maguk az érintett bírák választhatnák. A bírói hivatás – kissé liberális módon – még egy ideig összeférhetetlen bármely politikai párt tagságával.”⁷⁴⁵

A Fialat Demokraták Szövetségében gyanakodva figyelték az MSZMP koncepciójának változásait, főleg a bírói párttagsággal kapcsolatban. Áder János fejtette ki az ezzel kapcsolatos álláspontjukat az 1989-es Alkotmányjogi Füzetekben. „Még egy évvel ezelőtt is, a bíróságok reformját latolgató tanulmány – a helyzet kényszere folytán – egyszerre kívánta az államhatalmi ágak megosztását és a bíróságok pártirányításának korszerűsítését. Ennek álláspontja az volt, hogy a bíróságok pártirányítása az ott dolgozó kommunistákon keresztül történjen és a bírák ne tartozzanak a területi pártbizottságok által irányított alapszervezetekhez, hanem irányításukat egy megyei szinten elkülönülő, csak a megye párttag bíráit tömörítő szervezet végezze.” A Fidesz követelése ezért az volt, hogy „a teljes bírói karra ki kell mondani a párthoz való tartozás tilalmát, még akkor is, ha ez valóban a bírák egyes alkotmányos jogait sérti”.⁷⁴⁶

II. „Racionalizálás”, „létszámapasztás”, káderpolitika

Ami a bírósági rendszer politikának való kiszolgáltatottságát leginkább jelezte, azt elsősorban a jogi rendszer korábban említett szubjektív oldalán történt változásokból lehetett észrevenni. A pártállami rendszer alapvető hatalmi kérdésnek tekintette a bíróságok működésének, vezetésének, összetételének a kérdéseit. Ez, ha változó közvetlenséggel is, de a korszak egészében érvényesülő irányítási, ellenőrzési funkciót biztosított a pártvezetésnek és a pártközpont apparátusának. „A párt mindenképp arra törekszik, hogy az országban az állami munka vezető állásaiba olyan embereket helyezzen, akik hűek a párt és a dolgozók ügyéhez és alkalmasak arra, hogy gyakorlatilag megvalósítsák a párt vonalát.”⁷⁴⁷ A szisztematikus áttekintés helyett egyes példákon keresztül szerepeljen néhány olyan helyzet ismertetése, amelyek megpróbálják érzékel-

tetni a pártállami időszakban a bíróságok és a pártközpont igen változékony, de mindenkor a személyzeti politikát előtérbe helyező kapcsolatának lényegét.

A háborút követő – nemritkán politikai szempontokat tükröző – igazoló eljárások olykor áttekinthetetlenül keveredtek a kormány „racionalizálási” szándékaival, amellyel az igazságügyi alkalmazottak számát kívánták a többnyire a Gazdasági Főtanács megszabta létszámkeretek közé szorítani. Egy 1946. augusztus 21-én kelt jelentés szerint az igazságügyi tárca teljes állománya 10 715 fő volt. Ebből 1201 főt kellett az előírtaknak megfelelően elbocsátani.⁴⁸

Az Igazságügyminisztérium természetesen igyekezett ellenállni az 1945 végén megindult további „létszámapasztásnak”, mondván, hogy azt az igazságügyi igazgatásban és szervezetben megvalósítani az igazságszolgáltatás és büntetés-végrehajtás fontos érdekeinek veszélyeztetése nélkül nem lehet. Hivatkoztak a népbíróságok és népügyészségek megnövekedett terheire, a közönséges bűncselekmények megnövekedett számára, a földreform nyomán megnövekedett telekkönyvi munkálatok gyarapodására. Ezért azt kérték a pénzügyminisztertől, hogy a létszámcsökkentést csak a legszükségesebb mértékben hajtsák végre, azt is hosszabb időre, két-három évre elosztva. „Ilyen megoldás mellett a demokratikus átalakulás érdekében szükséges elbocsátások akadálytalanul és gyorsan megtörténhetnek, viszont ilyen módon lehetővé válnék az is, hogy az önhibájukon kívül létszámapasztási állományba kerülő, még munkaképes alkalmazottak más pályán kereshetnének megélhetést.”⁷⁴⁹

A „fordulat éve” új stílust és új eszközöket hozott a „létszámapasztás” frontján is. Ekkor már a Gazdasági Főtanácsnak a „demokrácia ellen irányuló magatartást tanúsító munkavállalók munkaviszonyának azonnali hatályú felbontásáról” szóló 1949. február 10-i határozata jelölte meg az Igazságügyminisztérium további teendőit. Ekkoriban a Minisztérium „központi valamint berendelt” személyzetének költségvetés szerinti létszáma 608 fő, amelyből azonban csak 580 főnyi létszám volt betöltve.⁵⁰

A valóban radikális változtatások azonban – az osztályharc fokozódása jegyében – 1950-től érték el az igazságszolgáltatás rendszerét. Az addigi kormányzati tárgyalópartnerek helyére – Minisztertanács, Pénzügyminisztérium, Gazdasági Főtanács – a pártközpont egy ügyosztálya (KAO) került, méghozzá a felettes hatalmi pozícióban lévő MDP KV Adminisztratív Osztálya. Amikor a Központi Vezetőség Titkárságának 1950. április 26-i ülésén Kádár János a káderosztály vezetőjeként (?) vagy belügyminiszterként (?) előterjesztést tett az Adminisztratív Osztály megszervezésére, már látszott, hogy a pártállami szimbiózis legfontosabb szereplője van formálódóban. Ez leginkább az osztály tagoltságából derült ki, amely pontosan leképezte az irányítani, ellenőrizni kívánt állami szervrendszer egészét.

Az Adminisztratív Osztály a következő szervezeti egységekből épült fel: 1. Fegyveres erők alosztálya, 2. Közigazgatási alosztály, 3. Igazságügyi alosztály, 4. Külügyi alosztály, 5. Közegészségügyi alosztály, 6. Sportszervezetek alosztálya. Kádár János mindjárt feladatot is javasolt

az új Adminisztratív Osztálynak. A Belügyminisztériummal közösen vizsgálja felül, hogy milyen egyesületek és szervezetek működnek, és készítsen javaslatot ezeknek a szervezeteknek részben megszüntetésére, részben pedig a Központi Vezetőség osztályaihoz való beosztására. Ami az Igazságügyi Alosztály szerepét illeti, az irányítás-ellenőrzés szempontjából természetesen idetartozott az Igazságügyminisztérium, de a bíróságok és az ügyészségek is, a társadalmi szervek közül pedig a Jogász Szövetség.⁵¹

Az együttműködés első eredménye már fél év múlva láthatóvá vált. Az Adminisztratív Osztály és az Igazságügyminisztérium ugyanis közösen terjesztette elő a párt Politikai Bizottsága 1950. október 19-i ülésére – Molnár Erik igazságügy-miniszter előadásában – az igazságügyi apparátus átszervezésére vonatkozó javaslatot.⁵²

Ennek helyzetértékelése szerint az Igazságügyminisztérium és az igazságügyi apparátus szervezetében és személyi összetételében nem felel meg a követelményeknek. „Az igazságügy vezetése felszabadulásunk után a legutóbbi időkhöz ellenséges kézen volt. Ries István (1945–50 IM) és környezete a legszükségesebb változtatásokat is csak vonakodva vagy egyáltalában nem hajtotta végre. Így az igazságügyi apparátus erősen lemaradt a népi demokrácia általános fejlődése mögött. Sürgős átszervezésre szorul, hogy a proletárdiktatúra igazságszolgáltatására háruló feladatok ellátására képesé tegyük.”

Melyek Molnár Erik miniszter szerint az apparátus legfontosabb hiányosságai? Mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy az igazságügyi apparátus személyi összetétele nagyjában a régi. A horthysta, ellenforradalmi bírák és ügyészek eltávolítása a régi apparátusnak csak kis részét érintette. A bírói és ügyészi karban, valamint a minisztérium tisztviselői karában „aktív fasiszták” is meghúzódtak. Az igazságügyi szervezetbe a felszabadulás után bekerültek túlnyomó része régi kispolgári ügyvéd, valamint „Riesék által behozott jobboldali szociáldemokraták”. Ez a túltengő bürokrácia mellett a korrupció növekedéséhez is vezetett. Munkáskáder a bírói és ügyészi karba a legutóbbi időkhöz egyáltalán nem került. Másfelől viszont az igaz-

ságügyi apparátus túlméretezett. Az apparátusban „bűnös aktatologatás” folyik, „virul a kispolgári semmittevés”. Nem utolsósorban pedig nagy gondot jelent az is, hogy az igazságügyi apparátus elszakadt az élettől. Ez megmutatkozik mind a jogszolgáltatás, mind a jogalkotás terén és a jogi oktatás, a káderutánpépzés sem felel meg a követel-

ményeknek. Mindezek miatt a legsürgősebben biztosítani kell, hogy az igazságügyi apparátus a „szocializmust építő dolgozó nép hathatós fegyverévé váljon az ellenséggel vívott harcban”. Az igazságügyi apparátusnak „az Alkotmány szellemében, a Párt vezető és irányító erejére támaszkodva, a Szovjetunió jogrendszerét, jogalkotását és tapasztalatait szem előtt tartva, a proletárdiktatúra fokozott védelmét és erősödését kell szolgálnia” – hangzott Molnár Erik bírálata.

Ahhoz, hogy mindezek a célok megvalósuljanak, az igazságügyi apparátusból azonnal el kell távolítani mindazokat, akik a Horthy-rendszer politikai ítéltározéseiben részt vettek, exponáltak magukat, vagy egyébként megbízhatatlanok. El kell

bocsátani a jobboldali szociáldemokratákat, a kispolgári és egyéb alkalmatlan elemeket. A túlméretezett apparátusban jelentős létszámcsökkentést kell végrehajtani, összekapcsolva az ellenséges elemek eltávolításával. Az apparátusban dolgozó 6896 fő 1280 személy eltávolításával 5616-ra csökkentendő.

A kulcs-állásokat politikailag megbízható, szakmailag megfelelő párttagokkal kell betölteni. Irányt kell venni a munkáskáderek vezető helyekre való beállítására. Meg kell javítani a bírósági és ügyészségi fogalmazók, fiatal bírák részére rendezett tanfolyamokat és az itt kivált legjobb fogalmazókat és bírákat előléptetve megfelelő posztokra kell állítani. A demokratizált igazságügyi szervezet munkatársait közelebb kell hozni a dolgozó lakossághoz, biztosítani kell a helyi pártszervezetekkel, a tanácsokkal való szoros együttműködést. Az apparátus folyamatos felújítására gondoskodni kell megfelelő káderutánpótlásról. A büntetőbírói és ügyészi akadémia minisztertanácsi rendelettel bírói és ügyészi akadémiává szervezendő át, hogy az új tanfolyamot elvégző 200 főnyi hallgató bírói vezetővé is kinevezhető legyen. A Minisztérium vizs-

A Legfelsőbb Bíróság épülete 1956-ban (l., Fő utca 1.)

gálja meg az egyetemi oktatás reformjának hatását, vizsgálja felül az előadó tanárokat, előadásait. Háritson el minden akadályt a megfelelő káderutánpótlás újtájból, és kísérje figyelemmel az új káderek fejlődését már az egyetemen is. Az elfogadott javaslat egy kiegészítő megjegyzése szerint a határozatok végrehajtásánál ügyelni kell arra, hogy túlzások ne történjenek, és „ne keletkezzen pánik az elbocsájtások során”. A Politikai Bizottság határozatának végrehajtására bizottságot hozott létre.

Ennek a grémiumnak a jelentése az „igazságügyminisztérium átszervezésére és káderhelyzetének megjavítására hozott 1950. október 19-i pb. határozat végrehajtásáról” másfél év múlva, 1952. május 22-án került a Politikai Bizottság elé. A testület elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy sikerült-e közel két év alatt az igazságügyi apparátust olyan módon átszervezni, hogy az „dolgozó népünk fegyverévé váljon a szocializmus építésében és a proletárdiktatúra fokozott védelmét szolgálja”.⁵³

A jelentés elégedetten számolt be arról, hogy a létszámcsökkenés során nagyrészt kikerültek az apparátusból azok, akik „magukat a Horthy rendszer mellett exponálták, az aktív fasiszták, jobboldali szociáldemokraták és egyéb ellenséges elemek”. Számokban kifejezve ez azt jelentette, hogy 1950. december végén eltávolítottak 366 bírót, 54 ügyészt, 59 közjegyzőt, 178 fogalmazót, 19 minisztériumi előadót, összesen 676 fogalmazási alkalmazottat és 876 kezelő személyzeti dolgozót. Emellett 57 bírót, illetve ügyészt a közjegyzői karba helyeztek át. 1951-ben további 27 reakcióst, régi minisztériumi előadót, 79 ügyészt, 30 bírót, 18 közjegyzőt és 50 fogalmazót távolítottak el.

Az 1950-es politikai bizottsági határozat óta leváltották 9 ügyészség és 15 megyei bíróság vezetőjét, majd 1952 májusára már valamennyi vezetőt párttagokkal pótolták. Az új ügyészségi vezetők közül öt, az első Akadémiáról kikerült munkás- és parasztkáder volt. A járásbírók vezetői közül 82 főt cseréltek ki. Ezzel javítottak az összetételükön is: a járásbírói vezetők közül már 67 párttag volt, és már csak 66 pártönkívüli járásbírói vezető maradt meg.

Az igazságügyi apparátus létszáma a következőképpen alakult: minisztérium 329, (ebből előadó 149), bíró 133, fogalmazó 571, ügyész 434, közjegyző 153, telekkönyvvezető 213; könyvelési, segédhivatali tisztviselő, hivatalsegéd, valamint gépkocsivezető, összesen 5333. Összehasonlításképpen: az átszervezés előtti létszám 6896 fő volt.

A pozitívnak minősített változások ellenére a Jelentés kritikus megállapításokat is tartalmazott. Az igazságügyi apparátus 85%-ban még mindig a volt horthysta rendszer igazságügyi alkalmazottaiból állt. Közülük sokan nem képesek az előttük álló feladatok megfelelő és önálló megoldására, „származásuk és a múltból eredő politikai-ideológiai beállítottságuk következtében”. Különösen a büntető igazságszolgáltatásban nem mindig érvényesülnek megfelelően az „osztályszempontok”. Gyakori a párt parasztpolitikájával ellentétes vádemelés és ítélet, az osztályellenséggel szembeni opportunizmus, a dolgozók elleni indokolatlan eljárás.

Az Adminisztratív Osztály feladatainak és szervezeteinek átalakításáról legközelebb a Titkárság 1964. no-

vember 18-i ülésén hoztak fontos döntéseket. Az 1962 óta Rácz Sándor vezette Osztály ettől kezdve már csak három – belügyi, honvédségi és igazságügyi – alosztályra tagozódott, immár Közigazgatási és Adminisztratív Osztály néven. Az Igazságügyi Alosztály feladatai között első helyre került a bűnözés és egyéb jogsértések okainak az állami vezetőkkel együtt történő elemzése és értékelése, emellett az alosztály „segítséget nyújt a szükséges intézkedések megtételéhez”. A korábbi szabályozáshoz képest újdonság, hogy az Alosztály jelentős kérdésekben, ügyekben – „ha azok eldöntése nem a párt határozatoknak, jogpolitikai elveknek, vagy törvényeknek megfelelően történne” – fellép, s anélkül, hogy az állami szervek jogait csorbítaná, „a kommunista vezetőkkel együtt segíti a helyes döntések meghozatalát”.⁵⁴

Egy öt évvel későbbi titkársági határozat az igazságszolgáltatás területén tovább részletezte az osztály feladatait, miszerint az „biztosítja, hogy a belügyi és igazságügyi szervek munkájukat a párt határozatoknak, törvényeknek és jogpolitikai elveknek megfelelően végezzék. Anélkül, hogy az igazságügyi és ügyészi szervek jogait csorbítaná, a kommunista vezetőkkel együtt segíti a helyes döntések meghozatalát.”⁵⁵ Ez a szabályozás gyakorlatilag a rendszerváltásig, pontosabban a KB-apparátus 1988. decemberi átalakításáig jellemezte a bíróságok és a KAO viszonyát.

Amennyiben a pártirányításnak nem az operatív szervezeti kapcsolatát, hanem a pártvezetésnek a bíróságok irányába kifejtett irányító szerepét tekintjük át, érdekes változásokat láthatunk a négy évtized alatt. A párt Politikai Bizottsága és Titkársága ülésein összesen tizennégy alkalommal szerepeltek a bíróságok önálló napirendi pontként. Döntő többségük (1956 után pedig csakis) személyi ügyekkel foglalkozott: bírósági, ügyészségi kinevezésekkel, választásokkal és csak három olyan döntés született, amely tartalmi vonatkozásokban foglalkozott a bíróságok munkájával.

Abból, hogy az 1956 utáni megtorlásokat követően már alig van nyoma a pártvezetés közvetlen, tartalmi jellegű beavatkozásának a bíróságok életébe, könnyen levonható lenne a következtetés, hogy az „irányító kéz” a Rákosi-időszakhoz képest már nem nehezedett olyan súlyosan az igazságszolgáltatási munkára. Ennek viszont éppen az ellenkezője igaz. A Politikai Bizottság és a Titkárság azért tudott olyan „nagyvonalúan” kivonulni a pártirányítás igazságügyi területéről, mivel átvette a szerepét egy titokban létrehozott és gyakorlatilag mindmáig feltáratlan új intézmény: a Koordinációs Bizottság.⁵⁶

Az államszocializmus bíróságtörténetének komplex, átfogó feldolgozása – beleértve a szervezeti, szabályozási, vezetői-személyzeti dimenziókat, ideológiai inputjait, politikai, társadalmi, kulturális, sőt, nemzetközi környezetének hatásait – egyelőre várat magára. Jöcskán adódnak megoldandó feladatok tehát a korszak bírósági rendszere kutatásának területén.

- ¹ „A kommunizmus hosszú uralma a jogszolgáltatás politikai célokra való felhasználását is természetessé tette, annak ellenére, hogy a politikai felhasználás intenzitása az évtizedek során a gyakorlatban jelentősen változott.” Fleck Zoltán: A bírói függetlenség állapota. *Fundamentum*, 2002. 1. 29. p.
- ² Lawrence M. Friedman: *The Legal System: A Social Science Perspective*. New York, 1975, Russell Sage Foundation, 193–203. p.
- ³ A „független magyar felelős ministerium” megalakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikkben még semmi gondot nem okozott az „Igazságszolgáltatási és kegyelemi osztály” helyesírása, annál inkább a kiegészítést követő időszakban. Kezdetben az „igazságügyi ministerium” írásmód vált használatossá, de „a bírói hatalom gyakorlásáról” szóló 1869. évi IV. törvénycikk már „igazságügyiminister”-t említ, rövidítésében pedig „igazságügyi min.”-t. 1870-től viszont általánossá vált az „igazságügyiministerium”, „igazságügyiminiszterium” egybeírt írásmód. Egyes kivételektől eltekintve száz éven át a jelző és a jelzett szó összevonása volt a jellemző. Az az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről szóló 1972. évi I. törvény a Magyar Népköztársaság miniszteriumainak felsorolását külön törvényre bízta. Az ennek nyomán megjelent 1973. évi IV. törvény már az Igazságügyi Minisztérium különírt változatát tüntette fel, és ez vált azóta is érvényes írásmóddá.
- ⁴ Gellért György: A Kúriától a Legfelsőbb Bíróságig. *Magyar Jog*, 1975. 5. 241. p.
- ⁵ Lásd Katona Klára: *A Kúria működése a második világháború után a Legfelsőbb Bíróság létrejöttéig (1945–1959)*. Budapest, 2014, HVG-Orac, 154. p.
- ⁶ A szövetséges hatalmak és Magyarország között 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 14. pontja.
- ⁷ A magyar népbírósági tételes jog gyökerei. In Lukács Tibor: *A magyar népbírósági jog és a népbíróságok*. 1945–1950. Budapest, 1979, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 55. p.
- ⁸ Lásd Pető Andrea: Népbíróság és várvád az 1945 utáni Budapestben. *Múltunk*, 2006. 1. sz.
- ⁹ „Konceptiók pernek nevezük azokat a büntetőeljárásokat, amelyekben a politikai cél elérése érdekében jogsértő módon, megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló ítéletet. A tényállás fiktív, konstruált, a bizonyítás irányított, manipulált bizonyítékokkal. Anyagi jogi és eljárásjogi szabályok megsértésével vagy amorális jogszabályok segítségével bonyolítják le a pert. A végső cél: a társadalom folyamatos fegyelmzése, megfélemlítése. Igyekeztek a tömegek hangulatát az elítéltek ellen fordítani. A koncepció per tehát végső soron nem igaz per, mert hiányzik a kontradiktórium jelleg, a terheltnek esélye sincs arra, hogy igazságosan járjanak el vele szemben.” Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 2014, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Kar 625. p.
- ¹⁰ Soós Mihály: A háborús és népellenes büntettek feltárásának forrásai a Történeti Levéltárban. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003*. Budapest, 2004, 85. p.
- ¹¹ 2/1994. (I. 14.) AB hat. 216/B/1992. sz.
- ¹² Lásd: A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa. A megyei népbírósági tanácsok. In Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, 2001, Hamvas Intézet, 118–159. p.
- ¹³ 1948. évi XXII. törvénycikk az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbírás alá vonásának átmeneti szabályozásáról.
- ¹⁴ Ries István 1950. július 17-én mentették fel miniszteri tisztségéből, őrizetbe vételét követően tíz nappal. A vizsgálati eljárás során 1950. szeptember 15-én életét veszítette. „A minden részletre kiterjedő vizsgálat halála okát nem állapította meg. A rendelkezésre álló dokumentumok ellentétes következtetések levonására alkalmasak, pl. agyonverés, vesebetegség stb.” Solt Pál (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I.* Budapest, 1992, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 727. p.
- ¹⁵ Ries István: Jogszályalkotás. In A tárca költségvetésének általános indoklása. Állami költségvetés az 1949. évre. 2. csoport: Köz- és jogbiztonság. 3. fejezet: Igazságügyiminisztérium. Budapest, 1948, 3. p.
- ¹⁶ www.hvg.hu
- ¹⁷ Szabó Imre: Ismét a bírói függetlenségről. *Állam- és Jogtudomány*, 1987. 1–2. 1., 3. p.
- ¹⁸ 4.181/1949. (VIII. 6.) Korm. számú rendelet büntető bírói és államügyészi akadémia létesítése tárgyában. Bírói és államügyészi akadémia 1948–1954 MNL OL XXVI-5-6. Lásd még Kosztricz Anna: *Bírói és Államügyészi Akadémia*. <<http://www.natarch.hu>> (letöltve: 2001. 06. 02.); Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban*. I. m. 158. p.; Révész Béla: A szocialista állam és professzora. Széjegyzetek Antalffy György portréjához. *Jogelméleti Szemle*, 2003. 4. sz. 10. p.
- ¹⁹ Javaslát a Politikai Bizottsághoz a Bírói és Államügyészi Akadémia megszüntetésére. Adminisztratív Osztály 1954. április 1. Az MDP Politikai Bizottsága iratai 1954. április 14. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 170. ö. e. 109. p.
- ²⁰ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1997, Multiplex Media 166. p.
- ²¹ A törvény preambuluma szerint: „Annak biztosítása végett, hogy a büntető igazságszolgáltatásban a jogi szakképzettség mellett a dolgozó nép meggyőződése és felfogása teljes erővel érvényesülhessen, annak gyakorlásában mind első fokon, mind a fellebbvitel során a hivatásos bíróval együttműködve, a nép jogi képesítéssel nem rendelkező képviselői útján közvetlenül részt vesz.” 1949. évi XI. törvénycikk a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről.
- ²² Gellért György i. m.: 245. p.
- ²³ Lásd Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. I. m. 597. p.
- ²⁴ 1950. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról, 4–5. §.
- ²⁵ Ujkéry Csaba: *Bírósági szervezet és igazgatás*. Pécs, 2001, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 8. p.
- ²⁶ 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról.
- ²⁷ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról. „Az időzavarral küszködő jogalkotók egyszerűen kivonatolták és leegyszerűsítették az addig hatályos 1911. évi I. tc.-et, s hozzátettek néhány szovjet alapvetet az 1938-as szovjet bírósági szervezeti törvényből és az 1913. évi szovjet polgári perrendtartásból. Így lett a Plósz Sándor által elkészített, 739 §-ból álló klasszikus polgári perrendtartásból szocialista polgári eljárásjog 327 §-sal.” Lásd: Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. I. m. 597. p.
- ²⁸ 1957. évi 34. tvr. a népbírósági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról.
- ²⁹ 1957. évi 25. tvr. a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról.
- ³⁰ Mikó Zsuzsa: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*. Doktori értekezés, 2013, 60. p.
- ³¹ 1956. évi 28. tvr. a rögtönbíráskodásról. Az 1956. évi 32. tvr. december 13-án gondoskodott ennek a p
- ³² 1961. évi 7. tvr. az 1957. évi 34. tvr. egyes rendelkezéseinek hatályon kívül helyezéséről.
- ³³ 1962. évi 24. tvr. a társadalmi bíróságokról.
- ³⁴ Lévai Imre: A társadalmi bíráskodás néhány kérdése hazánkban. *Jogi Tájékoztató*, 1960. 1–2.; Markója Imre: A társadalmi bíráskodás problémái hazánkban. *Állam- és Igazgatás*, 1961. 1. sz.
- ³⁵ Wittenbeck, Siegfried: A társadalmi bíróságok újabb feladatai és jogai a Német Demokratikus Köztársaságban. *Magyar Jog*, 1983. 7. sz.
- ³⁶ 1975. évi 24. tvr. a társadalmi bíróságokról.
- ³⁷ 40/1991. (VII. 3.) AB határozat.
- ³⁸ Megállapodás a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdéséről 1989. június 10. In: Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás for-*

- gatókönyve. *Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben I.* Budapest, 1999, Magvető Kiadó, 610. p.
- ³⁹ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának ülése – 1989. július 27. (Jegyzőkönyv) Uo. 2. kötet 616. p.
- ⁴⁰ Minisztertanács 2022/1988. (HT. 7.) MT határozata az Alkotmány felülvizsgálatára irányuló munkáról. *Határozatok Tára*, 1988. augusztus 25. 7. sz
- ⁴¹ Magyarország alkotmánya. Szabályozási koncepció. Igazságügyi Minisztérium, 1989. január 30. In Kilenyi Géza (szerk.): *Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988–1990.* Budapest, 1991, Államtudományi Kutatóközpont, I. köt.
- ⁴² I. m., 25. p.
- ⁴³ Holló András: A bíróság és az ügyészség alkotmányozásának alapproblémáiról. In *Az igazságszolgáltatás és az ügyészség*. Budapest, 1989, ÉSZI, 71. p. /Alkotmányjogi Füzetek 5–6./
- ⁴⁴ Fűrész Klára: *Bírói függetlenség*. Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 271 p.
- ⁴⁵ Tölgyessy Péter: Az igazságszolgáltatás szervei. In *Alkotmányjogi Füzetek*, i. m. 103. p.
- ⁴⁶ Áder János: Bíróságok. in: Alkotmányjogi Füzetek, i. m. 87, 89. o.
- ⁴⁷ Arszanov, M. A. – Kecsekjan, Sz. F. – Manykovszkij, B. Sz. – Sztrógovics, M. Sz.: *Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv*. Budapest, 1951, Tankönyvkiadó, 265. p.
- ⁴⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Igazságügyi Minisztérium iratai (a továbbiakban: MNL OL) XIX-E-1-B 1946. 6. d. 20812/1946
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ MNL OL XIX-E-1-c. 1949. 21. d. 3132/1949.
- ⁵¹ Javaslat az Adminisztratív Osztály megszervezésére. Ea. Kádár János. MNL OL 276. f. 54. cs. 97. ő. e. 1950. április 26.
- ⁵² A KV Adminisztratív Osztály és az Igazságügyminisztérium közös javaslata az igazságügyi apparátus átszervezésére. Ea. Molnár Erik. MNL OL 276. f. 53. cs. 62. ő. e. 1950. október 19.
- ⁵³ Jelentés az Igazságügyminisztérium átszervezésére és káderhelyzetének megjavítására hozott 1950. október 19-i PB határozat végrehajtásáról. MNL OL 276. f. 53. cs. 99. ő. e. 1952. május 22.
- ⁵⁴ A Titkárság 1964. november 18-i határozata a KB Adminisztratív Osztályának feladatára és szervezetére. MNL OL M-KS 288. f. 7/221. ő. e. 5.
- ⁵⁵ A Titkárság 1969. március 10-i határozata a KB Adminisztratív Osztályának feladatkörére és szervezetére. MNL OL M-KS 288. f. 7/323. ő. e.

⁵⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának adminisztratív ügyekért felelős titkára, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész valamint a legfelsőbb bíróság elnöke sajátos „jogpolitikai” testületet működtetett 1957 és 1988 között. A pártvezetés, valamint az igazságügyi és büntetőszervek közötti koordináció fő módszerévé vált, hogy a szervek vezetői a felmerült vitás kérdéseket maguk között megtárgyalták. A koordinációs értekezlet hivatalos célja: összehangolni a büntetőszervek tevékenységét a jogpolitikai elvekben, a törvényekben, határozatokban foglalt feladatok eredményes végrehajtása érdekében. Az értekezlet foglalkozott az MSZMP vezető szervei, vagy a Kormány elé terjesztendő olyan javaslatokkal is, amelyek a jogalkotói és jogalkalmazói munkát tervezték eredményessé tenni. Közélebről, az értekezlet foglalkozott:

- a bűnözés, a bűnüldöző munka átfogó, elvi jelentőségű kérdéseivel, ide értve a büntetőjog, valamint a polgári jog politikai vonatkozású problémáit is;
- a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, a Titkárság elé kerülő fontosabb jogi vonatkozású előterjesztések véleményezésével, javaslatok, ajánlások kialakításával;
- a bűnüldözést érintő fontosabb kormány-előterjesztésekkel, törvény, törvényerejű rendeletekkel és más rendelkezésekkel.
- A Párt vezető szervei és a kormány határozatainak jogi konzekvenciáival, az azokból adódó feladatokkal. Az üléseken elvi jelentőségű problémák mellett konkrét nyomozati, ügyészi, bírói szakban lévő ügyek megbeszélésére és az ezzel kapcsolatos állásfoglalásokra is sor került. Ezek végrehajtásáról a testület tagjai, közöttük az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnöke gondoskodott. A bizottság kezdetben hetenként, kéthetenként, majd 1978 után havonként ülésezett. Az utolsó bizottsági ülésre 1988. november 14-én került sor. Forrás: Magyar Országos Levéltár, MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztály, Koordinációs Bizottság, 288. f. 31/V/1. ő. e. 1–92. d. Lásd Révész Béla: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). In *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Jakab Éva és Pozsonyi Norbert gondozásában.) Szeged, 2014, Szegedi Tudományegyetem, 387–399. p. /Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, Tomus LXXVI. Szeged./

SZOLNOKI JOGÁSZOK EMLÉKEZETE. BÍRÓSÁGTÖRTÉNETI EMLÉKEK 1945-TŐL

Szerkesztette: Pongrácz Zsolt

A kötet mintegy kordokumentumként is értelmezhető. A hagyományteremtő kiadvány elkészítésében tizenöt fő vett részt, illetve tizenegy interjúból áll. 1945 után kevés olyan pálya volt Magyarországon, amely a politikai viharoknak olyannyira ki lett volna téve, mint a jogász hivatás. 1100 bírót állítottak fel székéből, mert ragaszkodtak a jogállami elvekhez, az igazságszolgáltatás függetlenségéhez. A kiadvány az 1945-től 1989-ig terjedő időszakot dolgozza fel, különös hangsúlyt fektetve a személyes élményekre és látásmódra, illetve a diktatúra és a demokrácia jogalkalmazása közötti különbségre is fény derül a közel 150 oldalon.

ISBN 978 963 12 1958 6 – Szolnoki Törvényszék, 2015, 151 p.

Horváth Attila¹

A magyar bírósági szervezet története a szovjet típusú diktatúra idején (1945–1990)

A II. világháború után Magyarországon a bírósági szervezetet is szovjet (orosz) mintára építették ki. Oroszországban nem alakulhatott ki a bírói függetlenség, a bírói hivatás presztízse. Ez még a felvilágosultabb cárok uralma alatt sem változott. Miklós cár igazságügy-minisztere, Panyin gróf több ízben kifejtette alárendeltjei előtt, hogy „*az állam számára veszélyes és káros, ha mélyreható jogi ismeretek terjednek el az állami szolgálatban nem álló emberek osztályában.*”²

A cári birodalomban a bírák a belügyminiszter irányítása alatt, mint államigazgatási tisztviselők működtek. Döntéseik ellen fellebbezni nem lehetett, csak alázatos kérelemmel fordulni a felettes hatóságokhoz.³ A szovjet bírósági szervezet Lenin útmutatása alapján ezt a gyakorlatot nem változtatta meg.⁴

Az 1936-os, sztálini alkotmány alapján 1938-ban a bíróságokat szorosan egybeépítették az államigazgatási szervezettel. A területi, városi és helyi bíróságok igazgatását a területi, városi és a helyi szovjetek keretében működő igazságügyi osztályok látták el.⁵

Magyarországon először a 81/1945. ME sz. rendelet, illetve az 1945. évi VII. tv. alapján a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása érdekében szervezték meg a népbíróságokat. A népbíróságokon természetesen csak a szovjetek által legyőzötteket vonhatták felelősségre. A Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitások ügyében nem járhattak el. Ugyanígy nem vonták felelősségre a kommunistákat, ha gyilkosságokat, emberiség elleni bűncselekményeket követtek el. Pl. miskolci pogrom,⁶ gyömrői tömeggyilkosságok,⁷ szentesi rendőrkapitány megölése⁸, 1956-os sortüzek.⁹

A vádat a népügyészségek képviselték, a népbírósági tanács tagjait a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kiszgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt) jelölte ki. Az igazságügy-miniszter minden tanács mellé jogvégeztet tanácsvezető bírót és helyettes bírót nevezett ki, de nekik általában nem volt szavazati joguk. Az 1440/1945. ME sz. rendelet a népbírósági tanácsok létszámát ötről hat főre emelte, s a hatodik rendes és a póttagot az addigra teljes mértékben kommunista vezetés alá vont Országos Szakszervezeti Tanács helyi szerve jelölhette ki. Az 1947. évi XXXIV. tv. megszüntette a szakszervezetek és a Polgári Demokrata Párt bíróküldési jogát. Egyúttal a szakbíró a tanács teljes jogú tagjává vált. Közben a kommunista szalámitaktika révén

sorra szűntek meg a pártok, ezért már teljesen önkényesen állították össze a népbíróságokat.

A népbíróságoktól a Népbíróságok Országos Tanácsához lehetett fellebbezni, melynek tagjait az említett öt párt delegálta. A tagok bírói és ügyvédi képesítéssel rendelkeztek, s az igazságügy-miniszter közülük jelölte ki a tanács elnökét.¹⁰

A Magyar Kommunista Párt kezdettől fogva ellenőrzése és irányítása alatt tartotta a népbíróságokat, ezt Major Ákos,¹¹ a Budapesti Néptörvényszék elnöke, majd a Népbíróságok Országos Tanácsának vezetője is elismerte.¹² Időnként még a szovjet hatóságok is beavatkoztak. Ennek ellenére, ha mégis felmentő ítélet született, az Államvédelmi Osztály internálta a népbíróság által ártatlannak nyilvánított embereket.

A Népbíróságok a valódi háborús és népellenes bűnelkövetők mellett egyre több ártatlant ítéltek el. A Horty-rendszer politikusait és minden, a kommunistákkal nem szimpatizáló közéleti személyt igyekeztek bebörtölnözni, sőt halálra ítélni.

Az 1946. évi VII. tv., amely a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szólt,¹³ még szélesebb körben tette lehetővé a koncepciós perek százainak lefolytatását. Az elsőfokú népbíráskodás a Rajk-perrel fejeződött be.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után, a megtorlás levezénylésének a megkönnyítése érdekében, az 1957. évi 25. sz. tvr.-tel újra népbíróságokat szerveztek. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa négy laikus népbíróból és egy szakbíróból állt. E régi-új bírósági fórumot különleges hatáskörrel ruházták fel, és jogosult volt a gyorsított büntetőeljárás¹⁵ szabályai szerint lefolytatni a tárgyalásokat. Ítélete ellen nem lehetett fellebbezni. A népbírókat a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „*választotta*”, valójában személyükről a politikai rendőrség és a pártvezetés döntött.¹⁶ Ebben a formában nem sokáig működött, hiszen 1957. június 15-én hatályba léptették az 1957. évi 34. sz. tvr.-et „*a népbírósági tanácsokról és a bíróság szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról*” címmel. Ez a jogszabály elrendelte a népbírósági tanácsok felállítását minden megyei bíróságon és a Legfelsőbb Bíróságon is a korábban bevezetett gyorsított eljárás fenntartása mellett. Ezen túlmenően alapvetően módosították a büntetőeljárást. A népbíróságok által meghozott elsőfokú ítéletek másodfokú felülbírlása során nem érvényesült a súlyosbítási tilalomra vonatkozó alapelv (reformatio in peius).¹⁷ (Előfordult, hogy védői fellebbezés esetén is másodfokon halálos ítéletet szabtak ki.)

Az 1956-os megtorlások végeztével a népbíróságokról szóló jogszabályokat az 1961. évi 7. sz. tvr. helyezte hatályon kívül.

A „*fordulat éve*” után a rendes bíróságokat is a szovjet modellnek megfelelően szervezték át. Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya ugyan deklarálta, hogy „*A bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve*” [41. § (2)]. Ezzel szemben az Igazságügyminisztérium is utasíthatta a bíróságokat, hogy milyen ítélkezési gyakorlatot kövessenek egyes ügyekben.¹⁸

Egyetlen eltérést engedtek: a magyar bíróságok nem épültek be teljes mértékben a helyi tanácsok szervezetébe,

hanem megőrizték külön szervezetüket; „csak” az Igazságügyi Minisztérium végezhetette el „külső” irányításukat.¹⁹

Az 1950. évi IV. tv., amely az alkotmányt is módosította, kiiktatta az ítélőtáblákat. (Az 1949. évi 9. sz. tvr. felsőbb bíróságnak nevezte.) A miniszteri indoklás szerint: „az igazságügyi apparátusunkat szervezetenként összehangba hozzuk a tanácsrendszerrel és ezzel megteremtjük a tanácsok és az igazságszolgáltatás együttműködésének szervezeti előfeltételeit.” (Mivel a tanácsrendszer nem ismert ítélőtáblának megfelelő területi egységet.)

A három szintre zsugorodott bírósági szervezetre tekintettel a perorvoslati lehetőségeket is csökkenteni kellett. Ennek megfelelően a tvr. általános érvénnyel kimondta, hogy másodfokú bírói ítélet ellen további fellebbezésnek (fellebbezés, felfolyamodás, felülvizsgálat) sem peres, sem pedig nem peres eljárásban helye nincs.

A Kúria helyébe a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága²⁰ lépett, amelynek az ítélkezés

mellett egyik alapvető feladata lett, hogy iránymutatást adjon a felügyelete alatt álló valamennyi bíróság számára a jogszabályok egységes értelmezése és alkalmazása érdekében. Az 1954. évi II. tv. a Legfelsőbb Bíróság elnökének megadta azt a jogot is, hogy bármely ügyet az eljárás bármely szakaszában saját hatáskörében vonhatta (52. §).

A Legfelsőbb Bíróság vezetését 1949. november 2-től Jankó Péter²¹ – több hírhedt koncepciós per bírója – látta el. Jankó a Legfelsőbb Bíróságnál is bevezette a munkaversenyt. Ennek eredményeként 1952. május 1-én ő maga is „élmunkás” lett.²²

Az 1949. évi XX. tv. a Magyar Köztársaság Alkotmánya kimondta, hogy a bírói tisztségeket választás útján töltik be. A Legfelsőbb Bíróság bíráit ötévi (mint a Szovjetunióban), a megyei bíróság és a járásbírók bíráit háromévi időtartamra „választották”. A kinevezés jogát ténylegesen a Legfelsőbb Bíróság esetében a Népköz-

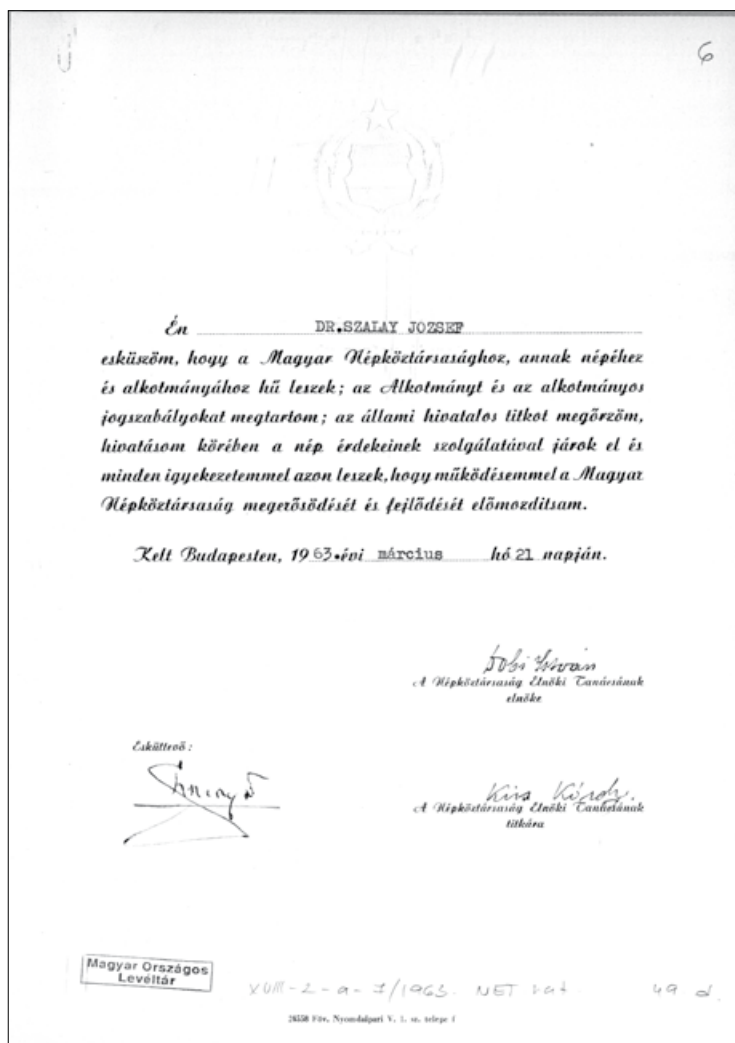
társaság Elnöki Tanácsa,²³ a többi bíró esetében 1968-ig részben korlátozottan, majd azután korlátlan jogosultként az igazságügy-miniszter gyakorolta. A területileg illetékes tanácsok soha nem „választottak” bírákat. Ugyanígy nem gyakorolták az őket megválasztó testületeknek (Népköztársaság Elnöki Tanácsa, tanácsok), továbbá a helyi (járás) lakosságnak a beszámolási kötelezettségüket.

Az 1954. évi II. tv. szabályozta a bírák visszahívhatóságának lehetőségét, „ha olyan magatartást tanúsítanak, amely sérti a népi igazságszolgáltatás tekintélyét”. Visszahívásra a megválasztó szerv jogosult, a visszahívásra vonatkozóan az igazságügy-miniszter tett javaslatot.

Szovjet mintára Magyarországon is bevezették az ún. népi ülnöki rendszert, ami elvileg a laikus elemek közreműködését jelentette volna a bírósági munkában. Valójában megbízható káderekkel akarták ellenőrizni a „gyanús” jogászokat. Az alkotmány mint elvet említette, a 1949. évi XI. sz. tv. pedig már konkrét szabályozását adta a népi ülnöki rendszernek.

Eszerint a bírósági tanácsok kezdetben mind első, mind pedig másodfokon népi ülnökökkel működtek. A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. tv. az előzőeknek megfelelően mind a helyi (két laikus és szakbíró elnökből álló, háromtagú), mind a másodfokú (három szakbíróból és két laikusból álló) tanácsban deklarálta a népi ülnök részvételét. Az 1952. évi III. tv. a polgári perrendtartás szabályozásakor hasonló módon rendelkezett a népi ülnökökről, a másodfokú tanács azonban három taggal, a Legfelsőbb Bíróság – mint fellebbezési fórum – öt taggal ítélkezett.

A népi ülnökök választását a 92/1952. (X. 5.) MT sz. rendelet szabályozta részletesebben, és a tanácsok feladatává tette az ülnökök megválasztását, a Legfelsőbb Bíróság ülnökeit pedig a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta. Az ülnököt a választó szerv bármikor visszahívhatta. Lényeges változást hozott a bírósági szervezetről

Szalay József legfelsőbb bírósági elnök eskütételi okmánya, 1963¹⁴

szóló 1954. évi II. tv., amely szűkítette az ülnökbíráskodás körét: a másodfokon eljáró tanácsokban megszűnt a laikusok részvétele. Ezt azzal indokolták, hogy az eljárási törvények módosításával (1954. évi V. és VI. tv.) a fellebbezési bíróság reformációs jogköre csak jogkérdésre terjedt ki, ténykérdésekben csak kasszációs (megsemmisítés) joggal rendelkezett.

Az 1972. évi IV. tv. a bíróságokról tovább szűkítette a népi ülnökök részvételét. Bizonyos ügyekben ugyanis lehetővé vált az ülnökök nélküli eljárás (egyesbíró). (Vö. 1972. évi 26. sz. tvr., 1973. évi V. tv.) Ekkorra már a népi ülnökök közreműködése formálissá vált. Elvileg egyenrangúak voltak a hivatásos bíróval, a valóságban (bár egy háromtagú tanácsban le is szavazhatták a hivatásos bírót) meglehetősen passzívan viselkedtek.²⁴

A bírósági szervezeti törvény a hivatásos bíró megválasztásának feltételül nem írt elő jogi végzettséget és bírói szakvizsgát. A pártállami vezetés ugyanis nem bízott a jogászokban, akik „jogászi szőrszálhasogatással” a törvényességet kívánták védeni. Ezért igyekeztek minél hamarabb megszabadulni a „reakciós” bírói kartól, és helyettük megbízható káderekkel hozatni meg az előre megrendelt ítéleteket.²⁵ Különböző adminisztratív eszközök alkalmazása révén 1956-ig kb. 1100 bíró vesztette el az állását.²⁶

Hogy az eltávolított bírák helyébe minél hamarabb megfelelő káderek kerüljenek, nem várták meg, hogy azok leérettségizzenek, elvégezzék az egyetemet, majd szakvizsgázzanak. A 4181/1949. Korm. sz. rendelet megszervezte a Büntetőbírói és Államügyési Akadémiát. (A 265/1950. MT sz. rendelettel Bírói és Államügyési Akadémiává szervezték át.) Az egy évig tartó tanfolyamon nyelvtant, irodalmat, számtant, földrajzot, történelmet, marxista-leninista ideológiát és jogot oktattak. (A tanrend szerint két napon át ideológiai, négy napig pedig jogi oktatás folyt.) A képzés rövid időtartama és a hallgatók előképzettségének hiánya miatt az oktatók kényszerűségből az elsajátítandó ismeretanyag minimalizálására törekedtek. A végzett hallgatók mégis vezető beosztásokba kerültek. (A doktori címet az egyetemi oktatásban is megszüntették, így formailag nem volt olyan feltűnő a szerepeltetésük.²⁷) A végzettek közül később igazságügy-miniszter, legfőbb államügyész, legfőbb ügyész, miniszterhelyettes, legfelsőbb bírósági tanácselnök és bíró, budapesti rendőrfőkapitány, megyei bírósági elnök, megyei és fővárosi főügyész, miniszteri és pártközponti munkatársak stb. kerültek ki.²⁸

A bírói függetlenségnek még a formális szabályozását is megszüntették. Az 1948. évi XXII. tv. hatályon kívül helyezte az 1869. évi IV. törvénynek a bírák elmozdíthatatlanságáról és áthelyezhetetlenségéről szóló rendelkezéseit. Ezzel megszüntek a bírói függetlenség személyi garanciái,²⁹ hiszen a bírákat bármikor áthelyezhették, sőt állásuk alól fel is menthették.³⁰

Az 1949. évi 9. sz. tvr. engedélyezte a bírák párttagságát. Ettől kezdve egészen 1989-ig a bírák meghatározó része tagja volt az állampártnak, s a pártutasítások, pártfegyelmi alkalmazása révén függőségük nőtt.

Az új irányvonalat a törvény előterjesztője, Ries István³¹ igazságügy-miniszter a Magyar Népköztársaság

Legfelsőbb Bíróságának 1949. november 18-án megtartott teljes ülésén a következőként fogalmazta meg: „*Kövessük ennek a pártnak és Rákosi Mátyásnak az irányítását és akkor könnyű dolga lesz a bírói karnak, amely már kivette maga közül azokat, akik nem odavalóak voltak...*”³² Ugyanazt erősítette meg Jankó Péter, aki a Legfelsőbb Bíróságot vezette: „*A bírói ítékezés nem nélkülözheti a párt, a kormányzat részéről adott, általános elvi síkon mozgó politikai iránymutatást [...]. az ilyen politikai iránymutatás a bírósággal, bíróval szemben is a törvény erejének kötelező hatályával szól.*”³³

A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán a fentieknek megfelelően egy határozatban deklarálták: „*Az a bíró, aki [...] nem hajlandó bírói munkáját az osztályharc követelményeinek megfelelően végezni, akkor sem maradhat a népi demokrácia bírójára, ha egyébként nincs fasiszta múltja.*”³⁴

1956 októberében Molnár Erik³⁵ igazságügy-miniszter felügyeleti tájékoztatót adott ki a bíróságok irányításáról és felügyeletéről: „*...a párt- és kormányhatározatokat a bíróságok is kötelesek betartani, semmilyen tekintetben nem áll ellentétbe a bírói függetlenséggel [...] nélkülözhetetlen feltételei a bíróságok jó munkájának.*” Emellett: „*...az általános jellegű miniszteri utasítások, normatív aktusok, amelyek természetesen minden bíróságra feltétlenül kötelezőek.*” Az igazságügy-miniszter ezentúl ide sorolta még a felügyeleti tájékoztató útmutatásait, a felügyeleti tájékoztatókat. Molnár Erik hozzátette, hogy a minisztérium „*fegyelmi eljárás kezdeményezése*” útján is „*gondoskodik a törvény és a jogszabályok alkalmazásának biztosításáról.*”³⁶

A bírói státusz egy államigazgatási tisztviselő szintjére süllyedt. A bírákat szinte mindegyik párt, illetve állami vezető utasíthatta.³⁷ (Sokszor telefonon vagy személyes találkozások során.) Az utasítások egészen konkrétak voltak. Pl. a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének titkársága 1949. június 28-án az alábbi utasítást adta: „*...a jövő héten tárgyalja le a NOT³⁸ a Mindszenty ügyet és hozzon helybenhagyó ítéletet.*”³⁹

A bíróságokhoz folyamatosan érkeztek a bizalmas, illetve titkos utasítások, sőt minisztériumi főosztályi leiratok, főosztályvezetői, miniszterhelyettesi utasítások, miniszteri tájékoztatók, valamint ún. felügyeleti tájékoztatók.⁴⁰ Emellett az Államvédelmi Osztály, majd az Államvédelmi Hatóság is felügyelte a bíróságok tevékenységét. A bírói ítéletet még a kihirdetésük előtt meg kellett küldeni a politikai rendőrség illetékes osztályának. Jáhner-Bakos Mihály⁴¹ aki a Nagy Imre-ügy idején az LB elnöki tisztét töltötte be, Kádár János hátsó szomszédjaként kapta a kerítés mellől az instrukciókat.⁴²

A megyei bíróságok elnökei hetente, 1953. szeptember 23-tól félhavonta kötelesek voltak jelentést készíteni az Igazságügyi Minisztériumnak. A jelentésben közölni kellett a vádlottak személyi adatait, ezen belül kiemelten az „*osztály helyzetét*”, a tényállást, az ítéleti rendelkezést stb. Különös fontosságot tanúsítottak a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknek, a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásával, a hivatalos személy elleni erőszakkal, a magzatelhajtási, az igazgatási és a munkafegyelmet sértő

Dr. Szilbereky Jenő megválasztott elnök beiktatása a Legfelsőbb Bíróság elnöki székébe (1980. július 2.)⁴⁵

cselekményekkel összefüggő ügyeknek. A párt- és a tanácsi funkcionáriusok elleni erőszak, a fegyverrejtegetés, az üzemi balesetek stb. ügyekben indított perekről is tájékoztatót kellett küldeni.

Be kellett számolni ezen túl még a bíróság működéséről, a bírák hangulatáról, bírósági értekezletekről, esetleges fegyelemsértésekről is.⁴³ A beszámolókra – rendszerint egy főosztályvezető aláírásával – negyven-ötven oldalas „válaszok” érkeztek, amelyekben kitértek egyes konkrét ügyekben elkövetett „hibákra” is.⁴⁴

Az 1960-as évektől a minisztériumi utasítások egyre általánosabbá váltak, és egyre kevésbé szóltak bele egy-egy konkrét ügy elbírálásába. A korabeli hivatalos ideológia szerint ezeket az iránymutatásokat „jogpolitikai irányításnak” nevezték. A „jogpolitikáról” pedig úgy nyilatkoztak, mint a politika egyik ágáról.

A magyar bíróságok az 1970–1980-as években viszonyérték függetlenségük egy részét, mindeközben tekintélyük csökkent, és munkafeltételeik egyre rosszab-

bak lettek. A tárgyalótermek elrendezése, berendezése nem volt méltó az igazságszolgáltatáshoz. Pl. a tárgyaláson lócára és padra ültették le a vádlottakat, de a bírókat is.⁴⁶

A jogszociológiával foglalkozó jogtudós, Kulcsár Kálmán így nyilatkozott a bíróságok helyzetéről: „...a bíróság egyike a legrosszabb körülmények között dolgozó, legrosszabbul fizetett hivatalnokoknak.”⁴⁷

Az Igazságügyi Minisztérium Tudományos Tájékoztatói Főosztályának kutatási anyaga is lesújtó véleményt fogalmazott meg: „Az egyetem elvégzése után a kontraszelektációs folyamat a bírói pálya tekintetében sajátosan alakul, hiszen – anyagi okok miatt – gyakran csak a szerényebb képességű végzősök helyezkednek el a bíróságokon, illetőleg azok, akik az egyik legmagasabb szintű szaktudást garantáló fogalmazói időszakot átmeneti megoldásként választják.”⁴⁸

A bírói tekintély lesüllyesztése megmutatkozott az öltözködésben és a viselkedéskultúrában is.⁴⁹

Jegyzetek

¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Magyar Állam-és Jogi történeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-8576-7961

² Idézi Ejdelman, Natan: *Forradalom? Felülről?* Budapest, 1989, Maecenas Könyvkiadó, 112. p. /Téka./

³ David, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei: Összehasonlító jog.* Budapest, 1977, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 216. p.

⁴ Lenin, V. I.: „A bíróság az államigazgatás egyik sajátos feladatát látja el.” In Lenin Összes Művei, 1952, Budapest, Szikra Könyvkiadó, 27. k. 261. p.

⁵ Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben.* Budapest, 2003, Osiris Könyvkiadó, 224. p.

⁶ Varga János: A miskolci népitélet. *Medvetánc*, 1986/2–3. 293. p.; Győri Szabó Róbert: Zsidóság és kommunizmus a Kádár korszakban. I–III. *Valóság*, 2008/3–5. 58. p.; Standeisky Éva: A miskolci pogrom, ahogy Rákosiék látták. In *Társadalmi Szemle*, 1990/11. 78. p.; Standeisky Éva: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban. In *Századok*, 1992/2. 284. p.; Kende Tamás: *Lincselés előtt és után. Antiszemitizmus és közvélemény Miskolcon 1946-ban. Dimenziók*, 1993/1–2. 75. p.; Vörös Éva:

- Kunmadaras – Újabb adalékok a pogrom történetéhez. *Múlt és Jövő*, 1994/4. 69. p.
- 7 Palasik Mária: *Félelemben zárt múlt – Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó, 248. p.
- 8 Barta László – Virágos István: *A Lakos-gyilkosság*. Szentes, 1992, Szentes Önkormányzat, Polgármesteri Hivatal.
- 9 Kahler Frigyes: (szerk.): *Sortűzek 1956*. Lakitelek, 1993–1994, Antológia Kiadó és Nyomda, I–III. k.
- 10 Berend György: *A népbíráskodás*. Szeged 1948, 15. p. /Acta Universitatis Szegediensis. Sectio juridico-politica; 3./; Moór Gyula: *Népbíró és eskütétel*. In *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Budapest, 1947, Révai; Lukács Tibor: *A magyar népbírói jog és a népbíráskodás (1945–1950)*. Budapest, 1979, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Kovács Kálmán: *A népbíráskodás egyes kérdései*. In *Jogtörténeti Tanulmányok*. I. k. Budapest, 1966, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 252. p.
- 11 Major Ákos (1908–1987) hadbíró, a Budapesti Népbírók és a Népbíráskodás Országos Tanácsa elnöke. Major Tamás színész testvérbátyja. Major Ákost azért nem vonták felelősségre az 1945 előtti tevékenységéért, mert mindenben Rákosi Mátyás utasításait követte.
- 12 Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Budapest, 1988, Minerva Kiadó, 160. p.; Gosztonyi Péter: *A magyar Golgota. A politikai megtorlások zlatos története*. Budapest, 1993, 48. p.
- 13 Horváth Attila: *A büntetőjog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában, különös tekintettel a koncepciósi perekre*. In *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Szerkesztette: Mezey Barna, Révész T. Mihály. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó, 193–224. p., Horváth Attila: *Büntető eljárásjog, különös tekintettel a koncepciósi perekre a szovjet típusú diktatúra időszakában*. In Hack Péter – Koósé Mohácsi Barbara (szerk.): *Emberek őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 23–42. p.
- 14 <http://www.archivnet.hu/szalay-jozsef-hivatali-eskuteteli-okmánya>
- 15 Vö. az 1957. január 15-én életbe lépő 1957. évi 4. sz. tvr.
- 16 Nagy Imre és társai perében az egyik népbíró egyértelműen elfogult volt, hiszen férje a Köztársaság térnél halt meg.
- 17 Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, 2001, Hamvas Intézet, 118. p.; Kiszely Gábor: *Állambiztonság (1956–1990)*. Budapest, 2001, Korona.
- 18 *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Főszerk.: Solt Pál. Budapest, 1992. I. k. 300–305, 351–361, 434–435, 515–523. p.
- 19 Csernok Gyula: *A bírói függetlenség. Valóság*, 1988/6. 37. p.
- 20 A „Legfelsőbb Bíróság” elnevezés ellentétes a magyar nyelvtan szabályaival. Helyesen Legfőbb Bíróság lenne, de amikor az orosz terminológiát lefordították magyarra, nem „vették észre” a hibát.
- 21 Jankó Péter (1907–1955) a Legfőbb Bíróságon formálisan csak másodalelnök volt, de 1953-ig, elnök nem lévén, ténylegesen ő volt a legfőbb vezető. A felelősségre vonástól való félelmében öngyilkos lett.
- 22 Major 1988, i. m. 440. p.
- 23 A Népköztársaság Elnöki Tanácsa kinevezési jogkörének formalitására jellemző, hogy dr. Lee Tibor már egy hete a Legfelsőbb Bíróságon dolgozott, amikor „megválasztották”. Lásd Zinner Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Budapest, 2005, 23. p.
- 24 Kulcsár Kálmán: *A népi ülnök részvétele a bírói ítélezésben*. Budapest, 1971, MTA Áll. és Jogtudományi Intézet, 80. p.; Kulcsár Kálmán: *A népi ülnökök részvétele a bírói döntésben*. In *Állam- és Jogtudomány*, 1971/1. 3. p.
- 25 Major Ákos visszaemlékezésében leírta, hogy a Budapesti Tábla elnökévé egy lukasztós kalauzt neveztek ki, akinek a székfoglaló beszéde így hangzott: „Tisztelt bírák és ügyészségek! A nagygyűlést ezennel berekesztem!”, majd melegen kezét rázott a Csepelről érkezett új párttitkárral. Lásd Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Budapest, 1988, Minerva Kiadó, 395. p.
- 26 Zinner Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban, 1918–1962*. Budapest, 2005, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 97. p.
- 27 A doktori címet az 1956. évi 11. sz. tvr. állította vissza. A szakvizsgázás bevált módját azonban csak 1977-ben állították helyre.
- 28 Loss Sándor: *Rendhagyó jogászképzés az ötvenes években. A Bírói és Államügyési Akadémia (1948–1953)*. In *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica. Sectio Juridica et Politica. Tomus XI. Jubileumi kötet a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulója alkalmából*. Selmecbánya–Miskolc, 1955, 95. p.
- 29 A bírósági körökben csak „guillotine-törvénynek” hívták az 1948. évi XXII. tv-t.
- 30 Szabó Imre: *Ismét a bírói függetlenségről*. In *Állam- és Jogtudomány*, 1987–88/1–2. 3. p.
- 31 Ries István (1885–1953): ügyvéd, szociáldemokrata politikus, igazságügy-miniszter. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy néhány hónappal később az Államvédelmi Hatóság emberei letartóztatták és agyonverték.
- 32 Solt Pál (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Budapest, 1994, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó., 3. k. 314. p.
- 33 Jankó Péter: *A büntető ítélezés helyes irányvonala az új szakaszban*. In *Magyar Jog*, 1954/3. 68. p.
- 34 Idézi: Révai Valéria: (szerk.): *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. (Budapest, 1991, Zrínyi Kiadó Új Magyarország, 10. p.
- 35 Molnár Erik (1894–1966): jogász, történész, filozófus, kommunista politikus, az MTA tagja, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója. Népjóléti, tájékoztatói, külügy- és igazságügy-miniszter. Szovjet nagykövet, majd a Legfelsőbb Bíróság elnöke.
- 36 Idézi Kahler Frigyes: *Szemtől szembe a múlttal. Válogatott írások*. Budapest, 1999, Kairosz Katolikus Szerkesztők, Kiadók, Kiadványszerkesztők Egyesülete, 8. p.
- 37 Még az 1960-as években is előfordult, hogy egy rendőr százados utasította a Legfelsőbb Bíróság elnökét bizonyos iratok átadására.
- 38 NOT= Népbíráskodás Országos Tanácsa.
- 39 Idézi: *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Szerk.: Révai Valéria. Budapest, 1991, 52. p.
- 40 Új Magyar Központi Levéltár. XIX. E. 1.s.265.d.-203/1955. szám.
- 41 Jáhner-Bakos Mihály (1912) munkás, műszaki tisztviselő, katona. 1958-tól, miután leszerelt 1963-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke.
- 42 nol.hu/archivum/archiv-366666-180713
- 43 Kahler Frigyes: *Szemtől szembe a múlttal. Válogatott írások*. Budapest, 1999, Kairosz Katolikus Szerkesztők, Kiadók, Kiadványszerkesztők Egyesülete, 13. p.
- 44 Kónyáné Kutruicz Katalin „Kérem nevezettek szabadon bocsátásuk esetén hatóságomhoz visszakísértetni.” In *Büntetőjogi Tanulmányok*. 3. Veszprém, 2002, 112. p.
- 45 MNL-OL-XX-5-a-1980. El. II. B. 1/2 A Legfelsőbb Bíróság 1980. július 2-i teljes ülése, Fényképek
- 46 Solt Pál: (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Budapest, 1993, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, II. k. 785. p.
- 47 Kulcsár Kálmán: *A jog szerepe a társadalmi választásokban, a jog változása*. In Petrik Ferenc [szerk.]: *Jog és törvényesség*. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 332. p.
- 48 Palkovics Éva: (szerk.): *Tanulmányok az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről*. Budapest, 1988, IM Büntetésvégrehajtás Nyomda, 62. p.
- 49 Kengyel Miklós: *Megszólítási kultúra a tárgyalóteremben a nyolcvanas években*. In *A 60 éves Horányi Özséb tiszteletére. Janus*, X. Pécs, 2002, 148. p.; Kengyel Miklós: *Talárban és talár nélkül. Öltözködéskultúra a tárgyalóteremben*. In *Bírák Lapja*, 1993/3–4. 3. p.; Csernok Gyula: *A bírói magatartás és hivatástudat*. In *Jogász szövetségi értekezések*, Budapest, 1986, MJSZ, 5. p.

LEGYEN EZ AZ ÉPÜLET MINDENKOR AZ IGAZSÁG TEMPLOMA Szerkesztette: Szilágyiné Dr. Karsai Andrea

A kötetben szereplő tanulmányok áttekintik a város és a bíraskodás történetét az Ítéltábla felállításáig, a közzétett források pedig a város előjáróinak, törvényhatósági bizottságának, a vármegyei küldöttek arra irányuló küzdelmét, hogy Debrecen ítéltáblai helyszín lehessen. A két – látszólag különálló – rész teljes egységet alkot. Nagyszerű ívben rajzolódik ki az út a szabad királyi város ítélkezési jogától elindulva a Királyi Ítéltábla épületének ünnepélyes átadásáig. A könyv a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának eredeti dokumentumai alapján mutatja be Debrecen városának – élén Simonffy Imre polgármesterrel – a Királyi Ítéltábla felállításáért vívott küzdelmét.

ISBN 978 963 12 4874 6 – Debreceni Ítéltábla, 2016, 70 p.

I. A bírósági szervezet a rendszerváltozás után

1. Az 1989. évi Alkotmánymódosítás

A rendszerváltoztatás kezdetét jelző alkotmánymódosítás (1989. évi XXXI. törvény) a bírósági szervezetet érintetlenül hagyta.¹ Ugyanakkor lényegesen változtak a bírák jogállására és a Legfelsőbb Bíróság elnökére vonatkozó szabályok. Ezek közül mint az egyik legfontosabbat emeljük ki, hogy a hivatásos bírákat a továbbiakban nem az Elnöki Tanács választotta meg, hanem a köztársasági elnök nevezte ki [Alk. 48. § (2) bek.].² A köztársasági elnök hatáskörébe került a Legfelsőbb Bíróság elnökére történő *javaslattétel* is, de a választás továbbra is az Országgyűlés hatáskörében maradt [Alk. 48. § (1) bek.]. A módosított Alkotmány deklarálta a bírák elmozdíthatatlanságát,³ és kimondta azt, hogy a bírák nem lehetnek tagjai pártoknak, és politikai tevékenységet nem folytathatnak [Alk. 50. § (3) bek.]. Az a kitétel, miszerint a Magyar [Nép]köztársaság bíróságai védik és biztosítják az állami, gazdasági és társadalmi rendet, az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit, büntetik a bűncselekmények elkövetőit, kiegészült azzal, hogy a bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét [Alk. 50. § (1) bek.], megnyitva ezzel az utat a *közigazgatási bíraskodás* előtt.

2. A háromszintű szervezet fenntartása 1997-ig

A rendszerváltozás a magyar bírósági szervezet felépítését lényegesen nem érintette. Hiába merült fel a nyolcvanas évek végén a történelmi modellhez való visszatérés gondolata,⁴ a bírósági szervezet átalakítása a vártól nagyobb akadályokba ütközött. 1989 és 1997 között a bírósági szervezetet érintő *legfontosabb változás* a katonai bíróságok megszüntetése volt (1991. évi LVI. törvény). Feladatkörüket a rendes bíróságokon működő katonai tanácsok vették át.

Kengyel Miklós

A jelenkori bírósági rendszer történeti értékei

Alig egy hónappal az alkotmány módosítása után az 1989. évi XLII. törvény átszabta a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvényt. A 11 szakaszt érintő módosítás célja az alkotmány és a Bsz. rendelkezései közötti összhang megteremtése volt. A törvény az alkotmánynál részletesebben szabályozta a bírák jogállását és a Legfelsőbb Bíróság elnökének a választását, pótolva azt az Alkotmányból hiányzó kitéletet, miszerint a választás hat évre történik. „Ez utóbbi rendelkezés indoka, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökének választása elkülönüljön az országgyűlési választások időpontjától, ugyanis ez a megoldás jobban megfelel az államhatalmi ágak megosztása elméletének” – olvasható a törvény indokolásában. A rendszerváltozással megszűnt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, amelynek a bírósági szervezettel kapcsolatos feladatait az Országgyűlés vette át. Erre tekintettel módosult a Bsz. 15. § (2) bekezdése: „A bíróság szervezése, összevonása, megszüntetése és illetékességi területének megállapítása az Országgyűlés hatáskörébe tartozik.” Az 1989. évi XLII. törvény „kezdeti lépésként” megszüntette az igazságügyminiszternek a bíróságok szakmai tevékenységével összefüggő jogosítványait, csak a bíróságok igazgatásával kapcsolatos hatáskört hagyta meg a részére, ami a jogállamiság, a bírói függetlenség minél teljesebb kiépítése szempontjából *garanciális jelentőségű* volt.⁵

3. A bírósági szervezetet érintő törvények 1990 és 1994 között

A törvényalkotás nyitánya az 1990. évi LXXX. törvény volt, amely tizenkét helyi bíróság és egy kerületi bíróság felállításáról döntött. Az 1984. január 1. napjától helyi bíróságoknak nevezett járásbíróságok száma a nyolcvanas években rohamos csökkenésnek indult, mivel a kisebb bíróságok összevonásával igyekeztek enyhíteni a bírósági szervezet nyomasztó személyi és tárgyi hiányosságain. A nyolcvanas évek végére az eredetileg mintegy százötven járásbíróságból álló helyi bírósági szervezet a kétharmadára zsugorodott össze.⁶ Az 1990. évi LXXX. törvény a tizenhárom új bíróság felállításával a helyi bírósági szervezet veszedelmes összezsugorodását állította meg.

Az 1990. évi LXXXV. törvénynek egy akut problémát kellett megoldania. A módosított Alkotmány 46. §-a alapján a bíróságok – főszabályként – továbbra is hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítéeltek. Az 1985-ben választott⁷ népi ülnökök öt évre szóló megbízatása ugyan lejárt, de azt az Országgyűlés az 1990. évi LXVI. törvénnyel december 31-ig meghosszabbította. A népi ülnökök újraválasztását nem lehetett tovább halogatni, de a választáshoz módosítani kellett a Bsz. 74. §-át. Ugyanez a törvény a Pp. 12. § (1) bekezdésének módosításával korlátozta a népi ülnökök részvételét a polgári perekben. Az indoklás szerint erre azokban az ügycsoportokban került sor, „ahol az ülnökbíráskodás formális jellegét az ítéelkezési gyakorlat igazolta”. Az 1990. évi LXXXV. „a népi ülnöki rendszer átalakításáig vagy esetleges megszüntetéséig” kívánta biztosítani a népi ülnökök részvételét az ítéelkezésben.

1990–1997 között a legfontosabb bírósági szervezeti változtatást az 1991. évi LVI. törvény hajtotta végre. Megszüntette a katonai bírósági szervezetet, mert az „a jogfejlődésünk irányára tekintettel jelenlegi formájában nem tartható fenn”. A katonai büntetőeljárásra tartozó ügyek elbírálására az egységes bírósági szervezetbe beépülő *katonai tanácsok* jöttek létre

Alig két héttel később fogadta el az Országgyűlés a Bsz. módosításáról szóló újabb törvényt. Az 1991. évi LXVII. törvény indoklása szerint „a korszerű és hatékony igazságszolgáltatás megteremtésének első lépéseit a rendszerváltás óta eltelt viszonylag rövid idő alatt sikerült megtenni. [...] A megváltozott társadalmi, politikai feltételekhez igazodó, új bírósági szervezet kialakítása hosszabb időt vesz igénybe.” A törvény a bírói testületek jogkörének a szabályozásával, valamint az Országos Bírói Tanács (Bsz. 51/A. §) felállításával jelentős lépést tett az *önálló bírói hatalom*, valamint a *bírói függetlenség* megerősítésének az irányába. A törvény olyan intézményekkel „kísérletezett”, amelyek „a végső formájukat csak az új bírósági fórumrendszer kiépülésével és a bíróságokról szóló új törvény megalkotásával érhetik majd el”.

1992-ben, majd 1993-ban összesen öt új helyi bíróság létesült. Ezzel a helyi (városi, kerületi) bíróságok száma 111-re emelkedett.⁸

Az 1993. évi XCI. törvény a Bsz. módosításával összhangot teremtett az új Munka Törvénykönyvével és a köztisztviselők jogállását szabályozó 1992. évi XXIII. törvénnyel.

4. A korszak rövid értékelése

Az 1993. évi XCI. törvénnyel lezárult az első szabadon választott Országgyűlés által alkotott azon törvények sora, amelyek megteremtették az alkotmány és a bíróságokról szóló törvény közötti összhangot. Annak ellenére, hogy a bírósági szervezet gyökeres átalakítására (négy szintű bírósági szervezet, közigazgatási bíráskodás) vonatkozó nagyívű elképzelések nem valósulhattak meg, csupán kisebb korrekciók történtek, a rendszerváltoztatás utáni első törvényhozási ciklust nem nevezhetjük eredménytelennek vagy sikertelennek. Az alkotmány és a Bsz. módosítása hozzájárult az államhatalmi ágak teljes szétválasztásához és az önálló bírói hatalom megteremtéséhez. Rendeződött a bírák jogállása, és erősödtek a bírói függetlenség és a bírói öngazgatás intézményes garanciái. Mindez jó alapja volt a második törvényhozási ciklusban végrehajtott átfogó bírósági szervezeti reformnak.

II. Az első bírósági szervezeti reform

1. A reform megvalósítása

Az igazságszolgáltatás nagyszabású átalakításának a terve a kilencvenes évek közepére készült el. A kormány 1996 őszén fogadta el a bírósági reform koncepcióját.⁹ Az Országgyűlés 1997 nyarán megteremtette a négy szintű bírósági szervezet, az új jogegységi eljárás és a végrehajtó hatalomtól független bírói öngazgatás *alkotmányos alapjait*.

Az alkotmány módosítását követően az Országgyűlés elfogadta a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvényt, a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 1997. évi LXVII. törvényt, az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonyáról szóló 1997. évi LXVIII. törvényt, valamint az ítélőtáblák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 1997. évi LXIX. törvényt. A felsorolt törvények és az alkotmánynak a bírósági szervezetre vonatkozó új rendelkezései 1997. október 1. napján léptek hatályba.

2. Az 1997. évi alkotmánymódosítás

A négy szintű bírósági szervezet megteremtéséhez módosítani kellett az Alk. 45. § (1) bekezdését. A bíróságok felsorolása kibővült az *ítélőtáblákkal*, ami paradox módon az 1949. augusztus 20-tól 1950. december 9-ig tartó állapot visszaállítását jelentette, amikor az alkotmány 36. §-ában még *felsőbíróóságok* elnevezéssel szerepeltek. A felsorolás a helyi bíróságokkal együtt a munkaügyi bíróságokat is nevesítette, ami azt jelentette, hogy a különbíróisági jelle-

gük alkotmányos értelemben megszűnt.¹⁰ Ugyanakkor az alkotmány továbbra is lehetővé tette azt, hogy törvény az ügyek meghatározott csoportjára nézve külön bíróságot létesítsen.

A *társasbíráskodás elvét*, amely 1949 óta szerepel a magyar alkotmányban, az 1997. évi módosítás is fenntartotta. Az Alk. 46. § (1) bekezdése szerint a bíróság – ha a törvény másképpen nem rendelkezik – tanácsban ítélezik. A módosított alkotmányszöveg azonban szakított a „népi ülnök” kifejezéssel, ehelyett „nem hivatásos bíróról” tett említést, akik törvényben meghatározott ügyekben és módon vesznek részt az ítélezésben, de egyesbíróként és a tanács elnökeként csak hivatásos bíró járhat el. A nem hivatásos bírót a bíróságok szervezeteről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény (továbbiakban: Bszi.) változatlanul *ülnöknek* nevezte, akinek az ítélezésben a hivatásos bíróval azonos jogai és kötelezettségei vannak.¹¹

Az 1997. évi alkotmánymódosítás során a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítását a *jogegységi eljárás* váltotta fel. Az Alk. 47. § (2) bekezdése szerint a Legfelsőbb Bíróság biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, jogegységi határozatai a bíróságokra kötelezőek. Ez a megoldás egyben visszatérést jelentett a magyar jogfejlődés hagyományaihoz is, mivel az elvi irányítás 1949. évi bevezetését¹² megelőzően a Kúria jogegységi döntéseit a bíróságok kötelesek voltak követni.¹³ A jogegységi eljárás részletes szabályai a Bszi. 27–33. §-aiba kerültek.¹⁴

Az első igazságügyi reform két leglényegesebb változtatása négy szintű bírósági szervezet visszaállítása, valamint a – bírósági önigazgatást megvalósító – Országos Igazságszolgáltatási Tanács felállítása volt. Az alkotmánymódosításhoz fűzött indokolás szerint: „A bírói függetlenség egyik alapvető biztosítója az, ha a bíróságok igazgatásának olyan rendszere működik, amely a politikailag semleges bírói hatalmat elkülöníti a törvényhozó és végrehajtó hatalomtól. A törvény szerint ezért megszűnnek a végrehajtó hatalmat képviselő igazságügyminiszternek a bíróságok igazgatásával kapcsolatos jogosítványai, és létrejön az igazságügyi irányítást ellátó legfőbb szerv: az Országos Igazságszolgáltatási Tanács.”¹⁵ Ezzel „olyan szervezeti változások léptek hatályba a magyar bírósági rendszerben, amelyek alapjaiban változtatták meg a hatalmi ágak közötti viszonyokat, új, hazai előzmények nélküli központi igazgatási struktúrát építettek az alkotmányos rendszerbe. [...] A jogalkotó számos e modellből következő veszélyre nem volt tekintettel, nem számolt a teljes belső igazgatásra jellemző, a nemzetközi szakirodalomban egyértelműen feltárt diszfunkciókkal.”¹⁶

3. A négy szintű bírósági szervezet visszaállításának indokai

A bírósági szervezet átalakítása a rendszerváltoztatás óta napirenden szereplő kérdés volt. Az Igazságügyi Minisztérium 14.091/1996. szám alatt közzétett koncepcióját megelőzően, majd azt követően politikusok, bírák, jogtudósok fejtették ki a véleményüket az igazságügyi reformról. Közülük – mint leginkább autentikusát – *Solt*

Pál véleményét idézzük, aki 1990 és 2002 között a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt. „A bírósági szervezet strukturális átalakításának kétségtelenül jelentős – ám különösen publicisztikai szinten, a reformot egységes egészként felfogó szemléletet megbontva – túlhangsúlyozott része a negyedik ítélezési szint az ítéletábrák létrehozása. [...] Az ítéletábra létrehozásával szüntethető meg a Legfelsőbb Bíróság *jelenlegi* másodfokú hatásköre, amely előfeltétele a Legfelsőbb Bíróság jogállami követelményeknek megfelelő olyan legfőbb bírói fórummá alakításának, amely nem a ténykérdések, hanem jogkérdések elbírálásával, illetve a bírói jogalkalmazás egységének a biztosításával foglalkozik.”¹⁷ Az 1997. évi Bszi. miniszteri indokolása mindezt megtoldotta azzal, hogy a „háromszintű bírósági rendszer nem enged kellő mozgásteret az eljárásjogoknak a hatáskörök ésszerűbb telepítésére, a jogorvoslati rendszer differenciált szabályozására. Az új bírósági szervezeti szint létrehozásának egyik célja az általános hatáskörű helyi bíróságok leterheltségének csökkentése, ami az ítélezés időszerűségének javulását, a pertartamok csökkenését eredményezheti azáltal, hogy a helyi bíróságok ügyeinek egy része a megyei bíróságok első fokú hatáskörébe kerül.”

4. Az ítéletábrák felállítása

Az ítéletábrák székhelyének és illetékességi területének meghatározását az 1997. évi Bszi. külön törvény hatáskörébe utalta (22. §). A bírósági szervezeti törvénnyel egy napon (július 8-án) elfogadott 1997. évi LXIX. törvény *öt ítéletábra* felállítását rendelte el azzal, hogy három ítéletábra 1999. január 1. napján, további két táblabíróság pedig 2003. január 1. napján kezdi meg a működését. Az ítéletábrák székhelyét és illetékességi területét a bíróságok ügyforgalmi adatai, a bírói utánpótlás biztosíthatósága, illetve Magyarország földrajzi adottságai alapján határozták meg. Így esett a választás a Főváros mellett Pécsre és Szegedre,¹⁸ illetve Győrré és Debrecenre.

Habár az előkészületek megtörténtek, a rajtpisztoló mégsem dördülhetett el 1999. január 1. napján. Az új kormány 1998 őszén a halasztás mellett döntött, mivel nem látta biztosítottak, hogy „az egyes bíróságok, bírósági szintek létszám-, eszköz- és épületigénye megfelelően került-e felmérésre, illetőleg a rendelkezésre álló költségvetési eszközök felhasználása a szükségletekkel arányosan történik-e. Erre tekintettel az ítéletábrák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 1997. évi LXIX. törvény hatályon kívül helyezését, valamint az 1997. évi LXXII. törvény ítéletábrákkal kapcsolatos rendelkezéseinek a módosítását kezdeményezte.

Az Országgyűlés az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyes törvények módosításáról szóló 1998. évi LXXI. törvényben az ítéletábrákkal összefüggő rendelkezések hatálybalépését elhalasztotta, egyben határozatot hozott az ítéletábrák és a fellebbviteli főügyészségek felállításával kapcsolatos feladatokról. Ebben felkérte a Kormányt arra, hogy 1999. június 30-ig nyújtson be törvényjavaslatot az Országgyűléshez.¹⁹

A Kormány az Országos Igazságszolgáltatási Tanáccsal egyeztetve olyan törvényjavaslatot nyújtott be, amelyben egy ítélőtábla felállítását, valamint hét – az igazságszolgáltatás működését érintő – törvény módosítását kezdeményezte. Az Országgyűlés által elfogadott újabb „igazságügyi reformcsomag”, az 1999. évi CX. törvény 1. §-a szerint a bírósági szervezet részeként, törvényben meghatározott feladatok ellátására 2003. január 1. napjától *Országos Itélőtábla* kezdi meg a működését. A törvény indokolása szerint a várható ügyforgalom, valamint az igazságszolgáltatás gazdaságos működtetése jelenleg egy ítélőtábla felállítását indokolja.²⁰

2003. január 1. napján mégsem egy, hanem *három* ítélőtábla kezdte meg a működését. Az Alkotmánybíróság ugyanis a 49/2001. (XI. 22.) AB határozatában megállapította azt, hogy az Országgyűlés *mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet* idézett elő azzal, hogy az 1999. évi CX. törvényben nem írta elő több ítélőtábla létrehozását a bírósági szervezeten belül.²¹ Az Alkotmánybíróság döntésében felhívta az Országgyűlést, hogy a fennálló alkotmányellenes helyzetet 2002. december 31-ig szüntesse meg.

Az ítélőtáblák felállításával kapcsolatos bizonytalanságnak a 2002. évi XXII. törvény vetett véget, amelyet a megalakulása után alig másfél hónappal alkotott meg az új Országgyűlés. Ennek megfelelően a Fővárosi Itélőtábla, a Szegedi Itélőtábla és a Pécsi Itélőtábla 2003. július 1. napján, míg a Debreceni Itélőtábla és a Győri Itélőtábla 2005. január 1. napján kezdték meg tényleges működésüket.

5. Az 1997. évi reform történeti értékei

A bírósági szervezet négyszintűvé alakítása megfelelt a magyar jogfejlődés hagyományainak. 1890-ig a Magyar Királyi Kúria részenként még csak két ítélőtábla működött Magyarországon, az egyik Budapesten, a másik Marosvásárhelyen.²² Az 1890. évi XXV. törvénycikk 11 királyi ítélőtábla létesítéséről határozott. Székhelyük és illetékeségi területük alapján Magyarország egy-egy jellegzetes régióját testesítették meg. Az ítélőtáblák társadalmi és gazdasági szempontból olyan kiemelkedő jelentőségű városokba kerültek, mint Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged és Temesvár.²³

A Királyi Itélőtábla hatáskörében az 1883. évi VI. és főleg az 1893. évi XVIII. törvénycikkek idéztek elő változást. Az első annyiban, amennyiben bizonyos csekélyebb fontosságú, a királyi járásbírók hatásköréhez tartozó bűnesetekben (könnyű testi sértés vétsége, pusztá pénzbüntetéssel büntetendő becsületérvés vétsége és néhány kihágás) a királyi törvényszékek mint másodfokú, a királyi ítélőtábla mint *harmadfokú bíróság* jártak el. Míg a második törvény a sommás eljárás alá tartozó polgári perekben a fellebbezési bíraskodást kizárólag a királyi törvényszékekre ruházta át, s a királyi tábla csak a törvényszéknek mint fellebbezési bíróságnak az ítélete ellen mint *felülvizsgálati bíróság* jár el azokban a perekben, amelyekben a per tárgyának értéke 500 forintot meg nem haladta.²⁴

A trianoni országvesztés következtében Magyarország az eredeti területének a harmadára (*36,5%-ára*) zsugorodott össze, s 64 vármegyéjéből mindössze 25 maradt. Hasonló méretű veszteséget szenvedett el a magyar bírósági szervezet is, amelyet a kiegyezés után egy közel 300 ezer km² alapterületű országra méreteztek. A 11 királyi ítélőtáblából mindössze 5 maradt, 6 királyi ítélőtábla székhelye (Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pozsony, Temesvár) a határokon túlra került.

Az 1938-tól 1941-ig tartó területgyarapodás következtében az ország területe – összesen 78 987 km² visszacsatolásával – csaknem megduplázódott, ami hasonló méretű növekedést idézett elő a bírósági szervezetben is. Négy olyan város került magyar fennhatóság alá, ahol korábban királyi ítélőtábla működött (Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad); de ez nem járt együtt az ítélőtáblai kerületek teljes visszaállításával, 1944 őszén a front elérte az országot, és a visszacsatolt területeken megszűnt a magyar igazságszolgáltatás.

A régi magyar bírósági szervezet szétverése a negyvenes évek végén kezdődött el. Nyitánya az 1949. évi XI. törvény volt, amely a büntetőeljárásban „egyszerűsítette” a fellebbvitelt, azaz kiiktatta a harmadfokú eljárás lehetőségét. Így aztán hiába szerepelt az 1949. évi alkotmány 36. § (1) bekezdésében a „felsőbíróság” kifejezés, a négyszintű igazságszolgáltatás napjai meg voltak számlálva. A történelmi hangulatot árasztó, patinás magyar kifejezések helyébe a szovjet igazságügyi terminológia fordításaként az ötvenes évek sablonja lépett. (Így lett a Kúriából Legfelsőbb Bíróság, a koronaügyészből legfőbb ügyész, az ítélőtáblából felsőbíróság, a törvényszékből pedig megyei bíróság.) A bírósági szervezet átalakításához a továbbiakban már törvényre sem volt szükség. A bíróságok és az ügyészségek elnevezését törvényerejű rendelet változtatta meg.²⁵ 1950. évi IV. törvény módosította az Alkotmánynak a bírósági szervezetre vonatkozó rendelkezéseit, és kimondta a „felsőbíróságok és államügyészségek” 1950. december 31. napjával történő megszüntetését. Ezzel kialakult a magyar bírósági szervezet szocialista modellje, amelyhez már csak a megfelelő eljárási szabályokat kellett hozzáilleszteni. Ez nyomban meg is kezdődött a bírósági hatáskörök és a polgári fellebbviteli szabályokat módosító 1950. évi 46. számú törvényerejű rendelettel.

III. A második bírósági szervezeti reform

1. A reform megvalósítása

A bírósági szervezetet ért kritikák hatására²⁷ már 2011 tavaszán hatályba léptek a hatékonyabb működést és az eljárások gyorsítását szolgáló módosítások. Az Alaptörvény 25–28. cikke lerakta a bírósági rendszer átalakításának alkotmányos alapjait. A reform két sarkalatos törvényben, a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvényben (Bsz.), valamint a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló CLXII. törvényben (Bjt.) teljessé vált ki. A reform súlypontja a bíróságok *központi igazga-*

tásának az átalakítására esett. A Bszi. a kiszámítható és időszerű igazságszolgáltatás érdekében új alapokra helyezte a bíróságok központi igazgatását, amikor a megszüntetett Országos Igazságszolgáltatási Tanács jogköreit az Országos Bírósági Hivatal elnökére mint egyszemélyi felelős vezetőre ruházta (Bszi. 76. §). A törvény elválasztotta egymástól a Kúria elnökének és a bírósági igazgatás vezetőjének a pozícióját. Az Alaptörvény 25. cikke szerint a bíróságok igazgatásában a bírói önkormányzati szervek is közreműködnek. A 15 tagú Országos Bírói Tanács, amelynek az élén a Kúria elnöke áll, felügyeleti és véleményező funkciót lát el (Bszi. 103. §).

A Bszi. a bíróságok működésének *alapelveit* (Bszi. 1–15. §) és a bírósági szervezet *alapjait* (Bszi. 16–24. §) csak az Alaptörvényhez való hozzáigazítás mértékében változtatta meg.

2. A bírósági szervezet felépítése

Az Alaptörvény annak a kimondásával, hogy „a bírósági szervezet többszintű”, nyitva hagyta a bírósági hierarchia kérdését, de a Bszi. nem kívánt a négyszintű szerkezettől eltérni. Az egyes bírósági szintek elnevezésének a megváltoz-

Az ítéltáblák illetékességi területe 1914-ben

A kir. ítéltáblák illetékességi területe 1920 és 1940 között

I. budapesti kir. ítéltábla

Balassagyarmati kir. törvényszék
Budapesti kir. törvényszék
Egri kir. törvényszék
Kalocsai kir. törvényszék
Kecskeméti kir. törvényszék
Pestvidéki kir. törvényszék
Székesfehérvári kir. törvényszék
Szolnoki kir. törvényszék
Nagykanizsai kir. törvényszék

II. debreceni kir. ítéltábla

Debreceni kir. törvényszék
Miskolci kir. törvényszék
Nyíregyházai kir. törvényszék,
Sátoraljaújhelyi kir. törvényszék
Gyulai kir. törvényszék
Szegedi kir. törvényszék

III. győri kir. ítéltábla

Győri kir. törvényszék
Soproni kir. törvényszék
Szombathelyi kir. törvényszék
Veszprémi kir. törvényszék
Zalaegerszegi kir. törvényszék

IV. pécsi kir. ítéltábla

Kaposvári kir. törvényszék

Pécsi kir. törvényszék

Szekszárdi kir. törvényszék

V. szegedi kir. ítéltábla

Bajai kir. törvényszék²⁶

Az ítéltáblák illetékességi területe 2017-ben

- ♦ **Fővárosi Ítéltábla:** Budapest, Nógrád és Pest megye,
- ♦ **Debreceni Ítéltábla:** Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs-Szatmár-Bereg,
- ♦ **Győri Ítéltábla:** Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas, Veszprém megye
- ♦ **Pécsi Ítéltábla:** Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye,
- ♦ **Szegedi Ítéltábla:** Csongrád, Bács-Kiskun, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megye

tatásával helyreállt a történelmi bírósági nevek egysége. Az Alaptörvény Legfelsőbb Bíróság²⁸ helyett ismét *Kúriának* nevezi a legfőbb bírói szervet (25. cikk), a Bszi. *törvényszéknek* a megyei bíróságot és *járásbíróságnak* a helyi bíróságot (16. §). A bírósági rendszert érintő legfontosabb változás a „munkaügyi bíróságokkal egy szervezeti egységben” működő *közgazgatási bíróságok* felállítása volt (Bszi. 19–20. §).

3. A reform történeti értékei: járásbíróságok

Az elnevezés az „első folyamodású” bíróságokról szóló 1871. évi XXXI. törvénycikkben bukkan fel először. A *királyi járásbíróság* egy járásbíróból állt, aki egyesbíróként ítélt. Külön törvény a járásbíróságok számát „egyelőre” 360-ban állapította meg azzal, hogy az igazságügy-miniszter két év múlva pontos statisztikai adatokat terjeszt elő az ügyforgalomról. A járásbíróságok száma eredetileg mintegy ötvennel volt kevesebb, mint a járásoké. Az 1873. évi XXVII. törvénycikk a határőrvidék polgárosítása után 14 járásbíróságot alapított, majd az 1885. évi III. törvénycikk további tízzel szaporította a járásbíróságok számát. Így a számuk 384-re növekedett, majd a trianoni békediktátum következtében 138-ra csökkent. A járásbíróságok száma azonos mértékben zsugorodott össze (35,9%-ra), mint az ország területe (36, 5%-ra). Az első világháború utáni években mindössze három új járásbíróságot létesítettek, a járásbíróságok száma a második világháború kezdetén megközelítette a 150-et.

A határrevíziók után újraszervezték a magyar igazságszolgáltatást, és a járásbíróságok száma 200 fölé emelkedett. A szocialista korszak beköszöntekor a járásbíróságok száma ismét 150 körül mozgott.

A járásbíróság kifejezést 1982-ig az Alkotmánnyal egyezően az 1954. évi és az 1972. évi bírósági szervezeti törvény is fenntartotta. 1954-től „a járási tanács hatásköre alól kivett városokban” városi bíróságok működtek (Debrecen, Pécs, Szeged). 1982-ben megszűntek a járások, a bíróságok elnevezése 1983-tól *helyi bíróságokra* módosult. A kerületi bíróságok elnevezése változatlan maradt.²⁹ A hatvanas évektől kezdve a járásbíróságok száma rohamos csökkenésnek indult, a hatvanas években 12, a hetvenes években 13 bíróság szűnt meg. Az eredetileg 150 járásbíróságból álló helyi bírósági szervezet a nyolcvanas évekre a *kétharmadára zsugorodott össze*. A kedvezőtlen folyamatot – amint arra az I.3. pontban utaltunk – az 1990. évi LXXX. törvény állította meg, amely 13 új bíróság felállítását rendelte el. Az 1983-ban megszüntetett járások 2013-ban történt visszaállítás³⁰ után a városi bíróságnak nevezett helyi bíróságok visszakapták az eredeti elnevezésüket.³¹ A 2011. évi Bszi. névváltoztatást a hagyományokhoz való visszatéréssel indokolta.³²

4. A törvényszékek

Az 1873. évi XXXII. törvénycikk a törvényszékek számát 102-ben állapította meg, ami jóval meghaladta a vármegyék számát (64). 1873-ban az Őrvidéken további három

- Abaúj-Torna (székhely: Szikszó – törvényszék nem működött)
- Bács-Bodrog (Bajai kirendeltség, 1940-től törvényszék)
- Baranya (Pécsi kir. törvényszék)
- Békés (Gyulai kir. törvényszék)
- Bihar (székhely: Berettyóújfalu – törvényszék nem működött)
- Borsod, Gömör és Kishont K. E. E. (Miskolci kir. törvényszék)
- Csanád-Arad-Torontál K. E. E. (székhely: Makó – törvényszék nem működött)
- Csongrád (Szegedi kir. törvényszék)
- Fejér (Székesfehérvári kir. törvényszék)
- Győr, Moson és Pozsony K.E.E.(Győri kir. törvényszék)
- Hajdú (Debreceni kir. törvényszék)
- Heves (Egri kir. törvényszék)
- Jász-Nagykun-Szolnok (Szolnoki kir. törvényszék)
- Komárom és Esztergom K. E. E. (székhely: Esztergom – törvényszék nem működött)
- Nógrád és Hont K. E. E. (Balassagyarmati kir. törvényszék)
- Pest-Pilis-Solt-Kiskun (Kecskeméti kir. törvényszék, Kalocsai kir. törvényszék)
- Somogy (Kaposvári kir. törvényszék)
- Sopron (Soproni kir. törvényszék)
- Szabolcs és Ung K. E. E. (Nyíregyházai kir. törvényszék)
- Szatmár, Ugocsa és Bereg K. E. E. (székhely: Mátészalka – törvényszék nem működött)
- Tolna (Szekszárdi kir. törvényszék)
- Vas (Szombathelyi kir. törvényszék)
- Veszprém (Veszprémi kir. törvényszék)
- Zala (Zalaegerszegi kir. törvényszék, Nagykanizsai kir. törvényszék)
- Zemplén (Sátoraljaújhelyi kir. törvényszék)
- FŐVÁROS (Budapesti kir. törvényszék, Pestvidéki kir. törvényszék)

törvényszék létesült. Az 1875. évi XXXVI. törvénycikk a törvényszékek számát 64-re rendelte leszállítani, amivel mély sebeket ütött azokon a városokon, ahol korábban törvényszékek működtek. Újabb alapításokkal a királyi törvényszékek száma az ezredfordulón 67 volt.

A törvényszékek száma – a Trianon előtti állapothoz viszonyítva – nem változott az új országhatáron belül. Néhány vármegyében továbbra is két törvényszék működött (Zala, Pest-Pilis-Solt-Kiskun). Mivel a kialakult állapotot nem tekintették véglegesnek, több közigazgatásilag egyelőre egységesített vármegye (k. e. e.) székhelyén nem alapítottak új törvényszékeket.³³

A határrevíziók után a törvényszékek száma csaknem megduplázódott. 18 olyan város volt a visszafoglalt területen, ahol korábban *kir. törvényszék* működött.³⁴ (Két új törvényszék alapítására is sor került.) A második világháború után a törvényszékek száma ismét 24-re csökkent.

„Az ítélkező fórum névváltoztatása 1949. augusztus 20-án történt meg, a népköztársasági alkotmányt becikkelyező 1949. évi XX. törvény már *megyei bíróságokról* szólt. Az októberben kihirdetett 1949. évi 9. tvr. még átmeneti intézkedésként megengedte, hogy a budapesti törvényszék, a budapesti büntetőtörvényszék és a pestvidéki törvényszék megyei bíróságokként a korábbi elnevezéseikkel működjenek” – írta le a névváltoztatás történetét Bóka Zsolt. Az okát – amint arra a II.5. pontban már utaltunk – a szovjet minta utánzásának a szándékában kell keresnünk.

1950-ben megszüntették a kalocsai, a nagykanizsai, a sátorlajújhelyi és a soproni megyei bíróságot.³⁵ A budapesti törvényszékek Budapesti Megyei Bíróság néven egyesültek. 1951-ben Esztergomban megyei bíróság és államügyészség létesült.³⁶ Az 1954. évi II. törvény a Budapesti Megyei Bíróságot Fővárosi Bíróságnak nevezte át.

Jegyzetek

- ¹ A módosítás előtti szövegezés szerint a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a Fővárosi Bíróság és a megyei bíróságok, valamint a helyi bíróságok gyakorolják [Alk. 45. § (1) bek.]. A módosítást követően ez annyiban változott, hogy a Magyar Népköztársaság helyébe Magyar Köztársaság került.
- ² A bírák választásának az elve – több más jogintézménnyel, illetve jogelvvvel együtt – az 1936. évi szovjet alkotmány mintájára került bele az 1949. évi alkotmány szövegébe és maradt ott egészen 1989-ig, sőt 2011-ig.
- ³ Az Alk. 48. § (3) bek. szerint a bírákat tiszttségükből csak törvényben meghatározott okból és eljárás keretében lehet elmozdítani.
- ⁴ Horváth János: Gondolatok a bírósági szervezet reformjának néhány kérdéséhez. In *Magyar Jog*, 1989/7-8. 686–687. p.; Kulcsár Kálmán: A bírósági szervezet továbbfejlesztéséről. In *Magyar Jog*, 1990/1:1–10. p.; Petrik Ferenc: Tizenöt kérdés és tizenöt válasz a bírósági szervezet reformja köréből. In *Magyar Jog*, 1990/1. 11–30. p.
- ⁵ A Bsz. 51. §-ából eltűnt az, hogy az igazságügyminiszter *b)* értékeli a bíróságok ítélkező tevékenységének társadalmi hatását, elemzi a jogsértések társadalmi okait és ezek megszüntetésére intézkedéseket tesz, vagy kezdeményez, *c)* a bírósági gyakorlat egységének elősegítése érdekében – jogerősen befejezett ügyek alapján – tájékoztítja a bíróságok gyakorlatáról, elvi jelentőségű kérdésekben a Legfelsőbb Bíróságon elvi iránymutatást kezdeményez, a jogerős határozatok ellen

A megyei bíróságok elnevezése előbb a székhelyhez, 1983-tól a megye nevéhez igazodott.³⁷

A törvényszék elnevezést – mint a köztudatban elevenen élő kifejezést – több sikertelen kísérlet után a 2011. évi Bszi. állította vissza. 2012. január 1-jétől a megyei bíróság-ból ismét törvényszékek lettek, az elnevezésük pedig a hagyományoknak megfelelően nem a megye, hanem a székhely nevéhez igazodik.

5. Az ítélőtábla és a Kúria

A bírósági szervezet átalakítása a legkevésbé az 1997. évi igazságügyi reform során visszaállított ítélőtáblákat érintette. Az ítélőtáblák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 2002. évi XXII. törvény rendelkezéseit a 2010. évi CLXXXIV. törvény csak annyiban módosította, hogy *Zala megyét* a Győri Ítélőtábla területéről áthelyezte a Pécsi Ítélőtábla illetékességi területére.³⁸ Négy évvel később ismét szükség volt arra, hogy az egyes ítélőtáblák ügyforgalma „kiegyenlítettebbé” váljon, ezért a 2016. évi LXVII. törvény *Fejér megyét* a Fővárosi Ítélőtábla illetékességi területéről a Győri Ítélőtábla illetékessége alá rendelte.

A Kúria elnevezés a XIV. századtól kezdve³⁹ az ország legfőbb bíróságára utalt, ezért azt a hat évtizedet (1949–2011), amikor a nyelvtanilag sem helyes *Legfelsőbb Bíróság* nevet viselte,⁴⁰ történelmi léptékben *átmeneti időszaknak tekinthetjük*. Az elnevezés visszaállítása már a rendszerváltozáskor felmerült, majd az 1997. évi Bszi. parlamenti vitájában is szóba került.⁴¹ A megvalósítására azonban csak a második igazságszolgáltatási reform keretében kerülhetett sor.

törvényességi óvás emelését kezdeményezi, *d)* irányítja és ellenőrzi a bíróságok elnökeinek tevékenységét.

- ⁶ Így pl. a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1983-ban egyszerre hét – öt járás- és két kerületi – bíróságot számolt fel. Lásd 21/1983. (XII. 28.) NET határozat egyes bíróságok összevonásáról, a bíróságok elnevezéséről és illetékességi területének megállapításáról.
- ⁷ Az Elnöki Tanács 15/1985. (V. 6.) NET határozata rendelkezett a népi ülnökök választásának kitűzéséről.
- ⁸ Az 1992. évi LXI. törvény három, az 1993. évi VII. törvény, valamint az 1993. évi LXXXIX. törvény egy-egy új helyi bíróság felállításáról rendelkezett. Olyan települések „kapták vissza” a bíróságaikat, ahol korábban is működött járásbíróság (pl. Zirc, Vásárosnamény).
- ⁹ 1099/1996. (X. 1.) Korm. határozat a bíróságokra vonatkozó jogszabályok reformjának és a bírósági szervezet hatékonyabb működését szolgáló intézkedések bevezetésének koncepciójáról.
- ¹⁰ Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest, 2014, Osiris Kiadó, 93. p.
- ¹¹ A 2011. évi Bszi. 15. §-a ugyanezt a rendelkezést tartalmazza.
- ¹² A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok alkotmányaiban, illetve bírósági szervezeti törvényeiben mindenütt az állt, hogy a Legfelsőbb Bíróság *felügyeletet gyakorol* „az összes bírósági szerv bírói működése felett”. Ez a megfogalmazás az 1949. évi magyar alkotmány szövegében *elvi irányításra* szelidült.
- ¹³ „A kir. Kúria jogegységi tanácsának és a Kúria teljes ülésének a döntvényei minden bíróságot köteleznek.” Magyar Géza: *Magyar pol-*

- gári perjog. Budapest, 1924, Franklin, 42. p. A jogegységi eljárásról részletesen: Sárfy Andor: *Magyar polgári perjog*. Budapest, 1946, Grill, 28–29. p.
- ¹⁴ Wellmann György: A jogegységi eljárás de lege lata és de lege ferenda. In *Magyar Jog*, 2004/4, 193–202. p.
- ¹⁵ Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács felállítását megelőző vitákról lásd Fleck Zoltán: *Bíróságok mérlegen. Igazságszolgáltatásunk újabb tíz éve*. Budapest, 2008, Pallas, 50–162. p.
- ¹⁶ Fleck i. m. 51. p.
- ¹⁷ Solt Pál: Valahol Európában. In Cserba Lajos (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Gáspárdy László tiszteletére*. Miskolc, 1977, Novotni Alapítvány, 407–408. p.
- ¹⁸ „A fővárosi ítélőtáblán kívül Pécs, illetve Szeged székhely melletti döntést az határozta meg, hogy az első lépcsőben a Dunántúlon és Tiszaánál úgy célszerű elhelyezni az ítélőtáblákat, hogy azok egy-egy régiót, összefüggő területet képezzenek. Fontos szempont, az ítélőtáblák illetékességi területéhez tartozó bíróságok bírói létszáma, a bírói utánpótlás biztosíthatósága és az a tény, hogy Pécsen és Szegeden jogi egyetem működik. E székhelyeken 1950. végéig ítélőtáblák, illetve felsőbbbíróságok működtek.” (1997. évi LXIX. törvény, részletes indoklás az 1. §-hoz.)
- ¹⁹ 80/1998. (XII. 16.) OGY határozat.
- ²⁰ Az esetleges további ítélőtáblák felállításáról a későbbiekben akkor lehet majd dönteni, ha az igazságszolgáltatás színvonalára, és az ügyforgalom alakulását néhány év statisztikai tényadatainak az ismeretében értékelni lehet (1999. évi CX. törvény, Részletes indoklás az 1. §-hoz).
- ²¹ Mivel az Alk. 45. §-ának (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaságban „ítélőtáblák” működnek, így egyértelmű, hogy az alkotmányozó hatalom az igazságszolgáltatás intézményrendszerén belül egynél több ítélőtábla létrehozását és működését írta elő.
- ²² „Ezt az állapotot a felső bíróságok előtt is életbeléptetendő szóbeliség és közvetlenséggel összeegyeztethetetlennek, de különben is tarthatatlannak ismertetvén fel, több királyi ítélőtábláknak felállítása általánosan érzett szükségé vált. Ez a mozgalom, mely a királyi ítélőtábla feloszlása vagy az ún. decentralizáció név alatt ismeretes, az 1890. évi XXV. tc.-ben vezetett eredményre.” Hell Faustin: *Királyi ítélőtábla. A Pallas Nagy Lexikona*. Budapest, 1895, Pallas, X. kötet, 563. p.
- ²³ Az ítélőtáblák illetékességi területe nem esett mindig egybe a megyehatárokkal. A *zalaegerszegi kir. törvényszék* a győri ítélőtábla alá, míg az ugyancsak Zala megyei *nagykanizsai kir. törvényszék* a pécsi ítélőtáblához tartozott.
- ²⁴ Hell Faustin i. m. 564. p.
- ²⁵ Az 1950. évi 7. törvényerejű rendelet az igazságügyminisztert felhatalmazta arra, hogy az igazságszolgáltatás újjászervezésével kapcsola-

- latban 1951. évi december hó 31. napjáig rendelettel egyes megyei bíróságokat és járásbíróságokat megszüntethessen, székhelyüket és területüket megváltoztathassa, illetőleg a szükséghez képest új megyei bíróságokat és járásbíróságokat állíthasson fel.
- ²⁶ A bajai kirendeltséget az 1940. évi XVI. tc. emelte törvényszékké, amely ettől kezdve a szegedi kir. ítélőtábla alá tartozott.
- ²⁷ Vö. Fleck Zoltán, i. m. I–II. kötet.
- ²⁸ A Legfelsőbb Bíróság elnevezésének történetéhez lásd Bóka Zsolt: A bíróságok régi új elnevezései: Kúria és törvényszék. In *Jog – Állam – Politika*, 2010/4:142–143. p.
- ²⁹ Bóka i. m. 132. p.
- ³⁰ A járássok kialakításának (visszaállításának) igénye a rendszerváltás után először a 1299/2011. (IX. 1.) Korm. határozatban fogalmazódott meg. A járásokat – 2013. január 1-jei hatállyal – a járássok kialakításáról, valamint egyes ezekkel összefüggő törvények módosításáról szóló 2012. évi XCIII. törvény hozta létre.
- ³¹ 2010. évi CLXXXIV. törvény a bíróságok elnevezéséről, székhelyéről és illetékességi területéről és meghatározásáról.
- ³² A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLVI. törvény részletes indoklása a 1617. §-hoz.
- ³³ A 25 vármegye közül törvényszék nélkül maradt Abaúj-Torna, Bihar, Csanád, Arad és Torontál K. E. E.; Komárom-Esztergom K. E. E.; Szatmár, Ugocea és Bereg K. E. E.
- ³⁴ A Felvidéken Ipolyság, Kassa, Rimaszombat és Komárom, Kárpátalján Beregszász, Huszt és Ungvár, Erdélyben Nagyvárad, Beszterce, Dés, Kolozsvár, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Zilah és Szatmárnémeti törvényszéke kezdte meg az újbóli működését
- ³⁵ A 22500/1950. (IV. 1.) IM rendelet 1950. április 16. napjával a *sátorlajújhelyi*, a 22600/1950. (IV. 1.) IM rendelet április 30. napjával a *kalocsai*, a 38300/1950. (VI. 7.) IM rendelet június 30. napjával a *soproni*, a 38200/1950. (VI. 7.) IM rendelet ugyancsak június 30. napjával a *nagykanizsai* megyei bíróságot és államügyészséget szüntette meg.
- ³⁶ 2000/1951. (I. 28.) IM rendelet.
- ³⁷ Bóka, i. m. 137. p.
- ³⁸ Az illetékességi terület változtatását a törvényhozó a két ítélőtábla közötti „ügyelosztás kiegyenlítésével” indokolta. (2010. évi CLXXXIV. törvény, részletes indoklás az 1. §-hoz.)
- ³⁹ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899, MTA, 31–32. p.
- ⁴⁰ Jakab András – Küpper, Herbert: A legfelsőbb bíróság. In Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, 2009, Századvég, II. köt., 1701. p.
- ⁴¹ Bóka i. m. 145. p.

SZEMELVÉNYEK AZ EDELÉNYI KIRÁLYI JÁRÁSBÍRÓSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette: Farkas Eszter

Répássy Árpád, a Miskolci Törvényszék elnöke előszavában rögzíti, hogy az elmúlt évek iratselejtezése során találtak rá az Edelényi Királyi Járásbíróság elnöki iratanyagára, mely az 1920-as évektől kezdve sok érdekes és fontos dokumentumot tartalmaz. „... betekintést enged a korabeli igazságszolgáltatási rendszer működésébe, a Miskolci Királyi Törvényszék és az Edelényi Királyi Járásbíróság igazgatásának menetébe, és többek között egy járásbírósági elnök mindennapjaiba”. A kötet 1860-as évektől meséli el a járásbíróság történetét, foglalkozik azzal, hogy az edelényi kastély milyen szerepet játszott a helyi igazságszolgáltatásban, és a Nagyatádi-földreform hatására miként alakult a királyi járásbíróság házhelyrendezési ügye, és a kastély hogyan került az Igazságügyi Minisztérium tulajdonába. A témában való elmélyülést a bőséges képanyag tovább segíti.

Miskolci Törvényszék, 2017, 36 p.

Az alábbi szakirodalmi áttekintés egy tudomány-szak irodalmának fejlődését, tematikai tulajdonságait, publikációs szokásait vizsgálja. Módszere a retrospektív bibliográfiai gyűjtés. A szakirodalom fejlődésének elemzése alapjául szolgálhat a szélesebb kontextusú metodológiai és historiográfiai kérdéseket tárgyaló tudományos vizsgálódásoknak.

Az Országos Bírósági Hivatal a bíróságtörténeti kutatásokban való szerepvállalás részeként célul tűzte ki a tárgybeli irodalom bibliográfiai összegyűjtését is. A kezdeményezés, a bibliográfiák és repertóriumok által leggyakrabban használt tudományági, tudományos összegzés, esetleg egy-egy korszakra vonatkozó általános szakirodalomra koncentráló módszerével szakítva több tudományterületet érintő bíróságtörténeti irodalom összegyűjtését tűzte ki célul.

Az alábbiakban a megkezdett gyűjtőmunka módszertani kérdéseinek összegzése után a vonatkozó szakirodalomban kirajzolódó tendenciák áttekintésére kerül sor. A tanulmány a történettudomány és a jogtörténet-tudomány által elfogadott korszakolás mentén az 1848-tól jelenkorig terjedő időszakot fogja át.

1. Módszertani kérdések

A fogalmi alap és ezáltal a gyűjtendő résztémák pontos meghatározása a készülő bibliográfia kiemelt fontosságú kritériuma. Már a gyűjtőmunka elején nyilvánvalóvá vált, hogy a közlemények egy részében nem pontosak a fogalmak (igazságszolgáltatás története, bíraskodástörténet, bíróságtörténet). A különböző korok terminológiai különbségein túl a történész-, levéltáros- és jogászszakma képviselőinek fogalomhasználata terén is megfigyelhető bizonyos fokú eltérés, így gyakran csupán az adott tanulmány alapos vizsgálatát követően derült ki, hogy a kutató anyagi jogi, eljárási vagy szervezeti témát kívánt tárgyalni.

A fent vázolt nehézségek miatt a gyűjtendő irodalom tematikai kereteit pontosan meg kellett határozni. Az összeállításból a perek menetére vonatkozó irodalom kiesett, ezért a jelen gyűjtésből kimaradt a perkulturára és az ítélezési szimbolikára vonatkozó irodalom. Határterületet képeznek a bírói viseletre, illetve az ítélezési időszakok ceremonális elemeire vonatkozó írások, melyek a bírósághoz mint szervezethez való szorosabb kapcsolat (és az aktualitás) miatt a gyűjtendő irodalom körén belül maradtak. Ugyancsak a fogalmi keretek miatt nem kerülhetett sor az egyes ítéletek nyelvezetét tárgyaló irodalom gyűjtésére. A bibliográfia összeállításába nem kerültek be a koncepciói perek, illetve a végrehajtás egyes kérdéseit tárgyaló szerzői rekordok sem.

A gyűjtendő témák azonban nem szűkíthetők egyedül a bírósági szervezet és igazgatás kérdéseire. Az ítélező tevékenységhez nélkülözhetetlen szubjektív és infrastrukturális feltételek figyelemmel követése miatt a kutatást ki kellett szélesíteni az anyagi és személyi viszonyokra is. Az első kategóriából következik az ügyrendre, az ügyteherre, a pecséthasználatra és épületekre vonatkozó irodalom és a bírósági statisztika irodalmának szerepeltetése,

Nagy Péter

A hazai bíróság-történet szakirodalma

másodikként a bírák jogállásával, függetlenségével, továbbá a hivatali karrierjükkel és prozopográfiájukkal foglalkozó irodalom szerepeltetése.

Az egyik legnehezebb feladatot a vegyes témájú szakirodalmi tételek osztályozása jelentette. Ebben az esetben azt a módszert alkalmaztam, miszerint ha egy tanulmány célját tekintve nem a témába vágó eredmények felmutatását tűzte ki fő céljául, azonban tartalma szerint számottevő mértékben vonatkozó kérdést is felvetett vagy tisztázott, feljegyeztem. Mindazonáltal fontosnak tartom megjegyezni, hogy az egyes vármegyei, helytörténeti kötetek jelentős számban tartalmazzak az alsóbb szintű bíraskodás történetére utaló érdemi utalásokat, azonban az ilyen „rejtett fejezetek” teljes körű összegyűjtése majdhogynem lehetetlen.

Jelen tanulmány tematikája – a címnek megfelelően – további szűkítést kíván: ezúttal csupán a szoros értelemben vett történeti irodalmat vehettem górcső alá, az egykorú tételes jogi – ma már kétségtelenül történetivé nemesedett – szakmunkákra csupán egy-egy mondatban utalok. A vonatkozó szakirodalmi tételek a kéziratoktól, a nehezen beszerezhető különlenyomatoktól, a 2-3 íves kis füzetektől egészen a különböző honlapokig, újabban pedig az ismeretterjesztő blogbejegyzésekig terjednek.¹

2. Az 1867 előtti irodalom

Az 1867 előtti irodalom legfontosabb jellemzője, hogy a bíróságok szervezetére vonatkozó fejtegetések az eljárási fejezetekben találhatóak, ezért a vonatkozó munkák is hasonló szerkezet szerint épültek fel. Másik fontos ismerv, hogy a tudományos diskurzusok e korszakokban főként a hírlapok hasábjain zajlottak, melyek tematikai homogenitása a vonatkozó irodalom összegyűjtését jelentős mértékben megnehezíti.

1850 és 1860 között számos olyan segédlet született, melyek a Magyarországon ideiglenesen felállított bíróságok szervezeti, hatásköri és eljárási szabályait ismertették. Ezek közül legfontosabb a Fogarasi János által 1850-ben készített *Törvénykezési kalauz*² és a Wenzel Gusztáv által jegyzett 1853-as *Ideiglenes polgári perrendtartás*.³ 1856-ban pedig Friebeisz János készített segédkönyvet arról, hogy az egyes települések melyik járásbíróshoz, törvényszékhez tartoztak.⁴ 1859-ben készült el az a kiegészítés, mely az erdélyi viszonyokat is ismertette. Nem lehet kihagyni Császár Ferencz munkásságát, akinek – amellet, hogy alapítója volt az 1850-ben induló *Pesti Naplónak*, és szerkesztette a rövid életű *Törvénykezési Lapokat*⁵ – 1850-ben jelent meg gyakorlati célú alapmunkája.⁶

Az 1848 előtti viszonyokról ad képet Dósa Elek 1861-ben jelent hányatott sorsú *Erdélyhoni jogtudomány* című háromkötetes művének harmadik része, amely a bírósági szervezet mellett – a fent említett szerkezeti tagolásban – a perjoggal is foglalkozott.⁷

Podhradczy József *A nádori hivatal és név eredete* című munkájának ismertetésére a Magyar Tudományos Akadémia ülésén 1850. július 8-án került sor. Második tematikánkba illő kiváló tanulmányát 1856-ban közölte a *Magyar Akadémiai Értesítő* „A nádorispán eredete, s egykori hatásköre 1492-ig” címmel.⁸

A tárgyalat korszak vonatkozó történeti irodalmának legterjedelmesebb monografikus művét Frankl (Fraknoi) Vilmos jelentette meg 1863-ban, melyben a nádori és országbírói hivatal eredetét és hatáskörének „történeti kifejlődését” vette górcső alá.⁹ A két fő részre osztott munka (a nádori, majd az országbírói intézmény története) ötvözte a kronologikus és a „rendszeres” tárgyalásmódot. A szerző a korabeli jogszabályokra és szakirodalomra támaszkodva próbálta meg tisztázni az ekkor élénk érdeklődést kiváltó etimológiai, egyben alapvető jogtörténeti kérdést, a „nádorispán” kifejezés eredetét. A függelékben Magyarország nádorainak, helytartóinak és országbíráinak archontológiáját tette közzé Aba Sámuellel kezdve 1848-ig.

3. Irodalom 1867-től 1918-ig

A kiegyezés után formálódó tudományos jogtörténetírás a bíróságtörténet terén jelentős eredményeket mutatott fel. Wenzel Gusztáv 1875-ben jelentette meg a magyar Curia 1724 és 1769 közötti működését elemző munkáját,¹⁰ tizenhét évvel később, 1892-ben látott napvilágot Hajnik Imre tanulmánya, amelynek témája a királyi személyes jelenlét intézményének fejlődése volt a vegeyházbeli királyok korszakában. 1899-ben jelent meg a neves szerző monográfiája a középkori magyar bírósági szervezetről és perjogról.¹¹

A kezdetektől hatalmas tudományos apparátust magának tudó történettudomány számos közleménnyel gyarapította a vonatkozó irodalmat, ugyanakkor a nagyobb, bíróságtörténetre koncentrált történettudományi szintézisek kevésbé voltak jellemzőek, az eredmények általában szélesebb tematikájú monográfiák részeként láttak napvilágot, vagy tanulmányok, forráskiadványok formájában jelentek meg.

Pauler Gyula „A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt” című munkájára reakcióként jelent meg Wertner Mór 1897-ben Garam-Mikolai Bás országbírói életét tárgyaló cikke, mely a bíróságtörténet egyik első opusa volt az ekkor iránymutató szerepet ellátó *Századok* hasábjain.¹² 1909-ben ugyanitt számolt be arról, hogy megtalálta a bizonyítékot a „judex servientium” kifejezés használatára egy 1332-es oklevélben.¹³

Farczady Elek 1912-ben publikálta tanulmányát, melyben megállapította, hogy a vajda bírói hatásköre alá az erdélyi magyar nemesség és azok a magyarországi főurak és főpapok tartoztak, akiknek Erdélyben birtokuk volt. A szerző ismertette a vajda bírói hatáskörét és az az alól

való exemptiókat, külön fejezetet szentelve az alvajdai intézménynek, az erdélyi bírósági szervezetnek és a vajda előtt tárgyalat perek körének. Komoly szolgálatot tett a történettudománynak azzal, hogy összegyűjtötte a kérdés teljes korabeli szakirodalmát.¹⁴

A bírósági archontológia időigényes feltáró és rendszerező munkáját Hodor Károly táblabíró, történetkutató vállalta magára, aki a Történelmi Tár keretében 1878-ban jelentette meg Erdély ítélőmestereinek 1365–1848 közti időszakra vonatkozó lajstromát.¹⁵ Wertner Mór 1894-ben tette közzé az *Árpád-kori nádorok* című gyűjteményét,¹⁶ melyet 1897-ben követett a Magyar Történelmi Tár sorozatában megjelenő műve, mely az Árpád-kori megyei tisztviselőket listázta két kötetben.¹⁷

A publikált életrajzi jellegű források közé sorolható Matunák Mihály 1898-as dolgozata, amit Bekény Benedek nádori ítélőmesternek szentelt,¹⁸ Kis Bálint Borberek Alvinczi Péter ítélőmester 1699-es végrendeletéről készített elemzése,¹⁹ és Váczy Jánosnak Szogyény-Marich László országbíróról szóló tanulmánya.²⁰

A tárgyalat korszak hatályos jogot művelő jogászainak figyelme főként a közigazgatási bíróság kérdésére összpontosult.²¹ Számos tanulmány született a választási bíráskodás,²² a hatásköri bíráskodás,²³ a pénzügyi törvénykezés,²⁴ valamint a szabadalmi bíráskodás tárgykörében is.

A bírói hivatással kapcsolatos írások is jelentős arányt képviseltek. Számos tanulmány jelent meg az ítélkezési szabadság témakörében,²⁵ és heves polémia tárgyát képezte a bírói munka gyorsításának lehetősége, továbbá a bírók leterheltségének ügye.²⁶

4. 1918–1945

A két világháború közti időszakban a tudományos közlemények száma jelentős mértékben növekedett. Ez a jelenség igazolható mind az általános, mind pedig jelen tanulmány tematikájába tartozó tudományos közlemények esetében.

Vinkler János a pécsi egyetem törvénykezési jogi tanzénekének professzora 1925-ben jelentette meg „A Kir. Ítéltábla fejlődése” című dolgozatát, melyet még abban az évben Klebelsberg Kunó ötvenedik születésnapjára szánt kötetbe, az ítélőmesteri joghatóság kialakulását feldolgozó írása követte. Két évvel később a magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás mohácsi csatától 1848-ig tartó fejlődését vizsgálta két kötetben.²⁷

Bónis Györgynek a bírósági szervezet megújításáról szóló alapműve 1935-ben jelent meg az Eckhart Szeminárium kiadványaként.²⁸ A munka különös érdeme, hogy korábban elhanyagolt kutatási korszakot tárgyal. Míg a korábbi elemzések főként a királyi Curia szempontjait vették figyelembe, addig Bónis a kerületi táblák kialakulásának előzményeit kutatta. Megállapította, hogy a királyi és a hétszemélyes táblák szervezete lényegében már a 17. században kialakult, és hogy a Curia működése a hosszú törvényszünetek miatt nem tekinthető állandónak.²⁹

Az 1920-as és 30-as években a bírák jogállásáról és függetlenségükről zajlott – olykor heves indulatoktól és

személyeskedéstől sem mentes – szakirodalmi vita. Ennek keretében jelentette meg Degré Alajos is tárgybeli munkáját.³⁰ A 30-as évek végén Degré Miklós a Kolosváry Bálint emlékkönyvben foglalta össze a korábbi ötven év bírósági szervezeti változásait.³¹ A háború idején, 1944-ben látott napvilágot a Szoika Kamill által jegyzett kiváló tanulmány is „A földesúri bírászkodás Árpád-kori Magyarországon” címmel.³²

A történelmi irodalom legjelentősebb műveinek főlázolásánál elsőként a sort nyitó Váczy Péter medievista kötetét kell említeni, mely 1930-ban hagyta el a nyomdát.³³ A szerző e művében ki akarta mutatni, hogy vidéken a királyság kezdetétől működött bírósági szervezet, a királybírák intézménye. A „Hajnik–Tagányi-iskola” felfogása szerint a nemesi megye kialakulásáig nincs állandóan működő, a király nevében ítélező vidéki bírósági szervezet. Először Szent László kísérelte meg a vidéki bíróság megszervezését, amikor is a királybírókat rendelte a vidéki bírászkodás ellátására, de ez az intézmény már Kálmán király korában a hanyatlás jeleit mutatta, és ezért e bírói fórumot Kálmán a zsinati törvényszékek felállításával akarta pótolni. Váczy azt állította, hogy a források cáfolják ezt az elméletet. Arra a következtetésre jutott, hogy a királybírák feladata volt a vidéki bírászkodás, és ezen intézmény egyidős a királysággal.³⁴

E korból ki kell még említeni Szentpétery Imre tárnoki székkal foglalkozó dolgozatát,³⁵ Istványi Géza munkásságát, aki a generalis congregatio legfontosabb tulajdonságaival foglalkozott.³⁶ Janits Iván az erdélyi vajdák igazságszolgáltató tevékenységét vizsgálta.³⁷

A Hajnik és Szentpétery nagy összefoglaló munkáiban felvázolt általános fejlődésképből kiindulva egymás után jelentek meg olyan, többnyire középiskolai tanári szakdolgozatok és egyetemi doktori értekezések, melyek egy-egy részletkérdés kibontását célozták. Ilyen volt például Nyers Lajos 1934-ben írt tanulmánya a nádori ítélezésről.³⁸ Ebben a szerző intézménytörténeti áttekintése során épített a korábbi munkákra, a képet azonban saját kutatási eredményével egészítette ki. Megállapította a nádori vidéki kúria megszűnésének idejét, értekezett a királyi udvarban működő nádori kancelláriáról, továbbá a nemesi főtisztviselő királyi kancelláriához és az udvari bíróságokhoz való viszonyáról.³⁹

Születtek még tanulmányok a török hódoltság alföldi városainak ítélezési gyakorlatáról,⁴⁰ valamint a céhe-

ken belül zajló igazságszolgáltatásáról is.⁴¹ A tételes jogi vizsgálódások legfontosabb területei a hatásköri bírászkodás, a bírósági szervezet reformjának szükségessége, a bírói fegyelmi jog, az alsófokú bíróságok szervezése⁴² és a közigazgatási bíróságok voltak.⁴³ A kialakuló polémiák nem maradtak csak az elméleti jogászok berkein belül, az egyes hivatásrendek is szép számmal fejtették ki szakmai álláspontjaikat a tudományos viták során. A leggyakrabban elemzett témakör alapvetően a bírói függetlenség témaköre volt.⁴⁴

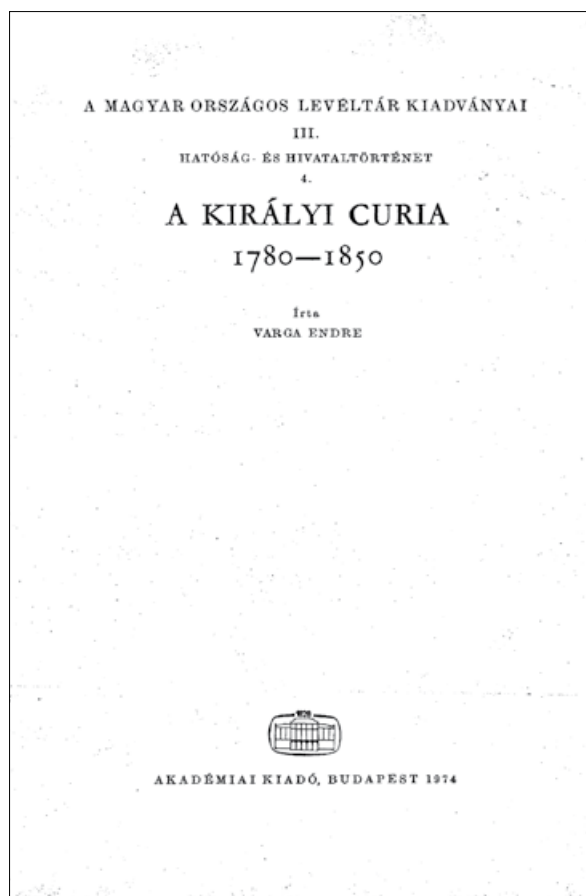
5. 1945–1989

A jogtörténeti irodalom e korszakban főként a földesúri bírászkodás (Eckhart Ferenc, Kállay István), a 17–18. század központi bíróságai (Bónis György), 1848–1849 (Both Ödön, Ruszoly József), a polgári kori változások (Máthé Gábor,⁴⁵ Ruszoly József,⁴⁶ Csizmadia Andor) kérdéseit érintették. Bónis György publikált az Árpád-kori egyházi bírászkodásról és a személyközi ítélezésről is. A korszak irodalmára jellemzővé vált a jogtörténetész-történetész-levéltáros párbeszéd.

A történettudományok területén a második világháború és rendszerváltás közötti időszak bírásgtörténeti szempontból meglehetősen termékenynek mondható. Számos doktori és kandidátusi értekezés született. Elsőként Varga Endrét kell említeni, aki 1966-ban bocsátotta vitára értékes disszertációját „A feudáliskori Magyarország legfelső bírósága, a királyi curia, fennállásának utolsó szakaszában” címmel.⁴⁷ Ezt követően Bertényi Iván 1970-es bölcsészdoktori értekezését szükséges említeni, mely „Szepesi Jakab országbíró. A magyar királyi kúriai bírászkodás történetéhez a XIV. században” címmel jelent

meg. Bertényi két évvel később 1976-ban adta közre kandidátusi értekezését az országbírói intézmény 14. századi történetéről.⁴⁸ Aláhúzzuk, hogy Varga Endre⁴⁹ és Bertényi Iván⁵⁰ idevágó további munkái máig alapműnek számítanak.

Sápi Vilmos az 1960-es évek közepén két – tematikánkhoz tartozó – tanulmányt is írt a községi és mezővárosi bíróságok rendi kori történetéről.⁵¹ 1968-ban jelent meg Veres Miklós tárnoki hatóságról és a tárnoki székről írt, nagy időszakot (1526–1849) átfogó könyve,⁵² melyről Bónis György e műről írt recenziójában ekként fogal-

mazott: „*A magyar városok vezető csoportjának felsőbbi-résége, a tárnoki szék, mostoha gyermeke a jogtörténeti kutatásnak. Boreczky Elemér tanulmánya után [...] közel egy emberöltő telt el ifj. Szentpétery Imre sok újat hozó cikkéig [...], s egy teljes emberöltő Veres Miklós új könyvéig.*” A műnek nem csak az adja különlegességét, hogy az időbeli határt 1849-ben szabta meg, hanem az is, hogy az időszakos, sokszor évtizedekig szünetelő tárnoki ítélőszék mellé odaállítja az állandóan működő, nemcsak bírói feladatokat ellátó tárnoki hivatalt is. „*A kettőt összefoglalóan tárnoki hatóságnak nevezi, s ennek bemutatásával tud teljes képet rajzolni, így könyve a szó teljes értelmében hézagpótló munka.*” A mentor Varga Endre volt, aki a tárgyválasztástól a lektorálásig Veresnek végig segített. Bónis ekként zárta bírálatát: „*Csupa olyan kérdés, melyet eddig nem láttunk tisztán, s amelyek – a szerző szándéka szerint – az iratanyag további kutatására ösztönöznek.*”⁵³

E korszak – fent részletezettekén túl is – számos eredményt hozott mind az intézménytörténeti módszertan, mind pedig egyéb (forrásközlés, biográfiai módszer) területeken.⁵⁴

A 40-es évek végén Olti Vilmos cikke a bírák jövőjéről heves vitát váltott ki.⁵⁵ A szocialista időszak ideológiailag és politikailag is támogatott témája volt a Tanácsköztársaság jogrendje, így a korabeli bírósági szervezet kérdésköre is.⁵⁶

Az ötvenes években jelentős vita zajlott a bírósági szervezet átalakításáról, főleg a Kúria/Legfelsőbb Bíróság új szerepköréről.⁵⁷ Több bírósági és igazságügyi statisztika módszertani kérdéseivel foglalkozó tudományos mű is született.⁵⁸ A hetvenes évek elejétől megjelentek azok a munkák is, melyek a bíróságok szervezetét és tevékenységét az alkotmányosság szempontjából vizsgálták.⁵⁹

A bírói szervezet kérdésével legrészletesebben a tételes jogot oktató Névai László foglalkozott, aki tudományos eredményeit először jegyzet, majd tankönyv formájában adta közre.⁶⁰ Különös színfoltot jelentettek Csemok Gyula bíró tárgybéli írásai.⁶¹ A hivatásrendek és az egyetemi szféra diskurzusát a szakvizsgarendszer kérdése, a szervezeti átalakítások, az ügyteher témaköre uralta. Jelentős korabeli irodalma van a népi ülnököknek és az ideológia bíróságokra történő behozatalának is.

6. 1990–2016

A jogtörténeti tudományok kereteiből kitekintve a teljes irodalmat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1990-et követő időszak irodalmának nagyságrendje megegyezik a megelőző korok teljes vonatkozó irodalmával. Ugyanakkor negatív tendenciaként megfogalmazhatjuk, hogy a témát több oldalról vizsgáló tudományok egymásra történő hivatkozásainak a száma, a tudományterületek közötti szinergia láthatóan csökkent. A jogtörténeti irodalomból főként Degré Alajos és Bónis György munkáit használták a történettudomány művelői.

A publikálási szokások is jelentősen megváltoztak. A tanulmánykötetek mennyisége minden tudományterületen ugrásszerűen megnőtt, míg a monográfiák száma a

korábbi korokban tapasztalt arányokhoz képest jelentősen csökkent.

Újdonságot jelentett a Kúria által életre hívott könyvsorozat, mely többek között a kúriai elnökök életének feldolgozását tüzte ki maga elé.⁶² Az Országos Bírósági Hivatal által meghirdetett bíróságtörténeti pályázat keretében több kötet jelent meg, melyek egy-egy bíróságnak többségében polgári kori történetét igyekeznek feltárni. Itt megfigyelhető a felhasznált módszerek sokszínűsége. A szerzők hivatásszerűen készítették a műveket, jellemző a gyakorló bírák, bírósági titkárok szerzősége, más-
hol történészek,⁶³ ritkábban főállású jogtörténészek végzik el ezt a munkát.⁶⁴

A tematikai változásokat görcső alá véve megállapítható, hogy a 2000-es évek óta az általános társadalomtörténet értékelése a bíróságtörténet irodalmában is érezhető hatását, biográfiai jellegű művek,⁶⁵ a bíraskodás személyi feltételeivel foglalkozó⁶⁶ vizsgálatok száma nőtt. Az épület-történettel⁶⁷ és szimbolikával⁶⁸ és ceremonális elemekkel⁶⁹ foglalkozó írások mértéke is tendenciaszerűen emelkedett.

A középkori bíróságok kutatásában a történeti dominancia változatlanul jellemző,⁷⁰ ugyanakkor Béli Gábor számos tanulmánnyal és monográfiával járult hozzá a korszakot tárgyaló jogtörténeti irodalomhoz.⁷¹ A tematikát tekintve egyaránt található központi bírói szervekkel foglalkozó és helyi bíróságokat elemző közleményeket. Az egyházi bíraskodás témája is újra felszínre került, mely témában – Bónis-Balogh gyűjteményen túl⁷² – Erdő Péter⁷³ és Szuromi Szabolcs⁷⁴ több tanulmányt is publikált.

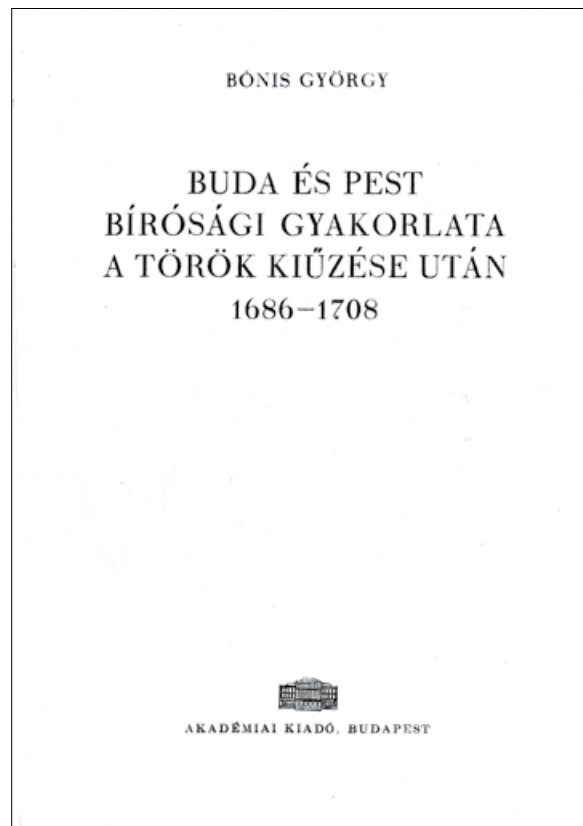
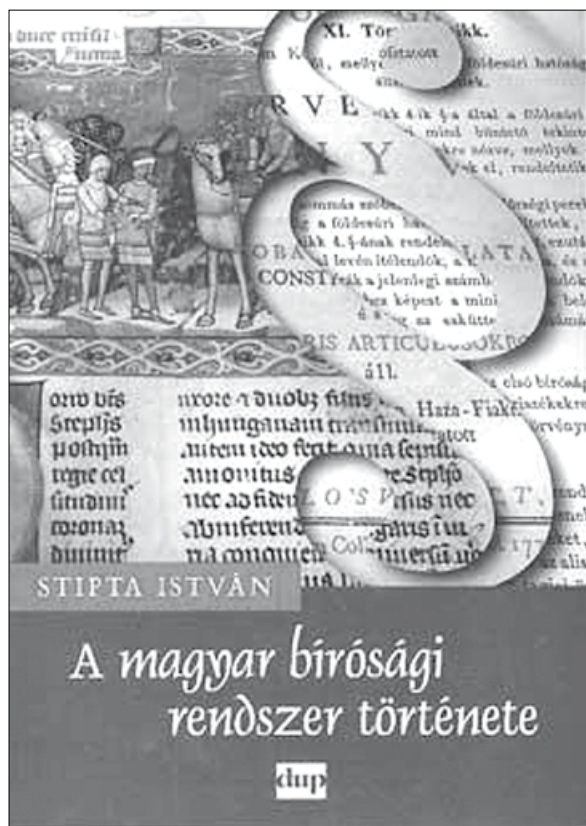
Az erdélyi bírósági rendszer és bírák történetével kapcsolatban az Erdélyi Múzeumi Egylet több jelentős hiánypótló eredményt is fel tud mutatni; ezen a területen főleg Bogdándi Zsolt tanulmányait kell kiemelni.⁷⁵ A középkori Erdély egyházi bíraskodásáról publikált továbbá Balogh Elemér is.⁷⁶

Számos tanulmány született a közigazgatási bíróságokkal kapcsolatban,⁷⁷ legnagyobb számban Stipta István jelentetett meg e tematikához tartozó tudományos közleményeket,⁷⁸ mindemellett jelentős eredményeket mutatott fel a pénzügyi közigazgatási bíraskodással kapcsolatban is.⁷⁹ Népszerű bíróságtörténeti témák közé tartozik mindazonáltal a szabadalmi jogszolgáltatás⁸⁰ és a választási bíraskodás is.⁸¹

Minden évben jelennek meg a tematikát érintő diplomatikai és archontológiai munkák is,⁸² melyek jelentős részben levéltárosok és történészek tollából származnak. A kilencvenes évek közepén született meg a mindmáig egyedülálló, a 20. századi fejlődést forrásokon keresztül bemutató Solt Pál által szerkesztett *Iratok az igazságszolgáltatás történetéből* című ötkötetes gyűjtemény.⁸³

Több egyetemi jegyzet és tankönyv is napvilágot látott 1995 és 2004 között, illetve a Degré-Bónis-Varga által összeállított könyv is újra kiadásra került, melyek mindmáig a bíróságtörténet oktatásának irányait adják.⁸⁴ Az újabb eredmények oktatásba történő beépítésére ezt követően csupán a szélesebb tematikájú jogtörténeti stúdiomokhoz használt tankönyvek keretében került sor.

Számos jogtörténeti és történettudományi disszertáció született az elmúlt időszakban bíróságtörténetet érintő te-

matikában,⁸⁵ mindeközben Navratil Szonja jogszociológiai módszerrel közelítette meg a bírói hivatás történetének elemzését.⁸⁶

Amellett, hogy a bírósági rendszer aktuális kérdései folyamatosan a diskurzus része, a hatályos jogot művelő elméleti szakemberek között is megnőtt az érdeklődés a történelmi múlt iránt, példának okáért a közigazgatási bírászkodás kérdésének időszerűsége okán.⁸⁷ Emellett a katonai bíróságok történetét érintő publikációk is születtek mind a hivatásos történészek tollából (Pálffy Géza),⁸⁸ mind a tételes jog tudományos művelőitől is (Hauzinger Zoltán, Kardos Sándor).⁸⁹

Összegzés

A magyar bíróságtörténet rendkívül gazdag és sokszínű szakirodalommal rendelkezik. A jogtörténészek és történészek mindmáig szívesen választják kutatási témaként.

Jegyzetek

¹ Noha jellegüket tekintve a fő cél az ismeretterjesztés, mégis remek példaként szolgálhat a Magyar jogtörtéNET, illetve Kulcsár Krisztina: „Mikor, hogyan és miről ülésezett a Hétszemélyes Tábla a 18. században? Tudománynépszerűsítő cikk a Magyar Nemzeti Levéltár honlapjának „A hét dokumentuma” rovatában 2016. 01. 26.

² Fogarasi János: *Törvénykezési kalauz. A Magyarországon ideiglenesen felállított bíróságok, nemkülönböztetve ügyvédek fontos teendőiben utmutatásul*. Pest, 1850, Ny. Trattner-Károlyi bet. 87 p.

A tárgyalt történelmi korszakok viharai ugyanakkor nyomot hagytak a tudományos életben is, ideológiai preferenciákkal és egzisztenciális nyomással sokszor megszakítva a tudományos kutatások természetes folyamatát.

A 21. századra a kutatások eredményeként évente számos tudományos mű jelenik meg. A középkori bíróságok történetével szinte csak történészek foglalkoznak, míg a 19–20. századi tematikák esetén a jogtörténész dominancia a jellemző.

Szladits Károly Újlaki Miklós magánjogi bibliográfiájához írt előszavát ekként kezdi: „A bibliográfia minden szaktudománynak nélkülözhetetlen segítő eszköze: az irodalomnak hovatovább beláthatatlan tág terein eligazít, megtámasztja emlékezetünket; munkánkat gazdaságossá teszi, mert megóv az erőpazarlástól, hogy újból keressük, amit mások már felkutattak; emellett az irodalmi becsületesség egyik biztosítója és a tudományos hála kifejezője, mert megmenti a feledéstől előbbi nemzedékek munkáját.”⁹⁰

³ Wenzel Gusztáv: *Ideiglenes polgári perrendtartás Magyar-, Horvát-, Tótország, a Szerbvajdaság és a temesi bánóság számára (1852. sept. 16-ról) különös tekintettel a bíróságaink tisztí eljárását illető rendeletekre, az erdélyivel (1852. máj. 3-ról)*. Pest, 1853, Geibel Armin, 381 p.

⁴ Friebeisz István: *Magyarország legújabb felosztása betűrendben. Segédkönyv mindennemű hivatalok, ügyvédek és magánfelek használatára, melyből kiderül, minden magyarországi, szerb vojvo-*

- dina és temesi bánsági község és pusztá melyik járásbíróshoz, s ez ismét melyik országos- vagy megyetörvényszékhez tartozik. Pest, 1856, Müller Gyula. 352 p.
- ⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. kötet. Budapest, 1893, Horánszky Viktor könyvkereskedése, 187–193. p.
- ⁶ Császár Ferencz: *A magyarországi bírósági szerkezetet, – perlekedési rendet, – telek- és betáblázási könyveket, – fenyítőbírósi eljárást, – csődbírósági illetőséget és váltótörvénykezési megyei és városi eljárást ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata*. Pest, 1850, Emich Gusztáv bizom., 164 p.; 2. kiadás, Pest, 1851, Emich Gusztáv bizom., 160 p.
- ⁷ Dósa Elek: *Erdélyhoni Jogtudomány. III. kötet. Erdélyhoni magyar pertan*. Kolozsvár, 1861, Ev. Ref. Főtanoda.
- ⁸ Podhradzky József: A nádori hivatal és név eredete. In *Magyar Academiai Értesítő*, 10. 1850/1. 29–38. p.; Podhradzky József: A nádorispán eredete, s egykori hatásköre 1492-ig. *Magyar Academiai Értesítő*, 16. 1856/8. 486–500. p.
- ⁹ Frankl Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Budapest, 1863, Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedés, 173 p.
- ¹⁰ Wenzel Gusztáv: *Visszapillantás az előbbi magyar Curianak 1724–1769-iki működésére*. Budapest, 1875, Magyar Tudományos Akadémia, 132 p.
- ¹¹ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899, Magyar Tudományos Akadémia, 454 p.; uő: *A királyi bíróság személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházi királyok korszakában*. Budapest, 1892, Magyar Tudományos Akadémia, 25 p.
- ¹² Wertner Mór: Garam-Mikolai Bás országbíró. *Századok*, 1894. 39–43. p.
- ¹³ Wertner Mór: Szolgabíró. *Századok*, 1909/2. 155. p.
- ¹⁴ Farczady Elek: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi únió, 1437 előtt*. Budapest, 1912; uő: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi únió, 1437 előtt*. Budapest, 1912. [könyvismertetés]. *Századok*, 1913/1. 62–63. p.
- ¹⁵ Hodor Károly: Erdély ítélőmesterei 1365–1848. *Történelmi Tár*, 1878/3. 693–695. p.
- ¹⁶ Wertner Mór: Az árpádkori nádorok sorozata. *Magyar Történelmi Tár*, 3. sor. 17. köt. 1–14. p.
- ¹⁷ Wertner Mór: Az Árpád-kori megyei tisztviselők I–II. *Magyar Történelmi Tár*, 1897. 2. sor. 20. köt.
- ¹⁸ Matunák Mihály: Bekény Benedek, nádori ítélőmester 1528-iki köröczi fogságáról. *Történelmi Tár*, 1898/1. 180–181. p.
- ¹⁹ Kis Bálint: Borberek Alvinczi Péter ítélőmester végrendelete, 1699. nov. 25. *Történelmi Tár*, 1899/3. 539–549. p.
- ²⁰ Váczy János: Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai. Kiadják fiai. 1. köt., 1836–1848. decz. 2. Budapest, 1903. *Századok*, 1903/6. p. 549–552. p.
- ²¹ Concha Győző: A közigazgatási bíraskodás. *Magyar Igazságügy*, 1881/5. 359–392. p.; Dell'Adami Rezső: Igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk reformja az államhatalmak megosztása szempontjából. *Magyar Themis*, 1880/23. 182–185. p.; uő: Igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk reformja az államhatalom megosztása szempontjából. *Magyar Jogászegyleti Értekezések* I. Budapest, 1880. 1–32. p.; 1881/6. 465–491. p.; Concha Győző–Reichard Zsigmond: *A közigazgatási bíróság törvényjavaslatáról*. Budapest, 1894, Magyar Jogászegylet, 23. p. stb.
- ²² Márkus Dezső: A kir Curia bíraskodása választási ügyekben. *Jogtudományi Közlöny*, 1906/40. 335–336. p.
- ²³ Illyefalvi Vitéz Géza: *Hatásköri bíraskodás és a magyar hatásköri bíróság szervezete*. Budapest, 1909, Hornyánszky Ny., 36 p.; Wlassics Gyula *A tízéves hatásköri bíróság*. Budapest, 1918, Jogállam Könyvtára, 24 p.; *Polgári perrendtartás. Hatásköri bíróság*. Budapest, 1912, Grill, 993 p.
- ²⁴ Kiss Gyula, Dell'Adami Rezső: Indokolás a pénzügyi bírósági törvényjavaslatához. *Jogtudományi Közlöny*, 1881/7. 57–58. p.
- ²⁵ Balogh Arnold: Törvény és bíró. *Jogtudományi Közlöny*, 1905/47. 383–384. p.; Zitelmann Ernő: Törvényes kötöttség és bírói szabadság. *Jogtudományi Közlöny*, 1905/14. 113–114. p.
- ²⁶ Polgár Jenő: A bíraskodás gyorsításáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1907/16. 132–133. p.; Ternovszky Béla: Néhány szó a bírói munkakerő kimeléséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1907/16. 131–132. p.
- ²⁷ Vinkler János: *A Kir. Itélőtábla fejlődése*. Budapest, 1925, Franklin Társulat., 1–75. p.; uő: Az ítélőmesteri joghatóság kialakulása. In *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének 50. évfordulóján*. Budapest, 1925, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata Rt., 321–330. p.; Uő: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I. kötet: A központi igazságügyi szervezet fejlődése*. 1927. 271 p.; 2/1. kötet: Vidéki igazságügyi szervezet. 1927. 286 p.; 2/2. kötet: A polgári peres eljárás. 1927. 287 p. Budapest–Pécs, Egyetemi Nyomda.
- ²⁸ Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Budapest, 1935. 173 p. /Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából. 5. sz./
- ²⁹ Varga Endre: Bónis György: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio). *Levéltári Közlemények*, 1937/1. 296. p.
- ³⁰ Degré Alajos: Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához. In *Jogi értekezések Degré Miklós 70. életéve betöltésének megünneplésére alkalmából*. Szeged, 1937, Városi ny., 79–95 p.
- ³¹ Degré Miklós: Visszapillantás ötven esztendő bírósági szervezeti változásaira. In *Emlékkönyv Kolosváry Bálint jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 1939, Grill, 110–115. p.
- ³² Szoika Kamil: *A földesúri bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon*. Budapest, 1944, Egyetemi Nyomda, 78 p.
- ³³ Váczy Péter: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században*. Miskolc, 1930, Ludvig-Janovits Nyomda, 149 p.
- ³⁴ Nyers Lajos: Váczy Péter: A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században. Miskolc, 1930. *Századok*, 1932/1–3. 95–96. p.
- ³⁵ Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. *Századok*, 1934/ pótfüzet. 510–590. p.
- ³⁶ Istványi Géza: *A generalis congregatio*. Budapest. 1941, Sárkány Ny., 63 p.; uő: A generalis congregatio. *Levéltári Közlemények*, 1939/1. 50–83. p.
- ³⁷ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest, 1940, Egyetemi Nyomda, 111 p.
- ³⁸ Nyers Lajos: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. Kecskemét, 1934, Hungária, 77 p.
- ³⁹ Istványi Géza: Nyers Lajos: A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században, 1307–1386. Kecskemét, 1934. *Levéltári Közlemények*, 1936/1. 325. p.
- ⁴⁰ Schwáb Mária: *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban*. Budapest, 1939, Egyetemi ny., 115 p.
- ⁴¹ Putnoki Béla: Igazságszolgáltatásunk a céhek idején. Igazságszolgáltatásunk a céhek idejében. In *Emlékkönyv Berzeviczy Albert írói működésének félévszázados évfordulója ünnepére*. 1925. 480–502. p.
- ⁴² Gábor Gyula: *A Pesti Kir. Itélőtábla felállítása és szervezése*. 1925. Budapest. 1925; Plósz Sándor: Szükséges-e a bírói szervezet megváltoztatása az ország megcsonkítása folytán? *Jogtudományi Közlöny*, 1927/24. 217. p.; Mendelényi László: *A M. Kir. Curia*. Budapest, 1929, Jogállam–Grill 26. köt.
- ⁴³ Puky Endre: *A negyven éves közigazgatási bíróság múltja és jövője*. Budapest, 1937, Pallas Ny., 16 p.; uő: *Létszámemelés és restancia: alsófokú közigazgatási bíróság: a közigazgatási bíróság és a választójog: a bíróság szerepe a nemzet életében*. Budapest, 1938, Pallas Ny., 15 p.
- ⁴⁴ König Vilmos: A bírói hatalomról. *Jogtudományi Közlöny*, 1925/21. 161–162. p.; Gallai Béla: A bírói hatalom határainak eltolódása. *Jogtudományi Közlöny*, 1926/24. 201–202. p.; Fenyves Béla: A bírói hatalom határainak kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1927/2. 16–17. p.; A bírói hatalom határainak kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1927/2. 16–17. p.; Sorix: a bírói függetlenség védelméről. *Jogtudományi Közlöny*, 1929/2. 9–11. p.; 1933/42. 241. p.; Bírói

- függetlenség és nyugdíjnovella. *Jogtudományi Közöny*, 1933/41. p. 233–234. stb.
- ⁴⁵ Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982. 392 p.
- ⁴⁶ Ruszoly József: *A választási bíraskodás Magyarországon, 1848–1948*. Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 563 p.
- ⁴⁷ Varga Endre: *A feudális kori Magyarország legfelső bírósága, a királyi curia, fennállásának utolsó szakaszában*. Budapest, 1966. 486. p.
- ⁴⁸ *Az országbírói intézmény története a XIV. században*, Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 270. p.
- ⁴⁹ Varga Endre: *A királyi curia. 1780–1850*. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó, 274 p.; uő: A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában. *Századok*, 1960/5–6. 736–749. p.; uő: Magyarország bányabírói szervezete (1686–1854). In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok III*. Budapest, 1974, 213–236. p.
- ⁵⁰ Bertényi Iván: Az országbírói intézmény pecséthasználata a XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 1972/1. 113–143. p.; uő: Az országbírói intézmény története az 1380-as években. *Századok*, 1973/2. 391–405. p.; uő: *Az országbírói intézmény története a XV. században*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 270 p.; uő: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 1964/2. 187–203. p.
- ⁵¹ Sági Vilmos: A községi és mezővárosi bíróságok a feudalizmus korában. *Állam és Igazgatás*, 1966/4. 308–318. p.; uő: Községi bíraskodásunk a feudalizmus utolsó évszázadaiban. *Jogtudományi Közöny*, 1966/8–9. 466–472. p.
- ⁵² Veres Miklós: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526–1849*. Budapest, 1968 Akadémiai Kiadó, 119 p.
- ⁵³ Bónis György: Veres Miklós: A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526–1849. *Levéltári Közlemények*, 1969/2. 363–364. p.
- ⁵⁴ Varga J. János: Katonai bíraskodás a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon és a végvárakban: seregszék, hadiszék, úriszék. *Századok*, 1977/3. 439–462. p.; Prokopp Gyula: Terstyánszky János alnádor (megh. 1754). *Levéltári Szemle*, 1976/2–3. 171–176. p.; Iványi Emma: Csáky István országbírói levéltára: adalékok az országbírói levéltár történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 1972/2. 203–211. p.; uő: Az alnádor és a nádori ítélőmester esküje. *Levéltári Közlemények*, 1975/1. 123–128. p.; Czákó Károly: A bírósági szervezet alakulása 1526-ig. *Budaörsi Füzetek*, 1973. 81–119. p.; Gerics József: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. *Jogtudományi Közlemények*, 1962/12. 651–657. p.; uő: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In *Jogtörténeti tanulmányok*. 1. 1966. 285–308. p.; Havassy Péter: Hont és Nógrád vármegye nádori közgyűlései a XIV–XV. században. In *Nógrádi Történeti Évkönyv Belitzky János emlékének tiszteletére. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 1989. 15. évf. 45–57. p.; Surányi Bálint: Pozsonyi bírodinasztiák a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 1964/2. 173–186. p.
- ⁵⁵ Olti Vilmos: A bírói funkció szerepe a jövő társadalomban. Ankét a jogi oktatás reformjáról és a jogászok jövőjéről. *Jogtudományi Közöny*, 1948/11–12. 166–168. p.
- ⁵⁶ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékai*. Budapest, 1961, Közgazdasági Kiadó, 363 p.; Takács Ádám: A Tanácsköztársaság igazságügyi szervezete és annak működése Zala megyében. In Balázs Béla – Kovács Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből*. Zalaegerszeg, 1971, Zala megyei ny., 171–192. p.
- Névai László: Az 1918–19. évi forradalmak és a törvénykezési szervezete. In *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga*, Szerk.: (Sarlós Márton; bev. Rézsei László) Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó, 319. o., illetve: Névai 1983. 34–58. o. Névai László: Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban. *Jogtudományi Közöny*, 1969. 6. sz. 286–292. o., illetve Névai 1983. 59–71. o. A magyar kommun igazságszolgáltatási rendszere címmel,
- ⁵⁷ Beck Salamon: A felsőbírók megszüntetése és a Pp. szerkezete. *Jogtudományi Közöny*, 1951/2–3. 96–99. p.; Benkő Gyula: A Magyar Népköztársaság Legfelső Bíróságának irányító szerepe. *Jogtudományi Közöny*, 1956/2. 65–75. p.; Garamvölgyi Zoltán: Vita a törvénykezési szervezeti jogi munkaközösségében a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepéről. *Jogtudományi Közöny*, 1956/3. 174–178. p.; Farkas Károly: Az igazságügyi szervezet átalakítása. *Állam és Közigazgatás*, 1950/12. 820–824. p. stb.
- ⁵⁸ Vadas György: A bírósági statisztika kérdéseire. *Jogtudományi Közöny*, VI-1951. 121–123. p.; Duxné Nagy Katalin Bírósági indexek. *Magyar Jog*, IX-1962. 470–472. p.
- ⁵⁹ Fűrész Klára: *A bírói függetlenség alkotmányos elve*. [Kandidátusi kézirat] Budapest, 1984. 239 p.; Bihari Ottó: A Legfelső Bíróság alkotmányos helyzete Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1967/3–4. 186–191. p.
- ⁶⁰ Névai László: A törvénykezési szervezeti jog elméleti alapjai. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae*. Tomus 2. 1960. 3–36. p.; uő: *Magyar törvénykezési szervezeti jog*. Budapest, 1961, Tankönyvkiadó, 325 p.; uő: *Törvénykezési szervezeti jog. Egyetemi jegyzet*. 1–3. rész. Budapest, 1955, Felsőokt. Jegyz., 261 p.
- ⁶¹ Csernok Gyula: A bíró személyisége. *Jogpolitika*, 1986/1. 3–4. p.; uő: A bírói élettapasztalat. *Jogpolitika*, 1986/4. 3. p.; uő: A bírói hivatalstudat. *Magyar Jog*, 1985/7. 604–612. p.
- ⁶² Eddig hét kötet jelent Bibliotheca Curiae sorozat részeként.
- ⁶³ Baráth Attila: *Élő kövek – Emlékek a Körmeny Járásbíróság múltjából*. Szombathely, 2015, Szombathelyi Törvényszék, 77 p.; Huszár Endre (szerk.): *A Nagyatádi Járásbíróság 100 éves épületének története*. Nagyatád, 2015, Kaposvári Törvényszék. 36 p. /Múltidéző füzetek. XXVI./; Jagudits Katalin, Nagy Ibolya Adél: *A Veszprémi Királyi Törvényszék története, 1872–1945*. Veszprém, 2016, Veszprémi Törvényszék, 167 p. Pongrácz Zsolt (szerk.): *Szolnoki jogászok emlékezete: bíróság-történeti emlékek 1945-től*. Szolnok, 2015, Szolnoki Törvényszék, 151 p.; Tóth Tamás: *Szemelvények Nógrád megye bíróságainak történetéből: [1871–2011]*. Balassagyarmat, 2015, Balassagyarmati Törvényszék, 350 p.; Bencze János: *Kényszerített bíró urak: a Pécsi Királyi Törvényszék és a Pécsi Megyei Bíróság történetéből, 1915–1960*. Pécs, 2010, Pro Pannonia, 259 p.; Bencze János: *Tekintetes bíró urak: a Pécsi Királyi Törvényszék történetéből, 1872–1914*. Pécs, 2007, Pro Pannonia, 223 p.; Biczó Zoltán: *A Győri Ítéltábla története*. Győr, 2006, Győri Ítéltábla, 179 p.; Csorba Zsolt Ödön – Némédi István (szerk.): *Jegyzőkönyvön kívül*. Tatabánya, 2015, Tatabányai Törvényszék, 190 p.; Gécs Béla: *Csabai bírók – csabai históriák. 1717–1918*. Békéscsaba, 2008, Typografika Kft., 208 p.; Kántor Klára: *Fejezetek a Komárom-Esztergom megyei bíróságok történetéből 1872–2009*. Tatabánya, 2009, Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, 223 p.
- ⁶⁴ Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A Szegedi Törvényszék története. I. A Szegedi Törvényszék épületeinek története*. Szeged, 2014, Szegedi Törvényszék, 47 p.; Homoki-Nagy Mária – Masa Gabriella (szerk.): *A Szegedi Törvényszék története. II. A Szegedi Törvényszék épületeinek története*. Szeged, 2014, Szegedi Törvényszék, 41 p.; Antal Tamás: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1914 és 1921 között: Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből*. Szeged–Budapest, 2015, Szegedi Ítéltábla, 187 p.; uő: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1890 és 1914 között*. Budapest–Szeged, 2014, Országos Bírósági Hivatal, 167 p.; Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.) *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015, Debreceni Törvényszék, 80 p.; Balogh Judit: A Debreceni Ítéltábla rövid története: Ítéltábla Debrec(z)enben. In Szilágyiné Karsai Andrea (szerk.): *10 éves a Debreceni Ítéltábla*. Debrecen: 2015, Debreceni Ítéltábla, 14–26. p.
- ⁶⁵ Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei I–IV. kötet*. Budapest, 2014–2015–2016, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- ⁶⁶ Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkan Kerület jogszolgáltatása. *Levéltári Szemle*, 2004/2. 15–33. p.; Antal Tamás: A bírák nyugdíjazása Magyarországon (1867–1945). *Magyar Jog*, 2003/12. 723–728. p.
- ⁶⁷ Bódiné Beliznai Kinga: *120 éves az Igazságügyi Palota*. Budapest, 2016, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 120 p.; Megyeri-Pálffy Zoltán: A Berettyóújfalui Járásbíróság épületének története In Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.) *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017, Debreceni Törvényszék, 57–66. p.; uő: A debreceni Magyar Királyi Törvényszék egykori épülete. In Bartha

- Ákos – Szálkai Tamás (szerk.): *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban: IV.* Debrecen, 2014, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 31–46. p.
- ⁶⁸ Mezey Barna: Szimbólumok, hatalmi jelképek, igazságügyi épületek. In Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa – a világ bíróságai.* Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus Kiadó, 7–13. p.
- ⁶⁹ Szabó Béla: A hétszemélyes tábla ülészakának megnyitásával kapcsolatos ceremónia a 18. század második felében. *Jogtörténeti Szemle*, 2007. Különszám, 198–204. p.
- ⁷⁰ Lásd Solymosi László: A világi bíráskodás kezdetei és az oklevéladás Magyarországon. In Neumann Tibor (szerk.): *Várak, templomok, ispotályok: tanulmányok a középkorról.* Budapest, 2004, 221–236. p. / *Analecta Mediaevalia II.*
- ⁷¹ Béli Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2013/1. 1–9. p.; uő: *A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351.* Budapest–Pécs, 2008, Dialóg Campus Kiadó, 207 p.
- ⁷² Balogh Elemér (szerk.): *Bónis György: Szentszéki regeszták.* Szeged, 1997, JATE Jogi Kara, 663 p.
- ⁷³ Erdő Péter: Középkori egyházi bíróságok Lengyelországban és Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1993/4. 133–142. p.
- ⁷⁴ Szuromi Szabolcs Anzelm: Az érett középkori egyházi bíráskodás és bírósági szervezet történetének vázlata. In Harsági Viktória – Wopera Zsuzsa (szerk.): *Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században: Tanulmánykötet Gáspárdy László professzor emlékére.* Budapest, 2007, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 379–388. p.
- ⁷⁵ Bogdándi Zsolt: Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében. *Erdélyi Múzeum*, 2016/1. 47–55. p.; uő: Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571). In Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltján.* Budapest, 2015, Nemzeti Közszerzői Egyetem, 117–139. p.
- ⁷⁶ Balogh Elemér: Egyházi bíráskodás a középkori Erdélyben. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/1. 57–64. p.
- ⁷⁷ Máthé Gábor: A Közigazgatási Bíróságtól a közigazgatási bíráskodásig – dilemmák. In Kajtár István – Szekeres Róbert (szerk.) *Jogtörténeti tanulmányok. VII.* Pécs, 2001, PTE Állam- és Jogtudományi Kar., 279–292. p.; Schweitzer Gábor: Közigazgatás – igazságszolgáltatás – jogállamiság, avagy a közigazgatási bíráskodás kezdetei Magyarországon. *Állam- és Jogtudomány*, 1996/1–2. 21–36. p.
- ⁷⁸ Stipta István: A közigazgatási bíráskodás előzményei Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1997/3. 117–125. p.; uő: A magyar közjogi múlt üzenete: önálló közigazgatási bíróság. *Magyar Jog*, 2010/6. 334–338. p.
- ⁷⁹ Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíráskodás hazai előtörténete. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 1997/9. 1–35. p.; uő: A magyar pénzügyi közigazgatási bíróság jellege és hatásköre (Az 1883. évi XLIII. tc. tartalma és jelentősége). In Sály Pál (szerk.) *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica. Tomus XXIX/1.* Miskolc, 2011, Miskolc University Press., 89–116. p.
- ⁸⁰ Papp László: Rendes bíróság – különbíróság. A szabadalmi jogszolgáltatás megszervezésének elméleti kérdései a századfordulón. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2016/3. 142–152. p.; uő: *A szabadalmi jogvédelem történeti perspektívái.* Budapest, 2015, Gondolat, 284 p.; Koncz Ibolya: A szabadalmi bíróság, mint különbíróság a polgári Magyarországon. In Balogh Judit – Koncz Ibolya Katalin – Szabó István – Tóth J Zoltán (szerk.): *65. Studia in honorem István Stipta.* Budapest, 2017, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- ⁸¹ Ruszoly József: *A választási bíráskodás története Magyarországon.* Szeged, 2015, Pólay Elemér Alapítvány Iurisperitus Betéti Társasága., 723 p.
- ⁸² Süttő Szilárd: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez. *Levéltári Szemle*, 2002/4.; Kádas István: Északkelet-Magyarország szolgabírói a Zsigmond-korban. In Belucz Mónika – Gál Judit – Kádas István – Tarján Eszter (szerk.): *Magister Historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból.* Budapest, 2014, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 101–127. p.
- ⁸³ Solt Pál (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez.* I–V. kötet, Budapest, 1992–1996, Közgazdasági és Jogi Kvk.
- ⁸⁴ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története.* Debrecen, 1998.², Multiplex Media–Debrecen University Press, 215 p.; Szabó István: *A magyar igazságszolgáltatás történetének vázlata az államalapítástól napjainkig.* Miskolc, 2004, Bibor Kiadó, 111 p.; uő: *Az igazságszolgáltatás rendszere a polgári Magyarországon.* Miskolc, 1997, Miskolci Egyetem, 83 p.; Szekeres Róbert: *A magyar igazságszolgáltatás története. Jegyzet.* Pécs, 2004.² PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 68 p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* A kiegészítő jegyzeteket írta: Béli Gábor. Zalaegerszeg, 1996.² Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 300 p.
- ⁸⁵ Czeglédi Noémi: *Úriszéki bíráskodás a Grassalkovichok gödöllői uradalmában 1815–1848.* PhD-disszertáció, Fokozatszerzés éve: 2009; Szöcs Tibor: *A nádori intézmény története az Árpád- és Anjou-kor első felében (1000–1342).* Doktori értekezés, Szeged, 2013; Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963).* Doktori értekezés, 2013.
- ⁸⁶ Navratil Szonja: *Egyes jogász hivatásrendek jogszociológiai vizsgálata (1868/1869–1937).* Doktori értekezés, 2012.
- ⁸⁷ Varga Zs. András – Fröhlich Johanna (szerk.): *Közérdekvédelem: a közigazgatási bíráskodás múltja és jövője.* Budapest, 2011, PPKE JÁK, 136 p.
- ⁸⁸ Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században.* Fons: 1994/1. 79–90. p.
- ⁸⁹ Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története *Jogtudományi Közlöny*, 2007/6. 263–276. p.; Kardos Sándor: A magyar katonai bíróság története a XVI. és XVII. században, illetve a Rákóczi-szabadságharc alatt. In Hautzinger Zoltán – Böngöly Gyula (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma.* Pécs, 2007, Kódex Nyomda Kft., 33–59. p.
- ⁹⁰ Szladits Károly: Előszó. In Újlaki Miklós: *Hetven év magánjogi irodalma.* Budapest, 1930, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1. p.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Tamás, PhD, habil., egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Balogh Elemér**, PhD, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Balogh Judit**, PhD, habil., egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Barna Attila**, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Béli Gábor**, PhD habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Bódiné Beliznai Kinga**, PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Handó Tünde**, Országos Bírósági Hivatal elnöke; **Horváth Attila**, PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kengyel Miklós**, DSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, EU Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék; **Koncz Ibolya Katalin**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Megyeri-Pálffi Zoltán**, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Mezey Barna**, DSc., egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Nagy Péter**, tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szabó Béla**, CSc, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Papp László**, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Révész Béla**, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék; **Stipta István**, CSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szabó István**, PhD, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

E számunk megjelenését az Országos Bírósági Hivatal támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy a losonczy.eszter@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

DIE ENTWICKLUNG DER JUSTIZ IN UNGARN KONFERENZ DES LANDESGERICHTSAMTES ÜBER DIE GESCHICHTE DES RICHTSWESENS IN DEM EHEMALIGEN GEBÄUDE DER CURIA

HANDÓ, Tünde – Begrüßung	1
STIPTA, István – Geschichte der Gerichtsstruktur im Lichte der ungarischen Rechtsgeschichtswissenschaft	2
MEZEY, Barna – „Das Problem der Verbesserung der Gesetze und Gerichtshöfe“ Die Umwandlung der höheren Justizorganisation im 18. Jahrhundert	10
BÉLI, Gábor – Verfassung der Gerichtsbarkeit der Adelligen in den Komitaten bis 1723.	21
SZABÓ, Béla – Gerichtsbarkeit der Siebenbürger Sachsen bis zur frühen Neuzeit	31
BALOGH, Elemér – Europäische Modelle der kirchlichen Gerichtsbarkeit im Mittelalter	41
BARNA, Attila – Ordentliche und außerordentliche Gerichte in der gesetzlichen Regelungen und in der Rechtsprechung der Untreueprozessen bis der Aufteilung der mittelalterlichen Königreich Ungarn	51
BALOGH, Judit – Organisationsfragen der modernen höheren Gerichtsbarkeit in Debrecen	57
ANTAL, Tamás – Die Aufnahme des Schwurgerichts in der parlamentarischen Debatte über die Strafprozessordnung	64
BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga – 120 Jahre Justizpalast	71
MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – Die Justizorganisation in der physischen Wirklichkeit: das Gebäude der Kurie	87
KONCZ, Ibolya Katalin – Sachliche Zuständigkeit ungarischer Gerichte	96
PAPP, László – Kartellgericht (1931)	104
SZABÓ, István – Organisationsfragen der Patentgerichtsbarkeit	111
RÉVÉSZ, Béla – Änderungen im Gerichtssystem zwischen 1945 und 1989	118
HORVÁTH, Attila – Gerichtsbarkeit der ungarischen Diktatur	128
KENGYEL, Miklós – Historische Werte des heutigen Gerichtssystems	133
NAGY, Péter – Fachliteratur über die ungarische Gerichtsgeschichte	141

Auf der Titelseite: Justizpalast

Das Gebäude wurde zwischen 1893 und 1896 nach den Plänen von Alajos Hauszmann im eklektischen Stil gebaut. Im ursprünglich für die Zwecke der Kurie errichtet Monumentalbau befindet sich heute das Ethnographische Museum und das Institut für Politik

Rechts geschichtliche Rundschau

Diese Publikation ist durch die Unterstützung von OBH erschienen.

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveldid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna

Redakteurin: Dr. Losonczy Észter

In der Zusammenstellung des Bildmaterials hat Kinga Bódiné dr. Beliznai mitgeholfen.

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

A SZEGEDI TÖRVÉNYSZÉK TÖRTÉNETE. I. RÉSZ. A SZEGEDI TÖRVÉNYSZÉK ÉPÜLETEINEK TÖRTÉNETE

Szerkesztette: Homoki-Nagy Mária

A Szegedi Törvényszék együttműködési megállapodást kötött a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszékével, amelynek keretében három PhD-hallgató levéltári kutatásai és gyűjteményei kerültek egy kötetben össze szerkesztésre. Mint ahogy azt Homoki-Nagy Mária, a kötet szerkesztője elmondta, a könyv mindenképpen egy történeti kutatás első állomásának tekinthető, amelynek módszertanát illetően a jelenleg nagy mennyiségben rendelkezésre álló, mégis kevésbé rendszerezett levéltári anyagok kerülhetnek megjelenítésre. A most megjelent kiadvány a Szegedi Törvényszék épületeinek történetét dolgozza fel azzal a nem titkolt céllal, hogy nemcsak a nyilvános, de mindenképpen esztétikai megjelenésben is reprezentatív kiadvány készítése volt a cél. Ennek érdekében pedig számos fénykép, portré és tervrajz is beillesztésre került.

Szegedi Törvényszék, 2014, 47 p.

A SZEGEDI TÖRVÉNYSZÉK TÖRTÉNETE. II. RÉSZ. SZEMELVÉNYEK A SZEGEDI TÖRVÉNYSZÉK BÍRAINAK ÉLETÉBŐL

Szerkesztette: Homoki-Nagy Mária – Masa Gabriella

A megvalósult kutatás és az Országos Bírósági Hivatal támogatásának köszönhetően a pályázat keretében elkészült a Szegedi Törvényszék történetét bemutató második kiadvány, amely a „Szemelvények a Szegedi Törvényszék bíráinak életéből” címet viseli. A kutatás eredményeként feltárt életutak alapján került kiválasztásra Hamza Géza személye, akinek 1900-tól 1910-ig betöltött elnöki tevékenységhez – többek között – a Szegedi Törvényszék épületének bővítése és a Szentesi Járásbírósgyűlés épületének megvásárlása is fűződik. A törvényszék egykori elnöke előtti tisztelgésként a Szegedi Törvényszék Diszertmenek névadójával is Hamza Gézát választotta, akinek tiszteletére állított emléktáblát 2015. március 11-én leplezte le Tárkány-Szűcs Babet a Szegedi Törvényszék elnöke és Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár.

Szegedi Törvényszék, 2015, 43 p.

SZEMELVÉNYEK NÓGRÁD MEGYE BÍRÓSÁGAINAK TÖRTÉNETÉBŐL 1871–2011

Szerkesztette: Tóth Tamás

A kötet ötlete Halász Zsoltban, a Nógrád Megyei Bíróság egykori elnökében fogalmazódott meg először. Tizenkét-tizenhárom évvel ezelőtt már próbálkoztak a hatalmas adattömeg összegyűjtésével, de végül ez az „amatőr” kísérlet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 2009-ben viszont Tóth Tamásnak köszönhetően megkezdődhetett a kötet összeállítása. Hosszas előkészítő munkálatok után így látott napvilágot a terjedelmes kötet, aminek megjelenéséhez az Országos Bírósági Hivatal is támogatást nyújtott. A műben feldolgozásra került minden, a bíróság életében felmerült kérdés, például olyan érdekességek is, mint hogy nem is olyan régen még Szécsényben és Rétságon is működött járási bíróság, a Szécsényhez tartozó Etes község pedig hivatalos beadványban kérelmezte 1947-ben, hogy a görögülkenyebb közlekedés miatt, a tárgyalásokra megidézett emberek minél könnyebben eljuttassa érdekében Salgótarjánhoz tartozzanak.

Balassagyarmati Törvényszék, 2015, 350 p.

HIVATÁS-TUDAT ÉPÍTÉSET. GYŐRI ÍTÉLŐTÁBLA 2005–2015

Szerkesztette: Pásztor Erika Katalin

A kiadvány a Győri Ítéltábla tizedik évfordulója alkalmával jelent meg. Az impozáns kötet összesen nyolc írást tartalmaz. Elsőként Lábady Tamás a bírói munka lényege a szolgálat című munkája olvasható, ezt követi Baka András „A bíróság egyfajta kollektív bölcsességét is képviseli”; Szegedi András A bíróságok teszik élővé a jogot; Nagy Zoltán A talár, amit viselünk, közös; Széplaki László Az elmúlt 10 év a gyakorlat és a szakmai tükrében a büntető ügyzakban; Zámbo Tamás Ahogyan az emlékezet megőrizte – képek, hangulatok a Győri Ítéltábla első tíz évének történetéből; Patariacs Zoltán Hízek a helyénvalóságban, mint mércében; Havasiné Orbán Mária Bele akarok szólni a dologba című írásai.

ISBN 978 963 12 1872 5 – Győri Ítéltábla, 2015, 159 p.

NAPLÓJEGYZETEK. DR. RÉCZEI SÁNDOR ÍTÉLŐTÁBLAI BÍRÓ NAPLÓJA

Szerkesztette: Szilágyiné dr. Karsai Andrea

A kötet első részében Kovács Ilona tanulmánya olvasható, mely a naplójegyzetek könnyebb értelmezhetősége és jelentőségének pontosabb megértése érdekében a történelmi háttér kivánja felrajzolni. Ezt követi Récezi Sándor naplója mintegy 150 oldalon keresztül. Balla Lajos, a Debreceni Ítéltábla elnöke előszavában az alábbiakat írja a kötetéről: „A levéltári kutatás alapján elkészült mű 1920-as években bírásoktól kollégáim, Dr. Récezi Sándor naplóját dolgozta fel. A naplóban rögzített események egyrészt bemutatják Debrecen történetét történelmünk egy kritikus szakaszában. Az előbbieket mellett rávilágítanak az Ítéltábla helyére, szerepére bíróinak a munkájában olyan időszakban, amely az ítélezés szempontjából sem volt szokványosnak tekinthető.”

Debreceni Ítéltábla, 2017, 190 p.

A SZEGEDI TÖRVÉNYSZÉK TÖRTÉNETE III.

Szerkesztette: Homoki-Nagy Mária, Krusóczki Bence, Pétervári Máté

A Szegedi Törvényszék együttműködési megállapodást kötött a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszékével, amelynek keretében három PhD-hallgató levéltári kutatásai és gyűjteményükjára került egy kötetben összeszerkesztésre. Mint ahogy azt Homoki-Nagy Mária, a kötet szerkesztője elmondta, a könyv mindenképpen egy történeti kutatás első állomásának tekinthető, amelynek módszertanát illetően a jelenleg nagy mennyiségben rendelkezésre álló, mégis kevésbé rendszerezett levéltári anyagok kerülhettek megjelenítésre. A most megjelent kiadvány a Szegedi Törvényszék épületeinek történetét dolgozza fel azzal a nem titkolt céllal, hogy nemcsak olvasmányos, de mindenképpen esztétikai megjelenésében is reprezentatív kiadvány készítése volt a cél. Ennek érdekében pedig számos fénykép, portré és tervrajz is beillesztésre került.

Szegedi Törvényszék, 2014, 47 p.

JOGSZOLGÁLTATÁS DEBRECENBEN

Szerkesztette: Megyeri-Pálffy Zoltán

A műben a debreceni jogszolgáltatás különböző szegmenseit mutatják be a szerzők. Olvashatunk benne a kora újkor helyi jogszolgáltatásáról (Szendiné Orvos Erzsébet), a modern bírósokadás kialakulásáról és debreceni fórumairól (Balogh Judit), a város törvénykezési helyszíneiről a 20. századig (Papp József), a debreceni igazságügyi építkezésekről (Megyeri-Pálffy Zoltán), valamint az 1944-es légitámadások igazságszolgáltatásra, annak épületeire és személyi állományára gyakorolt hatásáról (Kovács Ilona). Az impozáns, gazdagon illusztrált, színes kötetben kötet méltón szimbolizálja a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, a Debreceni Ítéltőbábla, valamint a Debreceni Törvényszék között kialakult, példaértékű együttműködést, melynek köszönhetően megszülehetett e hiánypótló kiadvány.

ISBN 978 963 12 2848 9 – Debreceni Törvényszék, 2015, 80 p.

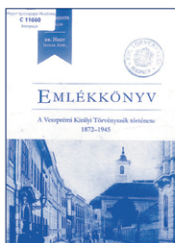

TANULMÁNYOK A DEBRECENI ÍTÉLTŐBÁBLA 10 ÉVES ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette: Szilágyiné Karsai Andrea

A tanulmánykötetet a Debreceni Ítéltőbábla munkatársai a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének oktatóival és hallgatóival, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltár dolgozóival együttműködve készítette el. A kötet két nagyobb részre tagolódik. Az első, Büntető Kollégium elnevezésű részben Tóth Mihály, Balla Lajos, Ficsor Gabriella, Elek Balázs, Felesné dr. Varga Zita, Diószegi Attila, Nagy Éva és Hágér Tamás jelentettek meg történeti illetve jelenkori tematikájú cikkeket. A második, Polgári Kollégium című részben pedig Fézer Tamás, Kemenes István, Pribula László, Dzsula Marianna, Kocsis Ottília és LengyelTímea által jegyzett tanulmányokat találhatunk.

ISBN 978 963 12 4838 8 – Debreceni Ítéltőbábla, 2016, 266 p.

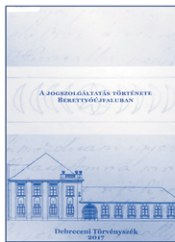

EMLÉKKÖNYV: A VESZPRÉMI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK TÖRTÉNETE 1872–1945

Jagudits Katalin, Nagy Ibolya Adél

A kötet a Veszprémi Törvényszék két fiatal munkatársa, Jagudits Katalin és Nagy Ibolya Adél munkáját dicséri. A mű helytörténeti szempontból is hiánypótlónak tekinthető. Bemutatja az egykori karizmatikus személyiségű, emberségből is példát mutató vezetőket, bírákat és dolgozókat. A könyvben szereplő időszakban is fontos szerepet játszott a Veszprémi Királyi Törvényszék életében a Győri Ítéltőbáblával való jó kapcsolat, kiemelt figyelmet fordítottak táblabíróság visszajelzéseire. Az 1906-ban átadott törvényszéki épületet 1945-ben súlyos bombatámadás érte, amikor nemcsak az épület nagy része pusztult el az iratokkal együtt, hanem az ezt követő évtizedekben elenyésztek a régi hagyományokon alapuló szellemi értékek is – ezekről a szomorú eseményekről szintén megemlékezik a kötet. A szerzők bemutatják a közvéleményt akkoriban érdeklő ügyeket, amelyek a mostani nem jogász olvasóknak is érdekességül szolgálhatnak.

ISBN 978 963 12 5435 8 – Veszprémi Törvényszék, 2016, 167 p.

A JOGSZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETE BERETTYÓÚJFALUBAN

Szerkesztette: Bagossyné Körvtélyesi Mária, Megyeri-Pálffy Zoltán

Jelen kötet a berettyóújfalui jogszolgáltatás történetét kívánja felrajzolni. A kötet széles korszakot ölel fel, melyhez tartozó széles körű primer forrásanyag feldolgozását részben hivatásos jogtörténészek, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének munkatársai vállalták magukra. Összesen kilenc tanulmányt tartalmaz a kötet, amelyek a vizsgált részterületek és használt módszerek tekintetében is sokszínűek. Bihar vármegyei törvényszékek 17. századi történetétől egészen a járásbíróság 1949-ig tartó történetéig eljutunk. Az épülettörténet, a biográfia és archontológia, egyes jogesetek ismertetése mind helyet kap a magas mércét felállító kötetben.

ISBN 978 963 128 603 8 – Debreceni Törvényszék, 2017, 120 p.